

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DEVİRLERİNDE
ÖĞRETMEN YETİŞTİRME MESELESİ

DOKTORA TEZİ

Hamza ALTIN

Danışman: Prof. Dr. Nesimi YAZICI

ANKARA- 2009

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	6
KISALTMALAR	7

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ	9
B- YÖNTEM.....	10
C- KAYNAKLARIN TANITIMI VE DEĞERLENDİRMESİ	11
D-OSMANLI DEVLETİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME	14
1. Tanzimat Öncesi	14
2. Tanzimat Dönemi	18

I. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

A- II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	37
B- II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLAR ..	50
1. DÂRÜLMUALLİMÎN.....	50
1.1. Dârümuallimîn-i Rüşdî.....	50
a. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin Açılışı ve Gelişim Süreci	50
b. Dârümuallimîn-i Rüşdî'de Dersler.....	54
c. Dârümuallimîn-i Rüşdî'de Öğrenciler.....	58
d. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu	68
e. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin Diğer Özellikleri	70
1.2. Dârümuallimîn-i Sıbyan.....	71
a. Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın Açılışı ve Gelişim Süreci	71
b. Dârümuallimîn-i Sıbyan'da Dersler	76
c. Dârümuallimîn-i Sıbyan'da Öğrenciler.....	78
d. Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın Eğitim-Öğretim Kadrosu	81
e. Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın Diğer Özellikleri	82

1.3. Dârümuallimîn-i Âliye	84
a. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Açılışı ve Gelişim Süreci	84
b. Dârümuallimîn-i Âliye'de Dersler	86
c. Dârümuallimîn-i Âliye'de Öğrenciler	92
d. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu	98
e. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Diğer Özellikleri	99
2. DÂRÜLMUALLİMÂT	100
a. Dârümuallimât'ın Açılışı ve Gelişim Süreci	100
b. Dârümuallimât'ta Dersler.....	110
c. Dârümuallimât'ta Öğrenciler	118
d. Dârümuallimât'ta Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar	125
e. Dârümuallimât'ın Diğer Özellikleri	134
3. TAŞRADAKİ DÂRÜLMUALLİMİNLER.....	139
a. Adana Dârümuallimîni	145
b. Ankara Dârümuallimîni	146
c. Aydın Vilayeti (İzmir) Dârümuallimîni	149
ç. Bağdat Dârümuallimîni	151
d. Beyrut Dârümuallimîni	152
e. Bitlis Dârümuallimîni.....	153
f. Diyarbakır Dârümuallimîni.....	153
g. Edirne Dârümuallimîni.....	155
ğ. Erzurum Dârümuallimîni	157
h. Hamidabat (Isparta) Dârümuallimîni	158
ı. Hüdevendigâr Vilayeti (Bursa) Dârümuallimîni.....	159
i. Kastamonu Dârümuallimîni.....	161
j. Konya Dârümuallimîni	161
k. Kosova Dârümuallimîni	163
l. Mamuretülaziz Dârümuallimîni.....	164
m.Manastır Dârümuallimîni	166
n. Musul Dârümuallimîni	169
o. Niğde Dârümuallimîni	171
ö. Piriştine Dârümuallimîni	173

p. Sana Dârümuallimîni	174
r. Selanik Dârümuallimîni	174
s. Sivas Dârümuallimîni	177
ş. Taiz Dârümuallimîni	180
t. Trablusgarp Dârümuallimîni	181
u. Trabzon Dârümuallimîni	181
ü. Üsküp Dârümuallimîni	183
v. Yanya Dârümuallimîni	184
4. ÖĞRETMEN YETİŞTİREN DİĞER KURUMLAR	187
a. Menşe-i Muallimîn	187

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

A- II. MEŞRUTİYET DEVRİ EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	194
B- II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLAR ..	202
1. DÂRÜLMUALLİMÎN	202
1.1. Dârümuallimîn-i İbtidâi	202
a. Dârümuallimîn-i İbtidâi'nin Gelişim Süreci	202
b. Dârümuallimîn-i İbtidâi'de Dersler	208
c. Dârümuallimîn-i İbtidâi'de Öğrenciler	213
d. Dârümuallimîn-i İbtidâi'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar	217
e. Dârümuallimîn-i İbtidâi'de Kurul ve Komisyonlar	225
f. Dârümuallimîn-i İbtidâi'nin Diğer Özellikleri	227
1.2. Dârümuallimîn-i Âliye	233
a. Dârümuallimîn -i Âliye'nin Gelişim Süreci	233
b. Dârümuallimîn-i Âliye'de Dersler	235
c. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu	240
d. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Diğer Özellikleri	241
2. DÂRÜLMUALLİMÂT	244

2.1. Dârümuallimât-ı İbtidâî	247
a. Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin Gelişim Süreci.....	247
b. Dârümuallimât-ı İbtidâî'de Dersler	249
c. Dârümuallimât-ı İbtidâî'de Öğrenciler	262
d. Dârümuallimât-ı İbtidâî'de Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar	264
e. Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin Diğer Özellikleri	271
2.2. Dârümuallimât-ı Âliye	274
3. TAŞRADAKİ DÂRÜLMUALLİMİNLER	277
a. Adana Dârümuallimîni	279
b. Ankara Dârümuallimîni	280
c. Ayıntab Dârümuallimîni.....	281
ç. Bağdat Dârümuallimîni	281
d. Balıkesir Dârümuallimîni	281
e. Basra Dârümuallimîni	282
f. Beyrut Dârümuallimîni	282
g. Bitlis Dârümuallimîni.....	282
ğ. Diyarbakır Dârümuallimîni	283
h. Edirne Dârümuallimîni.....	283
ı. Halep Dârümuallimîni.....	284
i. Hüdevendigâr (Bursa) Dârümuallimîni	285
j. Isparta Dârümuallimîni	285
k. Karahisar-ı Sahip Dârümuallimîni	286
l. Kastamonu Dârümuallimîni	286
m. Konya Dârümuallimîni	287
n. Mamuratülaziz Dârümuallimîni	287
o. Medine Dârümuallimîni	288
ö. Musul Dârümuallimîni	288
p. Sana Dârümuallimîni	289
r. Siroz Dârümuallimîni	290
s. Sivas Dârümuallimîni	291
ş. Şam Dârümuallimîni.....	291

t. Trablusşam Dârümuallimîni	292
u. Trabzon Dârümuallimîni	293
ü. Van Dârümuallimîni.....	294
4. TAŞRADAKİ DÂRÜLMUALLİMÂTLAR	295
a. İzmir Dârümuallimâtı	296
b. Konya Dârümuallimâtı.....	297
5. ÖĞRETMEN YETİŞTİREN DİĞER KURUMLAR	298
a. Ana Muallime Mektebi.....	298
b. İnas Dârülfünûnu	303
c. Medrese-i Muallimîn	305
6. ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE TATBİKAT MESELESİ	306
SONUÇ	313
BİBLİYOGRAFYA	316
ÖZET	352

ÖNSÖZ

Eğitimin tanımlarından biri de kişide istenilen yönde davranış değişikliği meydana getirmektir. Bu anlamda öğretmen, eğitim sürecinin temel unsurudur. Zira öğretmenin birey üzerindeki etkisi ekseriyetle toplumun, anne ve babanın etkisinden fazladır. Dolayısı ile öğretmen yetiştirme meselesi eğitim tarihinin çok önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

Eskiden diğer dünya toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da öğretmene özel bir önem atfedilirdi. Esasen bahsedilen devirlerde öğretmen aynı zamanda din adamıydı.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda öğretmen yetiştirme Tanzimat Dönemi ile başladı. Tanzimatçılar yeni öğretmen tipi yetiştirmeden eğitim sisteminin değiştirilemeyeceğini kavradılar. Bu nedenle ilk öğretmen okulları bu dönemde açıldı. Ayrıca 1869 tarihinde yayınlana Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde önemle ele alınan konulardan biri de öğretmen yetiştirme konusu idi.

Öğretmen yetiştiren okulların sayısı II. Abdülhamid devrinde arttı ve ülke geneline yayıldı. II. Meşrutiyet Devri'nde bu konuda çalışmalar devam etti. Bu nedenle tezimizin Giriş'inde Tanzimat Dönemi ile ilgili bilgiler vermeyi uygun bulduk. Birinci Bölüm'de II. Abdülhamid devri, İkinci Bölüm'de ise II. Meşrutiyet Devri'nde öğretmen yetiştiren kurumları ele aldık.

Araştırmamızın eksiksiz olduğu düşünülemez. Bu konuda Osmanlıda eğitim tarihi, daha doğrusu öğretmen yetiştirme tarihi çalışmanın zorluğu hafifletici neden sayılabilir. Her şeye rağmen bu çalışmanın sonraki araştırmacılara faydalı olacağı ümidini taşımak istiyorum.

Bu çalışmamın her safhasında sınırsız hoş görü ve yardımlarıyla beni destekleyen tez danışmanım Prof. Dr. Nesimi Yazıcı'ya, ilgilerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Mehmed Özdemir ve Prof. Dr. Recai Doğan'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayıca değerli katkılarıyla beni yüreklendiren arkadaşlarıma, rahat ve huzurlu çalışma ortamını temin eden aileme şükranlarımı sunmayı gönül borcu kabul ediyorum.

Hamza ALTIN

KISALTMALAR

<i>Age.</i>	: Adı geçen eser.
<i>Agm.</i>	: Adı geçen makale.
<i>Agt.</i>	: Adı geçen tez.
<i>A.AMD.</i>	: Sâdaret Âmedî Kalemi.
<i>A.AMD. MV.</i>	: Sâdaret Âmedî Kalemi, Meclis-i Vükela.
<i>A.MKT.</i>	: Sâdaret Mektûbî Kalemi
<i>A.MKT.MHM.</i>	: Sâdaret Mektûbî Kalemi, Mühime.
<i>A.MKT.MVL.</i>	: Sâdaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vala.
<i>A. MKT.NZD.</i>	: Sâdaret Mektûbî Kalemi, Nezaret ve Devâir.
<i>A.MKT.UM.</i>	: Sâdaret Mektûbî Kalemi, Umum Vilayet Kataloğu.
<i>BOA.</i>	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
<i>DDN.</i>	: Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi.
<i>DDİT.</i>	: Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidaye Talimatnamesi.
<i>DH.KMS.</i>	: Kalem-i Mahsus.
<i>DH.MKT.</i>	: Mektûbî Kalemi.
<i>DH.UMVM.</i>	: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet.
<i>DH.SAİD.</i>	: Sicil-i Ahva Defteri
<i>DİKMT.</i>	: Dârümuallimât İle İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat.
<i>D.T.C.F.</i>	: Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi.
<i>İ.DUİT.</i>	: Dosya Usulü İradeler
<i>HR.</i>	: Hariciye Nezareti
<i>HR.SYS.</i>	: Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi.
<i>İ.DH.</i>	: İrade, Dahiliye.
<i>İ.HR.</i>	: İrade, Hariciye.
<i>İ.MF.</i>	: İrade, Maarif.
<i>İ.MMS.</i>	: İrade, Meclis-i Mahsus.
<i>İ. MV.</i>	: İrade, Meclis-i Vükela
<i>İ.MVL.</i>	: İrade, Meclis-i Vala.
<i>İ.ŞD.</i>	: İrade, Şûrây-ı Devlet.
<i>MF. ALY.</i>	: Maarif, Tedrisat-ı Âliye.
<i>MF.İST.</i>	: Maarif, İstatistik Kalemi.

<i>TDVİA.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
<i>TİKM.</i>	: Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakkati
<i>Y.A.HUS.</i>	: Yıldız Sadâret Hususi Mâruzât Evrakı.
<i>Y.A.RES.</i>	: Yıldız Sadâret ResmiMâruzât Evrakı.
<i>Y.EE .</i>	: Yıldız Esas Evrakı.
<i>Y.MTV.</i>	: Yıldız Tasnif Mütenevvî Mâruzât Evrakı Bölümü.
<i>Y.PRK.BŞK.</i>	: Yıldız Tasnif Parekende Evrakı Mabeyn Baş Ketabeti.
<i>Y.PRK.ASK.</i>	: Yıldız Tasnif Parekende Evrakı Askerî Mâruzâtı.
<i>Y.PRK.HR.</i>	: Yıldız Tasnif Parekende Evrakı Hariciye Nezareti Mâruzâtı.
<i>Y.PRK.MBC.</i>	: Yıldız Tasnif Parekende Mabeyn Cetvelleri.
<i>Y.PRK. ZB.</i>	: Yıldız Tasnif Parekende Zabtiye Nezâreti Mâruzâtı.
<i>ZB.</i>	: Zabtiye Nezâreti.

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren sürekli bir gelişme göstermiş, yüzyıllar boyu eski dünya kıtalarının önemli kısmında var olmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti özelliğini kazanması ve bu özelliğini uzun yıllar korumasının bir çok sebebi vardır. Bu sebeplerden birinin Osmanlıların eğitim ve eğitimciye verdiği önem olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti duraklama dönemine girdikten sonra diğer kurumlarıyla birlikte eğitim kurumları da bozulmaya başladı. Eğitimin temelini teşkil eden medrese, çeşitli nedenlerle bozuldu ve zamanla ilim irfan yuvası olma özelliğini yitirdi.¹

3 Kasım 1839 tarihinde okunan Tanzimat Fermanı'nın esasları içerisinde eğitim ile ilgili doğrudan bir madde yer almamakla birlikte, bu ferman Tanzimat Dönemi'nde meydana gelen bütün gelişmelere ortam hazırladığı gibi, eğitim alanında meydana gelen yenilikler için de zemin hazırlamıştır.

Tanzimat Dönemi, eğitim alanında bir çok yeniliklerin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanması başta olmak üzere ilk öğretim ve orta öğretimde ıslahatlar yapılmıştır. En önemlisi ilk öğretmen okulu olan Dârülmualimîn-i Rüşdî, Dârülmualimîn-i Sıbyan ve Dârülmualimât bu dönemde açılmıştır.

II. Abdülhamid devrinde, Tanzimat Dönemi'nde temeli atılan eğitim kurumlarının nitelikleri artırılmaya ve ülke geneline yayılmaya çalışıldı. Bu durum öğretmen yetiştirme konusu için de geçerliydi.

II. Meşrutiyet Devri'nde ülkede sosyal ve siyasal konularda yaşanan tartışma eğitim ve öğretmen yetiştirme alanında da söz konusu idi.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Osmanlı eğitimine, öğretmen yetiştiren okulları incelemektir. Çalışma kronolojik olarak, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirleri ve bunlara bağlı bir kısım meseleler ile sınırlandırılmış olmasına rağmen, ilk öğretmen okullarının Tanzimat Dönemi'nde

---

¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s. 10.

temellerinin atıldığı gerçeğinden hareketle bu dönemden de zorunlu olarak bahsedilmiştir.

Bu araştırma, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinde İstanbul'da bulunan öğretmen okullarının şu özellikleri hakkında bilgi vermektir:

1. Kuruluş ve gelişim süreçleri.
2. Programlarında yer alan dersler.
3. Öğrenciler ile ilgili konular.
4. İdareci, öğretmen ve diğer memurlar.
5. Kurul ve komisyonlar.
6. Okulların diğer özellikleri.

Ayrıca taşrada bulunan öğretmen okulları, öğretmen yetiştiren diğer kurumlar ve öğretmen yetiştirmede tatbikat meselesi bu çalışmanın bilgi verme gayreti içersinde olduğu diğer konularıdır.

Osmanlı Devleti'nin eğitim tarihi konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ülkemizde özellikle öğretmen yetiştirme tarihiyle ilgili çalışmalar azdır.² Yayınlanan eserlerde çalışmamıza esas teşkil eden zaman dilimi ile ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. (Söz konusu eserler aşağıda “Kaynakların Tanıtımı ve Değerlendirmesi” başlığı altında incelenmiştir)

Ayrıca bu eserlerde çalıştığımız konuya ait kurumlara ve bilhassa eğitimcilere ait bahislere çok az yer verilmiştir. Bahsedilen eserler daha ziyade Atatürk devri ve sonrası ile ilgilenmektedirler. Diğer bir deyişle, Türkiye'de ve dünyada sadece Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştirme meselesine eğilen çalışma mevcut değildir. Tabiatıyla II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirleri için de bu durum söz konusudur.

Bu nedenle araştırmamızın söz konusu dönemle ilgili boşluğu, bir nebze de olsa, dolduracağı kanaatini taşımaktayız.

B- YÖNTEM

Bu araştırmaya önce çalışmaya esas alınan süreç içerisinde, yani Osmanlı Devleti'nde 1876-1918 yılları arasında, öğretmen yetiştirme ile ilgili olan pedagojik

---

² Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996, s. XIII.

eserler ve öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgili bilgilerin yer alma ihtimali bulunan yerli ve yabancı tetkik eserleri ve makaleleri incelediğimiz kütüphane araştırması ile başladık. Bu aşamada, başta Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İSAM'daki kütüphane olmak üzere Türkiye'deki önemli kütüphanelerle üniversite kütüphanelerini taradık.

İkinci olarak 1898 (1316), 1899 (1317), 1900 (1318), 1901 (1319) ve 1903 (1321) tarihli Maarif salnamelerini, Osmanlı Devlet salnamelerini ve ilgili Vilayet Salnamelerini inceledik. Bu eserlerde yer alan öğretmen okullarının öğrenci, ders cetveli, eğitim kadrosu ve gelişim süreci gibi konularla ilgili bilgileri tespit ettik.

Çalışmamızın sonraki safhasını araştırma dönemimiz içerisinde yayınlanmakta olan Takvim-i Vekayi, Tanin, Sabah, Tedrisat-ı İbtidâîye, Muallim, Terbiye, Sırat-ı Müstakim gibi bazı gazete ve mecmuaları taramak teşkil etti. Söz konusu yayınlarda öğretmen yetiştiren kurumlar ile ilgili bilgileri ve öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgilenen eğitimcilerin makalelerini tespit ettik ve fişledik.

Araştırmamızın diğer bir aşamasını İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki araştırmalarımız oluşturmuştur. Burada öğretmen yetiştiren kurumlar, öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgilenen ve faaliyette bulunan eğitimciler ile ilgili belgeler araştırıldı.

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kataloglarda yer alan ve daha önce eğitim tarihi ve öğretmen yetiştirme meselesinde kullanılan arşiv malzemesinin yanı sıra imkanlar dahilinde Tedrisat-ı Tali, (MF.TLY), Tedrsiat-ı Hususi (MF. HUS), Maarif-i Ali (MF.ALY) ve İstatistik Kalemi (MF.İST), Tedrisat-ı İbtidâî (MF.İBT) gibi maarif dosyalarından faydalanılmıştır.

C- KAYNAKLARIN TANITIMI VE DEĞERLENDİRMESİ

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde öğretmen yetiştirme meselesini ele alan bu çalışmamda her türlü arşiv malzemesi, ilgili devirlerde yayınlanan gazete ve dergiler, Osmanlı Devlet Salnameleri, Maarif salnameleri ve araştırmalardan yararlanılmıştır. Aşağıda çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

1. Arşiv Kaynakları

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'ne ait arşiv kaynaklarının çoğunluğu İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer almaktadır.

Çalışmamıza ait olan konular ile ilgili evrakların büyük çoğunluğu İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Buradaki malzemenin önemli bir kısmı özet halinde kataloglarda bulunduğu gibi çok daha büyük kısmı maarif dosyalarında bulunmaktadır.

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde eğitimin çeşitli alanlarına ait çok sayıda kataloglara geçmemiş dosya vardır. Bu dosyaların bazılarının sayıları şu şekildedir:

Tedrsiat-ı Hususi, (MF.HUS): 20, Heyet-i Teftişye Kalemi (MF.HTF): 10, Tedrisat-ı İbtidâî (MF.İBT) : 728, Tedrisat-ı Tali (MF.TLY): 698, Tedrisat-ı Ali, MF.ALY: 174, İstatistik Kalemi (MF.İST): 60.

Dosyaların içerisindeki gömlek sayısı standart değildir. Bazılarında iki yüze yakın gömlek bulunduğu gibi çok daha az gömleğe sahip olanlar vardır.

Araştırmamıza ait belgeler bütün dosyalarda bulunabildiği gibi özellikle MF.ALY ve MF.İST dosyalarında yer almaktadır. Bizim tezimizde bunlar önemli ölçüde değerlendirilmişlerdir.

2. Salnameler

Geçmiş yıllardaki önemli olayları özetleyen ve ait olduğu yılın müesseseleri, kişileri ve çeşitli konularda son durumu kısaca belirten eserlere salname denir.³ Salnamelerde dönemine ait tarihi coğrafi, idari yapı, kurumlar, şahıs biyografileri, ordu ve donanma gibi konular hakkında çok önemli bilgiler mevcuttur.⁴ Osmanlı Devlet salnameleri II. Meşrutiyet Devri'ne kadar kesintisiz yayınlanmıştır.

Araştırmamızın özellikle II. Abdülhamid devrine ait kısmı ile ilgili olarak Osmanlı Devlet salnameleri ve vilayet salnamelerinden yararlanılmıştır.

Eğitim tarihi alanında araştırma yapanlar için en önemli salnameler şüphesiz Maarif salnameleridir. Adı geçen salnameler daha önce ifade edildiği üzere 1898

---

³ İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara, 2001, s. 103.

⁴ Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, c. I, Ankara, 1999, s. 1.

(1316), 1899 (1317), 1900 (1318), 1901 (1319) ve 1903 (1321) yıllarında yayınlanmıştır.

Çalışmamıza ait ders programları nizamname ve talimatlar, İstanbul'daki Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'ın eğitim-öğretim kadrosuna ait bilgiler gibi çok çeşitli konular Maarif salnamelerinde yer almaktadır. Maarif salnameleri taşradaki öğretmen okulları için de vilayet salnameleri ile birlikte başvurulacak temel eserlerdendir.

3. Süreli Yayınlar

Araştırmamız ile ilgili olarak süreli yayınları eğitim ile ilgili dergiler ve diğer süreli yayınlar olarak ikiye ayırabiliriz. Eğitim ile ilgili yayınlanan dergilerin başında Tedrisat-ı İbtidâîye, Tedrisat, Muallim, Terbiye, Yeni Fikir, Yeni Mektep gibi dergiler yer almaktadır.

Eğitim ile ilgili olmayan süreli yayınlar içerisinde araştırmamız ait konuların yer aldığı gazeteler içerisinde Takvim-i Vekayi, Sabah ve Tanin gazeteleri önemlidir.

Ayrıca Şehbal isimli dergide araştırmamızla ilgili konulara hatta ilgili dönemi çalışan bütün araştırmacılara faydalı olacak bol miktarda görsel doküman bulunmaktadır.

4. Araştırmalar

Araştırma eserleri genel eğitim tarihi ile öğretmen yetiştirme meselesine ait olanlar diye ikiye ayrılabilir.

Osmanlı eğitim tarihine ait yabancılardan ortaya koyduğu çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ülkemizde eğitim tarihiyle ilgili olarak başlıca şu eserler bulunmaktadır:

Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (3 cilt), Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi* (2 cilt), Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*.

Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştirme tarihi ile ilgili yabancı kaynak bulunmamaktadır. Ülkemizde ise doğrudan bu konuda eser bulunmamakla birlikte öğretmen yetiştirme konusunda şu eserler kaleme alınmıştır:

Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Tayyip Duman, *Türkiye’de Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme*, Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Cemil Öztürk, *Dünden Bugüne Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu eserler esas olarak Osmanlı sonrası döneme aittirler.

D. OSMANLIDA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

1. Tanzimat Öncesi

Osmanlı Devleti’nin kısa sürede kuruluşunu tamamlayarak gelişmesinin nedenlerinden biri de Osmanlı hükümdarlarının bilme, bilim adamlarına ve eğitime verdikleri önemdir. Bu nedendir ki dünyanın birçok bölgesinden bilim ve sanat ile uğraşan insanlar Osmanlı topraklarına gelip yerleşmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde öğretmen yetiştirme meselesini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle genel olarak Osmanlı eğitimi hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Tanzimat Fermanı’na kadar Osmanlı eğitime baktığımızda genel olarak iki eğitim kurumunun var olduğunu görürüz; bu kurumlar okullar ve medreselerdir. Okullar devlete memur yetiştirmek için açılırken, dini ve hukuki bilgi sunan medreseler ise halka hitap ediyordu. Bu okulların başlıcaları şunlardı:

Şehzadegân Mektebi: Padişah çocuklarına yönelik açılmış bir okuldu. Kur’ân-ı Kerîm okuma, temel dini bilgiler ve okuma yazma öğretilirdi.⁵

Enderun Mektebi: Devlet adamı yetiştirmek için açılmıştı. Fatih Sultan Mehmed, eğitimin bir çok alanında olduğu gibi,⁶ Enderun’da da bir takım yenilikler yaptı.⁷ Enderun Topkapı Sarayının içerisinde bulunurdu. Buraya Acemioğlanları ocağının zeki, ahlaklı, fiziki düzgün olanlarından öğrenci alınırdı. Enderun, 1909 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.⁸

Ülkedeki diğer başlıca okullar ise şunlardı:

⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul, 1977, s. 6; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul, 1993, s. 332.

⁶ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror And His Time*, Edit: William C. Hickman, Princeton University, 1992, s. 462-494.

⁷ İsmail Hakkı Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul, 1953, s. 25.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s. 37; Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 11-24, M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 537, 540.

Meşkhane, Acemioğlanlar Mektebi, Mehterhane, Babıâli Mektebi. Askeri sanat mektepleri olarak, Tophane, Kılıçhane, Tüfekhane vb.

Medreselere gelince, Osmanlı Devleti'nde ilk medrese İznik'te, eski bir manastırın medreseye dönüştürülmesiyle, Orhan Bey zamanında 1331 yılında kuruldu.⁹ Kuruluş döneminin diğer padişahları da ülkenin her tarafını özellikle o dönemde devlete başkentlik eden Bursa ve Edirne'yi eğitim kurumları ile donattılar. Daha sonraki yıllarda ülke genelinde çok sayıda medrese ve sıbyan okulları açıldı.¹⁰

Fatih dönemine kadar Osmanlı medreseleri hakkında teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz fakat bu döneme kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'ne büyük benzerlik gösterdiğini bilmekteyiz. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de Osmanlı Devleti etkilendiği devletleri aşmış, medreseleri kendine has bir yapıya kavuşturmuştur.¹¹

Fatih döneminde, medreselerde, Kelam, Fıkıh, Hadis, Tefsir gibi dini ilimlerin yanı sıra Mantık, Felsefe ve Matematik de okutulmaktaydı.¹² Medreselere ikinci katkıyı yapan padişah ise Kanuni Sultan Süleyman oldu. Bu dönemde ordunun mühendis, hekim, cerrah ihtiyacını karşılamak üzere Tıp medresesi, Darüşifa, Riyaziyat öğrenimine mahsus dört medrese yaptırdı.¹³

Osmanlı Devleti'nde en yaygın eğitim kurumu sıbyan mektepleri idi. En küçük yerleşim birimlerinde, cami veya mescidin bulunduğu her yerde bu okulları görmek mümkündü.

Dershanelerin hasır döşeli olduğu bu okullarda her çocuk oturacağı minderi kendisi getirirdi. Çocukların önlerinde kendi boylarına uygun rahleler vardı. Bu okulların belli bir yönetmeliği ve öğretim programı yoktu. Sıbyan okullarının temel amacı çocuklara Tecvit kurallarına uygun Kur'an öğretmektir. Bunun yanında yazı yazma ve dört işlem de öğretilirdi. Okulların çoğunda bir öğretmen, kalfa (öğretmen

---

⁹ J. Shaw Stanford, *History of the Otaman Empire and Modern Turkey*, Volume 1, Cambridge, Great Britain, s. 132; Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1996, s. 247; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 15.

¹⁰ Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, (Yay. Haz. Erdoğan Erüz), İstanbul, 1978, s. 57.

¹¹ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir, 1998, s. 16; Cahit Baltacı, "Eğitim Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul, 1998, s. 243.

¹² Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi I*, s. 17.

¹³ Mustafa Şanal, "Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan süre İçerisinde Medreseler", *Milli Eğitim*, S. 143, 1999, s. 126.

yardımcısı) ve bir hizmetli (bevvab) bulunurdu.¹⁴ Sıbyan okullarının öğretmenleri mahallenin veya köyün şerefli ve saygın insanları idiler.¹⁵

Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki başlıca yenilikleri şöyle sıralayabiliriz; Üsküdar'da "*Hendesehane*" isimli ilk askeri meslek okulu, (1734),¹⁶ Donanmaya eleman sağlamak için, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun (1775)¹⁷, ordunun teknik personelini karşılamak amacı ile Mühendishane-i Berrî-i Hümayun kuruldu (1795).¹⁸

II. Mahmud dönemi, diğer ıslahatların yanında eğitim alanında da, önemli yeniliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur.¹⁹ 1827 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 1834 yılında ise Mekteb-i Harbiye açılmıştır.²⁰

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce iki önemli eğitim kurumu, medreseler ve sıbyan okullarına öğretmen yetiştirme söz konusu idi. Türk Eğitim tarihinde eğitim kurumlarında vazife gören ilk öğretmenlere baktığımızda karşımıza "*muallim*" ve "*müderris*" çıkmaktadır. Bunlar, sıbyan mekteplerinde ve medreselerde öğretmenlik yapan kimselerdi.²¹ Özellikle kuruluş devrinde medreselerin öğretim kadrosu yurt dışına çıkıp, Mısır, Suriye, Irak vb. yerlerde uzun yıllar ilim tahsil ettikten sonra ülkelerine dönen müderrislerden oluşuyordu. Örneğin Kayserili Davud, Kahire'de eğitim görmüş idi.²² Fakat daha sonraki dönemlerde medreselerde müderrislik yapanlar, Osmanlı ülkesinde bulunan medreselerin içinden çıkmaktaydı.²³

Sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacı da medreselerden karşılanmaktaydı.²⁴ Buralarda ders veren "*muallimler*" çoğu zaman müezzinlik veya imamlık da yapmaktaydı. Bu tip öğretmenlerin önemli bir kısmı medrese tahsilini de

¹⁴ Cahid Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Yeni Türkiye*, S. 7, (Ocak-Şubat 1996), s. 468.

¹⁵ Reşat Ekrem Koçu, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 2, (Mart 1966), s. 24-28.

¹⁶ Unat, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁷ Bilim, *a.g.e.*, s. 24, 33.

¹⁸ Mehmet Esat, *Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun*, İstanbul, 1316, s. 1-5.

¹⁹ S. Vucnich Wayne, *The Otoman Empire*, New York, 1965, s. 42.

²⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993, s. 60.

²¹ Tayip Duman, *Türkiye'de Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme*, İstanbul, 1991, s. 11.

²² Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 65.

²³ Leyla Küçükahmet, *Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Öğretmenlerin Tutumları*, Ankara, 1976, s. 11.

²⁴ Hüseyin Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği*, *Türk Milli Eğitimi I. Kurultayı*, Ankara, 1979, s. 203.

tamamlamamış kişilerdi.²⁵ Bu durum Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etti.²⁶ Fakat bu uygulamanın istisnaları da vardır. Yani Tanzimat'tan önce öğretmenlerinin medrese menşeli olmadığı okulların da mevcudiyeti söz konusuydu. Mühendishane-i Bahrî-i Humâyun ve Mühendishane-i Berri-i Humayun bunlardan ikisidir. Adı geçen okullarda öğretmenler medrese çıkışlı değildir. Asker kökenli yahut Prusya²⁷ ve diğer Avrupa ülkelerinden getirilen öğretmenlerdir.²⁸

Eğitim tarihimizde ilk kez öğretmen yetiştirme meselesini genel eğitimden ayrı ve uzmanlık meselesi olarak değerlendiren ve bununla ilgili uygulama başlatan isim Fatih Sultan Mehmed'tir.²⁹

Fatih Sultan Mehmed, Eyüp ve Ayasofya'da inşa ettirdiği medreselerde, sıbyan okullarında öğretmen olmak isteyenlere şu dersleri okumalarını mecburi tutmaktaydı:

Arapça gramer, Edebiyat (Tarih, Coğrafya), Maani (Sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim), Beyan (Güzel konuşma), Bedî'î (Estetik), Mantık, Adab-ı Mubahase ve Usûl-i Tedris (Karşılıklı konuşma kuralı ve ders anlatma tekniği), Kelam, Riyâziyyaât (Matematik). Fatih, öğretmen adayı olmayan diğer medrese öğrencilerine fıkıh dersini zorunlu görürken, öğretmen olacaklar için bu dersin okutulmasını istememiştir.³⁰

Fatih Sultan Mehmed döneminde, öğretmen adaylarına yönelik diğer bir uygulama ise şöyleydi:

Sıbyan mekteplerinden daha yüksek okullarda ders vermek isteyen öğretmen adayları medreseden mezun olmadan alt sınıftaki öğrencilere ve sınıf arkadaşlarına ders vermesi gerekiyordu. Öğrenciler bu şekilde kendilerini yetiştirmekteydiler. Ayrıca bu öğretmen adayları yukarıda saydığımız dersler dışında Felsefe, Fıkıh, Hadis, Tefsir derslerini de görmek zorundaydılar.³¹ Bu uygulama Fatih Sultan

---

²⁵ Tayip Duman, "Osmanlı'da Öğretmen Yetiştirme Sistemi" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, Ankara, 1999, s. 306.

²⁶ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 11.

²⁷ BOA, İMVL., Dosya No: 223, Gömlek No: 7541.

²⁸ BOA, İMVL., Dosya No: 188, Gömlek No: 5681; Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 315-333; Mehmet Esat, *Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun*, s. 345.

²⁹ Yahya Akyüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sorunu", *Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu*, 8-11 Haziran 1987, s. 31.

³⁰ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 1334, s. 182.

³¹ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 185.

Mehmed devrinden itibaren devam ettirilememiş, öğretmen ihtiyacı yine klasik medrese mezunlarından karşılanmıştır.³² Hatta daha sonraki zamanlarda öğretmenlik yapabilme şartları oldukça gevşemiş, Kur'ân okumasını bilen herhangi biri yahut Subha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vehbi risaleleri okuyabilen yaşı ilerlemiş kadınlar da sıbyan okullarında ders verebilmekteydi.³³

Fatih Sultan Mehmed, öğretmenlik mesleğine gönül vermiş bir kimsede bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktaydı:

“Öğretmen çok iyi bir mizaca sahip olmalıdır. Allah'ı razı etmek amacı ile davranacak, çocukları eğitmek için çabalayacak, yardımcısı da onun çocuklara öğrettiklerini tekrarlayacak ve müzakere ettirecek, görevinden usanmayacak onu sevmemezlik etmeyecek, çocukların bilmedikleri konuları onlara anlatırken güzellikle anlatacak ve onlara yumuşak davranacak”.³⁴

Öğretmen yetiştirme tarihimizde çok önemli sayılan bu durum, çağdaş pedagojiyle de örtüşmektedir.³⁵ Günümüzde bütün pedagojik kuramlar öğretmenin tutumu konusunda Fatih Sultan Mehmed'le benzer fikri paylaşmaktadırlar.

2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Dönemi 3 Kasım 1839'da “*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*” veya “*Tanzimat Fermanı*” olarak anılan, Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah Abdülmecit adına okunan fermanla başlar.³⁶ Osmanlı Devleti'nde ilk Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği 23 Aralık 1876 tarihine kadar devam eden dönemi, 1908 yılına yani II. Meşrutiyet'in ilanına kadar uzatan tarihçiler de vardır.³⁷

---

³² Tayip Duman, Hüseyin Dilaver, “İstanbul'da Açılan İlk Dârümuallimîn”, *Erdem*, c. IX, S. 26, (Eylül 1996), s. 652.

³³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1970, s. 7; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi I*, s. 28.

³⁴ Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 30.

³⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 83.

³⁶ Roderic H. Davison, “Tanzimat”, *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. X (Fasc.165-166) Leiden, 1998, s. 201; Ayrıca bkz: İbrahim Burhan, “Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme”, *AÜEHFD*, c. V. S. 1-4 (2001) s. 65; Moshe Ma'oz, *Otoman Reform İn Syria And Paletsine*, Oxford, 1968, s. 21; Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112, (Ekim 1964), s. 581-601.

³⁷ Ercüment Kuran, “Otoman Historiography Of The Tanzimat Period”, *Historians Of The Middle East*, Edit: Bernard Lewis, P. M. Holt, London, 1962, s. 422.

Modernleşmenin gerçek başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'nda doğrudan eğitim ile ilgili herhangi bir madde yoktu.³⁸ Fakat Tanzimat Dönemi'nin mimarları eğitimin önemini kavramış kişilerdi. Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın eğitim konusunda Avrupa eğitim sisteminden yararlanarak başardığı yenilikler Tanzimatçılar için emsal teşkil etmekteydi. Mustafa Reşit Paşa, modern bir eğitim sistemi oluşturmayı olmazsa olmaz bir zaruret olarak değerlendirmekteydi.³⁹

Her şeyden önce Tanzimat Dönemi'nde eğitim bir bilim olarak görülmeye başlandı ve bu alanda, *Rehnumâ-yı Muallimîn*⁴⁰ vb. eserler ortaya çıktı. Ayrıca yeni öğretim metotları uygulanmaya çalışıldı.⁴¹

Dönemin Padişahı Abdülmecit eğitim meselesi ile bizzat ilgilenmekteydi. Bab-ı Âliye gelerek sadrazam ve diğer devlet yetkililerine eğitime verdiği önemi belirten şu konuşmayı yapmıştı:

*“...Tebaamın refah ve sadet-i halini temin için lazım gelen tedbirleri ittihad-ı tam dairesinde teemmül ve müzakere etmenizi emrediyorum. Bu terakkinin gerçekleşmesi gerek din işlerinde gerek dünya işlerinde cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan ulûm ve fûnûn ve sanayi öğretimine mahsus mekteplerin kurulmasını ön planda tutulacak işlerden sayıyorum”.*⁴²

Tanzimat Dönemi eğitimi bazı eğitim tarihçileri tarafından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam ettirilmiştir. Misal; Nafi Atuf, dört evreye ayırdığı Tanzimat Eğitimi şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Tanzimat'ın ilanından Saffet Paşa tarafından Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nin yayınlanmasına kadar olan devir. (1839-1869)
2. Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin neşirden II. Abdülhamid dönemine kadar olan devir. (1869-1878)
3. 1878 yılından II. Meşrutiyetin ilanına kadar olan devir. (1878-1908)

³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 1988, s. 181; Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112, (Ekim 1964), s. 603.

³⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara 1988, s. 168.

⁴⁰ Selim Sabit Efendi'nin ürünü olan 48 sayfalık bu kitap “Öğretmenlere yol gösterici rehber” anlamına gelmektedir. Yıllarca öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının başvuru kaynağı olan bu eseri ileride etraflıca tanıtacağız.

⁴¹ Yahya Akyüz, “Tanzimat Dönemi'nde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler”, *Tanzimat'ın 150. Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, Ankara 1994, s. 501–512.

⁴² Nevzad Ayas, *T.C. Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler*, Ankara, 1948, s. 375, 376; Karal, *a.g.e.*, s. 170.

Son olarak da 1908'den "Milli Terbiye" hareketi adı verilen devre kadar Tanzimat eğitiminin hüküm sürdüğünü savunmaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde, eğitimin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Genel eğitim siyaseti olarak ilköğretim yaygınlaştırmaya çalışıldı. Bunu yaparken de cemaat ve vakıflardan yararlanıldı.

2. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlılık fikri gündemde olduğu için bu fikri oluşturacağı ve Osmanlı Devleti'ni meydana getiren çeşitli unsurları birleştireceği umulan rüşdiyeler çoğaltılmaya çalışıldı. Ayrıca Avrupa'da bulunan yüksek okul ve diğer eğitim ile ilgili kurumları ülkede yerleştirmek için çaba sarf edildi.

3. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde eğitim denince sadece dinî eğitim kastedilirdi. Tanzimat'la birlikte din dışı eğitim alanında da çalışmalar başlatıldı.⁴³

Tanzimat Döneminde eğitim alanında yapılan başlıca ıslahatlar şunlardır:

1845 yılında geçici Meclis-i Maarif, bir yıl sonra ise daimî bir Meclis-i Maarif-i Umumîye teşkilatı kuruldu.⁴⁴ Geçici Meclis, eğitimin ıslahı için hazırladığı layihada şu konulara yer verdi:

1. Eğitim sisteminde birinci basamak olan Sıbyan okullarının ıslah edilmesi.
2. Yatılı Dârülfünûn açılması.
3. Orta öğretimin ilk basamağı olan rüşdiye okullarının çoğaltılması.⁴⁵

Rüşdiyeler Dârülfünûn için yetersiz olduğundan bu okullar için 1849 yılında sonradan ismi Darülmaarif olan, Valide Mektebi açıldı (1839).⁴⁶ 1857 yılında Maarif Nezareti kuruldu ve ilk Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa oldu.⁴⁷

Tanzimat Dönemi'nde oluşturulan adı anılmaya değer bir kuruluş, Fransız Akademisi örnek alınarak 1851'da kurulan⁴⁸ Encümen-i Daniş'tir.⁴⁹ Açılması

⁴³ Wayne S. Vucinich, *The Otoman Empire*, New York, 1965, s. 42.

⁴⁴ Rıza Kardaş, "Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın İlk Kuruluşu, I. Meclis-i Maarif-i Umumîye'nin Kuruluşuna Doğru", *Türk Kültürü*, S. 195, (Ocak 1979), s. 161-166; M. A. Ubcıncı, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, İstanbul, 1998, s. 145-150.

⁴⁵ Reşat Özalp, Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, İstanbul, 1977, s. 5; Hüseyin Dilaver, "Tanzimat Dönemi Başlarında İlköğretimin Önemi ve Zorunluluğunun Halka Duyurulması", *Milli Eğitim*, S. 132, 1996, s. 39.

⁴⁶ Sadrettin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, Komisyon, İstanbul, 1999, s. 441.

⁴⁷ Ayas, *a.g.e.*, s. 377.

⁴⁸ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VI, S.17, (Mart 190), s. 451; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara, 1988, s. 178.

⁴⁹ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara, 2002, s. 34; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2002, s. 235; Kenan Akyüz, *Encümen-i Daniş*, Ankara, 1975, s. 12-13.

düşünülen Dârülfünûn'un kitaplarını telif ve tercüme etmek üzere kuruldu.⁵⁰ Dahili azası kırk kişi olan kurul,⁵¹ on beş günde bir toplanmaktaydı.⁵² İlk millî akademimiz sayılan Encümen-i Daniş'e ünlü tarihçi Hammer, Türkçe-İngilizce büyük lüğatin sahibi J.W. Radhous, Bianchi gibi devrin ileri gelen bilim adamları üye idiler.⁵³

Tanzimat Dönemi'nde bir yüksek öğretim kurumunun açılması düşünüldü. Bu amaçla Meclis-i Maarif-i Umumîye İstanbul'da bir Dârülfünûn açılmasına karar verdi.⁵⁴ Ancak sonuç olarak çeşitli nedenlerle kısa zamanda açılması düşünülen Dârülfünûn'un kurulması çok uzun zaman aldı ve ancak dönemin sonlarına doğru açılabilirdi.⁵⁵

Tanzimat Dönemi'nin eğitim alanındaki en önemli yeniliklerinden biri de, 18 Şubat 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın uygulaması ile ilgili olarak, sultanîlerin açılması oldu.⁵⁶ Bu okulların uygulamasında Fransız eğitim kurumları örnek alındı. Söz konusu okullar ile ilgili olarak ilk uygulama Galatasaray Lisesi'nin kuruluşudur (1868).⁵⁷ Mekteb-i Sultanî ismiyle de anılan bu okul modern eğitim tarihimizde önemli bir köşe taşıdır.⁵⁸ İkinci sultanî ise Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kurduğu Darüşşafaka'dır.⁵⁹

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında diğer bir faaliyet ise yurt dışına, çeşitli alanlarda belirli aralıklarla, öğrenci göndermek oldu.⁶⁰ Bu öğrenciler için 1857 tarihinde, Paris'te Mekteb-i Osmanî isimli bir okul kuruldu.⁶¹

---

⁵⁰ M. Ali Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, İstanbul, 1926, s. 11-12; Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara, 1998, s. 46.

⁵¹ Muallim Cevdet, "Dârülmualimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 185, Mustafa Yazıcı, *Tanzimat'tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk*, Ankara, 1973, s. 43.

⁵² *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 16/94, 1926, s. 302.

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 50; Özalp, Ataüinal, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 173.

⁵⁵ Ali İhsan Gencer, Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İstanbul, 2004, s. 3,5.

⁵⁶ Adnan Şıman, *Galatasaray Mekteb-i Sultani'si*, İstanbul, 1989, s. 23; Vahdettin Ergin, *Mekteb-i Sultani*, İstanbul, 2003, s. 24.

⁵⁷ İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu", *Belleten*, c. VII, S. 28, Ankara, 1943, s. 315-347.

⁵⁸ Engelhard, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), İstanbul, 1999, s. 248-250; İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul, 2007, s. 145.

⁵⁹ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 66.

⁶⁰ Adnan Şışman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*, Ankara, 2004, s. 12, 16, 18, 20, 50, 70.

⁶¹ BOA, *İ.HR.*, Dosya No: 211, Gömlek No: 12192; BOA, *İ.HR.*, Dosya No: 201, Gömlek No: 11459; Richard L. Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris", 1857-1874, *Beginings of Modernization in the Middle East, The Nienteenth Century*, Edited by William R. Polk, Chicago, 1968, s. 313-329; Adnan Şışman, *a.g.e.*, s. 24.

Tanzimat Dönemi'nde meslekî eğitim veren okulların açılmasına da gayret sarfedildi. 1842 yılında açılan Ebe Mektebi, 1859 da açılan Orman Mektebi, 1860 da eğitime başlayan Telgraf Mektebi bu çerçevede açılan okulların bazılarıdır.⁶²

Osmanlı Devleti'nin ilköğretim kurumları olan sıbyan mektepleri, Tanzimat Dönemi'nde ıslah edilmeye çalışıldı. Hazırlanan talimatname ile şu yenilikler gerçekleşti:

1. Öğretim süresi dört yıl olarak sınırlandırıldı.
2. Türkçe derslerine önem verilmekle eğitimde millileşmeye doğru bir adım atıldı.
3. Okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verildi.
4. Okullarda teftiş usûlü ve öğrencilerin devam mecburiyetinin sağlanması için tedbir alındı.
5. Okullarda taş levha ve divit uygulaması başlatıldı.⁶³

Tanzimat Dönemi'nin eğitime yön veren en esaslı uygulaması 1 Eylül 1869 Maarif-i Umumîye Nizamname'sidir. Söz konusu bu nizamname hakkında incelenmeden sonraki eğitim faaliyetleri ve bu çerçevede öğretmen yetiştirme çalışmalarının tam anlamıyla kavranması mümkün değildir.

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde öğretmen okulları "*mekatib-i âliye*" yani Yüksek Okul olarak sınıflandırılmıştır ve ilgili okulların başında gösterilmiştir. Nizamname'nin 51. maddesinde "*Mekatib-i âliye Dârümuallimîn ve Dârümuallimât ile fûnûn ve sanay-i muhtelif mektepleridir*" denilmektedir.⁶⁴

Nizamname Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'ı ayrı ayrı olarak ele almıştır. 57-67 arası on madde Dârümuallimîn, 68-78 arasındaki maddeler ise Dârümuallimât (Kız Öğretmen okulu) ile ilgili maddelerdir.

Nizamnameye göre, ülkedeki okulların çeşitli kademelerine öğretmen sağlamak üzere İstanbul'da büyük bir Dârümuallimîn kurulacaktı. Bu büyük

---

⁶² Ayla Oktay, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II*, İstanbul, 1987, s. 126; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 79.

⁶³ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yüzyılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992, s. 481-482.

⁶⁴ *MUN*, Madde: 51. Ayrıca bkz: Ayas, *a.g.e.*, s. 380; Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2008), s. 276.

öğretmen okulunun, rüşdîye, idâdî ve sultanî olmak üzere üç şubeden oluşması planlandı.⁶⁵

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nin elli yedinci maddesinde “*Dârümuallimîn'in bir müdürü, lüzumu kadar muallimi ve iki tane bevvabı (hizmetlisi) bulunacaktır*” denmektedir. Görüldüğü üzere, öğretmen için kesin bir rakam belirtilmemiştir.

Nizamname ücret konusuna da değinmiş, müdîre beş bin, öğretmenlere ise iki bin ile dört bin kuruş arası maaş uygun görülmüştür.⁶⁶

Öğrenci alımında rüşdîye, idâdî ve sultanî diploması olanlara öncelik verilerek imtihansız olarak okula yerleştirilecek, diploması olmayanlar ise bir heyet huzurunda, yapılacak sınavlardan sonra, söz konusu şubelerden birine neharî (gündüzlü) olarak alınacaklardı.⁶⁷

Nizamname, genel Osmanlı Eğitim sistemine uyarak Dârümuallimîn'i burslu olarak düşünüyordu ve öğrencilere mensubu oldukları şubelere göre aylık verilmesini öngörüyordu. Buna göre; rüşdîye şubesinde bulunan talebeye seksener, idâdî şubesi mensuplarına yüzer, sultanî şubesinde bulunanlara ise yüz yirmişer kuruş aylık maaş verilecekti. Ancak şartlar gereği öğrencilerden sadece yüz tanesi burs alabilecekti. Bu öğrencilerden kırk tanesi Rüşdîye öğrencisi geriye kalan altmış tanesi ise, otuzar kişi olmak üzere idâdî ve sultanî şubelerine devam eden öğrencilerden olacak idi. Burs arttığı takdirde en kıdemli öğrenciye tahsis edilecekti.⁶⁸

Maarif-i Umumîye Nizamnamesin'i hazırlayanlar öğretmen adaylarının terfi sisteminden yararlanmasını istiyordu. Şöyle ki; Rüşdîye şubesinde tahsilini tamamlayanlar arzu ederlerse rüşdîye öğretmeni, isterlerse idâdî şubesine devamlı idâdî öğretmeni olabilirlerdi. Yine, idâdî şubesinde okuyanlar, idâdî öğretmeni olmaya hak kazandıklarında sultanî şubesine devam ederek sultanîlerde görev alabileceklerdi.⁶⁹

---

⁶⁵ Bilim, *a.g.e.*, s. 449; Tayip Duman, “Osmanlıda Öğretmen Yetiştirme Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, Ankara, 1999, s. 308.

⁶⁶ *MUN*, Madde: 58.

⁶⁷ *MUN*, Madde: 59.

⁶⁸ *MUN*, Madde: 60.

⁶⁹ *MUN*, Madde: 60.

Nizamname, öğretmen namzetlerine, öğretmen okulunu bitirdikten sonra görev mecburiyeti getiriyordu. Mezun olanlar, “*muallimlik memuriyetini*” kabule mecburdu.⁷⁰

Dârümuallimînden mezun olanlar, Nizamnameye göre diğer öğretmen olmak isteyenlere karşı önceliklere sahip idiler. Maarif Nizamnamesi'nin 63. maddesinde “*Dârümuallimîn'de tahsil etmiş olan muallimlerin, mekâtib-i Umûmiyeye muallim olmak için sairlerine hakk-ı rüçhanı olacaktır*” denilmektedir. Bu madde ile öğretmenlik ilk kez ayrı bir meslek olarak resmen tanınıyordu.⁷¹

Fakat bu “*hakk-ı rüçhan*” şarta bağlı idi. Beş sene mazeretsiz olarak öğretmenlik yapmayanlar, öncelik haklarını kaybedecekler ayrıca öğrencilikleri zamanında aldıkları bursları geri ödeyeceklerdi.⁷²

Nizamname muallim adaylarına, okulu erken bitirme şansı tanıyordu. Altmış beşinci maddede şöyle deniyordu:

“*Müddet-i muayyene-i tahsiliyesini ikmal etmeksizin bulunduğu şube derslerinden imtihan olmak câiz olup, isbat-ı liyakat eden muallimliğe kabul kılınacaktır*”.

Kurulması tasarlanan büyük Dârümuallimîn'in şubeleri içerisinde Dârümuallimîn-i Sıbyan yoktu, ancak 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi 15 Kasım 1868'de kurulan bu okulun yönetimini de büyük Dârümuallimîn'e bağlıyordu.⁷³

Kurulacak olan büyük Dârümuallimîn'e zengin bir kütüphane düşünülüyordu. Ayrıca Fen grubu derslerini işlemek için gerekli araçlar da eksiksiz olacaktır.

1869 Maarif Nizamnamesi'nin Dârümuallimînler ile ilgili maddelerinin bütünü uygulanamadı. Ama 1874 yılında İstanbul Dârümuallimîn'i adını taşıyan,

---

⁷⁰ MUN, Madde: 62.

⁷¹ Binbaşıoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, s. 13.

⁷² MUN, Madde: 64; Daha sonra Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi ile hizmet yılı erkek öğretmenler için 10 yıla bayan öğretmenler için ise 8 yıla çıkartılmıştır. Bkz: *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331, Madde: 34.

⁷³ MUN, Madde: 66; Faik Reşit Unat, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl 1, S. 4, (Nisan 1955), s. 26.

içinde sıbyan, rüşdiye ve idâdî şubelerinin mevcut olduğu büyük Dârümuallimîn açıldı.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde kız çocukları için ilkokuldan sonra gidebilecekleri okul yoktu. Maddi durumu müsait olan aileler çocuklarına özel hocalar tutarak eğitimlerini devam ettirmeye çalışıyorlardı.⁷⁵ İşte kız çocukları için yeni açılacak olan rüşdiyelere ve daha önceden mevcut olan kız sıbyan okullarına bayan öğretmen yetiştirmek amacı ile nizamnamede bir Dârümuallimât kurulması tasarlandı. Adı geçen okul Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin yayınlanmasından bir yıl sonra 1870 tarihinde açıldı.⁷⁶

1869 Nizamname'sinin kadınların eğitimi konusundaki faydası elbette yalnız bayan öğretmen yetiştirme konusunda olmadı. Bu nizamname ile kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli bir takım yenilikler getirildi. İlk defa kadınlara mahsus meslekî eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi, bugünkü kız meslek liselerine benzerlik gösteren, Yedi Kule Kız Sanayi Mektebi açıldı.⁷⁷

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi, II. Abdülhamid zamanında ilan edilen 1876 Kanun-i Esasi'sine kadar kızların ilköğretimi konusunda hukuki alanda atılmış en önemli adım olarak kaldı.⁷⁸

Nizamnamede Dârümuallimât sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şube ve her şube de kendi arasında, Müslüman ve gayr-ı müslimlere mahsus olarak iki sınıf halinde taksim kılınmıştı.⁷⁹

Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktı:

Din Dersine Giriş

Osmanlıca Dil Bilgisi ve Kitabet

Öğretim Yöntemi

Her Milletın Kendi Lisanı

Ahlak Bilgisi

Hesap ve Defter Tutma Usûlü

---

⁷⁴ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Sempozyumu, (Haz. H. Dursun Yıldız), Ankara, 1992, s. 493.

⁷⁵ Nezihe Muhlis, "Terbiye-i İnâs Etrafında", *Sırat-ı Müstakim*, S.146, c. VI, Haziran 1327, s. 247.

⁷⁶ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 668.

⁷⁷ Serpil ÇAKIR, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1993, s. 220.

⁷⁸ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1990, s. 146.

⁷⁹ *MUN*, Madde: 68.

Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası

Faydalı Bilgiler

Musiki

Dikiş ve Nakış

Din dersine giriş dersi her cemaatin kendi dili ile okutulacak ve ruhani liderlerinin tayin ettiği kişiler tarafından okutulacaktı.

Rüşdiye şubesinin “*müddet-i tahsiliyesi*” ise üç yıl olup müfredat programında şu dersler yer alıyordu:

Din Dersine Başlangıç

Osmanlıca Dil Bilgisi ve Nesir Bilgisi

Arapça ve Farsça

Her cemaatin kendi lisanı

Ahlak Bilgisi

Ev İdaresi

Tarih ve Coğrafya

Matematiğe Giriş ve Botanik

Resim

Musiki

Biçki-Dikiş

Din dersi sıbyan şubesinde olduğu gibi her cemaatin kendi lisanı ve din adamları tarafından okutulacaktı.⁸⁰

Nizamnamede Dârümuallimât için bir müdüre ve çeşitli branşlarda lüzumu kadar bayan öğretmen, nakış ustası ve iki hizmetçi bulundurulması tasarlanmaktaydı.⁸¹ Fakat söz konusu devirde bayan öğretmen sıkıntısı olduğundan bu ihtiyaç erkek öğretmenler vasıtası ile giderilecekti. Bu konuda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yetmiş birinci maddesi şöyle diyordu:

“*Kadınlardan matlub-ı vechile muallime yetiştirilinceye kadar musin ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır*”. Erkek öğretmenlerde yaşlı ve

---

⁸⁰ Tevfik Temelkuran, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 36, (Eylül 1970), s. 61; Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 11.

⁸¹ Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetişmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim*, S. 143, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1999), s. 19.

edepli olmaları yanında aranılan bir diğerk özellik de fizikî anlamda çirkin olmaları idi.⁸²

Kız Öğretmen Okulu çalışanlarının ne kadar aylık maaş alacakları da nizamnamede belirtilmiştir. Buna göre müdürenin 1.500 kuruş, öğretmen ve ustalarinki 750 kuruş, hizmetçilerin ise 150 kuruş maaşları olacaktı.⁸³

Dârümuallimâta girmek isteyen kızlar, sıbyan veya rüşdiye şahadetnamelerine sahip iseler, imtihansız olarak okula kayıt yaptırabilecekler fakat her iki okulun diplomasına sahip olmayanlar bir heyet huzurunda imtihan olduktan sonra derecelerine göre her iki şubeden birine alınabileceklerdi.⁸⁴

Nizamname sıbyan şubesinden mezun olanlara sıbyan okullarında öğretmen olma yahut rüşdiye şubesine devam etme seçeneklerini kendi isteklerine bırakmaktaydı.

Nizamname öğretmen okulundan mezun olanlara öğretmenlik için yeterlilik imtihanı vb. şartlar getirmemekte ancak “*hizmet-i ta’limiyeyi*” zorunlu tutmaktaydı. Kız Öğretmen Okulu mezunları geçerli bir özürleri olmadan en azından beş yıl öğretmenlik yapmadıkları takdirde öğrencilik sırasında almış oldukları burslar geri alınacak ve bu gibilerin öğretmen atamada sahip oldukları hakları elinden alınacaktır.⁸⁵

Nizamname, Dârümuallimât mezunlarına öğretmenliğe atanmada diğerlerine göre öncelik tanımıştır fakat arz talep meselesi göz önüne alındığında bahsedilen yıllarda zaten muallime sıkıntısı çekilmekteydi. Dârümuallimât mezunlarının bu “*hakk-ı rüçhan*”ı ilerleyen yıllarda çok sayıda bayan öğretmen yetiştirildikten sonra ortaya çıkacak durumlar için alınmış bir tedbir olarak düşünülebilirse de Dârümuallimînlerde de benzer bir durumun olduğu göz önüne alındığında adı geçen okulların öğretmen yetiştiren birer meslek okulu olarak kabul edilmelerine rağmen başka kaynaklardan da öğretmen alımına kapının açık bırakıldığı görülür.⁸⁶

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi’nin öğretmen yetiştirme ile ilgili maddelerini inceledikten sonra şunları söylemek mümkündür:

1. Öğretmen yetiştirme meselesi ciddi bir şekilde ele alınmıştır.

⁸² Yahya Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 195, (Mart 2000), s. 34.

⁸³ *MUN*, Madde: 72.

⁸⁴ *MUN*, Madde: 73.

⁸⁵ *MUN*, Madde: 77.

⁸⁶ *Ayas, a.g.e.*, s. 381.

2. Memleketin öğretmen ihtiyacını gidermek amacıyla düzenlemeler yapılmıştır.
3. Öğretmenlere terfi sistemi getirmiştir. Yani öğretmen yetiştiren bir üst öğretime devam imkânı sağlamıştır.
4. Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müfredat programına meslek bilgisine yönelik dersler bırakılarak öğretmenlerin mükemmel yetiştirmeleri amaçlanmıştır.
5. Yeni kurulacak olan Dârümuallimîn ve Dârümuallimâtların kütüphane, laboratuvar vb. ihtiyaçları düşünülmüştür.⁸⁷

Tanzimat Dönemi'nde kendisinden bahsedilmesini hak eden önemli bir konu elbette Dârümuallimîn-i Rüşdî'dir. Ancak Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde açılan ilk öğretmen yetiştiren okul olan Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin açılışı ve hemen sonrası çalışmamızın I. Bölümünde ele alındığı için burada sadece Ahmed Cevdet Paşa'nın göreve gelişinden sonraki safhadan bahsedeceğiz.

Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin tarihsel gelişiminde Ahmed Cevdet Paşa'nın okula müdür olarak atanması⁸⁸ bir dönüm noktası teşkil etmektedir.⁸⁹ Ahmed Cevdet Paşa, 1850 yılında göreve başladı.⁹⁰ Müdür olarak göreve başladıktan sonra Dârümuallimîn-i Rüşdî'de bir takım önemli yenilikler meydana geldi.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, Dârümuallimîn'e müdür olduktan sonra yaptığı bir takım ıslahatlar şu şekilde özetlenebilir:⁹¹

1. Dârümuallimîn programına Usûl-i İfade ve Tâlim (Pedagoji) dersini bıraktı.
2. Öğrenci mevcudunu yirmiyeye indirdi.⁹²
3. Öğretmen okuluna öğrenci alınırken adam kayırma ve rüşvetin önüne geçmeye çalıştı.
4. Başarısız öğrencileri okuldan uzaklaştırdı.

---

⁸⁷ Duman, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁸ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Otoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, 1977, New York, s. 107; Yahya Akyüz, "Tanzimat Dönemi'nde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", s. 506.

⁸⁹ BOA, A.AMD., Dosya No: 28, Gömlek No: 23; BOA, İ.MVL., Dosya No: 195, Gömlek : 6008.

⁹⁰ BOA, A.AMD., Dosya No: 28, Gömlek No:23; BOA, İ.MVL., Dosya No:195 Gömlek No: 6008; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40, Tetimme, s. 41.

⁹¹ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Cevdet Paşa'nın Hayat-ı Ameliyesi Üzerine Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, No: 38, 1333, s. 429-440.

⁹² BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894.

5. Öğrencilere burs vererek üç aylarda cer're⁹³ çıkmalarını yasakladı.
6. Öğretmen Okulu mezunlarının, göreve okuldaki başarı sıralamasına göre atanmasını sağladı.⁹⁴

Bu yenilikleri öğrenmede Ahmed Cevdet Paşa'nın hazırladığı Dârümuallimîn-i Rüşdî nizamnamesi bize yardımcı olmaktadır.⁹⁵

Nizamnameye göre Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin öğrencisi 20 kişiden ibaret olacaktı. Bu asıl öğrencilerden başka bazı "mülâzımler" bulunacaktı fakat bunlar maaş alamayacaklardı.⁹⁶ Oysa bu yenilikten önce öğrenci sayısı otuz olarak ve bunların her birine ayda otuz kuruş maaş ödenmesi düşünülmüştü.⁹⁷ Bir arşiv belgesinde söz konusu otuz öğrencinin alımında Mekâtib-i Umumîye Nezareti'nin ve bizzat Nazır Vakanüvis Esat Efendi'nin rolü olacağı bildirilmekteydi.⁹⁸

Aslında sonraki yıllarda bu rakamlar değişiklik gösterdi. 1865 yılında okulda 23 muvazzaf öğrenci vardı.⁹⁹ Muallim Cevdet 1869 yılında toplam talebenin 150 rakamına ulaştığını belirtmektedir.¹⁰⁰ 1872 yılında okuldaki toplam öğrenci sayısı 101 olurken,¹⁰¹ bir yıl sonra bu rakam 100 idi.¹⁰² 1874 tarihinde okuldaki toplam öğrenci sayısı 72'ye düştü fakat bu rakam bir yıl sonra 82,¹⁰³ ertesi yıl ise 92 idi.¹⁰⁴ Son yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'de 102 öğretmen adayı öğrenim görmekteydi.¹⁰⁵

---

⁹³ Genelde medrese öğrencilerin, üç aylar boyunca ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak, halka dini hizmet karşılığında, öğrenimleri için gerekli maddi yardım toplama işi. Bkz: *TDVİA*, c. VII, İstanbul, 1993, s. 388-389.

⁹⁴ Akyüz, *a.g.m.*, s. 20.

⁹⁵ Yahya Akyüz Bey, *Milli Eğitim Dergisi*'nde yayınlamadan önce söz konusu Nizamname bilinmiyordu. Bkz: *Milli Eğitim*, S. 95, (Mart 1990), s. 3-20), Nizamname'nin zor bulmasının nedenini İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgenin özetinde, asıl konudan farklı şeylerin yazılmasıdır. Şöyle ki; Nizamname Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, *İ.MVL.* Dosya No: 211, Gömlek No: 6894 "Dârümuallimîn'de mevcut talebenin yirmiye indirilmesi" özeti halinde bulunuyor. Oysa "Dârümuallimîn Nizamnamesi'ne dair." Hülasalı belge ise *BOA, İ.MVL.*, Dosya No:444, Gömlek No: 19767 ismiyle yer alıyor. Ama içinde nizamname bulunmuyor.

⁹⁶ *BOA, İ.MVL.*, Dosya No: 211, Gömlek No: 6894; Yahya Akyüz, "Dârümuallimîn'in İlk Nizamnamesi, Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", *Milli Eğitim Dergisi*, S. 95, (Mart 1990), s. 10.

⁹⁷ *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 155, Gömlek No: 8034.

⁹⁸ *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 155, Gömlek No: 8034; Tayip Duman, "Osmanlı'da Öğretmen Yetiştirme Sistemi", s. 308.

⁹⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1281, s. 126.

¹⁰⁰ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 187.

¹⁰¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 134.

¹⁰² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1289, s. 225.

¹⁰³ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 188.

¹⁰⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137.

¹⁰⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s. 140.

Okul öğrencilerinin önemli bir kısmı medrese kaynaklıydı ve bunların bazıları eğitim öğretime ayak uyduramamakta dolayısı ile liyakatsizliklerinden dolayı okuldan uzaklaştırmaları gündeme gelmekteydi. Okuldan uzaklaştırılan öğrencilerin aldıkları otuz kuruş aylığın yarısı kendilerine verilerek okuldan tart edilmekteydiler.¹⁰⁶

Dârümuallimîn-i Rüşdî'ye devam etmek durumunda olan öğrencilerin Arapça bir ifadenin manasını anlayabilmeli ve onu güzel bir şekilde ifade edebilmeli, Farsça ve Matematik derslerini öğrenmeye yatkın olmalıydılar. Ayrıca Nizamname öğrencilerin kötü hal ve hareketlerinin olmamasını şart koşmaktaydı.¹⁰⁷

Enver Ziya Karal, Dârümuallimîn-i Rüşdî'den ilk mezun olan insanın Mustafa isminde biri olduğunu belirtmektedir. Adı geçen şahıs İstanbul'da Darülmaarif okuluna ikinci muhit olarak tayin edilmişti.¹⁰⁸

Ahmed Cevdet Paşa, hazırladığı nizamnamede asıl ve yedek (mülâzım) öğrenci kayıt için izlenmesi gereken yolu belirlemişti. Dârümuallimîn'e bir öğrenci alınırken birinci mülâzım (yedek) alınmaktaydı. Mülâzımın bulunmadığı durumlarda ise alınacak öğrenci imtihanla belirlenecekti. Sınavı kaybeden diğer öğrenciler ise başarı sıralamasına göre mülâzım olarak yazılacaklardı.

Kayıt olunacak yedek öğrencilerin, özelliklerini, okula uygunluklarını belirten bir adet mülâzemet evrakı hazırlanması gerekmekteydi. Bu evrak Dârümuallimîn hocaları tarafından mühürlenerek, altına kaçınıcı mülâzım olarak kayıt edildikleri yazılır ve Meclis-i Maarif-i Umumîye tarafından mühürlenirdi.¹⁰⁹

Dârümuallimîn'e öğretmen adaylarının kaydı ve mülâzımların tercihi Meclis-i Marif-i Umumîye'nin oluru ile gerçekleşmekteydi. Fakat Dârümuallimîn hocalarının da onaylaması şarttı. Söz konusu öğretmenlerin bu işlem gerçekleşirken adam kayırma vb. hadiselere meydan vermeyeceklerine dair yemin etmeleri gerekmekteydi.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ BOA, İ.MVL., Dosya No: 195, Gömlek No: 6008; BOA, A.AMD., Dosya No: 28, Gömlek No: 23; Öğrenciler başarısızlığı haricinde devamsızlık, sürgün vb. nedenlerle okuldan ilişiği kesilmekteydi. Manisa'ya sürgün edildikten sonra "İslah-ı nefis etmiş olduğundan" af edilen Dağıstanlı Hamdi Efendi bu örneklerden biriydi. Bkz: A. MKT.NZD., Dosya No: 155, Gömlek No: 36.

¹⁰⁷ BOA, İ.MVL., Dosya No:211, Gömlek No: 6894, Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 175.

¹⁰⁹ BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894.

¹¹⁰ BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894; Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 12.

Öğretmen adayları Dârümuallimîn'deki tahsillerinden sonra, rüşdiye okullarında öğretmen olarak görevlendirildiklerinde İstanbul veya dışında ülkenin neresi olursa olsun gideceklerine dair kendilerinden bir senet alınarak Meclis-i Maarif-i Umumiye'de muhafaza edilirdi.¹¹¹

Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin tahsil müddeti yeni açıldığında iki yıl olarak düşünülmüştü.¹¹² Fakat bilahare eğitim süresi nizamnameye uygun olarak üç yıla çıkartıldı.¹¹³ Öğrenciler senenin on ayında haftanın beş günü eğitim öğretime devam ederdi. Fakat mülazımların, asıl öğrenci oluncaya kadar, devam mecburiyetleri yoktu. Çünkü bu kişilerin mülâzemet süreleri öğrenim sürelerine eklenmezdi.¹¹⁴

Dârümuallimîn-i Rüşdî'ye geçerli özrü olmadan devam etmeyen öğrenci okuldan uzaklaştırılarak yerine yeni bir öğrenci alınırdı.¹¹⁵

Dârümuallimîn-i Rüşdî ilk açıldığında müfredatında Arapça ve Farsça'nın yanında Matematik ve Coğrafya'nın da olması tasarlanmıştı.¹¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa'nın hazırladığı nizamnameye göre ise Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ders cetveli şöyle idi:

1. Usûl-i İfade ve Talim¹¹⁷
2. Riyaziyat, Fenn-i Hesap (Aritmetik)
3. Hendese, Mesaha (Geometri, Alan ölçümü)
4. Heyet (Astronomi)
5. Coğrafya¹¹⁸

Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ilk mezunlarından olan meşhur eğitimci Selim Sabit Efendi'nin şahadetnamesine baktığımızda da bize okulun ders programı ile ilgili fikir vermektedir:

---

¹¹¹ BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894.

¹¹² BOA, A. AMD., Dosya No: 22, Gömlek No: 41.

¹¹³ BOA, İ.MVL., Dosya No: 187, Gömlek No: 5661.

¹¹⁴ Akyüz, a.g.m., s. 13.

¹¹⁵ BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894.

¹¹⁶ BOA, İ.DH., Dosya No: 155, Gömlek No: 8034.

¹¹⁷ Pedagojik içerikli olan Usûl-i İfade ve Talim dersinin ders programında olması önemlidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu Nizamname bulunmadan önce bu dersin çok sonradan Öğretmen Okulları programına alındığı sanılmaktaydı. Bkz: Yahya Akyüz, "Dârümuallimîn'in ilk nizamnamesi" s. 13; Fakat burada vurgulamak zorunda olduğumuz nokta ise Tanzimat Dönemi'nde 1860'lı yıllara, hatta 1870'in ilk yıllarında yayınlanan salnamelerde Dârümuallimîn-i Rüşdî'deki diğer derslerin ve öğretmenlerinin adı geçtiği halde Usûl-i ifade ve Talim dersine veya hocasına ait herhangi bir kayıttın mevcut bulunmadığıdır.

¹¹⁸ BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894.

“Dârümuallimîn talebesinden Vizeli Selim Efendi Arabî ve Farisî’de usûl-i İfade ve İstifadeyi tahsil ve Riyaziyat’tan dahi tahsis olunmuş olan miktarı tekmil etmiş olduğunu musaddik Efendi-i mumaileyhin yedine şahadetname i’tâ olundu”.¹¹⁹

Dârümuallimîn-i Rüşdî’nin ders programı ilerleyen yıllarda değişiklik gösterdi ve zenginleşti. Bu değişim ileride öğretmen kadrosu ile birlikte verilmiştir.

Okuldan mezun olan öğretmen namzetlerinin rüşdiye okullarında görev alabilmeleri için bir tür yeterlilik sınavına girmeleri gerekmektedir. Bu sınavı başarı ile geçen adaylara öğretmenlik yapmayı hak ettiğini gösteren diplomalar verilirdi. Diplomanın altında sahibinin yeterlilik sınavında kaçınıcı olduğu yazılırdı. Adı geçen imtihanda başarı gösteremeyen öğrenciler maaşları kesilerek okuldan uzaklaştırılırdı. Öğretmen adaylarının bu sınava girmeleri zorunluydu. İmtihana giremeyenler, kazanamayanlar ile aynı işleme tabi tutulurdu. Yeterlilik sınavında başarısız olanlar şartlar el verirse okullarda muid (öğretmen yardımcısı) olarak çalışma hakkına sahip olabiliyorlardı.¹²⁰

Duruma göre bir ya da daha fazla tertip edilen yeterlilik imtihanına henüz okuldan mezun olmayan öğrenciler de girebilirlerdi. Başarılı olan öğrenciler mezun sayılıp öğretmen olarak atanırlardı. Ahmed Cevdet Paşa’nın müdürlüğü zamanında gündeme gelen bu uygulama ile başarılı öğrencilere okulu belirlenen zamandan önce bitirme şansı tanınıyordu.¹²¹

İmtihani kazanan Dârümuallimîn mezunları öğretmenler okullara ilk önce öğretmen yardımcısı olarak atanırlardı. Eğer söz konusu bu kadroda boş yer bulunamaz ise bilgilerini pekiştirmek ve unutmamak için Dârümuallimîn’e devam ederlerdi. Rüşdiye okullarından bir kadro boşaldığında yahut yeni bir rüşdiye mektebi açıldığında imtihan başarı sıralamasında kim önde ise o atanırdı. Birinci sırada olan sırasını daha aşağıdakilerden birine gönüllü olarak terk ettiğinde sıralamadaki yerini korumakta ama Dârümuallimîn’deki maaşı kesilmekteydi.

Eğer İstanbul’da veya taşrada bir rüşdiye öğretmenine ihtiyaç olur ve sırası gelen öğretmen adayı, daha aşağı sırada istekli olarak kendi yerine göreve gidecek birini bulamadığı takdirde kendisi gitmeye mecburdur. Aksi takdirde elinden

¹¹⁹ Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 48; Ergin, *a.g.e.*, c. II, s. 572.

¹²⁰ BOA, *İ.MVL.*, Dosya No:211, Gömlek No: 6894; Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 14.

¹²¹ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 14.

diploması alınmak, okullarda hatta eğitim ile ilgili herhangi bir hizmette çalıştırılmamak gibi ağır yaptırımlara maruz kalabilirdi.¹²²

Dârülmualimîn-i Rüşdî'nin eğitim öğretim kadrosunun oluşturulmasında son derece titiz davranılırdı. Okul müdürünün ve diğer öğretmenlerin şu özellikleri taşımalarına çaba harcandı:

- a) Fazilet, dirayet ve istikamet sahibi olmalı.
- b) Medrese hocaları içerisinde makbul ve muteber olmalı.
- c) Usûl-i talim ve tedrisiyeyi bilmeli ve uygulamalı.
- d) İfadesi ve yazısı açık ve anlaşılır olmalı.¹²³

Okulun ilk açıldığı zaman okul müdürlüğüne “Baş Hoca” lakabıyla Yahya Efendi isminde bir zat atandı. Bu zat aynı zamanda okulda Arapça derslerine girmektedir. Okulun “*heyet-i talimiye*”sinde yer alan diğer öğretmenler ise Hesap ve Coğrafya dersini okutmakta olan Osman Efendi ve Farisî dersini okutmakta olan Tevfik Efendi idi.¹²⁴ Osman Efendi'nin maaşı ayda bin kuruş, Tevfik Efendi'nin maaşı ise beş yüz kuruştur.¹²⁵

Adı geçen öğretmen kadrosunda uzun yıllar vazife yaptıktan sonra vefat eden Tevfik Efendi'nin yerine bin kuruş maaşla Mehmed Efendi tayin edildi. Bu değişiklik sırasında okulun Riyaziye (Matematik) hocalığına bin kuruş maaşla Miralay Saffet Bey atandı.¹²⁶ Zira önceki Riyaziye hocası Münecim başı Osman Efendi diğer memuriyetinden ötürü “*Affını niyaz etmiş*” idi.¹²⁷ Mehmed Efendi, Farisî muallimi olarak uzun yıllar görev yaptı. 1859 yılından itibaren Mehmed Efendi yerini Mecid Efendi'ye bıraktı.¹²⁸

---

¹²² BOA, İ.MVL., Dosya No: 211, Gömlek No: 6894; Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 15; İlerleyen yıllarda bu yaptırımlar az bulunarak, göreve gitmeyen öğretmen adaylara öğrencilik süresince harcanan paralar geri istenildi. Bkz: BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 415, Gömlek No: 79; Bu konuda ilginç olan nokta taşraya öğretmen bulunamadığında devlet hariçten hoca tayin etmeye kalkışınca Dârülmualimîn-i Rüşdî öğrencilerinin bu hadiseye büyük tepki göstermesidir. Bkz: BOA, A.MKT. MVL., Dosya No: 125, Gömlek No: 74.

¹²³ Tayip Duman, Hüseyin Dilaver, “İstanbul’da Açılan İlk Dârülmualimîn”, s. 655; BOA, İ.DH., Dosya No: 155, Gömlek No: 8034.

¹²⁴ Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 49.

¹²⁵ BOA, İ.DH., Dosya No:155, Gömlek No: 8034.

¹²⁶ BOA, İ.MVL., Dosya No: 414, Gömlek No: 18088.

¹²⁷ BOA, İ.DH., Dosya No: 403, Gömlek No: 26689; Riyaziye hocası Münecim Baş Osman Efendi Encümen-i Daniş'in de üyesi idi. Bkz: Muallim Cevdet, “Dârülmualimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans” s. 185.

¹²⁸ BOA İ.DH., Dosya No: 414, Gömlek No: 27408; BOA, A. MKT. NZD., Dosya No: 266, Gömlek No: 4.

Miralay Saffet Bey'in Dârümuallimîn-i Rüşdî'de göreve başlaması Tanzimatçıların, medrese zihniyetinden ve etkisinden uzak öğretmen yetiştirme çabası için de önemli bir adımdı.¹²⁹ Zira adı geçen okulun yeni açıldığı zamanlarda öğretmenleri medrese menşeli kimselerdi. Miralay Saffet Bey, işinde uzman bir insandı; bunu onun rüşdiye ve Dârümuallimîn-i Rüşdî talebesi için telif ettiği Usûl-i Hendese ile ilgili eserinden anlamaktayız.¹³⁰ İlerleyen yıllarda asker öğretmenlerin sayıları arttı. 1864-1865'de Binbaşı Ömer Efendi, Riyaziye,¹³¹ 1872-1873'den itibaren kolağası Arif Efendi, Coğrafya,¹³² 1873-1874 tarihinde Miraliva Hafız Paşa Riyaziye¹³³ öğretmenliklerine getirildi.¹³⁴ Bununla birlikte yeni medrese kökenli hocalar da Dârümuallimîn-i Rüşdî'de görev almaya devam etti. 1859 yılında göreve başlayan müderris Osman Efendi,¹³⁵ İsmail Efendi,¹³⁶ Rüstem Efendi¹³⁷ bunlardan bazıları idi.

1865-1866 öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'de şu öğretmenler görev yapmaktaydı:

Tarih ve Farisî Muallimi Mecid Efendi, ders programına yeni giren İnşa¹³⁸ dersi muallimi Tevfik Bey, Farisî, Riyazi Türkçe muallimi İsmail Efendi, Heyet muallimi Cevdet Efendi.¹³⁹

İki yıl sonra eğitim kadrosunda şu değişiklikler meydana geldi:

İnşa muallimi olarak Şefik Bey, Farisî, Riyazi ve Türkçe muallimi olarak İsmail Efendi.¹⁴⁰ Bir sonraki yıl eğitim kadrosu İnşa muallimi Tevfik Bey'in dışında aynı idi. Bu dersi ise Vasfi Efendi okutmaya başladı.¹⁴¹ 1872 tarihinde ders ve

¹²⁹ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 6.

¹³⁰ BOA, *İ.DH.*, Dosya No: 411, Gömlek No: 27185.

¹³¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1280, s. 124.

¹³² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 134; Esasen 1288 Tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'nde Coğrafya öğretmeni Arif Efendi için "kolağası" yazmamaktadır. Fakat sonraki yıllara ait salnamelerde söz konusu rütbe yazılıdır. Bilahare "Paşa" olan, Arif Efendi, 20 yıl Dârümuallimîninde Coğrafya ve Riyaziye öğretmenliği yaptı. Bkz: Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 197.

¹³³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1289, s. 225.

¹³⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 6.

¹³⁵ BOA, *A. MKT. NZD*, Dosya No: 263, Gömlek No: 21.

¹³⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1281, s. 126.

¹³⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137.

¹³⁸ Bu ders 1281 yılında Meclis-i Vala kararıyla, öğretmen adaylar için lüzumlu görülmüş ve 500 kuruş maaşla öğretmen alınmıştı. BOA, *İMVL*, Dosya No: 528, Gömlek No: 23695.

¹³⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1281, s. 126.

¹⁴⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1283, s. 120.

¹⁴¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1284, s. 82.

beraberinde öğretmen sayısının arttığına, bazı öğretmenlerin değiştiğine şahit olmaktadır. Meydana gelen değişiklikler şunlardır:

Okulun nizamnamesinde ve daha önceki öğretim yıllarında ders programında bulunmayan Rik'a dersi geldi. Bu ders için, Naşid Efendi ve Tayyar Efendi göreve başladılar. İnşa dersi için Sadık Bey, Arabî için Yusuf Efendi, Farisî için ise Cabbar Efendi göreve başladı. Yine bu tarihte resim dersinin programda yer aldığını görmekteyiz.¹⁴² Bir yıl sonra Arabî muallimi Hamid Efendi, Farisî muallimleri Rüstem ve Abdurrahman Efendi, Riyaziye muallimi ise Miralay Hafız Bey oldu. Daha önce var olmayan Tarih dersini Ahmed Hilmi Bey okutmaya başladı.¹⁴³ İnşa dersi öğretmeni istisna, sonraki üç yıl aynı kadro eğitim öğretime devam etti. İnşa dersini Mustafa Bey ve Esat Efendi okutmaya başladı.¹⁴⁴

1877 yılında, İstanbul Dârümuallimîni kurulup Dârümuallimîn-i Rüşdî buraya katılmadan önceki kadrosu ve okutulan dersler şöyle idi:

Müdür Hilmi Efendi, Arabî muallimi Abdurrahman Efendi, Farisî muallimi Rüstem Efendi, Hesap ve Coğrafya muallimi Kolağası Arif Efendi, Tarih muallimi Ahmed Hilmi Efendi, İnşa muallimleri Mustafa ve Esat Beyler, Rik'a muallimleri, Tayyar Efendi ve Nuri Bey idi.¹⁴⁵

Dârümuallimîn-i Rüşdî'de öğretmen ve idarecilerden başka görevlilerde bulunmaktaydı. Nitekim okul ilk açıldığında ayda 150 kuruş maaşla, “*Silüp süpürmekle*” görevli bir hizmetli ve bir de güvenlik görevlisi istihdam edilmişti.¹⁴⁶

İmkansızlıklara rağmen Dârümuallimîn-i Rüşdî öğrencilerinin bir çok bilim alanında araştırma yaptıkları ve başarılı oldukları görülmektedir.¹⁴⁷ Bu başarıda, Avrupa'dan getirilen veya yurt içinden temin edilen, modern ders araç ve gereçlerinin etkisi olduğu anlaşılıyor.¹⁴⁸

¹⁴² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 134.

¹⁴³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1289, s. 225.

¹⁴⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137.

¹⁴⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s. 140.

¹⁴⁶ *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 162, Gömlek No: 8438.

¹⁴⁷ *BOA, A. MKT.NZD.*, Dosya No: 47, Gömlek No: 39; *BOA, A. AMD.*, Dosya No: 74, Gömlek No: 62; *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 365, Gömlek No: 24169.

¹⁴⁸ *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 678, Gömlek No: 47234; *BOA, İ.DH.*, Dosya No:400, Gömlek No: 26462; *BOA, İ.DH.*, Dosya No: 408, Gömlek No: 27028.

Dârümuallimîn-i Rüşdî 1877’de açılan sıbyan, rüşdiye ve idâdi şubelerinden oluşan İstanbul Darümuallimîn’e kadar yangın vb. nedenlerle pek çok kez yer değiştirdi.¹⁴⁹

Dârümuallimîn-i Rüşdî’nin, bina serüveni Osmanlı Devlet salnamelerinde kolayca takip etmek mümkün olduğu gibi arşiv belgelerinde de bahsi geçen konu ile ilgili yazışmalara rastlanmaktadır.

Dârümuallimîn-i Rüşdî, Fatih Mekkizade Asım Efendi’nin kabri bitişiğindeki ilk binasında¹⁵⁰ on altı yıl kadar hizmet verdi. Söz konusu bina bu süre zarfında gerektiğinde tamirata tabi tutuldu.¹⁵¹ Daha sonra okul çeşitli yerlerde ve binalarda hizmetine devam etti. Okul, sırasıyla 1864-1865’te Ticarethâne’ye,¹⁵² buranın harap¹⁵³ olmasından dolayı bir sonraki eğitim-öğretim yılında Sandıkçılar’daki Atik Ali Paşa Camii karşısına,¹⁵⁴ 1867-1868’de Çiçek Pazarı’na,¹⁵⁵ 1868-1869’da Şehzâde Emâreti karşısında bulunan ahşap bir binaya,¹⁵⁶ 1872-1873’te Bozdoğan Kemerî’ndeki Palabıyık Mehmed Bey konağına¹⁵⁷ ve son olarak 1873-1874’de Dârülfünûn’a taşındı.¹⁵⁸

---

¹⁴⁹ BOA, AMKT.MHM., Dosya No: 341, Gömlek No: 84; BOA, İ.MVL., Dosya No: 24649, Gömlek No: 549; BOA, AMKT.MHM., Dosya No: 354, Gömlek No: 39; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 7.

¹⁵⁰ BOA, İ.DH., Dosya No: 155, Gömlek No: 8034.

¹⁵¹ BOA, İ.MVL., Dosya No: 390, Gömlek No:17010.

¹⁵² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, 1280, s. 124-125.

¹⁵³ BOA, İ.MVL., Dosya No: 503, Gömlek No: 22764.

¹⁵⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1281, s. 126.

¹⁵⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1283, s. 120.

¹⁵⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1284, s. 82; Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans” s. 187.

¹⁵⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 134.

¹⁵⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1290, s. 197; Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans” s. 187.

I. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

A- II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

II. Abdülhamid devrinin başında, 23 Aralık 1876 tarihinde, ilan edilen Kanun-i Esasi, eğitime ait bazı maddeleri içermektedir.¹⁵⁹ Söz konusu maddelerde şunlar dile getirilmektedir:

Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet şartıyla her Osmanlı umûmî ve husûsî tadrise mezundur.

Madde 16: Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'a-yı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktizâ eden esbâba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikayidelerine müteallik olan Usûl-i Talimiyeye halel getirmeyecektir.

Madde 114: Osmanlı efradının kâfesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecât ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.¹⁶⁰

II. Abdülhamid devri, Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında düşünülen yeniliklerin hayata geçirildiği, açılan eğitim kurumlarının yaygınlaştırıldığı bir devir oldu. Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında meydana gelen yenilikler sadece başkent İstanbul'la sınırlı kalmış, ülke geneline yayılamamıştı. Yapılan yeniliklerin geliştirilmesi ve tüm ülkeyi kapsayacak derecede yaygınlaştırılması II. Abdülhamid'in iktidarında gerçekleşti. Bunda vilayetlerde kurulan Maarif

---

¹⁵⁹ Ayla Oktay, "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", s. 129; Hüseyin Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi", s. 204; Kanun-i Esasi hakkında geniş bilgi için; Bkz: Yücel Özkaya, "Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha" *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXXI, S. 1-2, 1987, s. 397-415; Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, c. VII, S. 21-22, (Nisan 1942), s. 45-83.

¹⁶⁰ *Kanun-i Esasi*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1324, s. 8-9, 30-31; *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1317, s. 37, 49.

Meclislerinin¹⁶¹ ve maarif idarelerinin yani 1879 düzenlemesinin etkisi büyük oldu.¹⁶²

II. Abdülhamid devrinde bir çok kez sadrazamlığa getirilen ve eğitime özel bir önem veren Sait Paşa'nın eğitimin ıslahı için sunduğu layiha bu dönem için çok önemlidir. Sait Paşa'nın hazırladığı layihada yer alan bazı maddeler özetle şunlardır:

1. Her eyalet merkezinde bir Darü'lûm, Dârülfünûn, Dârümuallimîn, Sanayi-i Nefise, Orman ve Ticaret Okulu açılmalıdır.

2. Liva merkezlerinde mekteb-i sultanîye, kaza merkezlerinde, rüşdiye, nahiye merkezlerinde ilkokullar kurulmalıdır.

3. Her nahiye merkezinde içinde tarım, ticaret, din bilgisi ve sanayiye ait kitapların bulunabileceği kütüphaneler açılmalıdır.

4. Dârülfünûn yüksek öğretim kurumu sayılmalıdır.

5. Sıbyan ve rüşdiye okullarına öğretmen, öğretmen okulları tarafından yetiştirilmelidir.¹⁶³

II. Abdülhamid devrinde önceki dönemde kurulan okullar daha sağlıklı ve eğitime uygun binalara taşınmaya başladı. Ayrıca bu dönemde yazı tahtası, öğretmen kürsüsü, küre ve harita gibi araç gereçler kullanılmaya başlandı.¹⁶⁴

II. Abdülhamid devrinde yetiştirilmek istenen insan tipi, Tanzimat Dönemi'nde yetiştirilmek istenen Osmanlılık idealine bağlı fakat farklı olarak daha dindar ve Padişah'a tam bir sadakatle bağlı bir vatandaş tipi idi.¹⁶⁵

II. Abdülhamid devrinden önce 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumîye Nizamnamesi bir çok konuda olduğu gibi Merkezî İdare hakkında da birtakım düzenlemeler getirmekteydi. Fakat II. Abdülhamid devrine gelindiğinde söz konusu nizamnamenin önemli kısmı kağıt üzerinde kalmış, hayata geçirilememiştir.

II. Abdülhamid devrinde merkez teşkilatına ait ilk yapılanma Temmuz 1879 yılında meydana geldi. Yapılan düzenlemeler ile Maarif Nezareti günümüze kadar

¹⁶¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 28-29.

¹⁶² Stauford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History The Otoman Empire and Modern Turkey*, s. 249; Mustafa Yazıcı, *Tanzimat'tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk*, s. 45; Tekeli, İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 75.

¹⁶³ Özalp, Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, s. 15.

¹⁶⁴ Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, s. 163.

¹⁶⁵ Yahya Akyüz, "17 Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları", (Genel Özellikler ve Doğrultular), s. 17; Caesar E. Farah, "Reassessing Sultan Abdülhamid II's Islamic Policy", *Archivum Ottomanicum*, 14, 1995-1996, Wiesbaden, 1996, s. 191-212.

gelen modern bir teşkilat yapısına kavuşturuldu. Bu yeni yapılanmada Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi, Fransız etkisi görülmekteydi.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde sıbyan okulları, çoğunlukla kız ve erkek çocukların ayrı bazen de karma olarak okudukları ilkokullara verilen isimdi. Bu okullar ekseriyetle mahalle cami veya mescitleri yanında yer almaktaydılar. Sıbyan okullarında okuma yazma, dört işlem ve bazı dini bilgiler verilirdi.¹⁶⁷ Sıbyan okullarına “*Dâru't-talim*”, “*Taş mektep*”, “*Mektephane*” ve “*Mekteb-i ibtidâiye*” isimleri verilmekteydi.¹⁶⁸

1869 yılında yayınlan Maarif-i Umumîye Nizamnamesi her mahallede ve köyde en az bir tane sıbyan okulu açmayı planlamakta, eğer halkı Müslüman ve gayr-i müslimlerden oluşuyor ise her birine birer tane açmayı zorunlu görmekteydi.¹⁶⁹ Yukarıda belirttiğimiz gibi 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 14. maddesi de bu zorunluluğu benimsemekteydi.

II. Abdülhamid devrinde İlkokullar Usûl-i Cedideye ve Usûl-i Atikaya tâbi okullar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı.¹⁷⁰ Birinciler ibtidâiye, ikinciler sıbyaniye olarak adlandırılmaktaydı. 1892-1893 öğretim yılında ülke genelindeki okulların 3057 tanesi ibtidâî yani Usûl-i Cedide, 18.938 tanesi sıbyan yani Usûl-i Atika okulu idi.¹⁷¹ II. Abdülhamid devri boyunca Usûl-i Cedide için çalışmalar devam etti. Örneğin 1902 yılında ibtidâîye mekteplerinde hâlâ “*sarıklı hocalar*”ın “*kadim düzen üzerine*” eğitim vermelerinden yakınılmakta, bunun düzelmesi için çalışmalara devam edilmesine işaret edilmekteydi.¹⁷²

Fakat zaman içerisinde ibtidâîyelerin sayısı hızla çoğaldı. Örneğin, 1906-1907 eğitim-öğretim yılında tüm devlet sınırları içerisinde 4659 erkek ibtidâisi, 349 kız ibtidâisi, 5073 karma ibtidâî bulunmaktaydı.¹⁷³

Osmanlı Devleti'nde klasik devirde sıbyan mekteplerinde, Kur'ân-ı Kerîm, Yazı, İlmihal, Matematik gibi dersler verilmekteydi ve öğrenim süresi dört yıldır.¹⁷⁴

¹⁶⁶ Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İstanbul, 2000, s. 122.

¹⁶⁷ Kemal Aytaç, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Okul Kuruluş Sistemi”, *Milli Kültür*, c. III, S. 1, (Haziran 1981), s. 10.

¹⁶⁸ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 86; Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, s. 468.

¹⁶⁹ BOA, Y.EE., Dosya No: 112. Ayrıca bkz: Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 438.

¹⁷⁰ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, Ankara, 1945, s. 137.

¹⁷¹ İsmail Tonguç, *İlköğretim Kavramı*, c. I, İstanbul, 1946, s. 172-173.

¹⁷² BOA, DH.MKT., Dosya No: 636, Gömlek No: 4.

¹⁷³ Şefika Kurnaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi”, S. 143, (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1999), s. 100.

1891 yılında eğitim alanında yapılan bir takım düzenlemelerden ilkokullar da nasibini aldı ve ilkokullara yönelik yeni bir program yapıldı. Bu programla şehirde bulunan okullar üç yıla indirilirken, köy okullarında eğitim süresi yine dört yıl olarak kaldı.¹⁷⁵ Söz konusu bu programa göre İstanbul ve diğer şehir ve kasabalarda bulunan mekatib-i ibtidâîyede okuyan öğrenciler şu dersleri öğrenmekle mükellefililer:¹⁷⁶

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl
Elifba	12	-	-
Kurân-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	-	2	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmanî	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülâhhas Tarih-i Osmanî	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî	-	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2

Köy Okullarının ders programında ise şu dersler yer almaktaydı:

¹⁷⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler” (Klasik Dönem Bursa Örneği), *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletler Arası Kongresi Tebliğleri*, (Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhuğlu), İstanbul, 2001, s. 110-114.

¹⁷⁵ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 128.

¹⁷⁶ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 278.

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl
Elifbâ-i Osmanî	12	-	-	-
Ecza-yı Şerife	12	-	-	-
Hesap	6	2	3	3
Kur'ân-ı Kerîm	-	6	5	5
İlm-i Hal	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hat	-	2	2	2

İlkokullar maddi kaynaklarına göre dörde ayrılmaktaydı. Bunlar:

1. Okul giderleri ve öğretmen maaşlarının Maarif Nezareti tarafından yani devletçe karşılandığı okullar.
2. Özel ilkokullar. Bu okullarda öğretmen maaşları dahil bütün giderler öğrencilerden alınırdı.
3. Öğretmen maaşı ve okul masraflarını eğitim amaçlı hayır derneklerinin karşıladığı ilkokullar.
4. İstanbul'da on üç merkeze bağlı olarak oluşturulan ve idareleri merkezdeki öğretmenler tarafından sürekli teftiş edilen, aynı zamanda umûm mekatib-i ibtidâîye ve sıbyaniye müfettişliğinin denetiminde bulunan ilkokullar.¹⁷⁷

II. Abdülhamid devrindeki eğitim kurumlarının nitelik ve nicelik açısından geliştirme çabaları orta öğretim kurumları için de söz konusu idi.

Osmanlı Devleti eğitim-öğretim hayatında orta öğretim denince akla gelen okullar şunlardan ibaretti:

1. Rüşdiye
2. İdâdîye
3. Sultanîye

İlk Rüşdiye II. Mahmud'un emriyle açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye'dir.¹⁷⁸ Dârümuallimîn-i Rüşdî kurulduktan sonra rüşdîyelerin sayısı artırıldı.¹⁷⁹ Daha sonra

¹⁷⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1299, s. 265-266; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 128.

¹⁷⁸ Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, s. 441.

¹⁷⁹ *BOA, İ.MVL.*, Dosya No: 444, Gömlek No: 19767.

kız (inas) rüşdîyelerinin de açılmasına başlandı¹⁸⁰ ve bu okulların ülkenin muhtelif yerlerine yayılmasına gayret sarf edildi.¹⁸¹

Tanzimat Dönemi'nde beş yıl olan rüşdiye okullarının tahsil süresi 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi ile dört yıla¹⁸² 13 Haziran 1892 tarihinde yapılan düzenleme ile üç yıla indirildi.¹⁸³

II. Abdülhamid, tahta çıkmadan evvel ülke genelinde 420 den fazla rüşdiye ve söz konusu okullarda 20.000 civarında öğrenci eğitim-öğretim görmekteydi. Ancak kısa bir süre sonra 93 Harbi felaketi nedeniyle toprakların bir kısmı elden çıktı ve buna bağlı olarak ülke genelinde 300 kadar rüşdiye okulu kaldı.¹⁸⁴ 1877 yılında İstanbul'da sadece 21 erkek, 9 kız rüşdiyesi vardı. Kız rüşdiyelerinde 38 öğretmen, 309 öğrenci, erkek Rüşdîyelerinde ise 167 öğretmen, 1797 öğrenci mevcuttu.¹⁸⁵

Bu devirde mevcut bulunan “*Dersaadet mekatib-i rüşdiyesinin idare-i dahiliyesine mahsus talimat*” da Rüşdiye okulları için bir müdür, yeteri kadar öğretmen, her sınıf için birer mubassır ve bir kapıcı ile bir hademe kadrosu öngörülmekteydi.¹⁸⁶

II. Abdülhamid devrinde özellikle 1882-1890 yılları arasında, Said ve Münif paşaların etkisi ile, orta eğitim kurumları ülke geneline yayıldı. Rüşdiye okullarını da bünyesinde barındıran yedi senelik idâdîler vilayet merkezinde, beş senelik idâdîler, sancak merkezlerinde hızla çoğaldı.¹⁸⁷ Örneğin, bu dönemde, daha önce Rüşdiye okulu bulunmayan Mekke'ye 1885 yılında bir Rüşdiye okulu inşa edildi.¹⁸⁸

Rüşdiye okullarında hangi derslerin okutulacağı, Maarif-i Umumî Nizamnamesi'nde belirlenmişti. Nizamnameye göre; Mebadi-i Ulûm-u Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmla ve İnşa, Kavâid-i Arabîye ve Farsiye, Tersim-i Hutut,

¹⁸⁰ Ayas, *a.g.e.*, s. 379; İhsan Sürayya Sırma, *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, İstanbul, 1998, s. 68-70.

¹⁸¹ *Diyarbakır Vilayeti Salnamesi*, yıl 1316, s. 56; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, yıl 1324, s. 252.

¹⁸² 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Madde: 23; Maarif-i Umumîye Nizamnamesi için; Bkz.: *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No: 2, s. 221-245; *Düstur*, 1. Tertip, c. II, s.184-219 (Öğretmen okulları ile ilgili kısmı, s. 194-199) ; *BOA, Y.EE.*, Dosya No: 112, Gömlek No: 6, Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 469-510.

¹⁸³ Unat, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁸⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁸⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 378.

¹⁸⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 347.

¹⁸⁷ Yücel Gelişli, “Osmanlı Eğitim Kurumlarında İdâdîler”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXXVIII, S. 444 (Nisan 2000), s. 199.

¹⁸⁸ Fethi Tevetoğlu, “Hicazda İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 281 (Eylül 1986), s. 542.

İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usûlü, Mebad-i Hendese, Tarih-i Umumî ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik. Fransızca ise 4. sınıfta seçmeli ders olarak yer almaktaydı.¹⁸⁹

II. Abdülhamid devrinde orta öğretime ait şu okullar bulunmaktaydı:

Mülkiye Erkek Rüşdiyesi ve diğer rüşdiyeler, inas (kız) rüşdiyeleri, idâdiyeler, sultanîler, Mekteb-i Sultanî, Darüşşafaka.

II. Abdülhamid devrinde idâdîlerin durumu ise şöyleydi:

Geliştirmek, hazırlamak anlamına gelen Arapça idâdî kelimesinden gelen¹⁹⁰ bu terim, önceleri harp okuluna ve askeri tıbbiyeye girmek isteyen öğrencilerin noksan bilgilerini tamamlayarak onları söz konusu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak gayesi ile açılan bir tür hazırlık sınıflarına verilen isimdi.¹⁹¹

İdâdîler, tıpkı diğer eğitim kurumları gibi, 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde birtakım yeni düzenlemelere uğradı. Bu nizamnamenin 33- 41. maddeleri adı geçen okullarla ilgiliydi. Nizamnamenin 34. maddesinde “*Bin haneyi müteceviz olan ve hal ve mevkilerince lüzum görünen kasabalarda birer mekteb-i idâdiye yapılmak mukarrerdir*” denilmekteydi. Aynı nizamnamede tahsil müddeti üç yılla sınırlandırılmaktaydı.¹⁹²

İdâdîlerin ülke geneline yayılmaları yani vilayet merkezlerinde rüşdiye ile birlikte yedi ve sancak merkezlerinde rüşdiye ile birlikte beş senelik idâdîlerin açılması II. Abdülhamid devrinde, 1882-1890 yılları arasında başarıldı.¹⁹³

Bu devirde kızlara yönelik idâdî örneği olarak, 1880 yılında, Münif Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu sırada, Babıali Caddesinde kiralanan bir konakta öğrenim hayatına başlayan bir okul mevcuttu.¹⁹⁴ Kültür derslerinin yanında, Musiki, Ev İşleri vb. dersler de programında bulunmaktaydı.¹⁹⁵ Ayrıca okulda Türkçe'nin yanı sıra İngilizce, Almanca ve Fransızca dersleri okutulmaktaydı. İlgisizlikten kapanan

¹⁸⁹ Bayram Kodaman, “Abdullah Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, s. 485.

¹⁹⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁹¹ Unat, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹² Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 411-412.

¹⁹³ Unat, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹⁴ İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, 1991, s. 177.

¹⁹⁵ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 167.

okulun ömrü iki yıl sürdü.¹⁹⁶ Bu okuldan başka kızların okuyabileceği Manastır'da 1, İstanbul'da 3 idâdî bulunmaktaydı.¹⁹⁷

II. Abdülhamid devrinde, taşrada açılan idâdîlerin ilk örneğini 1879 yılında Yanya'da açılan idâdî teşkil etmekteydi.¹⁹⁸

II. Abdülhamid devrinde vilayet ve liva merkezlerinde bulunan idâdîlerin ders programında yer alan dersler şunlardı:¹⁹⁹

I. Sınıf: Ulûm-ı Diniye, Arabî, Türkçe Kıraat, Lügat ve İmlâ, Hesap, Coğrafya, Hüsn-i Hat, Resim.

II. Sınıf: Ulûm-ı Diniye, Arabî, Farişî, Türkçe Kıraat, Kavâid-i Osmaniye, Hesap, Coğrafya, Tarih-i İslam, Hüsn-i Hat, Resim.

III. Sınıf: Ulûm-ı diniye, Arabî, Farişî, Kavâid-i Osmaniye ve Kıraat, Fransızca, Tarih-i Osmanî, Hesap, Hendese-i Hattiyeye, Resim, Hüsn-i Hat.

IV. Sınıf: Akaid ve Fıkıh, Arabî, Farişî, Usûl-i İnşa ve Kitabet, Tarih-i Umumî, Coğrafya-yı Umumî, Hesap-ı Nazarî, Hendese-i Sathiyeye, Fransızca, Hüsn-i Hat, Resim.

V. Sınıf: Akaid ve Fıkıh, Arabî, Usûl-i İnşa ve Kitabet, Tarih-i Umumî, Coğrafya-yı Umumî, Hendese-i Mücesseme ve Usûl-i Mesaha, Ma'lûmat-ı Fenniye ve Mebâdi-i Ulûm-ı Tabiiye, Usûl-i Defteri, Fransızca, Resim ve Hüsn-i Hat.

VI. Sınıf: Akaid ve Fıkıh, Belâgat, Fransızca, Tarih-i Umumî, Coğrafya-yı Umumî, Cebir, Hendese, Hikmet-i Tabiiye ve Kimya, Kavânîn, Usûl-i Defteri, Resim.

VII Sınıf: Akaid ve Fıkıh, Edebiyat ve Ahlâk, Fransızca, Tarih-i Umumî, Cebir, Hendese, Hikmet-i Tabiiye ve Kimya, İlm-i Mevâlid, Cerr-i Eskal, Kozmoğrafya, Kavânîn, Resim.

1903 tarihinde, İstanbul'da, eğitim-öğretim hizmeti veren idâdîler ve öğretmen, mubassır ve öğrenci sayıları şöyle idi:

---

¹⁹⁶ Unat, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹⁷ Kurnaz, *a.g.m.*, s. 101.

¹⁹⁸ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s. 13.

¹⁹⁹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 317-320.

İdâdîler	Öğretmen	Mubassır	Öğrenci
Mercan İdâdîsi	52	8	650
Vefa İdâdîsi	46	6	657
Üsküdar İdâdîsi	22	3	162
Numune-i Terakki İdâdîsi	37	4	239

Bu dönemde yukarıdaki idâdîlerden başka Bakırköy İdâdîsi, Dersaadet İdâdîsi, Kabataş İdâdîsi başlıca idâdîlerdi.²⁰⁰ Dersaadet İdâdîsi'nde, 1897 tarihinde, Müslüman öğrenci 428, gayr- müslim öğrenci 44 olmak üzere toplam 472 öğrenci eğitim-öğretim görmekte idi. Okulda 8 mubassır, 37 öğretmen görev yapmaktaydı.²⁰¹

Devrin sonlarına doğru ülke genelinde ki idâdîlere baktığımızda; Edirne, Gümölcine, Kırkkilise, Dedeoğaç, Tekfurdağı, Gelibolu, Erzurum, Erzincan, İşkodra, Dıraç, Ankara, Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Çorum, Aydın, Manisa, Menteşe, Bağdat, Beyrut, Akka, Trablus, Trablusşam, Lazkiye, Nablus, Rodos, Midilli, Medine, Halep, Merakaş, Urfa, Bursa, Etügrul, Kütahya ve Diyarbakır'ın idâdîye sahip yerleşim merkezlerden olduğu görülmektedir.²⁰²

II. Abdülhamid devrinde sultanî sayılabilecek iki okul vardı. Bunlar; Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) ve Darüşşafaka idi. Aslında adı geçen iki okulda Tanzimat Dönemi'nde kurulmuşlardı.

Mekteb-i Sultanî'ye başlangıçta daha çok gayr-i müslimler rağbet etmekteydi fakat daha sonraları özellikle seçkin Müslüman aileler bu okula çocuklarını kaydettirmeye başladılar.²⁰³ Buna rağmen II. Abdülhamid devrinde okulun eski durumu ile devamı uygun görülmedi.²⁰⁴ Okulun ıslahı amacıyla okul müdürlüğüne Ali Suavi getirildi.²⁰⁵ 1897 tarihinde okulda Müslüman öğrenci sayısı 508, gayr-i müslim öğrenci sayısı ise 276 idi.²⁰⁶

Bu devirde Darüşşafaka'nın programında da önemli değişiklikler yapıldı.²⁰⁷ 1888 yılından itibaren Fen ve Riyaziyat okuyacak sınıflar açıldı.²⁰⁸ 1891 yılında

²⁰⁰ Koçer, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 714-716.

²⁰² *1323-1324 Maarif-i Umumîye Nezareti İstatistiği; Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1326, s. 334-367.

²⁰³ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 917.

²⁰⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 136.

²⁰⁵ İsmail Doğan, *a.g.e.*, s. 329-341.

²⁰⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 657.

²⁰⁷ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 4, Gömlek No: 146.

²⁰⁸ Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 946.

çok ağır olan ders programı hafifletildi.²⁰⁹ Leylî (geceli) olan okulun, 1901 yılında 400 öğrencisi vardı.²¹⁰

II. Abdülhamid devrinde yüksek öğretim alanında da önemli gelişmeler oldu.

Dârülfünûn, Tanzimat Dönemi'nde birkaç defa açılmaya teşebbüs edildi. 1870 tarihinde Dârülfünûn-i Osmanî, 1874 yılında Dârülfünûn-i Sultanî açıldı fakat adı geçen okullar fazla uzun yaşayamadı.

II. Abdülhamid devrinde bir üniversitenin kurulması gündeme geldi. Esasen II. Abdülhamid de böyle bir okulun açılmasına sıcak bakmaktaydı. Zira II. Abdülhamid devrinde kendi imkanları ile öğrenim için Avrupa'ya gidenlere izin verildi. Ayrıca devlet bizzat, Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi, bu devirde de Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etti. Fakat öğrencilerin Avrupa'da padişah aleyhtarlarıyla ilişkiye girmesi üzerine gençlerin kendi ülkelerinde yüksek öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla adı geçen okulun açılmasına karar verildi. Nihayet II. Abdülhamid'in iktidarının 25. yıldönümünde başlarında eğitim öğretime açıldı.²¹¹

Dârülfünûn-î Şahane, Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye ve Edebiyat şubelerinden oluşmaktaydı.²¹²

Devrin diğer yüksek eğitim kurumları kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (1877): Mülkiye memurlarını yetiştirmek amacıyla²¹³ II. Abdülhamid'in isteğiyle açıldı.²¹⁴ Okul 1883 tarihinde leylîye çevrildi.²¹⁵

Hukuk Mektebi (1878): Tanzimat Dönemi'nde açılması düşünülen fakat başarısız²¹⁶ okul, Ahmed Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı zamanında açıldı.²¹⁷ Tahsil süresi önce üç yıldır²¹⁸ fakat daha sonra dört yıla çıkartıldı.²¹⁹

²⁰⁹ Ergin, a.g.e., c. III-IV, s. 917.

²¹⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 140.

²¹¹ Ali İhsan Gencer, Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, s. 8; Wayne S. Vucmich, *The Ottoman Empire*, s. 43; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünûn" *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 523-524; Mehmet Ali Kısakürek, *Üniversitelerimizde Yenileşme*, Ankara, 1976, s. 14; Mehmet Tahir Hatipoğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Ankara, 1998, s. 33.

²¹² "Dârülfünûn-î Şahane Nizamnamesi", *BOA, İMF.*, Dosya No: 13, Gömlek No:1325/B-1, s. 7. Ayrıca bkz: Staford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, a.g.e., s. 251.

²¹³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 68. Ayrıca bkz: Hayri Mutluçağ, "Dünkü ve Bugünkü Yüksek Öğretim Sorunları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 10, (Temmuz 1968) s. 44;

²¹⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 28; Mustafa Yazıcı, a.g.e., s. 45.

²¹⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 23.

²¹⁶ Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, s. 397.

²¹⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316* s. 80; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 22

²¹⁸ Unat, a.g.e., s. 74.

Mülkiye Baytar Mektebi (1887): Halkın geçim kaynağı ve millî servet olan hayvanların sağlığını korumak ve Avrupa'nın canlı hayvan ihracatında bazı problemler çıkartmasını önlemek amacıyla kuruldu. 1892'de Halkalı Ziraat Okulu ismini alarak eğitim-öğretimine devam etti.²²⁰

Hendese-i Mülkiye (1883): Sonradan İstanbul Teknik Üniversitesi haline gelecek olan Hendese-i Mülkiye,²²¹ Ermeni ve Rum gençlerin okulu ele geçirmemeleri için Topçu Mektebi içinde açıldı. Zira Hıristiyanlar askeri okullara giremiyorlardı.²²² Öğrenim süresi 7 yıl olarak planlandı.²²³

1895 yılında İstanbul'da bulunan sekiz yüksek okulda (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dârümuallimîn, Sanayi Nefise Mektebi, Ticaret Mektebi, Mekteb-i Sultanî, Dârümuallimât) toplam 1901 öğrenci öğrenim görmekte idi.²²⁴ Bir yıl sonra bu sayının 1865 olduğunu görmekteyiz.²²⁵

II. Abdülhamid devrinde özel okullarda da bir ilerlemeye tanık olunmaktaydı. Bu alandaki yenilikler şu şekilde özetlenebilir:

Bu dönemde kurulan önemli bir özel okul, Cemiyet-i Tedrise-i Hayriye adını taşıyan bir cemiyetin kurduğu Medrese-i Hayriye'dir. Okulda Elifba, Arapça, Farsça, Türkçe, Hesap, Coğrafya, Fransızca vb. dersler okutulmaktaydı.²²⁶

Bir diğer okul 1882 yılında eğitim öğretime başlayan ve İstanbul Erkek Lisesinin esasını teşkil eden, Şemsülmaarif idi.²²⁷ Mekteb-i Hamdi, ise 1882 yılında açıldı. Beşiktaş'ta bulunmaktaydı. Padişahın adını taşıyan bu okul, diğer özel okullara göre üstün konumdaydı. Zaten idarecileri saraya mensup yüksek rütbeli kimselerdi.²²⁸

Devrin diğer özel okulları ise şunlardı:

---

²¹⁹ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1317*, s. 84; s. 1093; *Salname-i Maarif-i Umumiye 1316*, s. 579, Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV.

²²⁰ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1317*, s. 839. Ayrıca bkz: Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 80; Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, s. 399; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1173; Unat, *a.g.e.*, s.75-76.

²²¹ M. Philips Price, *History of Turkey from Empire to Republic*, London, 1956, s. 207.

²²² Unat, *a.g.e.*, s.79; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1153.

²²³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 399.

²²⁴ *Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi 1310-1311 Senesi İstatistiği*, İstanbul, (Tarih Yok) s. 6.

²²⁵ *Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi 1310-1311 Senesi İstatistiği*, İstanbul, 1318, s. 6.

²²⁶ Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 949.

²²⁷ Koçer, *a.g.e.*, s. 142; Osman Ergin, c. III-IV, s. 951.

²²⁸ Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 954

Darüttalim-Darütedris, Türklere Arapça'yı öğretmek amacıyla Hacı İbrahim Efendi tarafından kuruldu. Bu okula daha çok Rusya'daki Türkler rağbet etmekteydi.²²⁹

Mekteb-i Osmanî (1888): Medrese-i Hayriye müdürü Ali Rıza ve ders nazırı Hüseyin Avni Efendiler tarafından kuruldu.²³⁰

Dilsizler ve Körler Mektebi (1889): Ticaret Mektebi müdürü Grati Efendi'nin girişimi ile²³¹ Ticaret Mektebi binası içinde önce işitme konuşma engelliler için, iki yıl sonra da görme özürlülerin eğitimi için açıldı.²³²

Aşiret Mektebî Hümayunu (1892): Arap aşiretlerinin çocuklarını eğitmek amacıyla, II. Abdülhamid'in isteği üzerine açıldı.²³³ Söz konusu okula bilahare Arnavut ve Kürt aşiret çocukları da alındı.²³⁴ 1897 tarihinde, Mülkiye Mektebi'nde, Aşiret Mektebi'nden mezun olanların kaymakam olabilmeleri için bir yıllık bir program açıldı.²³⁵ Aşiret Mektebî yatılı idi ve her öğrenciye otuz kuruş aylık verilmekteydi.²³⁶

Bürhani Terakki (1888), Mekteb-i Edebiyat, (1888), Meşriki Füzyat, Şems'ül Mekatib (1890) Fenn-i Mimari Mektebi dönemin özel okulları arasındaydı.²³⁷

II. Abdülhamid devrinde meslekî ve teknik öğretim alanında da önemli gelişmeler yaşandı. Bu alanda açılan okulların başlıcaları şunlardı:

Fenn-i Resim ve Mimari: Devrin ilk açılan resmi okuluydu. Okul, 1876 tarihinde açıldı. Tahsil süresi dört yıldır.²³⁸

Mektebi Fununî Maliye (1878): Bilgili maliye memurları yetiştirmek amacıyla Sait Paşa tarafından açıldı.²³⁹

²²⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 956, 963, 994; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 226.

²³⁰ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 211.

²³¹ Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", s. 447.

²³² *Salname-i Maarif-i Umumiye 1316*, s. 28; Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 76; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 225.

²³³ Eugene L. Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School For Tribes", *Int. J. Middle East Stud.* 28 (1996), USA, 1996, s. 83; Alişan Akpınar, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, İstanbul, 1997, s. 29.

²³⁴ Yaşar Batyal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, S. 11, 2000, s. 30; *Salname-i Maarif-i Umumiye 1316*, s. 31.

²³⁵ Unat, *a.g.e.*, s. 72; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1184.

²³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, s. 401.

²³⁷ Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1013, 1020, 1021, 1024, 1025, 1026.

²³⁸ Koçer, *a.g.e.*, s. 160; Unat, *a.g.e.*, s. 80; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1080.

²³⁹ Oktay, *a.g.m.*, s. 129; Unat, *a.g.e.*, s. 80; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1083.

Sanayî Nefise Mektebi (1881): Benzer Fransız okulları örnek alınarak Mimarlık, Resim, Heykel ve süsleme sanatları başta olmak üzere güzel sanatların eğitim ve öğretimi için açıldı.²⁴⁰

II. Abdülhamid devrinde Sanayi Mekteplerine önem verildi. Bu okullar ıslah edilerek ülke genelinde yaygınlaştırıldı.²⁴¹ Bu çerçevede Mithat Paşa'nın gayreti ile, Tanzimat Dönemi'nde kurulan²⁴² Kız Sanayi Mektebi'nin programı 1900 yılında yeniden düzenlendi.²⁴³

Ticaret Mektebi (1882): Ticaret Nezareti tarafından açıldı.²⁴⁴ Eğitim süresi üç yıldır. II. Abdülhamid, ticarete azınlıklar söz sahibi olduğu için bu okula önem vermekteydi.²⁴⁵

Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887): Bu okul, bağlarda ortaya çıkan filoksera hastalığı bahanesi ile İngilizlerin Anadolu ve Suriye'yi gezmelerine engel olmak için yine bir yabancı olan Ekserlan isimli bir uzman tarafından açıldı.²⁴⁶

Polis Dershanesi (1889): Hukuki ve Adli bilgilere sahip olan polis yetiştirmek amacıyla açıldı.²⁴⁷

Gümrük Dârüttalimi (1892): Bu okul gümrük memurlarını, tarife ile ilgili konularda, uzman yapmak amacıyla açıldı.²⁴⁸

Darülhayr-ı Âlî (1903): Yetim Türk ve Müslüman çocuklarının barındırılıp okutulması ve ileride hayatlarını kazanabilecekleri bir meslek öğretmek amacıyla açıldı.²⁴⁹

II. Abdülhamid devrinde diğer eğitim kurumlarının aksine medreseler ile ilgili ciddi bir düzenleme yapılmadı. Medrese öğrencilerinin askerlikten muaf

²⁴⁰ Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, s. 150; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, İstanbul, 1932, s. 9; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 101-108; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 99-106; Unat, *a.g.e.*, s. 80.

²⁴¹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), I. Uluslar arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1980, s. 289-290.

²⁴² Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, 1973, (Yer ismi yok), s. 27.

²⁴³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 221.

²⁴⁴ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 78.

²⁴⁵ Kazamias, *Education and the Quest For Modernity in Turkey*, s. 93; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1143; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s.135, 637.

²⁴⁶ Ergün "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler" s. 447; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1162; Koçer, *a.g.e.*, s. 161.

²⁴⁷ Oktay, *a.g.m.*, s. 130; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1178.

²⁴⁸ Koçer, *a.g.e.*, s. 161; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1189.

²⁴⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 26; Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar, Darülhayr-ı Ali", *Tarih ve Toplum*, c. 31, S. 182, (Şubat 1999), s. 11.

olmasına yol açan düzenleme ise buraların asker kaçağı ile dolmasından dolayı medreselere zararı oldu.²⁵⁰

II. Abdülhamid devrinde yabancı okullar konusunda önceki döneme göre önemli gelişmeler yaşandı. Yabancı okullar, II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce Osmanlı Devleti üzerine emelleri olan yabancı devletler veya onların uzantıları tarafından Müslüman veya gayr-i müslim halk arasında kendi dillerini, kültürlerini ve dinlerini yaymak amacı ile kurulmakta idi. Yabancı devletlere bu politikalarını uygulamada kapitülasyonlar yardımcı olmaktaydı.²⁵¹

II. Abdülhamid devrinde ülke misyonerlik faaliyetleri ve buna bağlı olarak azınlık okullarında artış meydana geldi. II. Abdülhamid ve maarif idaresi buna karşı bazı tedbirlerle karşı koymaya çalıştı.²⁵² İstanbul’da Hıristiyan okullarından başka en önemli azınlık okulu Musevilerin kurduğu Alliance Israelite Universelle idi.²⁵³

1886 yılında bağımsız olarak bir “*Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği*” kurularak, bu dönemde ilk kez azınlık ve yabancı okulların zararlı faaliyetlerine engel olunmak istendi.²⁵⁴

B- II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLAR

1. DÂRÜLMUALLİMİN

1.1. Dârülmualimîn-i Rüşdî

a. Dârülmualimîn-i Rüşdî Açılışı ve Gelişim Süreci

Türk Eğitim tarihinde açılan ilk öğretmen okulu Dârülmualimîn-i Rüşdî’dir. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra, Mekatib-i Umumîye Nazırlığı kurulmasından itibaren rüşdiyelerin sayıları çoğalmaya başladı.²⁵⁵ Sıbyan mektepleri üzerinde

²⁵⁰ Mustafa Şanal, “Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler”, *Milli Eğitim*, S. 143, 1999, s. 127.

²⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 377.

²⁵² Atilla Çetin, “II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor” *Türk Kültürü*, Yıl: XXII, S. 253, 1984, s. 316.

²⁵³ İlber Ortaylı, “Maarifin son 150 Yıldaki Serencamı”, s. 465.

²⁵⁴ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara, 1997, s. 113.

²⁵⁵ S. Vucimich Wayne, *The Ottoman Empire*, s. 43; Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, s.12; Tanzimat’ın ilanından sonra sayıları artmaya başlayan rüşdiyeler, Dârülmualimîn-i Rüşdî’nin açılışından sonra ülkenin her tarafında daha hızlı bir şekilde çoğalmaya başladı. Bkz: *BOA, A. MKT. MHM.*, Dosya No : 31, Gömlek No: 46; *BOA, A. AMD.*, Dosya No: 89, Gömlek No: 7.

tartışmasız ağırlığı olan medreselerin rüşdiyeler üzerindeki etkisini kırmak, açılmakta olan rüşdiyelere medrese dışında, öğretmenlik mesleğini bilen kimseleri yetiştirmek için, Kemal Efendi'nin ilk Maarif Nazırlığı döneminde²⁵⁶ bir öğretmen okulu açılması gündeme geldi ve Kemal Efendi'nin gayretiyle, Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'in emriyle Fatih semtinde “*Mekkîzâde Asım Efendi'nin kabri bitişiğinde*”²⁵⁷ Dârümuallimîn ismiyle, 16 Mart 1848 yılında bir öğretmen okulu açıldı.²⁵⁸ Dârümuallimîn-i Rüşdî yeni açıldığı zaman bütün malzemesi; 3000 kıyye kömür, lüzumu kadar mefruşat, üç mangal, bir leğen-ibrik takımı, bir bakır güğüm ve bir maşrapadan ibaret olup, eksiklerinin zaman içerisinde giderilmesine gayret sarf edildi.²⁵⁹ Okul için Şeyhülislam Mekkizade Asım Efendi'nin vefatından sonra kalan paranın bir kısmı kullanıldı.²⁶⁰ Okulun açılışında Mustafa Reşit Paşa'nın da rolü olduğu bilinmektedir.²⁶¹

Konu Takvim-i Vekayi'nin 372 sayısında da geniş yer bulmaktaydı;

“Bi-tevfikihittaâlâ neşir ve tervic-i ulûm kaziyiyye-i matlubesinin emr-i teshili an be an meclis-i mezkûrda (meclis-i maarif-i Umûmiye) müzakere olunmakta ve bunun semeresi olarak mekâtib nizamâtı ... yoluna girmekte idüğinden çünkü mekâtipte efâle talim ve tedris ettirilecek ulûmi âliye ve fûnûn-i muktaziyenin suhûleti talim ve tefhimi bulunmadığı halde yine emr-i tahsilde müşkülâtan vareste olunamayacağı cihetle zikir olunan tedris ve tefhim tarikinin nemti sehl ve asanisi taaleüm olunmak ve ileride mekâtib için hoca lazım geldikçe oradan alınmak üzere bir Dârümuallimîn tesis ve inşasına irade-i seniye-i cenab-ı şehinşahî taalûk ve şeref sudur buyurulmuştu. Mucibince mezkûr Dârümuallimîn münasebet-i mevkiyesi cihetiyle Fatih civarında tarh-ı esas iptidarbirle...Bu kere bi'l-cümle

²⁵⁶ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁷ BOA, İ.DH., Dosya No :155, Gömlek No: 8034.

²⁵⁸ BOA, İ.DH., Dosya No: 143, Gömlek No: 7393. Ayrıca bkz: Andreas M. Kazamias, *Education and the Quest For Modernity in Turkey*, London, 1966, s. 60; Faik Reşit Unat, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl: I, S. 3, (Mart 1955), s. 21; Kodaman, Saydam, *a.g.m.*, s. 492; Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40, *Tetimme*, (Yay. Haz. Cavid Baysun), Ankara, 1967, s. 38-39; Leyla Küçükahmet, *a.g.e.*, s. 12; Duman, *a.g.e.*, s. 13; Yahya Akyüz, “Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri”, *Tanzimat’ın 150. Yılı Uluslar Arası Sempozyumu*, 25-27 Aralık 1989, Ankara 1991, s. 390; Yahya Kemal Kaya, “Öğretmen Okulları Kuruluş Gününün Düşündürdükleri”, *Milli Eğitim Vakfı Dergisi*, Yıl: 4, S. 13, 1989, s. 8; Yücel, *a.g.e.*, s. 551; İsa Eşme, “Öğretmen Yetiştirmede 130 Yıllık Bir Sürecin Öyküsü: Yüksek Öğretmen Okulları”, *MilliEğitim*, S. 160, Güz, 2003, s. 154.

²⁵⁹ BOA, İ.DH., Dosya No: 155, Gömlek No: 8034; Cemil Öztürk, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumların Doğuşu”, *Milli Eğitim*, S. 137, (Ocak, Şubat, Mart, 1998), s. 78.

²⁶⁰ Adnan Adıvar, “Bir Asır Evvel Bugün Dârümuallimîn”, *Yeni Bilgi*, S. 11, 1 Nisan 1948, s. 2.

²⁶¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara, 1967, s. 10.

müteferriatiyle resîde-i hayyiz-i hitam olmuş olduğuna ve hocaları ile talebesi dahi tahrir ve ikmal kılınmış idüğüne ve bu babta vukûa gelen hüsn-i muvaffakiyeti seniyye-i mülükâne dahi herhalde zuhur-i te'yidat ve fuyuzaf-ı ilâhiye beraati istihlal bulunduğuna binaen Dârümuallimîn-i mezkûrun şan-ı malî nişan-ı hazret-i mulûkaneye muvafık surette feth ve küşadı zımında... Zikr olunan Meclis-i Maarif-i Umumuiye'nin bilcümle âzayı kiramı işbu şehr-i rabiülaharın onuncu Perşembe günü oraya bi'l-azime hocaları ve talebesi mevcut oldukları halde fetih ve küşad ve Dârümuallimîn-i mezkûrun sebab-i tesis ve inşasına ve fevaid ve hüsnîyyatına dair Arabî Hocası faziletli Yahya Efendi tarafından bazı kelimatı münasibe irad olunduktan sonra usûlî müdâreseye halkabendi iptidar".²⁶²

Adnan Adıvar, "Medresenin güya biraz modernleştirilmiş ve daha doğrusu derslerin camilerden yahut kubbeli medrese odalarından alelade dört köşe tavan altına alınmış şekli"²⁶³ olarak tarif ettiği, Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da tesis ettiği benzer okullardan etkilenecek kurulduğunu söylemekteydi.²⁶⁴

Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin açılış gerekçesi şu cümlelerle ifade edilmektedir:

"Mekatib-i sıbyana mahsus olan derslerin etfâle talim ve tefhîmini verilen talimata tevfikân mevcut bulunan hocalar icrâ edebilirler ise de mekati-i rüşdiyede okutulacak Ulûm-ı Arabîye ve Lûgat-ı Farisiye derslerini bâ-husus Hesap ve sair fenleri talim ve tefhîm edebilecek âdem, şimdiki mektep hocalarında bulunamayacağı" belirtildikten sonra şunlar anlatılmaktaydı:

"Şimdiki halde tefrîk ve tesis olunacak mekâtib-i rüşdiye için usûl-i talimiyeyi bir hüsn-i zabita tahtına koymak lâzım-ı hal ve maslahattan olmasıyla , zikir olunan

²⁶² *Takvim-i Vakayi*, S. 372, 23 Rebiyülahır 1264, s. 1; Dârümuallimîn kelimesi ilk defa Takvim-i Vakayi'nin 11 Muharrem 1264 tarihli 361. sayısında geçmekteydi; Ayrıca Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin açılışı ile ilgili olarak bkz: Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 571.

²⁶³ Benzer görüşleri Nafi Atuf Bey de Türkiye Maarif Tarihi isimli eserinin birinci cildinde dile getirmektedir; "Açılan mektebin adı medrese değil Dârümuallimîn idi. Fakat hayatı, tabiatı müşahede ve tetkik eden bir felsefeden mühlhem terbiye esaslarından mahrum olduğu için ruhu itibarı ile medrese idi." Bkz: Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi I*, s. 13-14.

²⁶⁴ Adnan Adıvar, *a.g.m.*, s. 2; Ancak okulun Fransız öğretmen okulundan esinlenerek açıldığını dile getiren bilim adamlarımız da vardır. Bkz: Hüseyin Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği – Türk Milli Eğitimi Birinci Kurultayı*, Ankara, 1979, s. 204; Esasen Mehmet Ali Paşa diğer yeniliklerde olduğu gibi eğitim alanındaki yeniliklerde de Fransa vb. Avrupa ülkelerini örnek aldığı düşünülürse iki görüşün de haklı olduğu söylenebilir.

*mekatib-i rüşdiyede istihdam olunacak hocaların mektep ve menşei olmak ve Meclis-i Maarif tarafından bi't-teemmül kaleme alınacak talimatlar mucibince şâkirdâna tahsil ettirilecek ulûm ve fûnûn ve hüsn-i ifâde ve tedris usûlünü ondan öğrenüb ol veçhile etfâle tâlim ve tedris eylemek üzere, dârümuallimîn nam ve ünvanıyla bir mahal tahsisi gerekmektedir”.*²⁶⁵

Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin kuruluş amacı, kısaca; Sıbyan mektebinde görev yapan öğretmenlerin özellikle Matematik vb. derslerde rüşdiyeler için yetersiz olması, rüşdiye okullarında kargaşa ortamına meydan vermemek ve bu okulların, gerektiğinde diğer okulların,²⁶⁶ öğretmen ihtiyacını karşılamak, eğitim öğretim metodu bilen öğretmenlerin yetişmesi vb. sebepler olarak özetlenebilir.²⁶⁷

Bu öğretmen okuluna önceleri sadece Dârümuallimîn denilmekteydi, sıbyan okullarına öğretmen yetiştirmek amacı ile Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın açılmasından sonra ise adı Dârümuallimîn-i Rüşdî olarak anılmaya başlandı.²⁶⁸ Dârümuallimîn-i Rüşdî kurulduktan sonra rüşdiyelerin sayısı artırıldı.²⁶⁹

Dârümuallimîn-i Rüşdî 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nden önce Osmanlı Devleti'nde açılan tek okul olmakla birlikte yine de söz konusu nizamnamede Dârümuallimîn-i Rüşdî'ye yer verilmişti.²⁷⁰

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'ne göre rüşdiye şubesi iki kısımdan müteşekkil olacaktı. Birinci kısımda Müslüman rüşdiyeler için, ikincisinde ise gayrı-müslim rüşdiyeleri için öğretmen yetiştirilecekti.²⁷¹ Nizamnamede rüşdiye şubesinde üç yıl tahsil yapılması planlanmakta ve bu şube Ulûm ve Edebiyat sınıflarına ayrılmakta ve her sınıfta farklı dersler okutulmaktaydı.

²⁶⁵ BOA, İ.DH., Dosya No: 155, Gömlek No : 8034.

²⁶⁶ Yahya Akyüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sorunu”, s. 32.

²⁶⁷ Yahya Akyüz, “Osmanlı’da İlk Açılan Öğretmen Okulları”, *Toplumsal Tarih*, S. 105, (Eylül 2000), s. 62; Tayip Duman, “Türkiye’de Eğitim Reformları Açısından Öğretmen Yetiştirme Sorunu”, *Erdem*, c. XII, S. 34, (Mayıs 1999), s. 92; Yahya Akyüz, “Türkiye’de Öğretmenliğin Temelleri Sağlam Atılmıştı”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 2, S. 7, (Ocak- Şubat 1996), s. 472.

²⁶⁸ Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Tanzimat’ın 150 yy. Sempozyumu*, (Haz. H. Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 444.

²⁶⁹ BOA, İ.MVL., Dosya No : 444, Gömlek No : 19767.

²⁷⁰ BOA, Y.EE., Dosya No: 112, Gömlek No: 6.

²⁷¹ 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'ne göre Müslüman ve gayrı Müslim toplumların Sıbyan mektepleri ve rüşdiyeleri ayrı olacak, fakat idâdîlerde her iki toplumun çocukları birlikte öğrenim görecekti. Bkz: *MUN*, Madde: 33.

Açılması düşünülen gayr-ı müslimler için öğretmen yetiştirecek Dârümuallimîn'in rüşdiye şubesi ortaya çıkaracağı sorunlar göz önüne alınarak ileri bir tarihe ertelendi.²⁷² Ama hiçbir zaman bu madde uygulanmadı.

II. Abdülhamid devrinde 1877 yılında Dârümuallimîn-i Kebir eğitim-öğretime başladığında Dârümuallimîn-i Rüşdî bu yapının çatısı altında idi. Büyük Dârümuallimîn'in kapanıp tekrar açılması bu okulu etkilemedi. Yani Dârümuallimîn-i Rüşdî öğrenim hayatına devam etti.

b. Dârümuallimîn-i Rüşdî'de Dersler

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'ne göre Ulûm ve Edebiyat sınıflarının ders programlarında şu derslere yer verilmekteydi.

Edebiyat Sınıfında

Türkçe, Kitabet ve İnşa

Öğrenim görebilecek derecede Arapça ve Farsça

Her cemaatin kendi lisani

Tarih-i Umumî (Her milletin kendi lisani ile okutulacaktı.)

Ulûm Sınıfında

Tersim-i Hutut

Hesap

Defter Tutmak Usûlü (Öğrenci, mensup olduğu milletin dili ile bu dersi tahsil edecekti.)

Hendese

Mesaha

Cebir²⁷³

1877 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'de okutulmakta olan dersler şunlardı:

I. Sene: Arabî, Farisî, Hesap, Coğrafya, Tarih, İnşa, Rik'a, Resim.

II. Sene: Arabî, Farisî, Coğrafya, Cebir, Tarih, Hikmet ve Kimya, İnşa, Rik'a, Resim.

III. Sene: Arabî, Farisî, Coğrafya, Hendese, Tarih, Hikmet ve Kimya, Usûl-i Defteri, İnşa, Rik'a, Resim.²⁷⁴

²⁷² BOA, İ.ŞD., Dosya No: 9, Gömlek No: 476.

²⁷³ *Düstur*, 1. Tertip, c. II, s. 194; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 415.

²⁷⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 386.

Dârümuallimîn-i Rüşdî’de 1878 yılında, Tarih, Coğrafya, İnşa, Resim, Drama, Hesap, Cebir, Hendese, Farişî,²⁷⁵ 1879 yılında Usûl-i Defteri, Kanun-ı Ticaret, Arabî, İnşa, Farişî, Coğrafya, Riyaziye, Hikmet-i Tabiiye, Resim, Usûl-i Defteri, Rik’a dersleri yer almaktaydı.²⁷⁶

Dârümuallimîn-i Rüşdî’de 1881 yılında okutulan dersler şunlardı:

Usûl-i Tedris, Coğrafya, Riyaziye, Coğrafya, Tarih-i Umumî, Farişî, Resim, Rik’a, Usûl-i Defteri.²⁷⁷

1883 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî’nin ders cetvelinde 11 ders bulunmaktaydı. Bu dersler; İlm-i Mevalid, Belagat, Resim, Riyaziye, Arabî, Ahlak, Farişî, Coğrafya, Usûl-i Defteri, Fransızca, Rik’a.²⁷⁸

1885 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî’de okutulan dersler; İlm-i Mevalid, Belagat, Resim, Riyaziye, Fransızca, Arabî, Usûl-i Defteri, Farişî, Coğrafya ve Rik’a idi.²⁷⁹

1888 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî ders programında yer alan dersler aynı idi. Tek değişiklik programa Hıfzısihha dersinin bırakılmasıydı.²⁸⁰

1891 tarihinde yayınlanan “*Maarif-İ Umumîye Nizamnamesinin İkinci Faslının Dârümuallimîn Hakkındaki Mevaddını Tadilen Nizamname*” Dârümuallimîn-i Rüşdî’nin öğrenim süresini iki seneye indirmekte ve okulda şu derslerin okutulmasını istemekteydi.²⁸¹

Birinci sınıfta:

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Arabî	2
Usûl-i İnşa ve Kavâid-i Osmaniye	2
Cebir	2
Coğrafya	2
Tarih	2
Resim	1

²⁷⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1295, s. 252.

²⁷⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296, s. 73.

²⁷⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 269.

²⁷⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

²⁷⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 399.

²⁸⁰ Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, s. 193.

²⁸¹ *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1136.

Usûl-i Defterî	1
Fransızca	3

İkinci sınıfta:

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Akaid	2
Arabî	2
Farisî	1
Usûl-i İnşa	1
Hendese	2
Tarih-i Osmanî	2
Resim	1
Fransızca	2
Mevalid	1
Usûl-i Tedris ve Terbiye-i Ahlâk	2
Ulûm-ı Hikemiye ve Tabiiye	2

1900 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ders programı şu şekilde idi:²⁸²

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Kavâid ve İmla	1	-
Usûl-i Tedris	1	2
İNŞA	1	1
Arabî	3	3
Farisî	1	1
Fransızca	2	2
Hesap	2	1
Usûl-i Defteri	1	2
Cebir	1	1
Hendese	1	1
Hikmet	1	1
Mevalid	1	2
Coğrafya	2	1
Tarih	2	1

²⁸² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 134; *Düstur*, 1. Tertip , c. VI, s. 1137.

Hüsn-i Hat	1	2
Resim	1	1
Ulûm-ı Diniye	-	2
Toplam	22	24

Bir yıl sonra Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ders programında bir değişiklik olmamasına rağmen haftalık ders sayısı birinci sınıfta 21 ikinci sınıfta 25 oldu.²⁸³

II. Abdulhamid devrinin sonuna kadar, örneğin 1905-1906 yılında Ziraat dersinin ders programına dahil edilmesi gibi bazı küçük değişiklikler hariç, Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ders programında önemli bir değişiklik olmadı.²⁸⁴

II. Abdülhamid devrinin sonunda Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin programında şu dersler yer almaktaydı:²⁸⁵

<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>III. Sınıf</u>
Kur'ân-ı Kerîm	Akaid	Hikmet
Hesap	Hesap	Cebir
Arabî	Arabî	Arabî
Farisî	Farisî	Ahlak
Kavâid-i Osmaniye	Kitabet	Usûl-i Tedris
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
Ulûm-ı Diniye	Ziraat	Ziraat
Tarih	Tarih	Farisî
Fransızca	Hendese	Hendese
Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	Kitabet
-	Resim	Akaid
-	Fransızca	Kavanin
	-	Resim
	-	Fransızca

Dârümuallimîn-i Rüşdî'de, diğer Dârümuallimîn şubelerinde olduğu gibi, ders işlerken mümkün mertebe ders araç ve gereçlerinin kullanılmasına özen

²⁸³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 120.

²⁸⁴ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 90.

²⁸⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 17, Gömlek No: 20.

gösterilmekteydi. Örneğin, ders için gerekli insan iskeleti için iki yıl boyunca, okul ve ilgili makamlar arasında çeşitli yazışmaların olduğuna şahit olunmaktaydı.²⁸⁶

Ayrıca Dârümuallimîn-i Rüşdî ve diğer Dârümuallimîn şubeleri için Fen derslerinde gerekli laboratuvar araç-gereçlerinin eksiksiz olmasına çalışılmaktaydı. Bundan başka okulun muntazam kütüphane ve numune hanesi olması gerekmektedir.²⁸⁷

c. Dârümuallimîn-i Rüşdî’de Öğrenciler

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi²⁸⁸ ve 1891 Nizamnamesi Dârümuallimîn-i Rüşdî için öğrenci kadrosunu 40 öğrenci olarak belirlemekteydi.²⁸⁹

Dârümuallimîn-i Rüşdî’de II. Abdülhamid’in tahta çıktığı yıl olan 1876 tarihinde öğrenci sayısı 102,²⁹⁰ 1877 yılında öğrenci sayısı, 160 idi.²⁹¹ 1883 yılında okulda toplam öğrenci sayısı azalarak 74’e indi. Aynı yıl Dârümuallimîn-i Rüşdî’den mezun olanların sayısı 16 idi.²⁹² 1886 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî’nin öğrenci mevcudu 128 idi. Bu sene okuldan mezun olanların sayısı ise 22 olmuştur.²⁹³

Sonraki yıllarda okuldan mezun olan öğrenciler ve memleketleri şu şekilde idi:

1887–1888 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî’den mezun olan öğretmen adayları:²⁹⁴

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Ahmed Rüşdi Efendi	Dağıstan
2. Mehmed Efendi	Devrek
3. Ziya Efendi	Dersaadet
4. Eyüp Efendi	Rize
5. Nuh Efendi	Niğde
6. Hasan Efendi	İslamiye
7. Fuat Efendi	Trabzon

²⁸⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 46, BOA, MF. ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 103.

²⁸⁷ BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1139.

²⁸⁸ MUN, Madde: 60.

²⁸⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 132.

²⁹⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s.

²⁹¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 386.

²⁹² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

²⁹³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 324.

²⁹⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 740-741.

8. İsmail Efendi	Serfice
9. Mehmed Efendi	Şumnu
10. Hasan Efendi	Konya
11. Hüsnü Efendi	Bosna
12. Mehmed Sait Efendi	Siroz
13. Abdulkadir Efendi	Edremit
14. İsmail Efendi	Karahisar
15. Süleyman Efendi	Kastamonu
16. Ahmed Efendi	Manisa
17. Abdullah Efendi	Bursa
18. Hasan Efendi	Şumnu
19. Bekir Efendi	Çerkeş

1888–1889 eğitim-öğretim yılında Dârülmua'llimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları: ²⁹⁵

İSMİ

MEMLEKETİ

1. Nuri Efendi	Mecidiye
2. Cemal Efendi	Azrizye
3. Mehmed Efendi	Zile
4. Mehmed Efendi	Eskizağre
5. Mehmed Efendi	Hemşin
6. Anriz Efendi	Manastr
7. İsmail Efendi	Eflak
8. Osman Efendi	Rize
9. Tayyar Efendi	Hemşin
10. Halit Efendi	Boyabat
11. Abdurrahman Efendi	Görele
12. Mehmed	Sürmene
13. Ahmed Efendi	Vezirköprü
14. Emin Efendi	Ordu
15. Şahapeddin Efendi	Kosova
16. Eşref Efendi	Kasaba

²⁹⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 689.

17. Şakir Efendi	İskilip
18. Hasan Efendi	Arhavi
19. Bekir Efendi	Sivas
20. Hakkı Efendi	Taşköprü
21. İzzet Efendi	Yozgat
22. Abdurrahman Efendi	Zihine
23. Hüseyin Efendi	Mengene
24. Mehmed Ali	Bodrum
25. Ali Efendi	Dağistan
26. Mehmed Efendi	Ünye
27. Mehmed Efendi	Merzifon
28. Ali Efendi	Lâdik
29. Kadir Efendi	Nallıhan
30. İsmail Efendi	Kive

1889–1890 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:²⁹⁶

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Ali Rıza Efendi	Balçık
2. Hüseyin Efendi	Çorlu
3. Tayyib Efendi	Balıkesir
4. Hüseyin Efendi	Niğde
5. Vasıf Efendi	Hendekli
6. İsmail Efendi	Kastamonu
7. Asım Efendi	Trabzon
8. Ahmed Efendi	Pazarcık
9. Hüseyin Efendi	Kumanva
10. Mustafa Efendi	Niğde
11. Tevfik Efendi	Batum
12. İbrahim Efendi	Köstence
13. Ali Efendi	Dersaadet
14. Bekir Efendi	Merzifon

²⁹⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 690.

15. Vasıf Efendi	Filibe
16. Mehmed Efendi	Atina
17. Ali Osman Efendi	Yalvaç
18. Latif Efendi	Bandırma
19. Tahir Efendi	Kosova
20. Abdurrahman Efendi	Sivas
21. Ahmed Efendi	Denizli
22. Mustafa Efendi	Karahisar
23. Ahmed Efendi	Filibe
24. Ahmed Efendi	Arhavi
25. Hüseyin Efendi	Ruşçuk
26. Ahmed Fazıl Efendi	Zağrep
27. Edhem Efendi	Amasya
28. Abdülhamid Efendi	Bilecik
29. Kamil Efendi	Erzurum

1890–1891 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî’den mezun olan öğretmen adayları:²⁹⁷

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. İlyas Efendi	Silvari
2. Yusuf Kenan Efendi	Samsun
3. Mehmed Cevdet Efendi	Çarpan
4. Osman Hilmi Efendi	Kastamonu
5. Abdullah Efendi	Bosna
6. Sabri Efendi	-
7. Ali Rıza Efendi	Kuşadası
8. Aysı Efendi	Şirvan
9. Vasil Efendi	Midilli
10. Mahmud Efendi	İştıp
11. Hamit Efendi	İşkodra
12. Abdullah	Eğin
13. Arif Efendi	Çorum

²⁹⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 691-692.

14. Hasan Efendi	Alaçam
15. Hasan Efendi	Köstence
16. Hasan Efendi	Tosya
17. Tevfik Efendi	Kemah
18. İbrahim Efendi	Niğde
19. Mehmed Hakkı Efendi	Ünye
20. Süleyman Efendi	Elbasan
21. Mustafa Efendi	Armutlu
22. Bayram Efendi	Eğir
23. Mustafa Efendi	Kayseri
24. İsmail Hakkı Efendi	Merzifon
25. İsmail Efendi	Bolu
26. Abdullatif Efendi	Bandırma
27. Mücrim Efendi	Yabanabad
28. Osman Efendi	Ermenek
29. Mehmed Sait	Kastamonu
30. Abdülkerim	Ürgüp
31. Tahir Efendi	Siroz
31. Mustafa Efendi	Fatsa
32. Ahmed Tevfik Efendi	Kenğri
33. Mustafa Efendi	Kenğri
34. Mehmed Efendi	Divrik
35. Halil Efendi	Simav
36. Hasan Efendi	Kırşehir
37. Hasan Efendi	Kenğri
38. Emin Efendi	Kumkale
39. Mehmed Efendi	Kilis
40. Lütfi Efendi	Yenizağre
41. Ali Efendi	Batum
42. Ali Efendi	Tokat
43. Abdullatif Efendi	Trablusşam
44. Ömer Efendi	Göl Pazar

45. Mustafa Efendi	Zile
46. Ahmed Sezai	Çorlu
47. Resmi Efendi	Ünye
48. Hıfzı Efendi	Gerede

1891–1892 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:²⁹⁸

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Abdulcelil Efendi	Bandırma
2. Ahmed Zeki Efendi	Asitâne
3. Niyazi Efendi	Mudanya
4. Ali Rıza Efendi	Sinop
5. İsmail Efendi	Bolu
6. Hafız Hasan Efendi	Bandırma
7. Ömer Fevzi	Köstence
8. Mehmed Efendi	Sürmene
9. İslam Efendi	Adaköyü
10. Mustafa Rami Efendi	Ankara
11. Mustafa Hilmi Efendi	Ankara
12. İbrahim Hakkı Efendi	Sofya
13. Salih Efendi	Bosna
14. Osman Efendi	Drama
15. Ahmed Haşim Efendi	Çatalca
16. Bekir Efendi	Niğde
17. Mehmed Zeki Efendi	Bağdat
18. Osman Efendi	Kastamonu
19. Mustafa Efendi	Yabanabad
20. Osman Efendi	Akhisar
21. Ahmed Tefvik	Dağistan
22. Abbas Hayri	Çorum
23. Emin Efendi	Bafra
24. Abdullah Hilmi Efendi	Sivas

²⁹⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 693.

25. Abdulhakim Efendi	Vidin
26. Hayreddin Efendi	Akhisar
27. Mehmed Şükrü Efendi	Kayseri

1892-1893 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:²⁹⁹

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Erşed Efendi	Ereğli
2. Abdullah Efendi	Malkara
3. Rifat Efendi	Aydın
4. Refet Efendi	Asitâne
5. İbrahim Efendi	Birecik
6. Ali Rıza Efendi	Kenğri
7. Abdülkerim	Boyad
8. Şakir Efendi	Ayaş
9. Mehmed Efendi	Brağma
10. İbrahim Efendi	Antalya
11. Mehmed Efendi	Mandalıyan
12. Ahmed Efendi	Ankara
13. Ali Rıza Efendi	Asitâne
14. Mehmed Tevfik Efendi	Asitâne
15. Ali Rıza Efendi	Arabkir
16. Ali Rıza Efendi	Ankara
17. Mehmed Efendi	Kemah
18. Feyzullah Efendi	Bolu
19. Ömer Lütfi Efendi	Selanik
20. Hafız Şerif Efendi	Samsun
21. Abdülhamid Efendi	-
22. Hasan Efendi	Taşköprü
23. Mehmed Efendi	Kula
24. Hafız Mehmed Efendi	Sinop
25. İsmail Efendi	Ereğli

²⁹⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 694-695.

26. Kadri Efendi	Ereğli
27. Yusuf Efendi	Şumnu
28. Abdurrahim Efendi	Akva
29. İsmail Hakkı Efendi	Samsun
30. Hüseyin Efendi	Salihli
31. Mustafa Hulusi Efendi	Koyulhisar
32. Ahmed Hamdi Efendi	Trabzon
33. İsmail Efendi	Perşembe
34. Mustafa Rıfkı	-
35. Mehmed Emin	Niğde

1893-1894 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:³⁰⁰

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Mustafa Efendi	Sinop
2. Hasan Efendi	Senkor
3. Osman Efendi	Hemşin
4. Mustafa Efendi	Buldan
5. Mehmed Tevfik Efendi	Balıkesir
6. Abdurrahim Efendi	Fizan
7. Mehmed Sabri Efendi	Elbistan
8. Mehmed Hilmi	Silistre
9. İbrahim Efendi	Bosna
10. Ömer Kadri	Safranbolu
11. Osman Efendi	Zile
12. Adil Efendi	Asitâne
13. Mehmed Hilmi Efendi	Bozdağan
14. Murad Rüştü Efendi	Karahisar-ı Sahip
15. Mustafa Efendi	Taşköprü
16. Mehmed Efendi	Avlonya
17. Mehmed Rasim Efendi	Akçaşehir
18. Hüseyin Efendi	Elbasan

³⁰⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 695.

19. Mustafa Efendi

Drama

1894-1895 eğitim-öğretim yılında Dârülmualimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:³⁰¹

İSMİ

MEMLEKETİ

1. Tahir Efendi

Kalecik

2. İbrahim Efendi

Avlonya

3. Mahmud Efendi

Manğalya

4. Mehmed Saib Efendi

Erzurum

5. Hüseyin Efendi

Dağıstan

6. Abbas Efendi

Hemşin

7. Ahmed Kenan Efendi

Asitâne

8. Halil Efendi

Ankara

9. Halil Efendi

Sivas

10. Rağıb Efendi

Ayaş

11. Azim Efendi

Hazargrad

12. Edhem Efendi

Sinop

13. Bayram Efendi

Pireşve

14. Emin Efendi

Giresun

15. Cafer Efendi

Of

16. İbrahim Efendi

Kâhta

17. Ahmed Tevfik Efendi

Nevşehir

18. Ali Rıza Efendi

Niğde

1895-1896 eğitim-öğretim yılında Dârülmualimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:³⁰²

İSMİ

MEMLEKETİ

1. Abdulvahap Efendi

Ankara

2. Mehmed Ali Efendi

Eskişehir

3. Bekir Sadık Efendi

Pravadi

4. Mehmed Efendi

İzmir

5. Hafız Hasan Efendi

Boyabat

6. Mustafa Efendi

Sinop

³⁰¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 696.

³⁰² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 696-697.

7. Ahmed Efendi	Kıbrıs
8. Şükrü Efendi	Kayseri
9. Mehmed Refet Efendi	Ankara
10. Hafız Hakkı Efendi	Pazarcık
11. Osman Efendi	İnebolu
12. Abdullah Efendi	Taşköprü
13. Mehmed Emin	Asitâne
14. Mustafa Efendi	Arapkir
15. Hasan Rüştü Efendi	Nurekup
16. Fuat Efendi	Kenğırı
17. Mehmed Emin Efendi	Pazarcık
18. Ahmed Hilmi Efendi	Şurba
19. Hasan Hilmi Efendi	Kazan
20. Hafız Kemal Efendi	Asitâne

1896-1897 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:³⁰³

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Ahmed Rıfat Efendi	Kilis
2. Mehmed Tevfik Efendi	Kilis
3. Sadullah Efendi	Asitâne
4. Muhiddin Efendi	Asitâne
5. Yunus Efendi	Karaman
6. Ahmed Nail Efendi	Bor
7. Ahmed Necip Efendi	Nevşehir
8. Ahmed Hamdi Efendi	Ünye
9. Mustafa Zihni Efendi	Ereğli
10. İbrahim Fahri Efendi	Babaeski
11. Hüseyin Efendi	Arapkir
12. Ahmed Talat Efendi	Aydın
13. Mehmed Azmi Efendi	Karaman
14. Esat Efendi	İzmir

³⁰³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 749-750.

15. İbrahim Efendi	-
16. Mustafa Reşat Efendi	Kavala
17. Abdülmümin Efendi	Kavala
18. Mehmed Rıfat	İzmit

1897-1898 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'den mezun olan öğretmen adayları:³⁰⁴

<u>İSMİ</u>	<u>MEMLEKETİ</u>
1. Abdullah Efendi	Besni
2. Ahmed İzzet Efendi	Silistre
3. Şükrü Efendi	Abradi
4. Behaliddin Efendi	Ünye
5. Mustafa Efendi	Isparta
6. Mehmed İzzet Efendi	Varna
7. Fazıl Efendi	Manğalya
8. İzzet Efendi	Asitâne
9. Osman Efendi	Ankara
10. Ahmed Ziya Efendi	Palu
11. Hüseyin Efendi	Tirnova
12. Saib Efendi	Kavala
13. İbrahim Efendi	Vize
14. Abbas Efendi	Vidin
15. İbrahim Edip Efendi	Kastamonu
16. Cemal Efendi	Niğde
17. Reşat Efendi	Mamuratülaziz

1906 yılına gelindiğinde Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin öğrenci sayısının 28 olduğunu görmekteyiz.³⁰⁵

d. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu

1876 yılında okulun eğitim-öğretim kadrosunda yer alan isimler şunlardı:

³⁰⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 698.

³⁰⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 90.

Müdür, Hilmi Efendi idi. Öğretmenler, Kolağası Arif Bey, Esat Efendi,³⁰⁶ Ahmed Hilmi Efendi, Rüstem Efendi³⁰⁷, Mustafa Bey, Tayyar Efendi, Nuri Efendi idi.³⁰⁸ Bir yıl sonra eski öğretmenler görevlerine devam etmekle birlikte yeni isim olarak Abdurrahman Efendi'yi görüyoruz.³⁰⁹

1878 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin eğitim-öğretim kadrosu, okul müdürü Hilmi Efendi, olmak üzere öğretmenler, Ahmed Hilmi Efendi, Hakkı Bey, (Diğer) Hakkı Bey, Mösyö Kesi, Arif Efendi, Rüstem Efendi idi.³¹⁰

1879 yılında okul müdürü yine Müdür Hilmi Efendi idi. Okulun öğretmen kadrosunda şu isimler yer almaktaydı:

Mustafa Efendi, Aristokli Efendi, Şakir Efendi, Sait Efendi, Rüstem Efendi, Arif Efendi, Abdullah ve İbrahim Efendi.³¹¹

1880 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin müdürü olarak Hilmi Efendi'nin yerine müdür vekili olarak Murad Bey'i görmekteyiz. Murad Bey'in Hilmi Efendi'nin yerine idareyi devir almasının Muallim Cevdet'e göre önemi büyüktür. Zira, Arif Bey, Selim Sabit Efendi gibi ünlü öğretmenlerin ders verdiği okula Murad Bey gibi birinin müdür olması gerekirdi.³¹²

1881 yılında Mehmed Murad Bey'in idaresinde okulda öğretmenlik yapan isimler şunlardı:

Aristokli Efendi, Binbaşı Arif Bey, Murad Bey, Hüsnü Efendi, Hakkı Bey, İbrahim Efendi, Hırıstofori Efendi.³¹³

1883 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'de şu öğretmenler ders okutmaktaydı:

Salih Efendi, Selim Efendi, Hakkı Bey, Arif bey, Said Efendi, Hüsnü Efendi Arif Efendi, Mehmed Efendi, Neşet Efendi, İbrahim Efendi.³¹⁴

Bir yıl sonra okulda Murad Bey'in müdürlük görevini sürdürmekte ayrıca ona yardımcı olarak Servet Bey bulunmaktaydı. Aynı tarihte Dârümuallimîn-i Rüşdî'de görev yapan öğretmenler şunlardı:

---

³⁰⁶ BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 460, Gömlek No: 58.

³⁰⁷ BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 460, Gömlek No: 58.

³⁰⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s. 140.

³⁰⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 386.

³¹⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1295, s. 252.

³¹¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296, s. 73.

³¹² Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", s. 190-191.

³¹³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 269.

³¹⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

Salih Efendi, Selim Efendi, Hakkı Bey, Arif Bey, Cafer Efendi, Said Efendi, Mehmed Efendi, Hüsnü Efendi, Sırrı Bey, İbrahim Efendi.³¹⁵

1885 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin idari kadrosu aynı kalmakla birlikte okulda görev yapan öğretmenler konusunda küçük değişiklikler oldu. Bu tarihte okulda bulunan öğretmenler şunlardı:

Salih Efendi, Selim Efendi, Hakkı Bey, Arif Bey, Kadri Efendi, Said Efendi, Mehmed Efendi, Hüsnü Efendi.³¹⁶

Bir yıl sonra Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin müdür yardımcısı ve öğretmenlik yapan isimler görevlerini sürdürmelerine rağmen okul müdürü Murad Bey'in yerine Kadri Efendi'nin geldiğine şahit olmaktayız.³¹⁷

e. Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin Diğer Özellikleri

Dârümuallimîn-i Rüşdî'ye kabul şartları 1879 tarihinde Dârümuallimîn-i Sıbyan ile aynı idi. Yani rüşdiye diploması bulunanlar imtihansız olarak alınmakta ve biraz Farisî ve Arabî, Matematikten dört işlemi (Amâl-i Erbaa), yazı ve imlayı bilmek okula girmek için yeterli idi.³¹⁸ 1891 yılında yayınlanan, “*Maarif-İ Umumîye Nizamnamesinin İkinci Faslının Dârümuallimîn Hakkındaki Mevadını Tadilen Kaleme Alınan Nizamname*”de Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin kabul şartlarını şu şekilde sıralamaktaydı:³¹⁹

1. İbtidâî şubesinden diploma almak.

2. Hariçten gelenler için, idâdî diplomasına sahip olmak. Diploması bulunmuyorsa yazılı ve sözlü sınavla ibtidâî şubesi mertebesinde bilgiye sahip olduğunu ispatlamak.³²⁰

3. Güzel ahlaka sahip olmak.

4. Yaşı 20'yi geçmemiş olmak.

Dârümuallimîn-i Rüşdî öğrencilerine diğer öğretmen okulu şubelerinde olduğu gibi aylık burs verilmekteydi. 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Dârümuallimîn-i Rüşdî'de okuyan öğrenciler için aylık 80 kuruş burs

³¹⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 377.

³¹⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 399.

³¹⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 324.

³¹⁸ *BAO, MF.ALY.*, Dosya No:1, Gömlek No: 51.

³¹⁹ *BOA, İMMS.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 136-137.

³²⁰ *BAO, MF.ALY.*, Dosya No:14, Gömlek No: 49.

öngörmekteydi.³²¹ 1879 yılında bu rakam 76 kuruş idi.³²² 1891 Nizamnamesi ise Dârümuallimîn-i Rüşdî öğrencileri için aylık 75 kuruş öngörmekteydi.³²³

Ancak maaş adı altında verilmekte olan bu bursların düzenli verilmediği, zaman zaman kesildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1891 tarihli bir arşiv belgesinde, öğrencilerin “*Kitap vesariyeyi tedarikte aciz olduğu halde*” burslarının kesilmesinin sakıncalarından bahsedilmekteydi.³²⁴

Dârümuallimînlerden mezun olduktan sonra öğretmenlik yapma zorunluluğu, rüşdî şubesi için de geçerli idi. 1891 yılında yayınlanan nizamnameye göre Dârümuallimîn-i Rüşdî’den mezun olduğu halde öğretmenlik yapmak istemeyenler, özlük haklarını kaybettikleri gibi, Dârümuallimîn-i Rüşdî’de öğrenci iken aldıkları bursu geri vereceklerdi.³²⁵

1.2. Dârümuallimîn-i Sıbyan

a. Dârümuallimîn-i Sıbyan’ın Açılışı ve Gelişim Süreci

Sıbyan okullarının ıslahı çerçevesinde, Sultan Abdülaziz döneminde, 1863 yılında otuz altı okul Usûl-i Cedit’ e göre öğretime geçmişti.³²⁶ 1868 yılında sıbyan mektepleri için on maddelik bir nizamname hazırlanmıştı. Bu nizamname ile sıbyan mekteplerinin ders programında yenilikler öngörülmekteydi. Padişah, sıbyan mektepleri için yayınlanan bu nizamnameye, Dersaadet ve Bilâd-ı Selase’de yani Eyüp, Galata ve Üsküdar’da görev yapan bütün öğretmenlerin uymalarını isteyen bir irade yayınladı.³²⁷ Ayrıca Sultan Abdülaziz, iradesinde, adı geçen nizamnamede sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere yer alan, İmlâ, Malumât-ı Nâfia, Coğrafya ve Aritmetik derslerinden öğretmenlerin bir sınava tabi tutulmalarını istemekteydi.³²⁸

Bu irade üzerine sıbyan okullarındaki öğretmenler, “*Takım takım meclis-i maarife celb ile*”³²⁹ bahsedilen derslerden imtihan oldular. Ancak sınav sonunda başarılı olamadılar.³³⁰ Bu hadise üzerine devrin Maarif Nazırı Saffet Paşa, sıbyan

³²¹ MUN, Madde: 60.

³²² BOA, İMMS., Dosya No: 64 , Gömlek No: 3024.

³²³ Düstur, 1. Tertip , c. VI, s. 1138; BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

³²⁴ BOA, Y.HUS, Dosya No: 3, Gömlek No: 25.

³²⁵ BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

³²⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 62.

³²⁷ BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³²⁸ BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³²⁹ BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³³⁰ Cemil Öztürk, *Dünden Bugüne Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998, s. 8.

okullarında görev yapacak nitelikli öğretmeni başka kaynaklardan bulmak mümkün olmadığından arzu edilen öğretmeni yetiştirmek için bir Darülmualimin-i Sıbyan'ın açılmasını gündeme getirdi.³³¹

Bu amaçla Sadaret'e bir arz tezkiresi gönderdi. Saffet Paşa, tezkirede sıbyan mekteplerini bitirip rüşdiye okullarına devam etmeyen öğrencilerin “*Harekesiz yazı okumağa liyakat olmayıp rakam dahi bilmediklerinden*” bahsetmekte ve şöyle devam etmekteydi:

“Bundan böyle mekatib-i sıbyaniyede bulunan etfâle bir taraftan talim-i Kur’ân olunmakla beraber ahlak risalesi ve mukaddime-i coğrafya ve ilm-i hesaptan Âmeli Erbaa tedris edilmek Dersaadet ve bilâd-ı selasede kâin mekatib-i sıbyaniyenin ıslahı ve hocaların tavzifi hakkında bazı nizamat kaleme alınarak icray-ı icabatına mukaddemce irade-i seniyye-i cenab-ı Padişahî müteallik ve şeref sudur buyurulmuş olmasıyla mekatib-i sıbyaniye muallimlerinden mezkur dersleri okutmağa liyakati olmayanların yerlerine diğer münasipleri intihap ve tayin kılınmak üzere zikrolunan muallimîn takım takım meclisi maarife celp ile imtihanları icra olunmakta ise de bunların tasavvur olunan surette talim ve terbiye-i etfâle muktedir olmadıkları ve yerlerine konulmak üzere evsaf-ı matlûbeyi cami diğer muallimler tedariki dahi müşkül olacağı anlaşılmakta olup halbuki etfâli müslimin en ziyade vakitlerini mekatib-i sıbyaniyede geçirip mekatib-i rüşdiyenin müddet-i tedrisiyesi ise dört seneden ibaret olduğundan bu müddet tahsili lazım gelen ulûm ve fûnûna kafi olmamakta olmasıyla mekâtibi sıbyaniyeden çıkacak şakirdan mekatib-i rüşdiyede okuyacakları mukaddematı ulûmi orada buldukları müddette tahsil eyledikleri halde mekâtib-i rüşdiyede el-haletü hazihi tedris olunmakta olan ulûm ve fûnûn bir derece daha tevsi olunabileceğinden ve bu dahi pek çok fevaidi müstelzim olacağından bu cihetle mekatib-i sıbyaniyenin ıslahı ahvali vecibeden olduğuna ve bu dahi mekâtib-i mezkûrede zikrolunan ulûm-i talim ve tefhime muktedir muallimler yetiştirilmesine mevkuף bulunduğu binaen saye-i şevketvâye-i her tarafça icra olunmakta olan ıslahat cümlesinden olmak üzere Darülmualimîn namıyla mevcut olan mektepte mekatib-i rüşdiye için hocalar yetiştirilmekte olduğu gibi gerek Dersaadet ve gerek taşralarda merkezi vilayet ve sancaklar ve kasabalarda kâin mekatib-i sıbyaniye için dahi muallimler yetiştirilmek üzere Sıbyan Mekâtib-i

---

³³¹ Berker, *Türkiye’de İlköğretim*, s. 92.

*Dârümuallimîni namiyle cevami derslerine devam etmekte olan talebenin kâfiyeye kadar ders görmüş sınıfından intihap kılındığı halde bunların mekâtib-i sıbyaniyede talim ve tedris olunacak şeyler iki sene zarfında maa ziyadetin tahsil edecekleri derkar olmasıyla o halde bunların mekatib-i sıbyaniye muallimîni mevcudesinden berminvali muharrer meclis-i maarifte imtihanları icra olunanlar içinde ehliyetsizlikleri mütebeyyin olanların yerlerine tayinleri mümkün olacağından...”*³³²

Dârümuallimîn-i Sıbyan, önce Bayezid’de, şimdiki Üniversite Kütüphanesinin bulunduğu yerde devlet matbaası (basmahane) olarak yaptırılan, sonradan rüşdiye okulu olarak kullanılan bina, tamirattan geçirilerek ve gerekli masraflar yapılarak,³³³ 15 Kasım 1868 tarihinde açıldı.³³⁴

1869 Maarif-i Umumîye nizamnamesi uyarınca kurulması tasarlanan büyük Dârümuallimîn’in şubeleri içerisinde Dârümuallimîn-i Sıbyan yoktu ancak Nizamname kurulan bu okulun yönetimini de büyük Dârümuallimîn’e bağlıyordu.³³⁵

1871 yılında kapanan okulun müdürlüğüne Mehmed Cevdet Efendi isminde işinde uzman bir zat bakmaktaydı. Okulun kapanmasının kıskançlıktan ileri geldiğini belirten Osman Ergin, ünlü eserinde bu konuda şunları kaydetmektedir:

“(Mehmed Cevdet Efendi) Epeyce muaffakiyet göstermiş olacak ki eski usûl muakkiplerinin hased ve garazını üzerine çekmiş ve bunların neticesi olarak Mehmed Cevdet’i bu işin başından uzaklaştırmak maksadiyle Dârümuallimîn-i Sıbyan lağvedilmiştir”.³³⁶

Okul Müdürü Cevdet Efendinin gayretleri ile Dârümuallimîn-i Sıbyan 1872 yılında öğrenim hayatına yeniden başladı.³³⁷ Okul müdürlüğüne yine Mehmed Cevdet Efendi, maaşına zam yapılarak, tekrar atandı. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgede şunlar yer almaktadır:

³³² BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³³³ BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 437, Gömlek No: 89; Saffet Paşa adı geçen binayı arz tezkiresinde belirtmekte ve tezkirede eski matbaa binasının sıva, badana gibi bazı tamirati için 5-6 bin kuruş masraf edildiğinde güzel bir okul haline geleceğini söylemekteydi. Bkz: BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³³⁴ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 85; Unat, a.g.e., s. 32; Öztürk, Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, s. 9.

³³⁵ BOA, Y.EE., Dosya No: 112 Gömlek No: 6 Madde: 66; Unat, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl 1, S. 4, (Nisan 1955), s. 26.

³³⁶ Ergin, a.g.e., s. 579.

³³⁷ BOA, İ.DH., Dosya No: 657, Gömlek No: 45710.

“Mebde-i tahsilât-i kemalat-i beşeriye olan mekatib-i sıbyaniyenin esbâb-ı mütemmim-i islâhiyesinden bulunan ve mektep hâcelerinin derece-i matlûbede talim edilmek üzere geçende icra olunan tenkihatda lağv edilmiş olan Daülmualimîn-i Sıbyan’ın tekrar tesis ve küşadı ile muallimliğine Meclis-i Maarif Azasından müteveffa Numan Efendi’den kalan sekiz yüz elli beş kuruluş maaşla mülga Daülmualimîn-i Sıbyan müdürü Cevdet Efendi’nin tayini...”³³⁸

Dârülmualimîn-i Sıbyan, yedi yıl aynı isim altında eğitim-öğretim faaliyetini sürdürdü. Bu süre zarfında okulla ilgili kayda değer bir gelişme olmadı. Fakat 1883 yılında okulun adı değiştirilerek Darülameliyat ismi altında Aksaray civarında Çakırağa Mahallesi’nde bir yere taşındı.³³⁹

Dârülameliyat ile ilgili bir ilanda şöyle denilmekteydi:

“Dersaadet ve Bilâd-ı Selase’de kâin mekâtib-i ibtidâiyede usûl-i cedideyi irâe ve talime muktedir yeniden hocalar yetiştirilmek ve mekatib-i sıbyaniye-i mevcudede müstahdem hocalardan işbu yeni usûlü tahsil etmek isteyenler dahi kabul olunmak üzere, Aksaray civarında Çakırağa Mahallesi’nde kain şeyhü’l-harem Hacı Bekir Paşa merhum mektebine “Dârülameliyat” namı verilerek ve icab eden muallimleri intihap ve tayin edilerek emr-i tedrise besmele keş-i ibtida kılınmış olduğundan ve hoca tayin olmak arzusunda bulunacak talebenin Türkçe ibareyi okuyup yazmaları ve Arabî’yi nahive kadar okumuş bulunmaları , mehmaemken imlâ bilmiş olmaları meşrut bulunduğu evsaf-ı muharrereyi haiz olup da devama talip bulunmalarının Darie-i Marif’de mekatib-i ibtidâiye dairesine müracaat ve mekâtibde hocalık etmekte olanların dahi doğrudan doğruya mezkur Dârülameliyat’a devam eylemeleri ilan olunur”³⁴⁰

Osman Ergin’in, daha sonra açılan tatbikat mekteplerine benzettiği³⁴¹ Dârülameliyat, uygulaması uzun sürmeyerek 3 Kasım 1885 tarihinde tekrar eski duruma dönmüştür.³⁴²

Esasen Dârülameliyat, uygulaması tartışmalıydı. Bunun nedenini Muallim Cevdet şöyle açıklamaktaydı:

³³⁸ BOA, İ.DH., Dosya No : 657, Gömlek No: 45710.

³³⁹ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 185.

³⁴⁰ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 185.

³⁴¹ Ergin, a.g.e., c. III-IV, s. 1148.

³⁴² Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, s. 33; 3 Kasım 1885 tarihinde bina durumu eski haline getirildi. Fakat “Darülameliyat” ismi 1884 salnamesinde yerini Dârülmualimîn-i Sıbyan’a bırakmıştı. Bkz: Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1302, s. 402.

“Kayda layık bir şey söyleyeyim 1300 tarihinde Dârümuallimîn-i Sıbyan tabirini değiştirip Darülameliyat diyorlar ve bunu “Mekatib-i ibtidâîyeye muallim yetiştirmeye mahsusdur” diye tarif ediyorlar. Bu Avrupa’da Dârümuallimînleri talebesine Dârümuallimîn müdürü ve Usûl-i tedris muallimi ile diğer muallimler hazurunda ders verdirilen tatbikat ibtidâîsi demek ise tarif yanlıştır. Yok bir tatbikat mektebi açılmasına lüzum görüldüyse Dârümuallimîn-i İbtidâî ne oldu? Acaba bu bina iki vazifeyi de beraber mi görüyordu? Hal edemedik”. Tatbikat mektebi manasına gelmesini uygun bulmayan Muallim Cevdet buna sebep olarak da Maarif Nezaretinin yıllarca Dârümuallimîn-i Sıbyan’ın Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris derslerinden mahrum olmasına müsaade etmesini göstermekteydi.³⁴³

Osmanlı Devlet Salnamelerinden sadece 1301 tarihli salnamede yer alan Dârülameliyat hakkında, Dârümuallimîn-i Sıbyan için de kullanılan, “Mekatib-i ibtidâîyeye muallim yetiştirmeye mahsustur” ibaresiyle yer almaktaydı.³⁴⁴

1879 yılında gündeme gelen³⁴⁵ gündüzlüden geceliye dönüşüm 1882 yılında gerçekleşti ve Neharî (gündüzlü) olan Dârümuallimîn-i Sıbyan bu tarihte leylîye dönüştürüldü. Yine bu tarihte öğrenim süresinde değişiklik yapılarak dört yıla çıkartıldı.³⁴⁶

1888 yılında rüşdiye ve idâdiye şubelerine mahsus yayınlanan Dârümuallimîn Nizamnamesi’nin üçüncü maddesinde Dârümuallimîn-i Sıbyan’ın da idaresi diğer şubeler ile birlikte aynı çatı altında değerlendirilmekteydi.³⁴⁷

1891 yılında yayınlanan 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi’nin ikinci faslının Dârümuallimîn hakkındaki mevaddını tadil eden nizamnamede Dârümuallimîn-i İbtidâî konusunda da bir takım yenikler vardı.

Söz konusu bu nizamnamenin birinci maddesinde şöyle denilmekteydi:

“Dârümuallimîn-i İbtidâîye ve Rüşdiye ve Âliye namı ile her birinin müddeti tahsiliyesi ikişer sene itibarı ile üç şubeye münkasem olmak ve irade-i seniye ile maarife mensub bir müdürün idaresinde bulunmak üzere müceddeden teşkil olunmuştur”.³⁴⁸

³⁴³ Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 192.

³⁴⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 380.

³⁴⁵ *BOA, İ.MMS.*, Dosya No: 64, Gömlek No: 3024; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 1, Gömlek No: 189.

³⁴⁶ *BOA, Y. A.RES.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 29.

³⁴⁷ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 3, Gömlek No: 90.

³⁴⁸ *BOA, İ.MMS.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düster*, 1. Tertip, c. VI, Ankara, 1939, s. 1134.

b. Dârümuallimîn-i Sıbyan'da Dersler

Saffet Paşa, Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın açılması için Sadaret'e gönderdiği arz tezkiresinde açılacak okulda Coğrafya, Matematik ve Türkçe derslerinin üzerinde özellikle durmaktaydı.³⁴⁹

II. Abdülhamid tahta çıkmadan iki yıl önce, yani 1874 yılında Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın programında şu dersler yer almaktaydı:

Usûl-i Tedris, Lisan-ı Türki ve İmla, Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Mebadi-i Hendese ve Meseha, Farişî.³⁵⁰

1876 yılından itibaren Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın programında yer alan dersler sayısında artış görüldü. 1876-1877 Eğitim-öğretim yılında müfredatta yer alan dersler şunlardı:³⁵¹

Lisan-ı Osmanî, Tarih, Hendese, Hesap, Farişî, Coğrafya, Rik'a, Usûl-i Tedris, İmla, Fenn-i Mesaha.

1882 tarihinde Dârümuallimîn-i Sıbyan'da okutulan dersler şunlardı:

Ulûm-ı Diniye ve Ulûm-ı Ahlak, Lisan-ı Osmanî, Lisan-ı Arabî, Lisan-ı Farişî, Riyaziye, Fransızca, Usûl-i Tedris ve Usûl-i Terbiye-i Etfâl, Coğrafya-i Osmanî, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Umumî, Hesap, Hendese, Cebir-i Adi, İlm-i Mevalid, Usûl-i Defteri, İlm-i Servet.

1887'de Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın ders programında şu dersler yer almaktaydı:

I. Sene

Lisanî Osmanî

Hesap

Usûl-i Tedris

Terbiye-i Etfâl

Tarih-i Tabî³⁵²

II. Sene

Lisanî Osmanî

Hesap

Coğrafya

Tarih-i İslam

Devrin sonlarına gelindiğinde Dârümuallimîn-i Sıbyan'da okutulan derslerde ciddi bir değişiklik olmadığı görülmekteydi.³⁵³

³⁴⁹ BOA, İ.Ş.D., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³⁵⁰ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 115.

³⁵¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 386.

³⁵² BAO, MF.ALY., Dosya No: 4, Gömlek No: 146.

³⁵³ BAO, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 83.

II. Meşrutiyet arifesinde Dârümuallimîn-i İbtidâî'nin ders programında yer alan dersler şunlardı:

Kur'ân-ı Kerîm, Fıkıh, Türkçe, Usûl-i Tedris ve Terbiye, Arapça Sarf ve Nahiv, Farişî, Hesap, Eşya dersleri, Coğrafya, Tarih, Hüsn-i Hat, Fransızca.³⁵⁴

1891 tarihinden itibaren okutulacak dersler Nizamnamenin üçüncü maddesinde belirlenmişti. Buna göre birinci sınıfta okutulacak dersler şunlardı:

Dersler	Haftalık Ders Saati
Tecvidin Kur'ân-ı Kerîm'e Tatbikatı	2
Metn-i Dürr-i Yektâ	2
Elifyenin Nısf-ı Evveli Arabî (Ezberlenecektir)	3
Kavaid ve Tuhfe-i Vehbî Farişî (Ezberlenecektir)	2
Hesap (Adad-ı sahihadan cezriyata kadar)	2
Coğrafya (Muhtasar surette Kıtaat-ı Hamse gösterilecektir.)	2
Tarih	2
Kavâid-i Türkiye ve İmla	2
Talim-i Hat ³⁵⁵	1

İkinci sınıfta ise şu dersler okutulmaktaydı:

Dersler	Haftalık Ders Saati
Tecvidin Kur'ân-ı Kerîm'e Tatbikatı	1
Şerhi ile beraber Dürr-i Yektâ	2
Usûl-i Tedris ve Terbiye	1
Elifyenin nısf-ı ahiri ezberlenecek	3
Kavâid-i Farişîyenin tatbikatiyle pend-i attar	2
Hesap (Cezriyattan aşağısı)	2
Coğrafya (Memalik-i Mahrusa-i Şahane)	2
Tarih (Dört yüz tarihinden asr-ı hazırâ kadar olan vukuat-ı İslamiye)	2
Kavâid (Methal-i Kavâid Matabikat ve İmla)	2
Talim-i Hat	1

Dârümuallimîn'in diğer şubelerinde olduğu gibi Dârümuallimîn-i İbtidâî şubesinde de ders kitaplarını dönemin önde gelen bilim adamları ve eğitimcileri

³⁵⁴ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 194.

³⁵⁵ BAO. İ.MMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1135.

yazmaktaydı. Bu isimlerden bazıları şunlardı: Salih Zeki (Matematik), Mustafa Sâti (Ziraat), Şevket Efendi (Arapça), Manastırlı İsmail.³⁵⁶

c. Dârümuallimîn-i Sıbyan'da Öğrenciler

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıl yani 1876 da Dârümuallimîn-i Sıbyan'da 25 öğrenci bulunmaktaydı.³⁵⁷ Bir yıl sonra öğrenci mevcudu 21 idi.³⁵⁸ 1878'de 32,³⁵⁹ 1879'da 35,³⁶⁰ 1881 yılında Dârümuallimîn-i Rüşdiye ve Dârümuallimîn-i Sıbyan şubelerinin toplam öğrencisi 60 kişiydi.³⁶¹ 1884 yılında okulda toplam elli yedi öğrenci eğitim görmekteydi.³⁶²

Darülameliyat'tan tekrar Dârümuallimîn-i Sıbyan'a dönüştürüldükten sonra Salname'de okulun öğrenci sayısı belirtilmemiş sadece önceki seneden yani Darülameliyat'ın öğrenci sayısı olan 57'den fazla olduğu belirtilmiştir.³⁶³

Umumiyetle her yıl talebesini artıran Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın 1886 yılında mevcudu 65 idi.³⁶⁴

1891 yılında yayınlanan nizamnamenin 9. maddesi Dârümuallimîndeki toplam öğrenci sayısını 140 ile sınırlamaktaydı. Bu öğrencilerin 60'ı Dârümuallimîn-i İbtidâî şubesinde yer alacaktı. Ayrıca aynı madde uyarınca Dârümuallimîn-i İbtidâîye şubesinde okuyacak öğrencilere ayda 50 kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı.³⁶⁵ Zira 1879 yılında her öğrenciye aylık 30 kuruş olarak belirlenen³⁶⁶ maaş kifayetsiz kaldığı için, bazı öğrenciler maddi yetersizlikten dolayı okulu terk etmekteydi.³⁶⁷

³⁵⁶ BAO, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 83.

³⁵⁷ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1293, s. 140; Muallim Cevdet, a.g.m., s. 188.

³⁵⁸ Muallim Cevdet, a.g.m., s. 190.

³⁵⁹ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1295, s. 253.

³⁶⁰ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1296, s. 73.

³⁶¹ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl, 1298, s. 269.

³⁶² Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1301, s. 380.

³⁶³ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl, 1302, s. 402.

³⁶⁴ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl, 1303, s. 65.

³⁶⁵ BOA, İ.MMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

³⁶⁶ BOA, İ.MMS., Dosya No: 64, Gömlek No: 3024; Saffet Paşa okulun açılması ile ilgili Sadaret'e sunduğu arz tezkiresinde bu rakamı 30 kuruş olarak zikretmekteydi. Bkz: BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³⁶⁷ BOA, Y.HUS., Dosya No: 252, Gömlek No: 90.

1900-1901 eğitim-öğretim yılında Dârülmualimîn-i Sıbyan'dan diploma alan öğrencilerin sayısı 50'yi bulmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin üç tanesi İstanbul'dan diğerleri ise ülkenin muhtelif yerlerinden idiler:³⁶⁸

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>
1. Mehmed Efendi	Hemşin
2. Şemseddin Efendi	Eğir
3. Mehmed Rıfat Efendi	Darende
4. Osman Efendi	Asitane
5. Hasan Efendi	Gönen
6. Abdülcabbar Efendi	Menkalye
7. Mehmed Efendi	Tırnova
8. Hüseyin Efendi	Nezre
9. Mustafa Efendi	Rize
10. Yusuf Efendi	Sürmene
11. Akif Efendi	Hopa
12. Mahmud Efendi	Atina
13. İbrahim Efendi	Kuş Ada
14. Ömer Şükrü Efendi	Mamuratülaziz
15. Mesud	Şirvan
16. Süleyman	Karacasu
17. Şerefaddin	Asitane
18. Bahaddin	Asitane
19. Osman Nuri	Çal
20. Muharrem	Sivas
21. Mahmud	Sipahiler
22. Şerif	Ayıntab
23. Tahir	Akseki
24. Fatiheddin	Kozan
25. Süleyman Sırrı	Sürmene
26. Abdülhalim	Sivas
27. Fahreddin	Malatya

³⁶⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 129-130.

28. Halil	İzmir
29. Mehmed Efendi	Zile
29. Mehmed Efendi	Zile
30. Halil Efendi	Besni
31. Rüştü Efendi	Zile
32. Mehmed Halil Efendi	Kudüs
33. Mustafa Efendi	Asitane
34. Mehmed Efendi	Osmanpazarı
35. Mustafa Efendi	Bayındır
36. Mehmed Efendi	Ürgüp
37. Hafız Osman Efendi	Asitane
38. Nazif Efendi	Ergeri
39. Ahmed Efendi	Rize
40. Mehmed Efendi	Gürün
41. Ali Efendi	Ayaş
42. Mehmed Efendi	Ermenek
43. Mehmed Efendi	Egin
44. Süleyman Efendi	Bosna
45. Eyüp Efendi	Ergeri
46. İsmail Efendi	Giresun
47. Ramazan Efendi	Hadım
48. Mersin Efendi	Ergeri
49. Ahmed Naci Efendi	Elbistan
50. Faik Efendi	Demirci

Dârümuallimîn-i Sıbyan'daki öğrenciler kendilerine tanınan Maarif Nezareti'ne şikayet haklarını çeşitli vesilelerle kullanmakta idiler. Bu şikayetler bireysel olduğu gibi bazen toplu da olabilmekteydi. Örneğin okul müdür yardımcısı tarafından yanlışlıkla kaydı silinen Osman Bahri Efendi, müdür yardımcısını Maarif Nezaretine şikayet etmişti.³⁶⁹ Okulda Tarih ve Coğrafya muallimi olan Enver

³⁶⁹ BOA, ŞD., Dosya No: 215, Gömlek No: 25.

Efendi'den memnun olmayan öğrenciler, durumu Maarif Nezaretine bildirmişlerdi.³⁷⁰

d. Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın Eğitim-Öğretim Kadrosu

Saffet Paşa, Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın açılması ile ilgili olarak Sadaret'e gönderdiği adı geçen arz tezkiresinde okul kadrosunda en az iki muallim, bir müdür ve bir mubassırın olması gerektiğinden bahsetmekteydi.³⁷¹

Darülmualimin-i Sıbyan'ın kadrosu hakkında, kurulduktan bir yıl sonra devlet salnamesinde şu bilgiler yer almaktaydı:

Müdür Cevdet Efendi, muavin Rıza Bey, muallim evveli müderisinden Niyazi Efendi, Rik'a hocası Kadir Efendi.³⁷² Görüldüğü üzere başlangıçta Darülmualimin-i Sıbyan'ın iki idarecisi ve iki de öğretmeni bulunmaktaydı.

İki yıl sonra okulun Nur-ı Osmaniye'de bir vakıf odasına taşındığına şahit olmaktayız. Bu tarihte de öğretmen sayısı sınırlıydı. Rik'a muallimi değişerek yerine Rıfat Efendi göreve başladı.³⁷³

II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce okulun eğitim-öğretim kadrosu şöyleydi:

Cevdet Efendi Müdür, muavini 1873 yılında göreve atanan Abdullah Efendi,³⁷⁴ Rik'a muallimi Ata Efendi. Öğrenci mevcudu ise 25 idi.³⁷⁵

1877 yılında, önceki yıllarda olduğu gibi müdür ve muallim olarak Cevdet Efendi, muavini Abdullah Efendi, Rik'a muallimi olarak ise Abdullah Efendi görev yapmaktaydı.³⁷⁶

Bir yıl sonra okul aynı ders programıyla devam etti. Eğitim öğretim kadrosunda Müdür ve muavinin aynı kalmasına rağmen öğretmen sayısında artış oldu. Hurrem Efendi, ve Hafız Ahmed Efendi kadroya dahil oldular.³⁷⁷

³⁷⁰ BOA, ŞD., Dosya No: 216, Gömlek No: 13.

³⁷¹ BOA, İ.ŞD., Dosya No: 10, Gömlek No: 484.

³⁷² Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1286, s. 111.

³⁷³ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1288, s. 135.

³⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 460, Gömlek No: 58.

³⁷⁵ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1293, s. 140

³⁷⁶ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1294, s. 387; Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" ta bu yıl için Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın programında yer alan dersleri ve öğretmenleri belirtirken şu bilgileri vermektedir: Hesap ve coğrafya muallimi Kol Ağası Arif Bey, İnşa muallimi Münir Bey, Arabî muallimi Abdurrahman Efendi, Tarih muallimi Hilmi Efendi. Ancak bu bilgiler Devlet Salnamesindeki bilgilerle örtüşmemektedir.

³⁷⁷ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1295, s. 253.

1881 yılında Dârümuallimîn-i Sıbyan müdürlüğüne Cevdet Efendiden sonra, Dârümuallimîn'in rüşdiye şubesinden de sorumlu olan Mehmed Murad Efendi vekaleten bakmaktaydı. Bu tarihte okulda görev yapan öğretmenler ve okutmakla yükümlü oldukları dersler şunlardı:

Tarih ve Farisî muallimi: Hurrem Efendi

Hesap ve Kavâid-i Osmanî muallimi: Abdullah Efendi

Coğrafya ve Eşkal-ı Hendese muallimi: Hasan Efendi³⁷⁸

Bir yıl sonra bu derslere ek olarak Selim Efendi'nin Kıraat-ı Kur'ân dersine girmeye başladı.³⁷⁹

1884 yılında okulun eğitim-öğretim kadrosunda Muallim-i Evvel Abdullah Efendi, Muallim-i Sani Abdullah Efendi ve Rik'a muallimi Niyazi Efendi yer almaktaydı.³⁸⁰

Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın, Darülameliyat ismiyle kısa bir süre eğitim-öğretim hayatını sürdürdükten sonra eski kimliğine döndüğünde okulda sadece üç öğretmen bulunmaktaydı; Muallim-i Evvel Abdullah Efendi, Muallim-i Sani Abdullah Efendi ve Rik'a muallimi Nazif Bey.³⁸¹ Bir yıl sonra da dersler ve öğretmenleri değişmemişti.³⁸²

Dârümuallimîn-i Sıbyan'da ders veren öğretmenlerden bazıları aynı zamanda başka bir eğitim kurumunda da görev yapmaktaydılar.³⁸³

e. Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın Diğer Özellikleri

Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın öğrenci kabul şartları zaman içerisinde bir takım değişiklikler göstermekteydi. Şöyle ki:

1879 tarihli bir arşiv belgesinde rüşdiye diploması bulunanların imtihansız olarak alınacağı belirtilmekte hatta bir “*miktar*” Farisî ve Arabî , Matematikten dört işlemi, yazı ve imlayı bilmek okula girmek için kafi görülmekte idi.³⁸⁴

1882 tarihinde yayınlanan nizamnamede okul için istenen şartlar şunlardı:

1. Rüşdiye mektebinin şahadetnamesine sahip olmak.

³⁷⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 269.

³⁷⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1299, s. 260.

³⁸⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 380.

³⁸¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 402.

³⁸² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 326.

³⁸³ *BOA, ŞD.*, Dosya No: 216, Gömlek No: 13.

³⁸⁴ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 1, Gömlek No: 51.

2. On altı yaşından aşağı yirmi yaşından yukarı olmamak.
3. Öğrenimine mani olacak herhangi bir sakatlığı bulunmamak.
4. Mekatib-i Umûmiyede aralıksız on sene maaşla öğretmenlik yapmayı kabul etmek.³⁸⁵

1891 tarihli nizamnamede ise Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın kabul şartları şöyle sıralanmaktaydı:

1. Sarf, Nahiv, Kıraat-ı Türkî ve Hatt-ı İmlâ derslerinden yapılan imtihanları geçmek.
2. Güzel ahlak sahibi olmak.
3. Yaşı on sekizden küçük otuzdan büyük olmamak.
4. Sakat ve malûl bulunmamak.
5. İleride öğretmenlik görevini yapmak istemediği takdirde öğrenim süresince aldığı maaşı geri ödemeyi kabul etmek.³⁸⁶

Dârümuallimîn-i Sıbyan şubesi Dârümuallimîn-i Rüşdî şubesine “mahreçti” yani birincisinden ikincisine geçiş olabilmekteydi. Öğretmen adayları genelde bu haklarını kullanmaktaydılar. Mesela 1894 yılında mezun olabilecek durumda olan 25 öğrencinin 18’i tercihini Dârümuallimîn-i Rüşdî şubesine devam yönünde kullanmış, 7’si ise ibtidâî okullarında göreve başlamıştı.³⁸⁷ Bu hakkını kullanmayan Dârümuallimîn-i Sıbyan şubesi mezunları sadece kendi şubelerine ait olan okullarda öğretmenlik yapabileceklerdi. Bu durum şahadetnamelerine işaret edilecekti. Esasen bazı öğrencilerin henüz Dârümuallimîn-i Sıbyan’da öğrenim görmekte iken, öğretmeni olmayan bazı sıbyan okullarında görev yaptıklarına şahit olunabilmekteydi.³⁸⁸

Dârümuallimîn-i Sıbyan şubesinden mezun olan bir öğretmen, 5 yıl hizmet yaptıktan sonra eğitim alanında maarif müdürlüğü gibi daha yüksek makamlara gelebilirdi.³⁸⁹

1891 Nizamnamesinin 13. maddesinde okuldan mezun olan öğretmen adaylarının verilen görevi kabul etmemeleri durumunda “Muallimliğe mahsus hukuk

³⁸⁵ BOA, Y.A.RES., Dosya No: 15, Gömlek No: 29.

³⁸⁶ BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip , c. VI, s. 1135.

³⁸⁷ BAO, Y.MTV., Dosya No: 87, Gömlek No: 205.

³⁸⁸ BOA, ŞD., Dosya No: 205, Gömlek No: 13.

³⁸⁹ BAO, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip , c. VI, s. 1138.

ve imtiyazattan sakıt olacaklar ve müddet-i tahsillerinde maarif veznesinden almış oldukları maşatı kamilen iade edeceklerdir”³⁹⁰.

1891 tarihinde yayınlanan nizamnameye göre diğer şubelerde olduğu gibi Dârümuallimîn-i Sıbyan şubesinde de ders kitapları bir kereye mahsus olmak üzere parasız verilmekteydi.³⁹¹

1.3. Dârümuallimîn-i Âliye

a. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Açılışı ve Gelişim Süreci

Dârümuallimîn-i Âliye'nin kurulma düşüncesi 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde yer almaktaydı. Nizamnameye göre açılması planlanan Büyük Dârümuallimîn'de üç şube bulunacaktı. Bu şubelerden birincisi rüşdiye okullarına, ikincisi idâdîye okullarına ve üçüncüsü sultanîlere öğretmen yetiştirecekti.

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde planlanana göre, idâdîlere derse girecek öğretmen adayları rüşdiyeden bir yıl daha az yani iki yıl öğrenim görecekti. İdâdî şubesi de Edebiyat ve Ulûm olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Nizamname'ye göre Dârümuallimîn Sultanîye şubesinin tahsil süresi üç yıl idi. Bu şube de idâdîye şubesi gibi iki kısımdan müteşekkil idi ve farklı dersler okutuluyordu.³⁹²

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nin diğer hükümleri gibi bu madde de tam anlamıyla uygulanamadı. Fakat 1874 yılında rüşdiye şubesi içinde, kağıt üzerinde, bir idâdî şubesi açılarak, 1869 Nizamnamesinin öngördüğü şekilde olmasa da, bir Dârümuallimîn-i Kebir kurulmuş olmaktadır. Aslında kurulan bu Büyük Dârümuallimîn tam anlamıyla eğitim-öğretime başlaması 1877 yılını buldu. Zira 1874 yılında açılma çalışmalarına başlanan³⁹³ İdâdî şubesi ancak 1877 yılında eğitim-öğretime başlayabildi. Bu nedenle Dârümuallimîn-i Âliye'nin kuruluş tarihi tartışıla gelmiştir.³⁹⁴

³⁹⁰ BAO, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1138.

³⁹¹ BAO, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1139.

³⁹² *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No: 2, s. 221–245; *Düstur*, 1. Tertip, c. II, s. 194–195; BOA, Y.EE., Dosya No: 112, Gömlek No: 6; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 416.

³⁹³ BOA, A.MKT. MHM., Dosya No: 472, Gömlek No: 59; BOA, Y.EE., Dosya No: 37, Gömlek No: 47; Açılması tasarlanan okul için Avrupa'dan araç gereç getirilmeye başlandı. Bkz: BOA, A.MKT. MHM., Dosya No: 473, Gömlek No: 11; BOA, İ.DH., Dosya No: 678, Gömlek No: 47234.

³⁹⁴ Muallim Cevdet, Osman Ergin, gibi isimler açılış tarihi olarak 1877 tarihini kabul etmektedirler. Bkz: Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, s. 189; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 582.

Muallim Cevdet de Dârümuallimîn-i Âliye'nin açılışına çok önem vermektedir. Ona göre yeni başlayan bu devir okulun “*kemal*” devridir; Muallim Cevdet, “*Parlak ve tekmil aksamiyle yaşayan bu devre-i talim ve terbiye 1294 (1877), 1295 (1878), 1296' ya (1879) kadar sürmüştür*” demektedir.³⁹⁵

Kamil Paşa, 1880 yılında Maarif Nazırı olunca bu uygulamaya son verdi ve Dârümuallimîn-i Âliye bir süreliğine öğrenimine ara vermek zorunda kaldı.³⁹⁶ Dârümuallimîn-i Âliye'nin tekrar eğitim-öğretime başlaması Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında,³⁹⁷ 1891 tarihli nizamname ile İbtidâiye, Rüşdiye ve İdâdiye ismiyle her birinin öğrenim süresi iki yıl olan, üç şubeden oluşan³⁹⁸ haliyle 3 Kasım 1891 tarihinde açılmıştır.³⁹⁹

Bu arada Dârümuallimîn-i Âliye'yi ıslah çalışmaları devam etti. Bu amaçla 1882 yılında Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın girişimiyle yeni bir Dârümuallimîn-i Âliye Nizamnamesi hazırlandı.⁴⁰⁰ Bu nizamname ile sıbyan ve rüşdiye şubeleri ile birlikte Ulûm ve Edebiyat kısımlarından meydana gelen bir idadi şubesi açılması da öngörülmektedir. Daha önce üzerinde durulan Dârümuallimîn-i Âliye'nin yatılıya çevrilmesi düşüncesi⁴⁰¹ bu nizamnamenin de gündemindeydi.⁴⁰² Fakat okul ancak 1886 yılında yatılıya çevrilebildi.⁴⁰³

Dârümuallimîn-i Âliye 1891 nizamnamesiyle Edebiyat ve Fen şubelerine ayrılmış olmasına rağmen⁴⁰⁴ 1895 yılında bu iki şube birleştirilerek öğrenim süresi üç yıla çıkartıldı. Fakat 1900-1901 eğitim-öğretim yılında tekrar öğrenim süresi iki

---

³⁹⁵ Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, s. 189. Dârümuallimîn-i Aliye, İdadi ve diğer şubeleri kapsayan kuruluşun ismi olduğu gibi sadece liselere öğretmen yetiştiren yüksek kısmına da Dârümuallimîn-i Aliye denmekteydi.

³⁹⁶ Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, s. 190; Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, s. 28.

³⁹⁷ Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, s. 169.

³⁹⁸ 1891 “Maarif-İ Umumîye Nizamnamesinin İkinci Faslı'nın Dârümuallimîn Hakkındaki Mevadını Tadilen Kaleme Alınan Nizamname”nin birinci maddesinde bu konuda şunlar yazılıydı: “Dârümuallimîn, ibtidâiye ve rüşdiye ve aliye namıyla ve her birinin müddet-i tahsilîyesi ikişer sene itibariyle üç şubeye münkasım olmak ve irade-i seniyye ile maarife mensup bir müdürün idaresinde bulunmak üzere müceddeden teşkil olunmuştur”, Bkz: *BOA, İMMS.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 130.

³⁹⁹ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, s. 35.

⁴⁰⁰ *BOA, Y.A.RES.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 29; Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 21.

⁴⁰¹ *BOA, İMMS.*, Dosya No: 64, Gömlek No: 3024.

⁴⁰² *BOA, Y.A.RES.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 17.

⁴⁰³ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 223.

⁴⁰⁴ *BOA, İMMS.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

yıla indirilerek Edebiyat ve Fen şubelerine ayrıldı.⁴⁰⁵ II. Meşrutiyete kadar bu durum devam etti.

b. Dârümuallimîn-i Âliye’de Dersler

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi’nde Dârümuallimîn yüksek kısmında verilmesi düşünülen dersler de planlamıştı. Nizamnamede idâdîlere yönelik açılması düşünülen Dârümuallimîninde sınıflarına göre şu dersler yer alacaktı.⁴⁰⁶

Ulûm Sınıfında

İlm-i Mevâlid
Hendese-i Resmîye ve Menazır
Cebir
Hikmet-i Tabiiye
Kimya
Resim

Edebiyat Sınıfında

Arabî ve Farişî’den tercümeleler
Türkçe Şiir ve İnşa
Fransızca
Kavânin-i Osmaniye
Mantık
İlm-i Servet-i Milel

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Sultanîler için de şu dersleri öngörmekteydi:⁴⁰⁷

Ulûm Sınıfında

Müsellesât-ı Müsteviye ve Küreviyye
Cebirin Hendeseye Tatbiki
Kutû-ı ve Mahrutiyât
Cerr-i Eskal
İlm-i Heyet
Kimyanın Sanayi ve Ziraata Tatbiki
Mükemmel İlm-i Mevalid
Fenn-i Tabakatü’l-arz
Fenn-i Tahtit-i Arazi

Edebiyat Sınıfında

Mükemmel Türkçe İnşa ve E’şar
Mükemmel Arabî ve Farişî
Maanî
Türkçe’den Fransızca’ya, Fransızca’dan
Türkçe’ye Tercüme Ameliyatı
Hukuk-ı Milel
Resim

1877 tarihinde yani okulun açıldığı ilk yılında Dârümuallimîn-i İdâdî’de, rüşdiye şubesi ile birlikte okutulan dersler şunlardı:

I. Sene

⁴⁰⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77; Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, s. 35.

⁴⁰⁶ BOA., Y.EE., Dosya No: 112, Gömlek No: 6.

⁴⁰⁷ *Düstur*, 1. Tertip, c. II, s. 194–195; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 416.

İlm-i Hesap, Coğrafya-yı Umumî, Kitabet, Tarih-i Umumî, Kavâid-i Osmaniye, Farsî.

II. Sene

Cebir, Hendese, Coğrafya-yı Osmani, Fransızca, Resim.

III. Sene

Hendese-i Mücesseme, Müselesat-ı Mesteviye ve Logaritma, Fransızca, Kitabet, Drama.

IV. Sene

Mevâlid-i Selâse, Hendese-i Resmiye, Menazar ve Gölge, Kozmoğrafya, Hikmet ve Kimya, Hendese-i Eşkâlî, Fransızca, Resim.

V. Sene

Kimya, Fransızca, Cerr-i Eskal, Mevalid-i Selâse, İnşa, Resim, Drama.

Dârümuallimîn-i Âliye'de 1878 yılında şu dersler okutulmaktaydı:

Müsellesât, Kozmoğrafya, Türkçe Şiir ve İnşâ, Fransızca, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hendese, Kimya, Arabî, Farsî ve Resim.⁴⁰⁸

1879 yılında okulda okutulan dersler şunlardı:

İlm-i Belagat, Fransızca, Kozmoğrafya, Arabî, Cebir-i Ala, Hendese, Farsî, Kimya, Resim.

1880 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin ders programı:

Cebr-i Ala, Hendese-i Mücesseme, Müsellesat-ı Müsteviye, Kozmoğrafya, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Fransızca, Belagat, Mantık, Arabî, Farsî, İlm-i Hayvanât, Nebâtât, Şiir ve İnşa.⁴⁰⁹

1891 Nizamnamesine göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat şubesinde okutulacak dersler şunlardı.⁴¹⁰

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>
Akaid	2	2
Arabî	2	2
Farsî	2	2
Türkçe	3	3
Tarih	3	3

⁴⁰⁸ BOA, İ.ŞD., Dosya No: 39, Gömlek No: 2047.

⁴⁰⁹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 170.

⁴¹⁰ *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1137.

Coğrafya	2	2
Fransızca	4	4

1891 Nizamnamesine göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinde I. Sınıfta okutulacak dersler şunlardı:⁴¹¹

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Mükemmel Hesap Amelî ve Nazarî	2
Mükemmel Hendese	3
Mükemmel Cebr-i Adi ve Logaritma	3
Müsellesat-ı Müsteviye ve Kûrreviye	2
Hikmet-i Tabiiye	2
Kimya-yı Madenî	2
İlm-i Mevalid-i Selâse	2
Fransızca	5
Fenn-i Tersimat-ı Riyaziye	2

Aynı Nizamnameye göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinde II. Sınıfta okutulacak dersler ise şunlardı:⁴¹²

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Cerr-i Eskal	2
Tersimat-ı Riyaziye ve Arazi Üzerinde Mesaha Ameliyatı	2
Kozmoğrafya ve Harita-yı Coğrafya	2
Hikmet-i Tabiiye	3
Kimya-yı Uzvî ve Tahlil Ameliyatı	3
İlm-i Mevalid	3
Fransızca	5
Usûl-i Tedris	1

1900 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin ders programı şu şekilde idi:⁴¹³

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>	<u>III. Sınıf</u>
Ulûm-ı Diniye	1	1	2
Edebiyat-ı Osmaniye	1	1	1
Kitabet-i Resmîye	-	1	1

⁴¹¹ *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1137.

⁴¹² *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1138.

⁴¹³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 129.

Usûl-i Tedris	-	-	1
Edebiyat-ı Arabiye	1	1	1
Edebiyat-ı Farisiye	1	1	1
Fransızca	4	4	3
Hesap	2	0	0
Usûl-i Defteri	1	1	0
Cebir-i Adi ve Ala	2	1	1
Hendese	1	2	1
Müselesat	1	1	0
Tersimat-ı Riyaziye	-	-	2
Kozmoğrafya	-	1	1
Makine	-	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	2	1
Mevalid-i Selâse	2	1	2
Coğrafya-yı Umumî	1	1	1
Tarih-i Umumî ve Osmanî	1	1	1
Kimya	2	2	1
Kavanin	1	1	1
İlm-i Servet	-	1	1
Toplam	24	25	24

1901 yılında Dârülmualimîn-i Âliye Fen Şubesi programında ise şu dersler yer almaktaydı:⁴¹⁴

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>
Hesab-ı Âli	2	-
Cebir-i Âdi	3	-
Cebir-i Âli	-	1
Usûl-i Defteri	2	-
Kimya-yı Uzvî ve Maddî	2	2
Kimya Tahlili	-	1
Hayvanât, Nebâtât	3	-
Tabakatûlarz	-	2

⁴¹⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 121.

Kozmoğrafya ve Mihanik	-	3
Müsellesat	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	3
Hendese	2	2
Tersimat-ı Riyaziye	-	1

1901 yılında Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesi ders programında ise şu dersler yer almaktaydı.⁴¹⁵

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Belagat-ı Arabiye	1	2
Belagat-ı Türkiye	2	1
Belagat-ı Farisi	2	1
Kitabet-i Resmîye	1	2
Tarih	1	2
Coğrafya	2	1
Kavanin	2	1
TOPLAM	11	10

Aynı yıl iki şubenin ortak aldığı dersler şunlardı:⁴¹⁶

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Akaid	2	2
Ahlak	1	1
Fransızca	4	4
İlm-i Sevet, Fenn-i Mali	1	2
Usûl-i Tedris	-	1
Toplam	8	10

1903 yılında ise Dârümuallimîn-i Âliye Fen ve Edebiyat Şubelerinde ortak işlenen dersler şunlardı:⁴¹⁷

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Akaid	2	2
Ahlak	1	1

⁴¹⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 121; Aynı şubenin iki yıl sonraki ders programında her hangi bir değişiklik yoktu. Bkz: *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 124.

⁴¹⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 123.

⁴¹⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 125.

Fransızca	4	4
İlm-i Sevet, Fenn-i Malî	1	2
İlm-i Ahval-i Nefs	1	1
Toplam	9	10

1906 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat şubesinde birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta 13 ders okutulmaktaydı. Okutulan dersler şunlardı:⁴¹⁸

I. Sınıf

Akaid-i İslamiye
Arabî
Farisî
Belagat-ı Osmaniye
Kitabet-i Resmîye
Kavanin
Tarih
Coğrafya
İlm-i Servet
Fransızca
-
-
-

II. Sınıf

Akaid-i İslamiye
Arabî
Farisî
Belagat-ı Osmaniye
Kitabet-i Resmîye
Mantık
Kavanin
Ahlak
Tarih
Coğrafya
İlm-i Servet
Usul-i Tedris
Fransızca

II. Abdülhamid devrinin sonunda Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinin programında şu dersler yer almaktaydı:⁴¹⁹

I. Sınıf

Hesap
Cebir
Hikmet
Müsellesat
Usûl-i Defteri
Kimya
Nebâtât

II. Sınıf

Hikmet
Kozmoğrafya
Müneheniyat
Tabakat
Müsellesat
Hendese
Kimya

⁴¹⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 90; BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 89.

⁴¹⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 20.

Hayvanât	Cebir-i Ala
Ziraat	Makine
Hendese	Ziraat
Fransızca	Ahlak
-	Usûl-i Tedris
-	Fransızca

Aynı dönemde Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat Şubesinde yer alan dersler ise şunlardı: ⁴²⁰

I. Sınıf

Akaid
Telhis
Belagat-ı Osmaniye
Mantık
Edebiyat-ı Farişiye
Fransızca
Tarih
Coğrafya
Kavanin
İlm-i Servet
Kitabet
Ahlak

I. Sınıf

Akaid
Edebiyat-ı Arabiye
Belagat-ı Osmaniye
Tarih
Edebiyat-ı Farişiye
Fransızca
Mantık
Coğrafya
Kavanin
İlm-i Servet
Kitabet
Usûl-i Tedris

c. Dârümuallimîn-i Âliye'de Öğrenciler

Dârümuallimîn-i Âliye açıldıktan bir yıl sonra 16 öğrencisi vardı. Öğrenci miktarı zaman içerisinde arttı.

1891 Nizamnamesinin 9. maddesine göre Dârümuallimîn'in bütün şubelerinde toplam öğrenci sayısı 140 ile sınırlandırılmıştı. Bunlardan 60'ı ibtidâîye, 40 rüşdiye ve 40'ı da âli şubesinin kontenjanıydı. ⁴²¹ Fakat bu sayı yıllara göre değişiklik göstermiştir.

⁴²⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 20.

⁴²¹ BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 132.

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencilerinin hepsi muvazzaf idi ve burs almaktaydılar. Âliye şubesindeki öğrencilerin bursu aylık 100 kuruştur.⁴²²

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1892-1893 yılında mezun olan öğretmenler:⁴²³

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mustafa Nuri	Tikveş	Edirne İdâdîsi
2. Süleyman Efendi	Köprü	Erzurum İdâdîsi
3. Abdulcelil Efendi	Bandırma	Ankara İdâdîsi
4. Mahmud Nail Efendi	Asitâne	Kastamonu
5. Ahmed Efendi	Filiba-Pazarcık	Halep İdâdîsi
6. Bayram Fehmi Efendi	Ergeri	Trabzon İdâdîsi
7. Bekir Efendi	Niğde	Konya İdâdîsi
8. İsmail Hakkı Efendi	Balıkesir	Diyarbakir İdâdîsi

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1893-1894 yılında mezun olan öğretmenler:⁴²⁴

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mehmed Fahri Efendi	Asitâne	-
2. Rafet Efendi	Asitâne	-
3. Rıfat Efendi	Aydın-Güzelhisar	-
4. Abdullah Efendi	Balıkesir	-
5. Ali Rıza Efendi	Asitâne	-

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1894-1895 eğitim -öğretim yılında mezun olan öğretmenler:⁴²⁵

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mehmed Efendi	Kastamonu	Şam İdâdîsi
2. Şerif Efendi	Samsun	Erzurum İdâdîsi
3. Ahmed Şükrü Efendi	Kastamonu	Selanik İdâdîsi
4. Hafız Mehmed Efendi	Sinop	Konya İdâdîsi
5. Ahmed Tevfik Efendi	Köprülü-Teke	Üsküp İdâdîsi

⁴²² BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394; *Düstur*, 1. Tertip , c. VI, s. 1138.

⁴²³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 698.

⁴²⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 8, Gömlek No: 181; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 699.

⁴²⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 699.

6. Mehmed Sabri Efendi	-	Edirne İdâdîsi
7. Hüseyin Avni Efendi	Leskavik	Yanya İdâdîsi
8. Mehmed Akif Efendi	Turhal	-
9. Mehmed Tevfik	-	Mamuratülaziz İdâdîsi
10. İbrahim Fehmi	Tikveş	-

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinde 1892-1893 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler:⁴²⁶

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. İsmail Hakkı Efendi	İzmir	Amasya İdâdîsi
2. Tahir Rüştü Efendi	Tokat	Çatalca İdâdîsi
3. Ahmed Zeki Efendi	Asitâne	Halep İdâdîsi
4. Mehmed Niyazi Efendi	Mudanya	Kırşehir İdâdîsi
5. Ömer Fevzi Efendi	Köstence	Kütahya İdâdîsi
6. Halil Efendi	Simav	-
7. Mehmed Efendi	Sürmene	Samsun İdâdîsi
8. Abbas Efendi	Çorum	-
9. İbrahim Efendi	Sofya	Yanya İdâdîsi

İsmail Hakkı Efendi ve Tahir Rüştü efendiler aliyyül-âlâ yani pekiyi derecesi ile mezun olmuşlardı. Ahmed Zeki Efendi, Mehmed Niyazi Efendi, Ömer Fevzi Efendi ve Halil Efendiler ise iyi (âlâ), Mehmed Efendi, Abbas Efendi ve İbrahim Efendiler ise iyiye yakın derece (Karib-i âlâ yani 10 üzerinden 6 puan) ile mezun olmuşlardı.⁴²⁷

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinde 1893-1894 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler:

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Şakir Efendi	Ayaş	Konya İdâdîsi
2. Zekeriya Efendi	Birecik	Diyarbakir İdâdîsi
3. Ömer Lütfü Efendi	Selanik	Kayseri İdâdîsi
4. Şakir Efendi	Bafra	Yozgat İdâdîsi

⁴²⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 700.

⁴²⁷ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

1317 (1899) Maarif Salnamesinde sadece yukarıdaki isimler belirtilmektedir.⁴²⁸ Oysa arşiv belgelerinde söz konusu yılda mezun olan öğretmenlerin listesinde yukarıdaki isimlerden başka Birecikli İbrahim Efendi'nin de ismi bulunmaktadır.⁴²⁹

Şakir, Zekeriya, İbrahim, Efendiler pekiyi, dördüncü sıradaki Şakir Efendi iyi, Ömer Lütfü Efendi ise iyiye yakın derece ile diploma almaya hak kazanmıştı.⁴³⁰

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinden 1894-1895 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler:⁴³¹

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Yusuf Efendi	Şumnu	-
2. Kadri Efendi	Orhaniye	-
3. Mehmed Sait Efendi	Edremit	-
4. Abdurrahim Efendi	Akva	-
5. İsmail Hakkı Efendi	Samsun	-

Bu mezunların nerede istihdam edildikleri hakkında bilgiye sahip değiliz fakat bunların da ülkenin çeşitli yerlerindeki İdâdilerde göreve başladıkları tahmin edilebilir.

İsmail Hakkı ve Abdurrahim Efendiler iyi, diğer öğretmenler ise pek iyi derece ile mezun olmuşlardı.⁴³²

1896-1897 yılından itibaren Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat ve Fen şubeleri birleşik mezun verdiği için bu sene mezun olan öğretmenler her iki şubeye ait isimlerden oluşmaktaydı:⁴³³

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Haşim Efendi	Kastamonu	-
2. Reşit Efendi	Sayda	-
3. Ali Efendi	Bosna	-
4. Osman Efendi	Hemşin	-
5. Mehmed Emin Efendi	Kastamonu	-

⁴²⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 700.

⁴²⁹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 8, Gömlek No: 181; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 8, Gömlek No: 158.

⁴³⁰ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴³¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 700.

⁴³² *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴³³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 701.

6. Mustafa Efendi	Trabzon	-
7. Mehmed Tevfik Efendi	Balıkesir	-

Haşim, Reşit, Ali Efendiler pekiyi, Osman ve Mehmed Emin Efendiler iyi diğer mezunlar ise iyiye yakın (karib-i âlâ) dereceler ile mezun oldular.⁴³⁴

1897-1898 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat ve Fen şubelerinden mezun olan öğretmenler şu isimlerden oluşmaktaydı:⁴³⁵

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Saib Efendi	Erzurum	Konya İdâdîsi
2. Tahir Efendi	Kalecik	-
3. Şefik Efendi	Balıkesir	-
4. Ali Rıza Efendi	Ruşçuk	-
5. İbrahim Efendi	Hemşin	-
6. Galip Efendi	Trabzon	-
7. Hilmi Efendi	İzmir	-
8. Ziya Efendi	İzmir	-
9. Hüseyin Sami Efendi	Dağıstan	-
10. Hüseyin Efendi	Adana	-

Saib, Tahir, Şefik, Ali Rıza Efendiler pekiyi, İbrahim Galip Hilmi ve Ziya Efendiler iyi, Hüseyin Sami ve Hüseyin Efendiler iyiye yakın (karib-i âlâ) dereceler ile mezun oldular.⁴³⁶

1899 yılında Edebiyat ve Fen şubesinden toplam 14 kişi mezun oldu. Mezun olan isimlerden Abdulvahap, Şemseddin, Kamil efendiler pekiyi derece ile altı öğrenci iyi derece ile diğerleri ise iyiye yakın derecelerle mezun oldular.

Bir yıl sonra Edebiyat ve Fen şubesinden mezun olan öğrenci sayısı on altıya yükseldi.⁴³⁷ Öğrencilerden 3'ü pekiyi, 3'ü iyi, 10'u ise iyiye yakın (karib-i âlâ) derecesi ile mezun oldular. Pekiye derecesi ile mezun olanlar; Kilisli Mehmed Tevfik, Kilisli Ahmed ve Sivaslı Abdurrahman Rahmi idi.

⁴³⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴³⁵ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 701.

⁴³⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴³⁷ Salname-i Maarif-i Umumîye 1319, s. 126-127.

1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat ve Fen şubeleri karışık ve her iki şubenin ayrı ayrı olarak mezun verdiği bir yıl oldu. Şöyle ki:

Söz konusu eğitim-öğretim yılında karışık olarak mezun olanların sayısı 12, Edebiyat şubesinden mezun olanların sayısı 7, Fen şubesinden mezun olanların sayısı ise 8'di.

1901-1902 ders yılında Edebiyat şubesinden 9, Fen şubesinden ise 7 kişi mezun oldu. Edebiyat şubesinde dört kişi pek iyi, üç kişi iyi, iki kişi ise iyiye yakın dereceler ile mezun oldular. Fen şubesinde iki kişi pekiyi, üç kişi iyi diğerleri ise iyiye yakın dereceler ile mezun oldular.⁴³⁸

1902-1903 öğretim yılında Fen şubesinden 11 kişi mezun oldu. Mehmed Salih, Mahmud Ekrem, Şahap, Musa Mehmed Hamdi Efendiler bu dönemin en başarılı ilk beşe giren isimleriydi. Aynı ders yılında Edebiyat şubesinden ise 10 kişi mezun oldu. Bunların yarısı pekiyi, bir kişi iyiye yakın, diğerleri ise iyi derece ile mezun oldular.

1903-1904 eğitim-öğretim yılında Edebiyat şubesinden 6'sı pekiyi derece ile olmak üzere 11, Fen şubesinden ise 2'si pekiyi derece ile toplam 8 kişi mezun oldu.⁴³⁹

Bir yıl sonra Dârümuallimîn-i Âliye'den toplam 20 kişi mezun oldu. Bunların yarısı Edebiyat, yarısı Fen şubesinden mezun idi.⁴⁴⁰ Edebiyat şubesinden Abdil, Hüseyin, Ahmed, Halil ve Mehmed Efendiler, Fen şubesinden ise Mehmed Şemseddin, Ahmed, Remzi ve Ahmed Faik Efendiler pekiyi derecesi ile mezun oldular.⁴⁴¹

1905-1906 eğitim-öğretim yılında Edebiyat şubesinden 8, Fen şubesinden 7 kişi mezun oldu. Edebiyat şubesinde dördü pekiyi, ikisi iyi, diğer ikisi ise iyiye yakın dereceler ile diploma aldı. Fen şubesinden mezun olanların beşi pek iyi, diğerleri ise iyi dereceler ile diploma aldı.

---

⁴³⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴³⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 49.

⁴⁴⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 49.

⁴⁴¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

Sonraki ders yılında 9 Edebiyat şubesinden, 6 Fen şubesinden olmak üzere toplam 15 kişi mezun oldu. Bu dönem Edebiyat şubesi için çok parlak bir sonuçla bitti. Zira mezun olan bütün öğrenciler diplomalarını pek iyi derece ile aldılar.⁴⁴²

1907-1908 yani II. Abdülhamit devrinin son ders yılında Dârümuallimîn-i Âliye'den toplam 14 kişi mezun oldu. Bunlardan yedisi Edebiyat şubesinden, diğer yedisi ise Fen şubesinden idi.

Sonuç olarak II. Abdülhamid devrinde özellikle idâdîlerin öğretmen kaynağı olan Dârümuallimîn-i Ali'den son on beş yılda 288 öğretmen yetişmiş ve bu genç öğretmenler Şam'dan Trabzon'a, Üsküp'ten Erzurum'a kadar ülkenin çeşitli yerlerinde görev almışlardı.⁴⁴³

d. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu

Bir öğretmen Dârümuallimîn-i Âliye çatısı altında bulunan bütün şubelerde ders okuttuğu gibi sadece bir şubede de ders okutabilmekteydi.

1879 yılında okulun öğretmen kadrosunda şu isimler yer almaktaydı:

Selim Efendi, Artin Efendi, Tahsin Efendi, Eşref Efendi, Neşat Efendi, Canib Efendi, Rüstem Efendi, Mösyö Kesi.⁴⁴⁴

1901 yılında okulda görevli öğretmenler şunlardı:

Sadık Bey (Edebiyat-ı Osmaniye, Kitabet muallimi), Hakkı Paşa (Resim muallimi), Abdurrahman Süreyya Efendi (Belagat-ı Arabiye muallimi), İsmail Cenani Bey, Celal Bey, Muhiddin Bey, Ali Seyyid Bey, Said Efendi, Hüseyin Remzi Bey, (Nebâtât ve Hayvanât muallimi), Şükrü Bey (Fransızca muallimi), Azmi Bey⁴⁴⁵ (Tarih muallimi), Emin Bey (Müselesat muallimi).⁴⁴⁶

Bu isimlerden başka devrinin ünlü eğitimcisi Selim Sabit Efendi de eğitim-öğretim kadrosunda yer almaktaydı. Bu değerli eğitimci 13 yıl Dârümuallimîn bütün

⁴⁴² BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴⁴³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

⁴⁴⁴ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl 1296, s. 73.

⁴⁴⁵ Tarih Muallimi Azmi Bey, 29 Temmuz 1903 tarihinde Dârümuallimîn'deki görevinden ayrılarak Teftiş ve Muayene Azalığı'na tayin olundu.

⁴⁴⁶ Salname-i Maarif-i Umumîye 1319, s. 124.

şubelerinde Usûl-i Tedris dersi verdi.⁴⁴⁷ Bu dersten başka başlıca İnşa, Kavâid-i Osmaniye, Ahlak, İlm-i Terbiye-i Etfâl derslerini de vermekteydi.⁴⁴⁸

1903 yılında bir çok öğretmen okulda görevine devam ederken bazı öğretmenler değişti. Bu yıl öğrenim kadrosuna dahil olanlar şunlardı:

Nazmi Bey (Usûl-i Defteri muallimi), Seyyid Efendi (Edebiyat-ı Arabiye muallimi)⁴⁴⁹

e. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Diğer Özellikleri

1891 Nizamnamesinde Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesine kayıt olabilmek için Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunlarının, Belagat-ı Arabiye'den şifahi olarak bir olayı anlatabilmek, Türkçe bir makale yazabilmek gerekmekteydi.⁴⁵⁰ Dışardan okula devam etmek isteyenler Dârümuallimîn-i Rüşdiye'de okutulan derslerden imtihana girerek başarılı olmaları lüzumluydu.

Fen şubesine Dârümuallimîn-i Rüşdiye'den geçmek isteyenler önceki sınavlarından üç ve yukarısı not almış olmaları gerekmekteydi.⁴⁵¹

1891 Nizamnamesi Dârümuallimîn-i Âliye ve diğer şubelerden mezun olan öğretmenlerin diğerlerine göre öncelikli atamalarını teyit etmekteydi.⁴⁵²

1901 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'de okuyabilmek için şu şartlar istenmekteydi:⁴⁵³

1. Sakat ve malul olmamak.
2. Okuldan sonra öğretmenlik yapmayı kabul etmek ve kabul etmediği takdirde öğrenciliğinde aldığı bursları geri vermeyi temin etmek.
3. Dârümuallimîn-i Rüşdî'den veya merkez idâdîlerden ala veya alüyülala dereceleri ile mezun olmak.Yahut Dârümuallimîn-i Rüşdî derecesinde bilgiye sahip olduğunu sınavlarla ispat etmek.⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", s. 192.

⁴⁴⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 124.

⁴⁴⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 127.

⁴⁵⁰ *BOA, İMMS.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

⁴⁵¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 137.

⁴⁵² *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, Ankara, 1939, s. 1134.

⁴⁵³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 123.

⁴⁵⁴ *BAO, MF.ALY.*, Dosya No:14, Gömlek No: 49.

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencileri isterlerse Dârülfünûn'a kabul edilmekteydiler. Bu hakları 1318 Dârülfünûn Nizamnamesinin 10. maddesinde belirtilmekteydi.⁴⁵⁵

2. DÂRÜLMUALLİMÂT

a. Dârümuallimât'ın Açılışı ve Gelişim Süreci

Daha önce belirttiğimiz gibi, 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Dârümuallimîn için olduğu gibi Dârümuallimât içinde bir takım düzenlemeler getirmekteydi.

1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesin'de Dârümuallimât, sıbyan ve rüşdîye olmak üzere iki şube ve her şubede kendi arasında, Müslüman ve gayr-ı müslimlere mahsus olarak iki sınıf halinde taksim kılınmıştı.⁴⁵⁶

Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki sene olup aşağıdaki derslerin okutulması öngörülmekteydi:

Din dersine giriş, Osmanlıca dil bilgisi ve Kitabet, Öğretim yöntemi, Her Milletten Kendi Lisanı, Ahlak Bilgisi, Hesap ve Defter Tutma Usûlü, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası, Faydalı Bilgiler, Musiki, Dikiş ve Nakış.

Din dersine giriş dersi her cemaatin kendi dili ile okutulacak ve ruhani liderlerinin tayin ettiği kişiler tarafından okutulacaktı.

Rüşdîye şubesinin “*müddet-i tahsilîyesi*” ise üç yıl olup müfredat programında şu dersler yer alıyordu:

Din dersine başlangıç, Osmanlıca Dil Bilgisi ve Nesir Bilgisi, Arapça ve Farsça, Her cemaatin kendi lisanı, Ahlak Bilgisi, Ev İdaresi, Tarih ve Coğrafya, Matematiğe giriş ve Botanik, Resim, Musiki, Biçki-Dikiş.

Din dersi sıbyan şubesinde olduğu gibi her cemaatin kendi lisanı ve din adamları tarafından okutulacaktı.⁴⁵⁷

Nizamnamede Dârümuallimât için bir müdüre ve çeşitli branşlarda lüzumu kadar bayan öğretmen, nakış ustası ve iki hizmetçi bulundurulması

⁴⁵⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 24; *Düstur*, 1. Tertip c. VII, Ankara, 1941, s. 661.

⁴⁵⁶ MUN, Madde: 68.

⁴⁵⁷ Tefvik Temelkuran, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 36, (Eylül 1970), s. 61; Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 11.

tasarlanmaktaydı.⁴⁵⁸ Fakat söz konusu devirde bayan öğretmen sıkıntısı olduğundan bu ihtiyaç erkek öğretmenler vasıtası ile giderilecekti. Bu konuda Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin 71. maddesi şöyle diyordu:

“Kadınlardan matlub-ı vechile muallime yetiştirilinceye kadar müsinn ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır”.

Kız Öğretmen Okulu çalışanlarının ne kadar aylık maaş alacakları da nizamnamede belirtilmişti. Müdürenin 1.500 kuruş, öğretmen ve ustalarınki 750 kuruş, hizmetçileri ise 150 kuruş maaşları olacaktı.⁴⁵⁹

Dârümuallimât’a girmek isteyen kızlar, sıbyan veya rüşdiye şahadetnamelerine sahip iseler, imtihansız olarak okula kayıt yapabilecekler fakat her iki okuldan birinin diplomasına sahip olmayanlar bir heyet huzurunda imtihan olduktan sonra derecelerine göre her iki şubeden birine alınabileceklerdi.⁴⁶⁰

Nizamname sıbyan şubesinden mezun olanlara sıbyan okullarında öğretmen olma yahut rüşdiye şubesine devam etme seçeneklerini kendi isteklerine bırakmaktaydı.

Nizamname öğretmen okulundan mezun olanlara öğretmenlik için yeterlilik imtihanı vb. şartlar getirmemekte ancak *“hizmet-i ta’limiyeyi”* zorunlu tutmaktaydı. Kız Öğretmen Okulu mezunları geçerli bir özürleri olmadan en azından beş yıl öğretmenlik yapmadıkları takdirde öğrencilik sırasında almış oldukları burslar geri alınacak ve bu gibilerin öğretmen atamada sahip oldukları hakları ellerinden alınacaktır.⁴⁶¹

Nizamname, Dârümuallimât mezunlarına öğretmenliğe atanmada diğerlerine göre öncelik tanımıştır. Fakat arz talep meselesi göz önüne alındığında bahsedilen yıllarda zaten muallime sıkıntısı çekilmekteydi. Dârümuallimât mezunlarının bu *“hakk-ı rüçhan”*ı ilerleyen yıllarda çok sayıda bayan öğretmen yetiştirildikten sonra ortaya çıkacak durumlar için alınmış bir tedbir olarak düşünülebilirse de Dârümuallimînlerde de benzer bir durumun olduğu göz önüne alındığında adı geçen

---

⁴⁵⁸ Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, s. 19.

⁴⁵⁹ *MUN*, Madde: 72.

⁴⁶⁰ *MUN*, Madde: 73.

⁴⁶¹ *MUN*, Madde: 77.

okulların öğretmen yetiştiren bir meslek okulu olarak kabul edilmesine rağmen başka kaynaklardan da öğretmen alımına kapının açık bırakıldığı görülür.⁴⁶²

Nizamname'nin Dârümuallimât'la ilgili son maddesinde⁴⁶³ okuyacak öğrenci sayısı elli olarak düşünülmüştür. Yine adı geçen maddede öğrencilerin alacakları aylık burs miktarları da belirlenmiştir. Buna göre, sıbyan şubelerinde okuyan öğrenci otuz, rüşdiye şubesinde okuyan öğrenciler ise altmış kuruş alacak idi. Görüldüğü üzere sıbyan ve rüşdiye sınıfları arasında burs miktarı olarak yarı yarıya idi. Her iki şubede okuyan öğrencilerin benzer ihtiyaçları olduğu düşünülürse rüşdiye şubesindeki öğrencilerin diğer öğrencilere göre iki kat burs almaları ilginçtir.

Görüldüğü üzere söz konusu nizamname Dârümuallimât konusunu geniş bir şekilde ele almaktaydı. Dârümuallimât, Nizamnamenin yayınlanmasından ancak bir buçuk yıl sonra açılabilirdi. Dârümuallimât-ı Rüşdî ve Dârümuallimât-ı Sıbyan 1869 Nizamnamesi'nden önce açıldığı halde Dârümuallimât, nizamnameden sonra 26 Nisan 1870 tarihinde açıldı.⁴⁶⁴ II. Meşrutiyet'e kadar da aynı isim altında eğitim-öğretime devam etti.⁴⁶⁵

Esasen Nizamnamenin hazırlanışı sırasında Sultan Ahmed'de, Yereatan semtinde ahşap bir konak kiralanarak okulun hazırlıkları yapılmaya başlandı. Dârümuallimât'ın ilk çalışanları okulu korumak amacı ile görevlendirilen kapıcı ve temizlik işleri için tutulan bir hizmetçi oldu.⁴⁶⁶

Okulda görev yapacak öğretmenleri temin için de Takvim-i Vekayi'de sık sık duyuru yayımlandı. Yayımlanan ilanlarda bayan öğretmenler yanında erkek

⁴⁶² Ayas, *a.g.e.*, s. 381.

⁴⁶³ *MUN*, Madde: 78.

⁴⁶⁴ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 97, 105. Ayrıca bkz: Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", s. 493; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History Of Otaman Empire and Modern Turkey*, Volume II, New York, 1977, s. 109; Tayyib Duman, *Türkiye'de Orta Öğretim Öğretmen Yetiştirme*, İstanbul, 1991, s. 17; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 70; Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, s. 124; Muallim Cevdet, "Dârümuallimât'ın Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 187; Duman, "Türkiye'de Eğitim Reformları Açısından Öğretmen Yetiştirme Sorunu", s. 93; Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını" s. 149; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2001, s. 188; Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, s. 38; Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", s. 160; Yahya Akyüz, "Osmanlı'da Açılan İlk Öğretmen Okulları", *Toplumsal Tarih*, S. 105, (Eylül 2002), s. 64; Yahya Akyüz, "Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sorunu", *Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü Bugünü Geleceği Sempozyumu* (Ankara 8-11 Haziran 1987), Ankara, Tarihsiz, s. 32; Bilim, *a.g.e.*, s. 280; Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 31; Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, s. 99; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 106.

⁴⁶⁵ Duman, "Osmanlı'da Öğretmen Yetiştirme Sistemi", s. 310.

⁴⁶⁶ Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu" s. 62.

öğretmenlerin de öğretmenliğe başvurabilecekleri söylenmekteydi.⁴⁶⁷ Dârümuallimât için aslında Maarif Nezaretinin istediği kadın öğretmenlerdi fakat bunun zor olduğu bilindiğinden yaşı kemale ermek şartıyla, (Sinn-i kemal yani 40 yaş ve üstü) erkek öğretmenleri de kabul etmek durumunda kaldı.

Tanzimat'tan önce başlayan eğitimde modernleşme çabaları Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hız kazandı. Batıdaki okullar ayarında okullar açılmaya başlandı fakat bu okulların hepsi erkek öğrencilere yönelikti. Çünkü Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları başlangıçta askeri ve idari alanlara aitti.⁴⁶⁸ Kızlar mahalle mekteplerine gönderilirler, burada okuma yazmayı, namaz kılmayı öğrenirlerdi. Bu onlar için yeterli görülürdü. Esasen kızlar için cinsiyet ayrımının yapılmadığı yegane okul mahalle mektepleriydi. Varlıklı ailelerin bir kısmı ise çocuklarına özel hoca tutarlardı. Kızlara yönelik ilk Rüşdiye olan Cevri Kalfa veya Sultan Ahmed (At Meydanı) İnas Rüşdiyesi de denilen okul 1859 yılında açıldı⁴⁶⁹ Çünkü kız çocuklarının erkeklerle aynı rüşdiyelerde öğrenim görmeleri hoş görülmemekteydi.

İlk kız rüşdiyesinin açılmasında Darümuallimin-i Rüşdî'nin de kurucusu olan Kemal Efendi'nin etkisi büyük olmuştur. Kemal Efendi, 1850 yılında ilk defa ortaya attığı fikri ancak dokuz yıl sonra gerçekleştirebildi.⁴⁷⁰

Kız (İnas) Rüşdiyelerinde başlangıçta yaşlı ve edepli olmalarına özen gösterilen erkek öğretmenler görev almaktaydılar.⁴⁷¹ Fakat Kız Rüşdiyeleri çoğalınca bayan öğretmenlere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlandı.

Dârümuallimât'ın açılış amacı çoğalmaya başlayan Kız Rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmektir.⁴⁷² Fakat Dârümuallimât'a, bazı Türk aydınları tarafından, öğretmen okulu olmanın ötesinde bir anlam yüklenmiş, Dârümuallimât açılmadan önce ailesinin imkanları ile kendi evinde az sayıda öğrenim gören kadınların

---

⁴⁶⁷ *Takvim-i Vekayi*, 1 Zilkade 1286, No: 1184.

⁴⁶⁸ Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", s. 456.

⁴⁶⁹ Omay, "İlk Kız Öğretmen Okullarının Kuruluşu" s. 52; Mustafa Şanal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler İle Okuttıkları Dersler", *Bellekten*, c. LXVIII, S. 253, (Aralık 2004), s. 651; Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlülerin Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı" s. 14; Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", s. 160; Akyüz, "Osmanlı'da Açılan İlk Öğretmen Okulları", s. 64; Akyüz, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", s. 391; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 66-67.

⁴⁷⁰ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 112.

⁴⁷¹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 668.

⁴⁷² Affet İnan, "Türkiye'de İlk Kız Öğretmen Okulu Dârümuallimât" *Türk Kadını*, S. 2, 1966, s. 6; Yazıcı, *Tanzimat'tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk*, s. 45.

yanında, kendi birikimi ile sınava giren, devletten vazife talep eden yahut kendisine harcama yapıldığı için bu doğrultuda taahhütte bulunan bir kadın tipinin ortaya çıkması önemsenmiştir.⁴⁷³ Okul, “*Memlekete münevver kadın yetiştirmeye çalışan bir müessese*” olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷⁴ Örneğin İlber Ortaylı, Türk hayatına “*muallime hanımın*” girmesini çok önemli bir gelişme olarak görmekte ve bu olayı Türkiye’nin kültür tarihinde en önemli atılım olarak nitelemektedir.⁴⁷⁵

Dârümuallimâtın topluma çok önemli ve yararlı etkilerinin olduğunu savunan eğitim tarihçileri bunları şöyle sıralamaktaydı:

Sıbyan mektepleri ve kız rüşdîyelerine hanım öğretmen yetiştirerek bu okulların çoğalmasına ve sonuç olarak okuyan kızların sayısının artmasına katkıda bulundu. İkinci olarak; Bir çok bayan Dârümuallimâta yalnızca öğretmen olmak için değil, bayanlara mahsus üst düzeyde okumak amacıyla girmiş bu durum da ülkede aydın bir kadın kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca Dârümuallimât, II. Meşrutiyet Devri’nde açılan İnas Darülfünûnunun da en önemli öğrenci kaynağını teşkil etti.⁴⁷⁶

Dârümuallimât’a gerekli öğrencilerin temini için bir sınav ilan edildi.⁴⁷⁷ Bu sınava 32 bayan müracaat etmişti. 8 Şubat 1870 tarihinde Maarif Nazırı Saffet Paşa’dan başka Meclis-i Maarifin idare dairesi üyelerinden Mecid Efendi ve ilmiye dairesi üyesi Mustafa Efendi’nin hazır bulunduğu halde ve Emsile (Yabancı Dil-Arapça), Amel-i Erbaa (Dört İşlem), Coğrafya, İmlâ, Sülüs Yazısı, Hiyatât (Biçki-Dikiş) derslerinden yapılan sınavda bütün öğrenciler başarı sağladılar.⁴⁷⁸ Öğrencilerin isimleri ve söz konusu sınavdaki performansları şöyleydi:⁴⁷⁹

---

⁴⁷³ Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, s. 28.

⁴⁷⁴ Faik Reşit Unat, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl: 1, S. 3, (Mart 1955), s. 20-22.

⁴⁷⁵ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul, 2007, s. 147, 148.

⁴⁷⁶ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 166; Unat, *a.g.e.*, s. 44; Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 283.

⁴⁷⁷ *Terakki*, 30 Cemaziyelahir 1286, S. 240, s. 4.

⁴⁷⁸ Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, s. 542.

⁴⁷⁹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 4.

İSİMLERİ	Emsile	Hesap	Coğrafya	İmla	Hat	Resim	Hiyat	Toplam
Cenap Hanım	10	10	10	10	5	10	10	65
Nakiye Hanım	10	10	10	10	5	5	10	60
Huriye Hanım	10	9	10	10	5	8	10	62
Fatma Hanım	10	8	10	10	5	8	6	57
Zehra Hanım	10	9	10	10	7	6	6	58
Lutfiye Hanım	10	10	10	10	8	8	10	66
Sadiye Hanım	10	10	10	10	8	9	10	67
Hatice Hanım	10	10	10	10	5	5	5	55
Remziye Hanım	10	9	10	10	7	5	5	56
Fethiye Hanım	10	9	10	10	5	5	5	54
Şekure Hanım	9	9	9	10	6	5	5	53
Rüveyde Hanım	9	7	8	10	8	5	5	52
Nesibe Hanım	10	10	10	10	5	5	9	59
Zeliha Hanım	7	5	5	10	5	5	5	42
Hafız Hatice Hanım	10	10	10	10	6	6	5	57
Hüsnümelek Kalfa	9	9	9	10	5	5	5	52
Fatma Hanım	9	9	8	10	5	5	5	51
Hatice Hanım	9	7	7	10	5	5	5	48
Ülfet Hanım	7	9	9	9	5	5	5	49
Hafız Zehra Hanım	6	7	7	10	5	5	5	45
Saniye Hanım	5	6	6	5	5	5	5	37
Şer'iyeye Hanım	5	5	5	10	5	5	5	40
Növber Kalfa	5	6	6	5	5	5	5	37
Gülnişan Kalfa	6	6	6	6	6	6	6	42
Sermet Hanım	5	5	5	5	5	5	9	39
Feride Hanım	5	5	5	5	5	5	10	40
Emine Hanım	6	6	5	5	5	6	6	39
Saffet Hanım	10	10	10	10	10	5	8	63
Hatice Hanım	5	5	5	5	5	5	5	35
Kerem Hanım	6	5	6	5	5	5	6	38
Hayriye Hanım	10	9	10	8	6	5	5	53
Şemsinur Kalfa	7	8	8	10	5	5	5	48

Dârümuallimât'ın açılışı sırasında Maarif Nazırı Saffet Paşa ünlü nutkunda törende hazır bulunanlara şöyle seslenmekteydi:

“Taife-i nisa, hasbelhilka her türlü hürmet ve riayete seza olduğu gibi talim ve terbiyeleri dahi şayan-ı itinadır. Zira bir çocuk kademnihade-i mehdi vücud olduğu gündün mektebe duhulü gününe değin münhasıran validesinin taht-ı terbiyesinde bulunduğundan ve o müddette ezhan-ı etfâl her türlü gavailden halî bulunmasıyla işittikleri şeyler sahife-i hatırlarında tekerrür eylediğinden bu cihetle validelerin terbiye-i etfâlde dahl-i küllileri olduğu derkârdır. Sınıf-ı ricalin tahsil-i ilim ve hüner eylemesi lazımeden olduğu misüllü taife-i nisanın dahi mehasin-i zatiyelerini hulliyatı Malumâtı mütenevvia ile dahi tezyin eylemeleri icap eder. Evâilde havatin-i İslamiyeden dekayik-i edebiyata vakıf ve şaire kadınlar zuhur ederek isimleri kütüb-i edebiyede mastur ve kendileri zeka ve fetanet ve Malumât ile meşhurdurlar. Avrupa'da dahi pek çok şaire ve müellifeler zuhur edüp telif gerdeleri olan kütüb-i mutebere elde tedavül etmektedir.

*Memalik-i şarkiye ahalisinin zükûr ve inası akıl ve istidad-ı zatiyeleri cihetiyle her türlü ulûm ve fünûnu tahsile ve her nevi hiref ve sanayii derece-i kemale isale muktedir oldukları halde şimdiye kadar bu şeylerde geri kalmaları ve hususiyle taife-i nisanın bütün ilim ve maarıftan bi-behre bulunmaları mücerret fikdani-i vasita-i tahsiliyeden neşet eylemiştir. Çünkü memalik-i Devlet-i Âliye'de şimdiye kadar inas için derece-i saniyede mektepler olmayıp kız çocukları sekizer onar yaşlarına mekâtibi Sıbyaniyeye devam ile harekeli yazı okumağa kasbi iktidar edecek dereceye kadar dururlar ve bazıları dahi hanelerinde eczay-i şerife ve ilmihal okumaklığı öğrenip kendilerine bundan ilerisini talim ve tedris edecek vasıtalar olmamakla biçareler o halde kalırlardı”.*⁴⁸⁰

Saffet Paşa, konuşmasında İslam Dini'inde kadınların “*tahsil-i ulûm*” eylemelerinde her hangi bir sakınca olmadığını belirtmekte ve “*İlim talep etmek kadın erkek her müslümana farzdır*” hadis-i şerifini hatırlatmaktaydı. Ayrıca Müslüman kadınların Avrupa'daki yüz binlerce hemcinsi gibi evlerinde yaptığı çeşitli eşyalarla üretime katılabilceklerini savunmaktaydı.⁴⁸¹ Ancak bunun içinde kadının eğitimi şarttı.

⁴⁸⁰ *Takvim-i Vekayi*, No: 1217, 25 Muharrem 1287, s. 1.

⁴⁸¹ *Takvim-i Vekayi*, No: 1217, 25 Muharrem 1287, s. 1

Saffet Paşa, konuşmasında Dârümuallimât'ın kuruluş gerekçisini de şöyle açıklamaktaydı:

*“Darüssaltanat-ı seniyyede etfâl-ı inasa mahsus mektepler olmadığından bunlar etfâl-i zükur ile bulunmakta oldukları halde bazı mertebe muhazır mütaleasiyle geçen sene etfâl-ı zukur ile inas tefrik edilmiş ve saye-i maarif vaye-i hazret-i şahanede Dersaadet'in mevaki-i muhtelifesinde yedi adet inas rüşdiyeleri dahi açılmış olup ancak bunların muallimleri zükurdan oldukları cihetle sinleri 9 ve 10 u mütejaviz kızlar hasbelmesturiye bu mekteplerde iki seneden ziyade duramayacakları ve o müddette ise tahsili Malumâtı kâfiye edemeyecekleri derkâr olduğundan ve bunların mekatib-i rüşdiyede dört sene müddet durmaları hocalarının kendi cinslerinden olmalarına mütevakkıf bulunduğu bundan böyle gerek Sıbyan ve gerekse Rüşdiye mekteplerine muallimler yetiştirmek üzere bir Dârümuallimât teşkil ve tesisi lazım gelmiş olmasıyla o dahi Maarif Nizamnamesinin ahkam-ı münderecatı iktizasından olduğu üzere bugünkü gün keyemmüen küşad resminde bulunduğumuz işte bu mekteptir”.*⁴⁸²

Dârümuallimât'ın açılışı ile ilgili olarak bir mazbatada şunlar dile getirilmekteydi:

“Maarif nizamnamesi iktizasınca inas mekâtib-i sıbyaniye ve rüşdiyesine muallimler yetiştirilmek üzere Dersaadet'te bir Dârümuallimât tesisi lazım gelmiş olmakla bunun için Ayasofya civarında Yerebatan'da bir ahşap konak isticar ve icap eden memurin ve muallimîn ve talebe ve hademesi intihap kılınmıştır.

Dârümuallimâtın senevî maşatı 122400 kuruşa baliğ olup bundan 2400 kuruş mukaddema bâ-irade-i seniyye tayin olunan müdür maaşı olmasıyla meblağ-ı mezbur tenzil olundukta bu defa müceddeden tahsis kılınacak meblağ 98400 kuruş demek olur. İşbu müdür mektebin mesalih-i hariciyesini tesviyeye kafi ise umur-ı dahiliyesine nezaret etmek üzere mutlaka bir müdürenin lüzumu derkâr olduğundan bu hizmet için dahi 650 kuruş maaş ile bir kadın tayini tensip kılınmıştır. Nizamnamede muallim ve ustaların maaşları şehri 750 şer kuruş olmak üzere tahdid olunmuş ise de kaide-i tasarrufa riayeten miktarı mezkûr tamamen verilmeyip ifa edecekleri hizmete nispetle bazılarına dörder ve bazılarına yedişer yüz

---

⁴⁸² *Takvim-i Vekayi* , No: 1217, 25 Muharrem 1287, s. 1.

kuruş tahsis olunup yalnız hizmetleri mühim ve suubetli olan bir muallim ile iki muallimeye sekizer yüz kuruş maaş tayin olunmuştur".⁴⁸³

Yukarıda bahsettiğimiz hizmetçi ve kapıcının alımı hakkında görüşülmüş onlara verilmesi düşünülen ücretlerin Nizamname rakamları az görülerek artırılmıştır:

"Dârümuallimâtta istihdam olunacak iki hizmetçinin biri erkek ve diğeri kadın olması tensip olunup fakat nizamnamede tahdit olunduğu veçhile 150 şer kuruş maaş ile matlûba muvafık hizmetçi bulunamayacağından bunlar için lâakal ikişer yüz kuruş maaş verilecek ve bir de derkâr olan lüzumuna mebni kezalik iki yüz kuruş maaş ile bir kapucu dahi alınacaktır".⁴⁸⁴

Daha önce belirttiğimiz gibi, 1869 Nizamnamesi'nde Dârümuallimât'ta öğrenim her cemaatin kendi lisanı ile ve Müslim ve gayr-ı müslimlere ayrı ayrı şubeler halinde düşünülmekteydi. Fakat bilahare yayınlanan mazbatada şimdilik yalnızca Müslüman kızlara yönelik bir okulun açılacağı ifade edilmekteydi.

Ayrıca söz konusu mazbatada Nizamnamede yer alan müzik dersinin halihazırda programda yer almayacağı belirtilmekteydi. Bunun gerekçesi ise şu şekilde ifade edilmekteydi:

"Okulda Nizamnameye göre musiki öğrenimi yapılması gerekirse de kız öğrencilerin daha çok önemli ve yararlı olan diğer derslerine çalışmalarına engel olur düşüncesi ile musiki dersleri gelecek ders yılına bırakılmıştır".

Aynı mazbatada maaşlar hakkında ise:

"Birkaç güne kadar her türlü eksiklerinin tamamlanarak açılması düşünülen Dârümuallimât hakkında yüksek düşüncelerinin uygun göreceği şekilde yeniden düzenlenmiş olan aylıkların, okulun resmen açılış gününden verilmeye başlamasının buyrulması için gereğinin yapılması hakkında yüksek bakanlıklarına bildirilerek himmetlerine emir ve ferman emir sahiplerinindir".⁴⁸⁵

Dârümuallimât açıldığında sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubesi bulunmaktaydı. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi 2, rüşdiye şubesinin öğrenim süresi

⁴⁸³ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 670.

⁴⁸⁴ Ergin, *a.g.e.*, c. II, s. 670.

⁴⁸⁵ Temelkuran, *a.g.m.*, s. 62.

3 yılı.⁴⁸⁶ 1888 yılında rüşdiye şubesinin öğrenim süresi iki yıla indirildi ancak 1890-1891 yılında okulun eğitim-öğretim süresi eski haline getirildi.⁴⁸⁷

1891 yılında yapılan düzenleme ile okula 6 yıllık bir ihtiyat kısmı getirildi.⁴⁸⁸ Dârümuallimât'ın ihtiyat kısmı 1895 yılındaki talimatname ile düzenlendi.

Dârümuallimât'ın ihtiyat (hazırlık) kısmı İnas Rüşdiye mektebine denk idi. Okulun eğitim-öğretim süresi altı yıldır. Buradan mezun olanlar inas Rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi imtihansız olarak Dârümuallimât'ın birinci sınıfına kayıt yaptırabilirlerdi.⁴⁸⁹

Ancak ihtiyat kısmına yazılmak isteyen öğrenciler bir komisyon huzurunda (mümeyyiz heyeti) imtihana tabi tutulmaları gerekmektedir. Ayrıca okula kayıt olmak isteyenler, Dârümuallimâta kayıt yaptırmak isteyen öğrencilerin getirmek zorunda oldukları, nüfus cüzdanı (Tezkire-i Osmanî) ilm-i haber, aşı kartı vb. belgelerini ibraz etmek durumunda idiler.⁴⁹⁰

Fakat adı geçen diplomaya sahip olmayanlar imtihana girmekte ve sınav sonuçlarına göre ihtiyat kısmının sınıflarından birine kayıt olabilmekteydiler.⁴⁹¹ İhtiyat sınıfı, Dârümuallimât için öğrenci kaynağı olmanın yanı sıra aynı zamanda bir tatbikat okulu yerine geçmekteydi.⁴⁹²

1894-1895 eğitim öğretim yılı Dârümuallimât için bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Zira okulun eğitim hayatında çok önemli bir yeri olan Mehmed Hulusi Efendi⁴⁹³ bu ders yılında Dârümuallimîn din dersi hocalığından okul müdürlüğüne atandı.⁴⁹⁴ Osman Ergin, Mehmed Hulusi Efendi'nin Dârümuallimât için Koska'da bir bina tamir ettirerek okulu oraya taşıttığını söylüyor.⁴⁹⁵ Ancak söz konusu tarihte okul Koska'da olmakla birlikte,⁴⁹⁶ daha öncede orada olduğuna dair arşiv

---

⁴⁸⁶ Ersoy Taşdemirci, "Türklerde Eğitim", *Türk Düşünce Tarihi*, (Yay. Haz. Hüseyin Gazi Topdemir), Ankara, 2001, s. 198..

⁴⁸⁷ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 14.

⁴⁸⁸ *BOA, İDH.*, Dosya No: 1263, Gömlek No: 99248. Ayrıca bkz: Şefika Kurnaz, *Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, İstanbul, 1996, s. 91.

⁴⁸⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 132; Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, s. 54.

⁴⁹⁰ *DİKMT*, Madde: 5.

⁴⁹¹ *DİKMT*, Madde: 51.

⁴⁹² Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Kuruluşları ve Tarihçeleri*, s. 387.

⁴⁹³ Hacı Hafız Mehmet Hulusi Efendi ile ilgili geniş bilgi için; Bkz: *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 769-770.

⁴⁹⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1312, s. 424.

⁴⁹⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 677.

⁴⁹⁶ *BOA, ŞD.*, Dosya No: 213, Gömlek No: 33.

belgelerinde bilgiler mevcuttur.⁴⁹⁷ Yine arşiv belgelerinde 1893 yılında okulun inşasından bahsedildiğine bakılırsa⁴⁹⁸ aynı semtte yeni bir binanın inşası gerçekleşmiş olabilir. Okul idaresinin yoluna girebilmesi, eğitim öğretimin düzene girmesi için yayınlanan talimatname bu müdür zamanında yürürlüğe girmiştir.

Mehmed Hulusi eğitim tarihimiz için olduğu kadar eğitim tarihçilerimiz için de önemli bir isimdir. Çünkü Dârümuallimât ile ilgili en zengin bilgileri ihtiva eden belge olan ve içinde okulun kendinden önceki öğrenci, eğitim-öğretim kadrosu, diğer memurlar, okulla ilgili çeşitli bilgileri içeren defter onun tarafından oluşturulmuştur.⁴⁹⁹

1896 tarihinde okulun eğitim-öğretim hayatında büyük önemi bulunan talimatname yayımlandı. II. Abdülhamid devrinde Dârümuallimât'ın özelliklerini öğrenebileceğimiz kaynakların başında gelen bu talimat 1317 (1899) Maarif-i Umumîye Salnamesinde de mevcuttur.⁵⁰⁰

b. Dârümuallimât'ta Dersler

Dârümuallimât ilk açıldığı yıllarda (1871-1872) ders programında birinci sınıfta Arapça, Farsça, Hesap, Kraat, Sülüs, Rik'a, Nakış ve Hıyatet ve Resim dersleri yer almaktaydı. İkinci sınıfta ise Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Türkçe yazı, Rik'a, Nakış, Resim, Kıraat ve İmla dersleri yer almaktaydı.⁵⁰¹

Okulun ilk mezunlarını verdiği sene yani 1873 yılında ise ders programı şu şekilde idi:

I. Sınıf: Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Rik'a, Sülüs, Nakış Kıraat-ı Türkiye ve İmla.

II. Sınıf: Ulûm-ı Diniye, Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Kıraat-ı Türkiye, Sülüs, Rik'a, Nakış ve Hıyatiye.

⁴⁹⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 59; BOA, MF. ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 66.

⁴⁹⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 8, Gömlek No: 135; BOA, MF. ALY., Dosya No: 8, Gömlek No: 138.

⁴⁹⁹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 677; *İstanbul Kız Muallim Mektebi Dârümuallimât* isimli 1933 yılında, İstanbul Kız Muallim Mektebi'nden bir heyet tarafından yazılan eserde adı geçen defterden geniş şekilde yararlanılmıştır.

⁵⁰⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 321-342.

⁵⁰¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 135; *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1289, s. 135; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 6.

III. Sınıf: Ulûm-ı Diniye, Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Türkçe, Kıraat, Sülûs, Nakış ve Hıyatiye.⁵⁰²

1875 yılında Dârümuallimâtta okutulan dersler şunlardı:

I. Sınıf (Sınıf-ı evvel) dersleri: Ulûm-ı diniye, Arabî, Farisî, Kıraat-ı Türkiye, Hesap, Nakış ve Hıyâtiye, Sülûs, Resim.

II. Sınıf (Sınıf-ı sâni) dersleri: Ulûm-ı diniye, Arabî, Lisan-ı Türkî ve imlâ, Hesap, Coğrafya, Nakış ve Hıyâtiye, Sülûs ve Rik'a, Resim.

III. Sınıf (Sınıf-ı salis) dersleri: Arabî, Farisî, Lisan-ı Türkî ve İnşa, Hesap, Coğrafya, Tarih, Nakış ve Makine, Sülûs ve Rik'a, Resim.⁵⁰³

1877 yılında Dârümuallimât'ta şu derslerin okutulmakta olduğu görülmektedir:

I. Sınıf: Ulûm-ı Diniye, Kıraat-ı Türkiye, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, İmlâ, Hesap, Resim, Sülûs, Rik'a, Dikiş.

II. Sınıf: Arabî, Farisî, Coğrafya, Hesap, Tarih-i Osmanî, İnşa, Kavâid ve İmlâ, Sülûs, Rik'a, Resim ve Makine.

III. Sınıf: Arabî, Farisî, Nakış, Hesap, İmlâ ve İnşa, Coğrafya, Tarih-i Osmanî Sülûs, Rik'a, Makine.⁵⁰⁴

İlk defa 1873-1874 eğitim öğretim yılında okul programına eklenen⁵⁰⁵ fakat sonra kaldırılan piyano dersi 1879 yılında yeniden programa dahil edildi.⁵⁰⁶

1881 yılında Dârümuallimât'ta, Ulûm-ı Diniye, Sülûs, Rik'a ve Kavâid-i Osmanî, Resim ve Nakış dersleri okutulmaktaydı.⁵⁰⁷ Öğretmen adayları için olmazsa olmaz derslerin başında gelen Usûl-i Tedris dersi ile ilgili Salnamelerde yer alan ilk kayıt 1299 tarihli Devlet Salnamesi'dir.⁵⁰⁸ Yani Dârümuallimât'a ilk defa Usûl-i Tedris dersi 1879 yılında konulduğunu iddia eden Muallim Cevdet ile çelişir.⁵⁰⁹

⁵⁰² Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 112-113; Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", s. 460; Berker, *a.g.e.*, s. 100.

⁵⁰³ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 135,136; Aynı tarihteki Devlet Salnamesinde ise şu dersler yer almaktaydı: Ulûm-ı Diniye ve Ahlak, Dikiş Nakış, Rik'a, Hesap, Coğrafya, Farsça, Musiki, Sülûs, Resim. Bkz: *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137.

⁵⁰⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 387.

⁵⁰⁵ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 7.

⁵⁰⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296, s. 73. Aslında adı geçen dersi okutan Refika Hanım, okulda uzun yıllar musiki derslerine giren isimdi. Piyano dersi konulduğu zaman da musiki diye ayrı bir ders okutulmuyordu.

⁵⁰⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 270.

⁵⁰⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1299, s. 260.

⁵⁰⁹ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 191.

Bundan önceki salnamelerde söz konusu dersin okutulduğuna ait bir işaret olmadığı gibi bir yıl sonra yine Usûl-i Tedris dersi Dârümuallimât'ın ders programında yer almamaktaydı.⁵¹⁰ Bu dersi, aynı zamanda Dârümuallimîn, Mülkiye ve Sanay-i Nefise mekteplerinde de görev yapan meşhur pedagog Aristokli Efendi okutmaktaydı. Fakat bir sene sonra kaldırılan Usûl-i Tedris dersi ancak 1891 yılında Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde “*Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris*” ismi altında yeniden konuldu. Öğretmenliğine ise Ayşe Sıdika Hanım getirildi.⁵¹¹ Esasen bu dersin programa konulmasında Ayşe Sıdika Hanım'ın Maarif Nezareti nezinde yaptığı girişim önemli rol oynamıştı.⁵¹² Ayşe Sıdika Hanım, söz konusu ders için *Usûl-i Talim ve Terbiye* isimli eseri yazmıştı.⁵¹³

1882-1883 ders yılında ise Musiki, Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Lisan-ı Osmanî, Din Dersi, Tarih, Sülüs, Rik'a, Resim, Nakış ve Dikiş dersleri okutulmaktaydı.⁵¹⁴ Bu program bir müddet değişmeden devam etti.⁵¹⁵

1887-1888 öğretim yılında, önceki yıllardan farklı olarak, “*tezgah*” isimli bir ders programda yer almaktaydı. Bu ders içerisinde nakış haricinde diğer el işi dersleri ile ilgili konular bu dersin içerisinde yer almaktaydı.⁵¹⁶

1891-1892 eğitim-öğretim yılında son sınıfta okutulan dersler içerisinde, Kur'ân-ı Kerîm, Hendese, Usûl-i Talim ve Terbiye, Kitabet, İlm-i Menzil-i Tedbir, Malumât-ı Fenniye ve Hıfzısıhha dersleri yer almaktaydı.⁵¹⁷

1894 ve 1896 tarihlerinde ders programı yeniden düzenlendi. Muallim Cevdet yeni programı değerlendirirken bu düzenleme ile Usûl-i Tedris dersine önem verilmesini olumlu bir gelişme saymakta fakat Ev idaresi, El işleri, Çocuk Terbiyesi ve Hıfzısıhha gibi bayanlar için gerekli derslere gereken önemin verilmemesini bunun yerine mesela Farsça ve Arapça dersleriyle öğrencilerin lüzumundan çok meşgul edilmesini eleştirmekteydi.⁵¹⁸

⁵¹⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192, 193.

⁵¹¹ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 191; Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, s. 460.

⁵¹² Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, s. 48.

⁵¹³ Ayşe Sıdika Hanım, ilk kadın eğitim bilimcimizdi. Hatta bütün Müslüman kadınlar arasında ilk eğitim kitabı yazan insandı. Bkz: Muallim Cevdet, “*a.g.m.*”, s. 195.

⁵¹⁴ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 12.

⁵¹⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 378; *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 400; *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 324.

⁵¹⁶ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 676; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 14.

⁵¹⁷ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 15.

⁵¹⁸ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 195.

Ayrıca 1893-1894 eğitim-öğretim yılında Sülüs ve Rik'a dersleri Hüsni hat ismi altında birleştirildi.⁵¹⁹ Bir sonraki eğitim-öğretim yılında Dârümuallimat için öngörülen ders cetvelinde şu dersler yer almaktaydı:⁵²⁰:

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>III. Sınıf</u>
Tecvid-i Kuran	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	2	2	2
Arabî	2	2	2
Farisî	1	1	1
Kavaid-i Osmaniye	1	1	1
Kitabet	1	1	2
Hüsni Hat	1	1	1
Usul-i Tedris	2	1	1
Ahlak	-	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Mevalit ve Ulûm-ı Tabiiye	-	1	1
Hıfzısıhha	-	1	1
İdare-i Beytiye	1	2	2
Hesap	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musiki	1	1	1
El Hünnerleri	4	3	3

1896-1897 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât'ın son sınıfında okuyan öğretmen adayları, Kur'ân, Din Dersleri, Arabî, Farisî, Kavâid-i Osmaniye, Kitabet, Usûl-i Tedris, İlm-i Ahlak, İlm-i Eşya, Mevalit ve Ulûm-ı Hikemiye ve Tabiiye, İdare-i Beytiye,

⁵¹⁹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 15.

⁵²⁰ Berker, *a.g.e.*, s. 140.

Hesap, Coğrafya, Tarih, Hıfzıssıhha, Hendese, Resim, Hüsn-i Hat, Nesiç, Biçki ve Hiyayet derslerini okumaktaydılar.⁵²¹

1898 (1316) tarihinde yayınlanan Maarif Salnamesinde Dârümuallimât'ın ders programında şu dersler yer almaktaydı.⁵²²

<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>III. Sınıf</u>
Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
Ulûm-ı Diniye	Ulûm-ı Diniye	Ulûm-ı Diniye
Arabî	Arabî	Arabî
Farisî	Farisî	Usul-i Talim ve Terbiye
Ahlak	Ahlak	Coğrafya
Kavaid-i Osmaniye	Lügat, Kitabet, Kavaid	Malumât-ı Fenniye
Hesap	Hesap	Hesap
Coğrafya	Coğrafya	İlm-i Tedbir-i Menzil
Tarih	Hendese	Hıfz-ı sıhhat
Hüsn-i Hat	Tarih	Lügat ve Kitabet
Piyano	Piyano	Piyano
Resim Taklidi	Resim Taklidi	Resim Taklidi
El Hünnerleri	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat
-	El Hünnerleri	El Hünnerleri

Bir yıl sonraki Maarif Salnamesinde de Darülmullimat'ın ders programının değişmediğini görmekteyiz.⁵²³

1319 (1901) Maarif Salnamesinde yer alan ders programı ise şöyleydi:

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>III. Sınıf</u>
Tecvid-i Kur'ân	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	3	3	3
Arabî	2	2	2
Farisî	1	1	1
Kavâid-i Osmaniye	1	1	1

⁵²¹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 30.

⁵²² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 292.

⁵²³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 342.

Kitabet ve Tatbikat-ı Kavâid	1	1	2
Hüsn-i Hat	1	1	1
Usûl-i Tedris	1	1	1
Ahlak	1	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Hıfzısıhha	-	1	1
İdare-i Beytiye	1	2	2
Hesap	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musiki	1	1	1
El Hüneleri	3	3	3
Toplam	26	26	26

Dârümuallimâtta dört türlü imtihan yapılmaktaydı. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Duhul imtihanı.
2. İkmal imtihanı.
3. Hususi imtihan.
4. Umumî imtihan.

Duhul imtihanı: Adından da anlaşılacağı üzere Dârümuallimâtta okumak isteyen kız öğrencilerinin girdiği okulun giriş sınavıdır. Duhul imtihanı zamanı her sene Ağustos'un yirmisinden Eylül'ün on beşine kadar olan sürede yapılır. Bu süre zarfında “*evrak-ı havadis*” vasıtasıyla ilan olunmaktaydı.⁵²⁴ Bu imtihan muallim ve muallimeden oluşan beş kişilik bir komisyon tarafından yapılmaktaydı.⁵²⁵ Maarif nezaretinden tasdikli Rüşdiye diploması olanlar giriş sınavına girmek zorunda değillerdi. Fakat adı geçen diplomaya sahip olmayanlar imtihana girmekte ve sınav sonuçlarına göre ihtiyat kısmının sınıflarından birine kayıt olabilmekteydiler.⁵²⁶

⁵²⁴ *DİKMT*, Madde: 49.

⁵²⁵ *DİKMT*, Madde: 50.

⁵²⁶ *DİKMT*, Madde: 51.

İkmal imtihanı: Sebebi ne olursa olsun Umûmî imtihanda derslerden geçemeyenlerin tatilden sonra kaldıkları derslerden girdikleri sınava ikmal imtihanı denirdi.⁵²⁷ İkmal imtihanının genel sınavı yapan heyet (Mümeyyiz) tarafından gerçekleştirilmesi gerekirdi. Bu sınavlar en geç okulun açılış tarihinden bir hafta önce okul idaresince belirlenen tarihte yapılırdı.⁵²⁸ Bu imtihanda, on üzerinden, beş numaradan aşağı alanlar muvaffak olmamış sayılırlardı.⁵²⁹ İkmal imtihanları bir defaya mahsus olarak yapılmaktaydı.⁵³⁰

Hususi imtihan: Hususi imtihanlar senede iki defa, Kanun-i Evvel ve Mart başında yapılmakta ve bir hafta süresinde bitmekteydi. Hususi imtihanlar dersin öğretmeni tarafından ve Kur'ân-ı Kerîm tilaveti ve Kıraat gibi yazılı imtihanları mümkün olmayan dersler haricindekiler, yazılı olarak yapılmaktaydı. Sorular kara tahtaya yazılmakta ve öğrencilerden tahtadaki sorulara cevap vermeleri istenmekteydi. Sınav kağıtlarının, (Evrak-ı imtihanienin), önceden okul idaresince mühürlenmesi ve öğrenciler tarafından imzalanması ve numaralarının bulunması gerekmektedir. İmtihan süresi, ders süresi gibi bir saattir.⁵³¹

Sınav kağıtları toplandıktan sonra dersin öğretmeni kağıtları dikkatle inceleyip, puanları kağıt üzerine yazdıktan sonra öğrencilerin aldıkları puan derecelerine göre, yüksekte başlayarak, isim ve puanlardan oluşan bir cetvel oluşturmakta, bunları sınav evrakları ile birlikte idareye teslim etmekteydi.⁵³²

Her yıl hususi imtihanlarda her dersin birincisine ayrı ayrı olarak, birer imtiyaz, ikincilere ikişer aferin belgesi verilmekteydi.⁵³³ Beşten aşağı not alanlar birer tevkif, geçerli mazereti olmadan sınava girmeyenler ise ikişer tevkifle cezalandırılmaktaydı. Ayrıca zayıf not alanlar velilerine şikayet edilmekteydiler.⁵³⁴

Umumî İmtihan: Bu imtihan Temmuz ayında gerçekleştirilmekte idi. Ders programında mevcut olan derslerden yapılan imtihanların hepsi bu ay içerisinde bitmek zorunda idi. Bu konu ile ilgili mekatib-i rüşdiye müdir-i Umûmisi tarafından sınavların gün ve saatini bildiren bir cetvel hazırlanmaktaydı. Ayrıca sınavda görev

---

⁵²⁷ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1317*, s. 337.

⁵²⁸ *DİKMT*, Madde: 64.

⁵²⁹ *DİKMT*, Madde: 65.

⁵³⁰ *DİKMT*, Madde: 66.

⁵³¹ *DİKMT*, Madde: 54.

⁵³² *DİKMT*, Madde: 55.

⁵³³ *DİKMT*, Madde: 56.

⁵³⁴ *DİKMT*, Madde: 57.

yapacak olan mümeyyiz ve mümeyyizeler belirlenip, bunlar için Maarif Nezaretinden onay alınmakta ve bu durum kendilerine en az bir hafta öncesinden bildirilmekteydi.⁵³⁵

Umumî imtihan, hususi imtihan örneğinde olduğu gibi, yazılı sınava uygun olmayan bazı dersler dışında diğer derslerin sınavları yazılı olarak yapılmaktaydı. Sınav kağıtları sınavda görevli heyet tarafından aynı gün incelenmekteydi.⁵³⁶ İmtihan sonuçlarına yönelik olarak iki cetvel oluşturulmakta, bunların bir nüshası okul müdürlüğüne saklanmakta, diğer nüsha ise Mekatib-i Rüşdiye Müdüriyetine teslim edilmekteydi. Sınavda birden beşinciye kadar olanlar tasrih edilmekteydi.⁵³⁷

Dârümuallimât mezunu muallime adaylarının ve ihtiyat kısmından mezun olup Rüşdiye diploması alan öğrencilerin Umûmî imtihanda aldıkları puanlar diploma (Şahadetname) derecelerini belirlemekteydi.⁵³⁸ Hesap basit idi; öğrencilerin genel sınavda bütün derslerden aldıkları puanlar ders sayısına bölünmekte ve bunun sonucunda :

9-10 : Aliyyül-âlâ

7-8 : Âlâ

6 : Karib-i âlâ

5 : Vasat

Olarak diploma dereceleri belirlenmekteydi. Vasat dereceden aşağı diploma yoktu. Beşer numaradan aşağı alanlar o dersten “*dönmüş*” sayılmaktaydılar. Üç dersten fazla “*dönenler*” ile daha az dersten kaldığı halde ikmal imtihanında da başarılı olamayanlar sınıf tekrarı yapmak (ibka) zorunda kalırlardı.⁵³⁹

Sınava giremeyenlerin mutlaka ispat edebilecekleri geçerli mazeretleri bulunmalıydı. Bu mazeretlerini en geç üç gün içerisinde mektep idaresine bildirmeliydiler. Aksi takdirde o dersten kalmış muamelesi görürlerdi.⁵⁴⁰

Dârümuallimâtta tatil günlerini şu şekilde saymak mümkündür:

1. Ağustosun başlangıcından yirmi ikisine kadar Umûmî tatil.
2. Kandil günleri her günkü saatinden iki saat evvel.

⁵³⁵ *DİKMT*, Madde: 58.

⁵³⁶ *DİKMT*, Madde: 59.

⁵³⁷ *DİKMT*, Madde: 60.

⁵³⁸ Dârümuallimât diplomasına örnek olarak; Bkz: 1892 yılında Naciye Hanım isimli bir öğrencinin aldığı diploma; *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 8, Gömlek No: 152.

⁵³⁹ *DİKMT*, Madde: 61.

⁵⁴⁰ *DİKMT*, Madde: 62.

3. Ramazan-ı şerifin ilk günü.
4. Ramazan'ın 25. gününden Şevval'in birinci haftası sonuna kadar.
5. Zilhicenin sekizinden, on beşine kadar.
6. Cülus ve "Veladet-i Humayuna" rastlayan özel günlerde.⁵⁴¹

c. Dârümuallimât'ta Öğrenciler

Daha önce Dârümuallimât'a alınan ilk öğrencilerin sayısının 32 olduğu ve bunların isimleri belirtilmişti. Ancak bu rakam bazı kaynaklarda farklı telaffuz edilmiştir. Osman Ergin eserinde yer verdiği konu ile bir maarif mazbatasında yaşları 15 ile 35 arasında değişen⁵⁴² elli kadar öğrenciden bahsedilmekte ve "*Bunlar aza-ı meclisten müntehap bir heyet-i mahsusa marifetiyle badelimtihan kabul kılınmıştır. İşbu talibeler bermucibi nizam nısfıyet üzere sıbyan ve rüşdiye şubelerine taksim ile birinci şube şakirdanına otuzar ve ikincisine altmışar kuruş maaş verilecektir*" denilmekteydi.⁵⁴³

Dârümuallimât ilk mezunlarını 1872-1873 eğitim-öğretim yılında verdi. Bu konuda eğitim tarihçileri arasında görüş birliği olmamasına rağmen ilk mezunların sayısı 20 kişidir.⁵⁴⁴ İlk kadın öğretmen tayini de 1873 yılında gerçekleşti.⁵⁴⁵ Okulun ilk mezunları şu isimlerden oluşmaktaydı:⁵⁴⁶

1. Hafize Fethiye Hanım, 2. Hafize Rûveyde Hanım, 3. Hafize Hatice Hanım,
4. Fatma Nigar Hanım, 5. Münîbe Hanım, 6. Hatice Hanım, 7. Ferdâne Hanım, 8. Büyük Zehra Hanım, 9. Cemile Hanım, 10. Zehra Hanım, 11. Hattât Emine Hanım,
12. Küçük Fatma Hanım, 13. Hüsniye Hanım, 14. Ayşe Hanım, 15. Emine Hanım,
16. Fatma Hanım, 17. Nebiye Hanım, 18. Hatice Hanım, 19. İffet Hanım, 20. Nâzik Misal Hanım.

⁵⁴¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 338.

⁵⁴² Yahya Akyüz, bu rakamları 14 ile 35 arası olarak zikretmektedir. Bkz: Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", s. 163.

⁵⁴³ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 670.

⁵⁴⁴ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını* isimli eserinde bu konuda "Bugüne kadar Darümuallimât'ın ilk mezunlarını 1290 (1873)'de ve 17 kişi olarak kabul ediliyordu" demekte ve Osman Ergin, Cahit Bilim'in Aliye Omay'ı bu kişilere örnek göstermektedir. Kanaatimizce bu konudaki ihtilaf, mezun olabilecek 21 öğrenciden birinin imtihana girememesi, üçünün ise ikmale kalmasıdır. Yazarların bazıları ikmale kalan bu üç kişiyi hesaba katmamış olmaları bu ihtilafın sebebi olsa gerektir. Söz konusu üç hanım şunlardır: 1. Nâzik Misal Hanım. 2. Fatma Hanım 3. Nebiye Hanım. Bkz: *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 7; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 706.

⁵⁴⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 231.

⁵⁴⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 706; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 771.

İlk mezunlardan bazılarının tayin oldukları okullar ise şunlardı:

Fatma Nigar Hanım, Eski Ali Paşa Rüşdiyesi birinci muallimliğine, Hafize Rûveyde Hanım, Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi Riyaziye muallimliğine, Zehra Hanım aynı mektebin Rik'a hocalığına, Hatice Hanım da Fatih İnas Rüşdiyesi Rik'a hocalığına, Münibe Hanım Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi ikinci muallimliğine tayin edilmişlerdi.⁵⁴⁷

Dârümuallimât açıldıktan sonraki yıllarda okuldaki toplam öğrenci sayıları şu şekilde idi:

1871 yılında toplam öğrenci sayısı 45,⁵⁴⁸ 1872 yılında 31,⁵⁴⁹ 1873 yılında 43 idi.⁵⁵⁰

1873-1874 öğretim yılında Dârümuallimât'ta toplam 46 öğrenci eğitim-öğretim görmekteydi.⁵⁵¹ Bunlardan son sınıfta okuyan 17 öğrenci yıl sonunda mezun oldu. Bu öğrenciler Zafer Hanım, Fatma Zehra, Lûtfiye, Hayriye, Nezihe, Fatıma, Maide, Şahende, Hatice, İfakat, Fatma, Hatice, Advıye, Fatma, Hayriye, Seher ve Hayriye hanımlardır.⁵⁵²

1874-1875 eğitim öğretim yılında Dârümuallimât'ta son sınıfta okuyan ve yıl sonunda mezun olan 20 öğrenci vardı.⁵⁵³ Bu yıl öğretmen olarak mezun olanlar şunlardır:

Hafız Seher Hanım, Müzeyyen, Huriye, Naile, Ayşe, Saide, Gülzemin, Narine, Şerife Fatma, Yıldız, Hanife, Hasibe, Adile, Emsal Nur, Emine, Sabiha, Hüsnümelek, Hafize Fatma.⁵⁵⁴

1875 tarihinde Dârümuallimât'ta toplam 58 öğrenci bulunmaktaydı.⁵⁵⁵ Bir yıl sonra yani II. Abdülhamid'in tahta çıktığı tarihte okulda 62 öğretmen adayı vardı.⁵⁵⁶

⁵⁴⁷ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 7.

⁵⁴⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 135.

⁵⁴⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1289, s. 225.

⁵⁵⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1290, s. 197.

⁵⁵¹ Sadık Albayrak, "Osmanlı İmparatorluğunda Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet Dergisi*, c. XI/4 (1972), s. 242; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 118.

⁵⁵² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 707; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 771.

⁵⁵³ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 11.

⁵⁵⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 707.

⁵⁵⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137; Muallim Cevdet, "Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans" s. 188.

⁵⁵⁶ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 188; *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s. 140.

1875-1876 öğretim yılında diğer bir deyişle II. Abdülhamid Devri başladığında Dârümuallimât yalnızca 8 hanım öğretmen adayı mezun verdi. Bunlar; Hafize Fatma, Libabe, İffet, Büyük Fitnat, Nefise, Zehra, Refia ve Âliye Hanımlardı.⁵⁵⁷ Bir sonraki eğitim öğretim yılında okulda son sınıfta 9 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin hepsi mezun olarak şahadetname aldı.⁵⁵⁸ Bu genç öğretmenler şu isimlerden oluşmaktaydı: Ayşe Nazire, Fitnat, Mevhibe, Kamile, Kadriye, Huriye, Ayşe, Saniye, Hafize Hayriye hanımlar.⁵⁵⁹

1877 yılında Dârümuallimâtta toplam öğrenci sayısı 50 idi.⁵⁶⁰ Fakat 1877-1878 öğretim yılında okuldan sadece 5 öğrenci mezun oldu. Bu öğretmen adayları Muhibbe, Hafize Lûtfiye, Zeynep, Selime, Ayşe Hanımlardı.⁵⁶¹ 1877-1878, 1878-1879, 1879-1880, 1880-1881, eğitim-öğretim yıllarında yani dört yıl Dârümuallimât mezun vermedi.⁵⁶² Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Ruslara yenilmesi, muhacirlerin İstanbul'a akın etmesi sonucunda, Dârümuallimât ile birlikte bir çok kurum binasının bu talihsiz insanlara ayrılmasıydı.

Bu tarihlerde Dârümuallimât mezun vermemesine rağmen ilgili tarihlerdeki Devlet Salnamelerinde okulda 1878 yılında 27 öğrenci,⁵⁶³ 1879 yılında 12 öğrenci⁵⁶⁴, 1881 yılında 16 öğrenci bulunduğu belirtilmekteydi⁵⁶⁵.

1882 yılında Dârümuallimât, rüşdiye ve sıbyan şubelerine ayrıldı.⁵⁶⁶ Rüşdiye şubesinde 26, Sıbyan şubesinde 103 olmak üzere toplam 129 öğrenci eğitim görmektedir.⁵⁶⁷ Bu yıl okuldan 15 kişi mezun oldu. Mezun olanların isimleri şunlardı:

Besime, Fakihe, Nefise, Saime, Atiye, Hayriye, Şevket, Nüzhet, Münire, Naime, Büyük Münire, Ayşe, Emine, Makbule, Fatma.⁵⁶⁸

⁵⁵⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 707; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 772.

⁵⁵⁸ *Bilim, a.g.e.*, s. 283; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 11.

⁵⁵⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 707.

⁵⁶⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 387. Ayrıca bkz: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara, 1988, s. 379.

⁵⁶¹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 11.

⁵⁶² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 708.

⁵⁶³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1295, s. 254.

⁵⁶⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296, s. 74.

⁵⁶⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 270.

⁵⁶⁶ Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 543.

⁵⁶⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 193.

⁵⁶⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 709; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 12.

Bir yıl sonra okulun toplam mevcudu 143 idi. Öğrencilerin 42'si rüşdiye, 101'i sıbyan şubesine aitti.⁵⁶⁹ Bunlardan 11'i mezun olarak diploma aldı. Bunlar: Makbule, Servet, Naime, Lûtfiye, Fethiye, Mecide, Küçük Seher, Seniye, Fatma, Büyük Seher hanımlardı.⁵⁷⁰

1885 yılında okulun toplam mevcudu rüşdiye şubesinde 31, sıbyan şubesinde 128 olmak üzere toplam 159 idi.⁵⁷¹ 1883-1884 eğitim öğretim yılında okulun mezun sayısı 19 oldu. Mezun sayısı 1884-1885 eğitim-öğretim yılında 22, bir yıl sonra ise bu sayı 30 olarak gerçekleşti.⁵⁷²

1886 yılında Dârülmuallimât'ın toplam mevcudu; Rüşdiye Şubesi 61, sıbyan şubesi 122 olmak üzere toplam 183 idi.⁵⁷³ Bu yıl okuldaki mezun olanların sayısı ise 15 idi.⁵⁷⁴

1887 yılında sadece 4 öğrenci mezun olabildi. Bu isimler Kıymet, Şerife, Humeyra ve İffet hanımlardı. Bir yıl sonra okulun eğitim-öğretim süresi iki seneye indirilmiş olmasına rağmen mezun sayısı 14'ü geçemedi.⁵⁷⁵ 1890-1891 yılında eğitim-öğretim süresi eski haline yani üç yıla çıkarıldığından dolayı mezun olabilecek ikinci sınıf üçüncü sınıfa geçmiştir. Bu yıl mezun olanlar önceki yıllarda diploma almayı başaramayanlardan oluşmaktaydı.⁵⁷⁶

1317 (1899) Maarif Salnamesin'de 1890 yılında 17, bir sonraki eğitim-öğretim yılında 12, Bir sonraki eğitim öğretim yılında ise 10 mezun kayıtlıdır. Söz konusu eğitim-öğretim yılında Darülmuallimattan mezun olmayı başaran öğrencilerden 3'ü hariç diğerleri öğretmenliğe atandılar. Bunlardan Zekiye Hanım, İzmir'de muallime evveli, Sadiye Hanım, Dârülmuallimâta muavine, Nimet Hanım, Molla Gürani Rüşdiyesi'nde muallime evveli, Remziye Hanım, Selanik'de muallime evveli, Feride Hanım, Dârülmuallimâta muavine, Makbule Hanım, Sivas'da muallime evveli, Fatma Hanım, Dârülmuallimât'da muavine olarak atandılar.⁵⁷⁷ Bir

⁵⁶⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 379.

⁵⁷⁰ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 12; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 709.

⁵⁷¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 401.

⁵⁷² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 709; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 13.

⁵⁷³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 325.

⁵⁷⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 773.

⁵⁷⁵ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 14.; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 643; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 710.

⁵⁷⁶ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 14.

⁵⁷⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 644; *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 711.

yıl sonra mezun olan bazı “muallime hanımlar” ın atandıkları yerler şu şekilde gerçekleşti:

Hayriye Hanım, Dârümuallimât'ta muavine, Növber Hanım, Üsküdar Kız Sanayi'nde muallime, Binnaz Hanım, Molla Gürani Rüşdiyesi'nde muallime, Feride Hanım, Dârümuallimât'ta muallime, Huriye Hanım, Manastır'da muallime evveli, Yaşar Hanım, İzmir'de muallime-i saniye, Naciye Hanım, Dârümuallimât'ta muavine, Fethiye Hanım At Pazarı Rüşdiyesi'nde muavine.⁵⁷⁸

1311-1312 Senesi Maarif-i Umumîye Celilesi İstatistiği isimli yayında 1894-1895 yılında okuldan 15 öğrenci mezun olduğu kayıtlıdır.⁵⁷⁹ Bu öğrencilerin ikisi hariç diğerlerinin atandığı anlaşılıyor. Bu isimler: Hatice Hanım, Dârümuallimât'ta muallime, Zahide Hanım, Fındıklı'da muallime, Nazmiye Hanım, Neharî Kız Sanayi Mektebi'nde muavine, Kevser Hanım, Beşiktaş'ta muavine, Remziye Hanım, Bursa'da Muallime Evveli, Sıdika Hanım Şam'da muallime evveli, Saffet Hanım Eyüp'te muallime, Advıye Hanım, Denizli'de muallime-i saniye, Ayşe Hanım Kırkkilise'de Muallime-i evveli, Hamide Hanım, geceli Kız Sanayi Mektebi'nde Muallime, Seniha Hanım, Neharî Kız Sanayi Mektebi'nde Muallime, Refika Hanım Mamuratülaziz'de muallime-i saniye, Asiye Hanım, Denizli'de muallime-i evveli.⁵⁸⁰

1896-1897 öğretim yılında Dârümuallimât'tan 13 öğrenci mezun oldu. Öğretmenlik diploması alanlardan Kudret, Vahide, Behire, Hatice Hamide, Bergüzar, Seniye, Fatma Hanımlar göreve başlamadılar. Bunların dışındaki diğer altı öğretmen yurdun çeşitli yerlerinde öğretmenliğe atandılar. Bunların atandıkları yerler şöyleydi:

Talat Hanım, Mirgün'de⁵⁸¹ muallime, Zehra Hanım, Taşlıca'da muallime-i evveli, İkbâl Hanım, Samsun'da muallime, Seher Hanım, Şam'da muallime-i saniye, Binhan Hanım, Küçük Mustafa Paşa'da muallime, Sabiha Hanım, Sandıklı'da muallime.

1896 yılında Dârümuallimât 20 öğrenci mezun etti. Mezun olan öğretmenlerin yarısına ülkenin çeşitli yerlerinde görev çıktı. Bu yerler:

⁵⁷⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 711; Söz konusu bu dönem için, *1310-1311 Senesi Maarif-i Umumîye Celilesi İstatistiği* isimli tarihsiz olarak İstanbul'da yayınlanan eserde 31 öğrencinin diploma aldığı belirtilmektedir. Fakat bu bilgi diğer kaynaklarla örtüşmemektedir. s. 6.

⁵⁷⁹ *1311-1312 Senesi Maarif-i Umumîye Celilesi İstatistiği*, İstanbul, 1318, s. 6.

⁵⁸⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 712.

⁵⁸¹ Mirgün'deki bu İnas Mektebi'nin 1321 Maarif Salnamesinde, (s. 176-177) bir fotoğrafı mevcuttur. Ayrıca söz konusu bu okul için; Bkz: *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 3, Gömlek No: 14.

Bedriye Hanım, Molla Gürani’de muavine, Feride Hanım, Fındıklı’da muavine, Şevkiye Hanım, Şam-ı Şerif’de muallime-i saniye, Firdevs Hanım, Sinop’ta muallim-e evveli, Mükrim Hanım, Beşiktaş’ta, Pesent Hanım, Preveze’de muallime-i evveli, Pakize Hanım, Bursa’da muallime-i saniye, Behice Hanım, Yanya muallime-i evveli, Fatma Hanım, Küçük Mustafa Paşa’da muavine, Emine Hanım, Erzurum’da muallime-i evveli.⁵⁸²

1898-1899 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât’ta toplam 96 öğrenci okumaktaydı. Son sınıfta eğitim görmekte olan ve bitirme sınavına giren 26 öğrenciden hepsi başarılı olarak diploma almaya hak kazandılar.

1899-1900 eğitim öğretim yılında Dârümuallimât’ın mezun sayısı 33 idi.⁵⁸³ Bunlardan 8 tanesinin ataması yapıldı. Bunlar:

Kevser Hanım, Kırkkilise’de, Fatma Hanım, Selanik’de, Zehra Hanım, Diyarbakır’da, Zehra Süreyya Hanım, İstanbul Kaya Sultan İbtidâîsi’nde öğretmen olarak atandılar. Bedriye, Emine ve Hatice Hanımlar da öğretmen olarak görevlendirilenler arasında idiler. Bu dönemde muavine olarak sadece Emine Şaziye Şaziment Hanım atandı.⁵⁸⁴ Bir sonraki eğitim öğretim yılında Âliye kısmında 120, Rüşdiye kısmında 102, İbtidâî kısmında 128 olmak üzere toplam 350 talebe vardı.⁵⁸⁵ İbtidâî kısmında son sınıfta 42 öğrenci okumaktaydı. Bunlardan 6’sı imtihana girmedi, 2’si başarısız oldu ve sonuç olarak 34’ü diploma almaya hak kazandı. Bu sayı Rüşdiye kısmında 23, Âliye kısmında 25 idi.⁵⁸⁶ 1901-1902 eğitim öğretim yılında mezun sayısı 33, 1902-1903 eğitim öğretim yılında 30, 1903-1904 eğitim öğretim yılında 42, 1904-1905 eğitim öğretim yılında 47 öğrenci mezun oldu.⁵⁸⁷ Bu sayı 1905-1906 eğitim öğretim yılında 33, 1906-1907 eğitim öğretim yılında 36, 1907-1908 eğitim öğretim yılında yine 36 olarak gerçekleşti.⁵⁸⁸

1901 yılında Dârümuallimât’tan 23 öğrenci diploma almaya hak kazandı. Bu genç öğretmenlerin çoğu ülkenin değişik bölgelerine tayin edildiler; Zehra Hanım, Trabzon Rüşdiyesine öğretmen, Ayşe Mahmure Samsun Rüşdiyesine öğretmen, Feride Hanım, Edirne İnas Rüşdiyesine, öğretmen Hacer Hanım, Eyüp Sultan İnas

⁵⁸² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 713.

⁵⁸³ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 33.

⁵⁸⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 132.

⁵⁸⁵ Cemil Öztürk, “Darümuallimât”, *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 550.

⁵⁸⁶ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 34.

⁵⁸⁷ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 38.

⁵⁸⁸ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 40.

Rüşdiyesi'ne muavine, Tutu Zehra Hanım, Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesine muavine, Saime Hanım, Mirgün İnas Rüşdiyesine muavine, Fatma Şükrüye, Alasonya Rüşdiyesine öğretmen, Saime Hanım, Konya Rüşdiyesine muallime, Müberra Hanım, Rodos Rüşdiyesi'ne öğretmen, Fatma Zehra Hanım, Samsun Rüşdiyesi, Fatma Şahide Hanım, Antalya Rüşdiyesine öğretmen, Cevriye Nefise Hanım, Bafra'ya öğretmen, Nemciye Hanım, Üsküdar Atlama Taşı Rüşdiyesi'ne muavine olarak atandı.⁵⁸⁹

Bütün kadmelerdeki öğrencilerin genel toplamının 380'i bulunduğu⁵⁹⁰ 1902 yılında Dârülmualimât toplam 33 öğrenci mezun etti. Okuldan diploma alan “*muallime hanımlar*” ın da önemli bir kısmı çeşitli okullara atandılar:

Affet Hanım, Biga Rüşdiyesi'ne, Leyla Hanım Kadıköy İnas Rüşdiyesi'ne, Şaziment Hanım, Fındıklı İnas Rüşdiyesi'ne, Nazmiye Hanım, Ereğli Rüşdiyesi'ne, Hacer Hanım, Ankara Rüşdiyesi'ne, Fatma Nazime Hanım, Filibe Rüşdiyesi'ne, Zehra Hanım, Feyziye Manisa Rüşdiyesi'ne, Hasene Hanım, Denizli Rüşdiyesi'ne, Mesrure Hanım, Üsküp Rüşdiyesi'ne, Halime Halide Hanım, Burdur Rüşdiyesi'ne, Fatma Sabire Hanım, Bekir Paşa Mekteb-i İbtidâî'sine, Hidayet Hanım, Sakız Rüşdiyesi'ne öğretmen olarak atandılar.⁵⁹¹

Darülmualimât'tan mezun olan öğrenciler 1900 yılına kadar herhangi bir kursa tabi tutulmadan doğrudan öğretmenlik yapmaya başlayabilmekteydiler. Ancak bu tarihten itibaren göreve başlamadan önce dört ay süresince İstanbul'da bulunan Kız Rüşdiyelerinde staj yaptıktan sonra tayinleri gerçekleşmekteydi.⁵⁹²

Mezun olan öğrencilerin bir kısmı İstanbul'da bir kısmı ise taşralarda istihdam edilmekteydiler. İstanbul'da öğretmenlik yapanların göreve başladıkları yerler şunlardı:

1. Kız Sanat Mektepleri: Dârülmualimât kız meslek okullarına da öğretmen yetiştirmekteydi.⁵⁹³ Bu okulların İstanbul'da toplam sayıları üçtü. Bunlardan biri Üsküdar'da diğer ikisi ise Avrupa yakasındaydı.

⁵⁸⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 134.

⁵⁹⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 73.

⁵⁹¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 135, 136.

⁵⁹² Tümer, “Tanzimattan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi”, s. 116.

⁵⁹³ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 56.

2. İnas Rüşdîyeleri: Bayan öğretmenlerin görev yaptığı okullardan biri de inas rüşdîyeleri idi. İstanbul'da Emirgan, Beşiktaş, Fındıklı, Üsküdar, Sultan Ahmed, Eyüp, Molla Gürani, Atpazarı, Küçük Mustafapaşa inas rüşdîyeleri mevcuttu.

3. Bazı özel okulların ibtidâî ve rüşdiye derecesindeki kısımları kızlara yönelikti. Dolayısı ile Dârümuallimât mezunu bayan öğretmenler için iş imkanı oluşturmakta idiler. Beşiktaş'taki Mekteb-i Hamidî, Veznecilerde Şemsülmaarif, Aksaray'da Mekteb-i Osmanî, Kabataş'ta Şemsülmekatip, Kasımpaşa'da Handika-i Marifet, Fûrûzağa'da Meşriki Füyuzat, Cihangir'de Eser-i Terakki, Haydarpaşa rıhtımında Darülirfan, Kasımpaşa Uzun Yol'da Nemci Terakki bu okullara örnekti.⁵⁹⁴

Dârümuallimât öğrencileri bir takım sosyal faaliyetler içerisine de girmektedirler. 1890 yılında açtıkları sergi bu faaliyetlerden biridir. 38 eşyanın sergilendiği bu faaliyette satılığa çıkarılan parçalar 10 ile 460 kuruş arasında değişmekteydi. Sergiye 22 Dârümuallimât öğrencisi iştirak etmişti.⁵⁹⁵

d. Dârümuallimâta Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar

Müdür ve Müdür Muavini

Okul idaresinden birinci derece sorumlu olan okul müdürü idi. Müdüre bağlı olarak bir müdür ve muavine bulunmaktaydı. Öğretmen sayısı için nizamname ve talimatnamelerde kesin bir rakam verilmiyor, “*Lüzumu kadar muallim ve muallime*” ibaresi yer alıyordu. Bunların haricinde Dârümuallimât'ta okulun hizmetini gören erkek ve kadın hademe ve kadın mubassır bulunmaktaydı.

Müdür ve müdürün görevleri şu şekilde belirlenmişti:

1. Tatil günleri hariç her gün, sabah öğrencilerden önce okulda bulunmak zorunda idiler. Akşam ise öğrencilerin dağılmalarını beklemek mecburiyetleri vardı. Her ikisinden biri mutlaka okulda bulunması gerekmekteydi.⁵⁹⁶

2. Okulun eğitim ve öğretiminden, “*ahval-i umumîyesinden*” maarif nezaretine karşı önce müdür sonra muavini sıfatıyla müdürün sorumludur.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 33.

⁵⁹⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 7, Gömlek No: 184.

⁵⁹⁶ Dârümuallimîn İle İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat, Madde: 6.

⁵⁹⁷ DİKMT, Madde: 7.

3. Müdüre, okulun harici işlerine asla karışamayacağı gibi, dahili işleri ile ilgili olarak da müdürün onayını almadan herhangi bir icraatta bulunamaz.⁵⁹⁸

4. Müdüre devamlı, müdür ise haftada en az bir iki defa dersaneleri ve nakış odalarını dolaşarak muavine, muallim ve muallimeleri, hizmetlileri denetlemeli, hatta ders esnasında dahi sınıfta hazır bulunarak dersin işlenişi hakkında bilgi sahibi olmalıdır.⁵⁹⁹

5. Okuldaki öğretmenlerden ve diğer çalışanlardan görevlerini aksatanlar ve devamsızlık yapanlar hakkında sözlü uyarı, tekrarı halinde yazılı olarak işlem yapma yetkisi okul müdürüne aitti.⁶⁰⁰

6. Müdür, her akşam okul bitiminde ders defterlerini incelemeli ve “görölmüştür” ibaresini yazarak imzalamalı idi.⁶⁰¹

7. Dârümuallimât binası içine, müdür ile muallimlerden ve Maarif Nezaretince herhangi bir iş için görevlendirilenler dışında hiçbir erkek giremez. Öğrenciyi okula götürüp getirmekle görevli kimseler, bina dışında, okul müdürünün belirlediği yerde beklemek zorundadırlar.⁶⁰²

Öğrencilerin sağlığının korunması da okul müdürünün vazifeleri arasında idi. Bu konuda Dârümuallimât talimatnamesinin seksen birinci maddesinde şöyle deniyordu:

“Mektepte sattırılacak mekûlat ve meşrubatın muvafık-ı hıfzısıhhat olup bozuk ve çürük ve kokmuş olmamasına ve fiyatı da âlî bulunmamasına müdür tarafından fevkalade itina olunacaktır”.⁶⁰³

Dârümuallimât için 1869 Maarif Umumîye Nizamnamesinde bayan müdürün idare etmesi düşünölmüştü. Nizamnamenin 71. maddesinde şöyle deniliyordu:

“Dârümuallimât’ın bir müdüresi ve ulûm ve fûnûn-ı muhtelif için lüzumu kadar muallimesi ve nakış ustası ve iki hizmetçi bulunacaktır. Kadınlardan matlubu vechile muallime yetiştirilinceye kadar , müsinn ve edip olmak şartıyla zükûrdan muallim tayini caiz olacaktır”.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ DİKMT, Madde: 8.

⁵⁹⁹ DİKMT, Madde: 9.

⁶⁰⁰ DİKMT, Madde: 10.

⁶⁰¹ DİKMT, Madde: 11.

⁶⁰² DİKMT, Madde: 12.

⁶⁰³ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 341.

⁶⁰⁴ DİKMT, Madde: 71; Ayrıca bkz: Meclis-i Tanzimat Defteri, No: 2, s. 221–245; Düstur, 1. Tertip, Cilt II, s. 184–219 (Öğretmen okulları ile ilgili kısmı, s. 194–199) BOA, Y.EE., Dosya No: 112,

Fakat bunun zorluğu ortaya çıkınca erkek müdürler tarafından idare edildi. Yukarıda görüldüğü üzere 1895 talimatı okulda son söz sahibi olarak erkek müdürü belirlemekteydi. Kadın müdürün yetki alanı okulun içi ile sınırlandırılmaktaydı. Kadın müdür bütün işlerinde erkek müdürün olurlarında idi.

Meşrutiyet döneminin ünlü eğitimcisi Mustafa Sâti Bey söz konusu dönemi anlatırken şunları ifade etmekteydi:

*“Dârülmualimâtın müdürü asıl mektep binasından ayrı bir dairede oturacak, mektebin yalnızca alım-satım ve harici işleriyle uğraşacaktı. Erkek öğretmenler de o dairede bulunacaklar, mektep binasına yalnızca derslerini vermek için gireceklerdi. Bir erkek öğretmen, mektebin kapısından içeri girince kendisine bir kadın görevli refakat ediyordu. Öğretmen dersten çıkar çıkmaz, yine o kadın görevlinin refakatinde binayı terk ediyordu”.*⁶⁰⁵ Fakat bu durum bazı eğitimciler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bunlardan biri olan Nafi Atuf şunları dile getirmekteydi:

*“Kadını bu kadar haysiyetsiz bir vaziyete düşüren, muallimi mektep içinde bir hizmetçinin kontroluna koyan bir terbiye müessesesi içinde kadın tahsil ve terbiye görüyor iddiasında bulunmak elbette güçtür. Kadını da erkek gibi içtimai bir kıymet olarak görmedikten, onun da erkekle müsavi şartlar içinde inkişafı zihniyetini kabul etmedikten sonra kadın tahsili namına yapılan hareketler cılız ve iptidaî kalmaya mahkûmdur”.*⁶⁰⁶

Öğretmenler

Dârülmualimât açılırken öğretmenlerin bayan olması gerektiği düşüncesi hakim idi. Fakat ilk yıllarda hanım öğretmen yokluğu sebebi ile bu gerçekleştirilemedi. Bu konu ile ilgili bir maarif mazbatasında şöyle denilmekteydi:

*“İşbu mektepte iktiza eden ulûm ve sanayi talim etmek üzere kadın hocalar taharrî olunmuş ise de bulunamadığından şimdilik gösterilen mesagi nizamî veçhile hocaların ekserisi musin ve edip olmak üzere zükürdan tayin olunmuştur”.*⁶⁰⁷

Yalnızca dikiş ve nakış derslerini bayan hocalar okutmaktaydı. Dârülmualimât mezunu öğretmenlerin aynı okulda görev yapmaya başlamalarıyla

---

Gömlek No: 6 ; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul, 1338, 469-510.

⁶⁰⁵ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, s. 662; Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, s. 162.

⁶⁰⁶ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 72.

⁶⁰⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 670.

bu zorluk ortadan kalktı.⁶⁰⁸ Nitekim bütün şubelerde kadın öğretmenlerin sayısının erkek öğretmenleri geçmesi ancak 1883 yılında sağlanabildi.⁶⁰⁹ 1890'lı yılların başından itibaren ise erkek öğretmenler en fazla bir iki tane kaldı.⁶¹⁰

Darülmallimat'ın ilk açıldığı zaman Din ve Ahlak dersini Musa Efendi, Hesap ve Coğrafya dersini müderrislerden İsmail Efendi, Sülüs yazıyı Hacı Reşit, Rik'a dersini ise Arif Efendi göstermekteydi. Okulun ilk yıllarında Nakış öğretmenleri Hatice Hanım, Madam Armik ve Resim öğretmeni Madam Balker dışındaki öğretmenler erkekti.⁶¹¹ Bu eğitim öğretim kadrosu fazla değişmeden uzun bir müddet devam etti.⁶¹²

II. Abdülhamid devrinin başlangıcında, okulun eğitim-öğretim kadrosu şu şekilde oluşmaktaydı:

Müdür Emin Efendi, Ulûm-ı Diniye öğretmeni Musa Efendi, Hesap, Coğrafya ve Farişî öğretmeni İsmail Efendi, Sülüs Hocası Hacı Raşit Efendi, Nakış öğretmeni Hatice Hanım ile Madam Armik, Musiki öğretmeni Refika Hanım, Resim öğretmeni mösyö Kesi, Rik'a öğretmeni Arif Efendi.⁶¹³

Bir yıl sonra da okulun eğitim öğretim kadrosu aynı kaldı.⁶¹⁴ 1878 yılında okul müdürlüğüne İsmail Efendi vekalet etmeye başladı. Eğitim-öğretim kadrosunda ise fazla bir değişiklik olmadığı anlaşılıyor. Yani 93 Harbi'nin eğitim-öğretimi çok olumsuz etkilediği yıllarda Dârülmuallimât'ın "heyet-i talimiyesinde" herhangi bir eksiklik olmadı Hatta Musiki öğretmeni Refika Hanım'dan başka aynı ders için Madam Gazik de göreve başladı.⁶¹⁵ Yani 1879 yılında Dârülmuallimât aynı öğretmenler ile yoluna devam etti.⁶¹⁶

1881 yılında okulun idaresinden vekaleten Abdullah Efendi sorumluydu. Öğretmen kadrosunda bulunan isimler, Resim öğretmeni Mösyö Giz, Ulûm-ı Diniye öğretmeni Musa Efendi, Sülüs öğretmeni Reşad Efendi, Rik'a ve Kavâid-i Osmanî

⁶⁰⁸ Şefika Kurnaz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi", *Milli Eğitim*, S. 143, (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1999), s. 105; Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, s. 27

⁶⁰⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

⁶¹⁰ Kurnaz, *Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, s. 91.

⁶¹¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1288, s. 135; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 6.

⁶¹² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1292, s. 137.

⁶¹³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1293, s. 140

⁶¹⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1294, s. 387.

⁶¹⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1295, s. 254.

⁶¹⁶ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296, s. 74.

öğretmeni Arif Efendi, Nakış öğretmeni Hatice Hanım, diğer Nakış öğretmeni Madam Armik idi.⁶¹⁷

1882 yılında Dârülmua'llimâtta, idarenin başına Fatma Zehra Hanım geldi. Bu okulun eğitim öğretim hayatında bir ilkti. Yine bu yıl Lisan-ı Osmanî dersine giren Şakir Efendi okulun eğitim öğretim kadrosuna katılan yeni isim oldu.⁶¹⁸

1882-1883 eğitim öğretim yılına gelindiğinde aynı zamanda müdüre görevini yerine getiren Refika Hanım Musiki dersine, Musa Kâzım Efendi Din dersine, Tarih dersine Nakiye Hanım, Rik'a dersine Besime Hanım, Nakış dikiş dersine Hatice Hanım, Sülüs dersine Ali Efendi girmektedir.⁶¹⁹ Bazı öğretmenler okulda birden fazla derse girebilmekteydiler. Örneğin İsmail Hakkı Efendi, adı geçen ders yılında Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya ve Türkçe derslerine girmektedir. Bu öğretmenlerin dışında Sıbyan kısmında Muhibbe, İfakat ve Sadiye ve Fatma Zehra Hanımlar görev yapmaktaydılar. Bir yıl sonra yeni mezunlardan Fakihe Hanım da eğitim-öğretim kadrosuna dahil oldu.⁶²⁰ Bu tarihte okul müdürü Davut Şükrü Efendi idi.⁶²¹ Fakat bir yıl sonra okul idaresinin başına İsmail Hakkı Efendi geçti.⁶²² 1885 yılında önceki eğitim kadrosuna okul muavinesi Servet Hanım ve Rik'a öğretmeni Saniye Hanım katıldılar.⁶²³

Bir yıl sonra okulun rüşdiye şubesinin muavine kadrosunda Servet Hanım'ın yerine Emine Hanım göreve başladı. Bu yıl okulun sıbyan şubesinde bazı değişiklikler oldu. Bu şubenin 1886 yılındaki öğretmen kadrosu şöyleydi: Lutfiye Hanım, Sadiye Hanım, Fakihe Hanım, Asiye Hanım, Emine Hanım ve Fatma Hanım.⁶²⁴

1898 eğitim-öğretim yılında Müdür Hacı Mehmed Hulusi Efendi idi. Okulda görevli erkek öğretmenler şunlardı:

Arapça öğretmeni Halil Efendi, Kitabet öğretmeni Said Efendi,⁶²⁵ Ulûm-ı Diniye öğretmeni Süleyman Efendi, diğer Ulûm-ı Diniye öğretmeni Mustafa Efendi, Rik'a ve Sülüs Ziya Efendi, Kur'ân-ı Kerîm Galip Efendi. Bayan öğretmenler ise

⁶¹⁷ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1298, s. 270

⁶¹⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1299, s. 260.

⁶¹⁹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

⁶²⁰ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 12.

⁶²¹ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1300, s. 192.

⁶²² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1301, s. 378.

⁶²³ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1302, s. 401.

⁶²⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 325.

⁶²⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 54.

Ulûm-ı Mütenevviâ ve El Hünelerleri öğretmeni Sıdika Hanım, Farsça ve Tarih öğretmeni Nakiye Hanım,⁶²⁶ Şube öğretmeni Lutfiye Hanım, Nakış Öğretmeni Hatice Hanım, Kavâid ve Mütenevviâ Şube öğretmeni Reşide Hanım, Şube öğretmeni Maide Hanım, Şube Nakış öğretmeni Matmazel Aleksandr,⁶²⁷ Piyano öğretmeni Madam Halçika, muavineler ise Makbule, Feride, Naciye ve Hatice Hanımlardı.⁶²⁸ Ayrıca Tezgah öğretmeni Lûtfiye Hanım, Nakış öğretmeni Hatice Hanım, Tarih öğretmeni Samiye Hanım, Kavaid dersi öğretmeni Reşide Hanım, Kıraat Dersi Maide Hanım, Ulûm-ı Diniye dersi öğretmeni Hatice Hanım, Resim Dersi öğretmeni Matmazel Gırmiryan bulunuyorlardı. Bunlardan başka bu ders yılında okul kadrosunda Hanife, Sadiye, Hayriye, Feride, Naciye, Makbule hanımlar bulunmaktaydı. Bu tarihte Hendese ve Hesap dersi öğretmeni Abdüllatif Efendi, Farisî, Kitabet ve Kavaid öğretmeni Sait Efendi, Ulûm-ı Diniye dersi öğretmeni Mustafa, Kur'ân öğretmeni Galip Efendi ve Yazı dersi öğretmeni Ziya Efendi idi.⁶²⁹

1901-1902 Dârümuallimât müdürlüğüne din dersi öğretmeni Hacı Numan Efendi getirildi.⁶³⁰ Söz konusu ders yılında okulun eğitim öğretim kadrosu şu isimlerden oluşmaktaydı:

Müdür Hacı Numan Efendi, Hendese ve Hesap dersi öğretmeni Abdüllatif Bey, Arapça öğretmeni Halil Efendi,⁶³¹ Farisî ve Kitabet öğretmeni Sait Efendi, Ulûm-ı Diniye öğretmeni Mustafa Efendi, Kur'ân-ı Kerîm öğretmeni Galib Efendi, Rik'a ve Sülûs öğretmeni Ziya Efendi. Okulun diğer öğretmenleri bayandı. Bunlar ise şu isimlerden oluşmaktaydı:

Sıdika Hanım, Latife Hanım, Hatice Hanım, Reşide Hanım, Hafize Hanife Hanım, Maide Hanım, Samiye Hanım, Sadiye Hanım, Hatice Hanım, Hayriye Hanım, Feride Hanım, Naciye Hanım, Makbule Hanım, Fatma Hanım, Madam

---

⁶²⁶ Nakiye Hanım ile ilgili olarak Bkz: *BOA, İ.TAL*, İrade: 80; *BOA, İ.TAL*, İrade: 181; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 29.

⁶²⁷ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 61.

⁶²⁸ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1316*, s. 639; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 56.

BOA, MF.ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 57; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 62.

⁶²⁹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 58; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 59; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 60; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 63; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 64; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 32.

⁶³⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1319, s. 380; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, s. 677.

⁶³¹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 31.

Halçika, Matmazel Aleksandır, Matmazel Garmiryar. Bunların dışında Muavine Leman Hanım ve Muavine Muhlise Hanım yer almaktaydılar.⁶³²

1903 yılında Dârümuallimât'ta öğretmenler Hendese ve Hesap dersi öğretmeni Abdülatif Bey, Kavâid, Farisî ve Kitabet öğretmeni Sait Efendi, Arapça öğretmeni Halil Efendi, Ulûm-ı Diniye dersine müdür Hacı Numan Efendi, Rik'a ve Sülûs Tahsin Efendi, El Hünerleri dersine okulun muavinesi Latife Hanım, şube-i Kavâid dersine Reşide Hanım, İdare-i beytiye dersine Hanife Hanım, şube-i Kıraat dersine Maide Hanım, Tarih dersine Samiye Hanım, Ulûm-ı Diniye Hadice, Nakış dersine Naciye Hanım, şube muallimi Makbule Hanım, Hüsn-i Hat dersine Fatma Hanım girmekteydi. Okulda muavine olarak Leman, Nakiye ve Emine Hanımlar görev yapmaktaydı. Sadiye, Feride ve Fatma hanımlar da muallime sıfatıyla okulun eğitim ve öğretim kadrosuna dahil idiler.⁶³³

Bir yıl sonra eğitim öğretim kadrosu şu şekildeydi:

Müdür Hacı Numan Efendi, öğretmenler ise Lütfiye hanım, Hanife Hanım, Feride Hanım, Hatice Hanım ve Makbule Hanım idi.⁶³⁴

1325 (1907) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi'ne göre okulda müdür Hacı Sadık Efendi yardımcısı ise Latife Hanım idi. Okuldaki muallimeler ise Maide Hanım, Hanife Hanım, Saide Hanım, Hatice Hanım ve Feride hanımlardı.⁶³⁵

Muallim ve muallimeler Dârümuallimât'a geldiklerinde kendilerine tahsis edilen ayrı öğretmen odalarında oturmak zorundaydılar. Muallimler kendi ders zamanları gelmeden kesinlikle dersanelere giremezlerdi. Ayrıca erkek muallimler ders sona erip dershaneye müdüre, muavine, hizmetçi yahut bayan mubassır gelip kendilerine eşlik etmeden katiyen dersane dışına çıkamazlardı.⁶³⁶

Muallim ve Muallimeler sınıf defterini imzalamak mecburiyetindeydiler. Defteri boş bırakanlar, derse on dakikadan fazla gecikenler, vaktinden evvel dersten çıkanlara o derse girmemiş muamelesi yapılacağı gibi bu kusurları alışkanlık haline getirenler hakkında maaş kesim cezası uygulanmaktaydı.⁶³⁷

⁶³² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1319*, s. 130; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 73.

⁶³³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 133.

⁶³⁴ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1322, s. 443; Sırma, *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, s. 67.

⁶³⁵ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1325, s. 527.

⁶³⁶ *DİKMT*, Madde: 13.

⁶³⁷ *DİKMT*, Madde: 14.

Geçerli bir mazerete binaen derse gelemecek olan öğretmenler bu durumu ders zamanından önce okul idaresine bildirmek durumundaydılar. Bunu yapmayanların maaşlarından o derse ait miktar kesilmekteydi. Bir ayda beş dersten fazla mazeret izni alanların yerine en az bir ay müddetince yarı veya üçte bir maaşla vekil öğretmen tayin olunmaktaydı.⁶³⁸ Mazeretine binaen derse gelmeyen öğretmenin özrünün okul idaresince kabul edilebilir olması gerekmektedir. Müdürün bu konuda inceleme başlatma yetkisi vardı.⁶³⁹

Özürsüz olarak bir ay içerisinde üç defa okula gelmeyen öğretmenler ve muavineler müstefî sayılarak yerlerine yenileri tayin edilmekteydi.⁶⁴⁰

Öğretmenler, öğretmekle mükellef oldukları dersi uygulamalı olarak hakkıyla öğretmeye ve seçilen kitaplar dışında başka eserleri kullanmamaya ve öğrencilerin ellerinde de dersle ilgili olmayan dokümanların bulunmasını önlemeye mecbur idiler.⁶⁴¹

Öğretmenler her derste öğrencilere ödev vermeli, ödevleri toplayıp kontrol ettikten sonra iade etmeli ve öğrenciler hocalarının görmüş ve düzeltilmiş olduğu ödevlerini defterlerine kaydetmeliydiler.⁶⁴²

Öğretmenler çalışan ve çalışmayan öğrenci arasındaki farkı gözetmeli çalışmayan öğrenciyi cezalandırdığı gibi, özellikle çalışan öğrenciyi ödüllendirmeye gayret sarf etmelidir.⁶⁴³

Erkek ve Bayan öğretmenlerin, dersle ilgili konular haricinde öğrencilerle görüşmeleri, onlar karşısında kahve, sigara içmeleri ve yemek yemeleri yasaktı. Aynı şekilde öğrencilere hizmet ettirmeleri de kesinlikle yasaktı.⁶⁴⁴

Muavine ve Mubassıraların Görevleri

Muavine ve mubassıralar, öğrenciler okula gelmeye başladıktan itibaren görevli oldukları dersanelerde hazır bulunup görevlerini yaparlar ve öğretmenler gelmeden de sınıfı terk edemezlerdi. Sınıfın yoklamasını yapmak, öğrencileri derse

---

⁶³⁸ *DİKMT*, Madde: 15.

⁶³⁹ *DİKMT*, Madde: 16.

⁶⁴⁰ *DİKMT*, Madde: 17.

⁶⁴¹ *DİKMT*, Madde: 18.

⁶⁴² *DİKMT*, Madde: 19.

⁶⁴³ *DİKMT*, Madde: 20.

⁶⁴⁴ *DİKMT*, Madde: 21.

hazırlamak, ödevlerini kontrol etmek, kılık kıyafetleri konusunda onları uyarmak muavine ve mubassıraların görevleri idi.⁶⁴⁵

Teneffüs zamanlarında öğrencilerin kuraldışı davranışlarını ve “*Muhalif-i edep ve terbiye*” hal ve harekette bulunmalarını önlemekte adı geçen görevlilerin sorumluluğu altında idi.⁶⁴⁶ Muavine ve mubassıralar yemek, abdest ve namaz vb. zamanlarında da öğrenciyi kendi başına bırakmayıp onlara eşlik etmekteydiler. Öğrenciler tertip ve düzenli olmak durumunda idiler. Bu konuda talimatnamede şunlar dile getirilmekteydi:

“*Talebat dersshanelere girip çıktıklarında gayr-i muntazam bulunmayıp, kötü lakırdı etmeyecekler ve ikişer ikişer muntazam bir halde bulunacaklardır*”.⁶⁴⁷

Ders zamanlarında dışarıya çıkan öğrencileri gözetim altında tutmak da muavine ve mubassıraların görevleri arasında idi.⁶⁴⁸

Muavine ve mubassıralar bayan veya erkek öğretmenlerden biri derse gelmediğinde, okul müdürünün isteği üzerine derse girmekte, sınıf defterini de kendileri imzalamaktaydılar.⁶⁴⁹

Dârümuallimâta Bevvab ve Hademenin Görevleri

1. Gündüz vakitlerinde daha doğrusu okulun açık olduğu saatlerde bevvab daima kapıda beklemek zorunda idi. Müdürün izni olmadan okula mensup olan kişiler dışında kimseyi okula bırakmamakla yükümlü idi.⁶⁵⁰

2. Akşam tatilinden önce okulu terk etmek isteyen öğrencileri dışarı çıkartmamakta bevvabın görevleri arasında idi.⁶⁵¹

3. Bevvab geceleri okulda kalmak ve zaman zaman okulu kontrol etmek zorunda idi. Okulda misafir olarak kimse geceleyemezdi. Sabah ve akşamları hademenin işlerine yardımcı olmak da bevvabın görevleri arasındaydı.⁶⁵²

4. Hademe okulun temizliğinden ve okul eşyalarının tertip ve düzeninden sorumludur. Ayrıca okul müdürünün vereceği görevleri yapmakla yükümlüdür.⁶⁵³

---

⁶⁴⁵ *DİKMT*, Madde: 22.

⁶⁴⁶ *DİKMT*, Madde: 23.

⁶⁴⁷ *DİKMT*, Madde: 24.

⁶⁴⁸ *DİKMT*, Madde: 25.

⁶⁴⁹ *DİKMT*, Madde: 26.

⁶⁵⁰ *DİKMT*, Madde: 77.

⁶⁵¹ *DİKMT*, Madde: 78.

⁶⁵² *DİKMT*, Madde: 79.

⁶⁵³ *DİKMT*, Madde: 80.

e. Dârümuallimât'ın Diğer Özellikleri

Dârümuallimât'ta eğitim-öğretim süresi üç yıl idi.⁶⁵⁴ ihtiyat kısmının eğitim-öğretim süresi ise altı yıldır.

Dârümuallimât'a kabul şartları şunlardı:

Okula İnas Rüşdiye mektebinden mezun olanlar kabul edildiği gibi ihtiyat kısmından mezun olanlar da imtihansız olarak kabul edilmektedirler.⁶⁵⁵

Ayrıca okula kayıt olmak isteyenler Nüfus cüzdanı (Tezkire-i Osmanî) ilm-i haber, aşı kartı vb. belgelerini ibraz etmek durumunda idiler.⁶⁵⁶

II. Abdülhamid devrinde Dârümuallimât'ı detaylı anlayabilmek için incelenmesi gereken özelliklerden biri de ödül ve ceza konusudur.

Dârümuallimât'ta ödül işlemi şu şekilde gerçekleşmekteydi:

Her Perşembe günü akşamı müdür yahut onun emriyle müdüre dersaneleri dolaşarak bir hafta zarfında mükafata nail olan öğrencilerin isimlerini yüksek sesle okuyarak takdiriye belgelerini vermekteydi. Bu arada ceza alan öğrencilerin isimleri de okunmaktaydı.⁶⁵⁷

Ödül, sebebinin derecesine göre beş türlüydü. Bunlar şöyle sıralanmaktaydı:

1. Aferin
2. Tahsin
3. İmtiyaz
4. Levha-i iftihar
5. Mükafat⁶⁵⁸

Aferin: Bu belge dersine çalışan, görevlerini yapan, okul kurallarına riayet eden, hal ve hareketlerine dikkat edenlere verilmekteydi. Muavine yahut öğretmenler aferin alacak olan öğrencinin isimlerini ve aferin verilme sebebini yazmaktaydılar.⁶⁵⁹

Tahsin: Dört aferine bedel olan bu belge dersine olağan üstü çalışanlara, kitap ve defterlerini temiz tutanlara, bütün görevlerini yapanlara verilmekte olan bir belge

---

⁶⁵⁴ Berker, *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁵⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 321.

⁶⁵⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 322.

⁶⁵⁷ *DİKMT*, Madde: 39.

⁶⁵⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 331.

⁶⁵⁹ *DİKMT*, Madde: 41.

idi. Bu belge müdürün onayı ile muavine, öğretmenler veya mubassıra tarafından sınıf defterine yazılmaktaydı.⁶⁶⁰

İmtiyaz: Sekiz aferin veya iki tahsine bedeldi. Öğretmenler, muavine ve mubassıranın çok memnun olduğu öğrencilere verilir. Bu belgeyi ancak müdür verir. ⁶⁶¹

Bir öğrenciye verilen aferin belgesinin adedi on beşi, tahsinin adedi ikiyi, imtiyaz adedi biri geçemezdi. Deftere yazılan belgeler muhakkak verilmeliydi. ⁶⁶²

Levha-i iftihar: Camlı ve süslü olan bu levhaya, bir ay zarfında on beş aferin, iki tahsin ve bir imtiyaz belgesi alan öğrencilerin isimleri celi hat ile yazılıp, okulun en fazla göze çarpan bir yerine asılır. ⁶⁶³

Mükafat: Bir sene boyunca iki defa levha-i iftihara isimleri yazılanlara ve yıl boyunca elli aferin toplayarak müdüriyete getirenlere maddi ve manevi değeri yüksek bir kitap hediye edilir. ⁶⁶⁴

Ödül, bazen Maarif Nezaretinin yüksek bürokratları veya eşlerinin katılımı ile gerçekleşmekteydi. 5 Kasım 1883 yılında yapılan ödül töreninde yöneticilerle birlikte dönemin Maarif Nazırı Mustafa Paşa'nın hanımı da bulunmuş ve bir konuşma yapmıştı. ⁶⁶⁵

Dârümuallimât'ta ceza, işlenen suça göre, yediye ayrılmaktaydı. ⁶⁶⁶ Bunlar şöyle sıralanıyordu:

1. İhtar ve tembih.
2. Tekdir.
3. Tevkif.
4. Alenen tekdir.
5. İhbar ve şikayet.
6. Geçici ihraç.
7. Kesin ihraç.

İhtar ve tembih: Müdür tarafından belirlenecek müdüre, muavine veya muallime tarafından öğrenciye yapılan nasihatten ibaret idi. Derslere gereken özeni

---

⁶⁶⁰ *DİKMT*, Madde: 42.

⁶⁶¹ *DİKMT*, Madde: 43.

⁶⁶² *DİKMT*, Madde: 44.

⁶⁶³ *DİKMT*, Madde: 46.

⁶⁶⁴ *DİKMT*, Madde: 47.

⁶⁶⁵ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁶⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 327.

göstermemek, görevlerini yapmamak, “*Küçük yaramazlıklarda bulunmak*” bu cezanın verildiği durumlardı. Bu hallerde muavine, mubassıra veya öğretmenlerden biri sınıf listesinde ceza alan öğrencinin isminin karşısına “*Falan sebepten İhtar ve tembih cezası verildi*” ibaresi yazılarak imzalanmaktaydı.⁶⁶⁷

Tekdir: Müdür veya onun tensibi ile müdüre odasına çağrılan öğrenciye uyarı ve nasihatte bulunulur. Derslere çalışmamak, daha önce yapılan ihtar ve tembihe kulak asmamak, gürültü ve yaramazlık yapmak hallerinde uygulanan ceza idi. Ceza, nedeniyle birlikte, sınıf defterine işlenerek imzalanırdı.⁶⁶⁸

Tevkif: Öğrenciyi yemek teneffüsünden mahrum edip, bir muavine veya mubassıranın gözetiminde, tahsis edilen bir dershanede ona yazı yazdırmaktır. Tembih ve tekdir cezalarının yetersiz görüldüğü hallerde verilen bir ceza idi. Bu ceza da diğerleri gibi imza ve kayıt altına alınmaktaydı.⁶⁶⁹

Alenen tekdir: Sicil defterine okul müdürü tarafından “*Falan sene talebattan falan hanım şu sebepten dolayı tekdir-i aleniye müstahak görüldü*” Yazılarak bu ibarenin müdür, yahut onun isteğiyle müdüre tarafından, dershanede, öğrencilerin önünde, alenen okunması şeklinde cereyan eden cezadır.

Bu ceza öğrencilerin önceki cezalara rağmen düzelmemesi ve suçlarında ısrar etmesi, arkadaşlarıyla kavga etmesi, aşırı yaramazlık yapması hallerinde uygulanmakta olan bir ceza türü idi. Ceza, muallim, muallime, muavine veya mubassıra tarafından sınıf defterine kayıt ve imza edilirdi.⁶⁷⁰

İhbar ve şikayet: Yukarıda bahsedilen cezalardan uslanmayıp, dersine çalışmayan ve kabahatlerinde ısrar eden öğrenciler için uygulanan cezadır. Bu durum müdür tarafından velisine yazılı veya sözlü olarak ihbar ve şikayet olunur.⁶⁷¹

Geçici ihraç: Ceza alan öğrenciyi işlediği kabahate göre bir haftadan bir aya kadar okuldan uzaklaştırma cezasıdır. Cezayı alan öğrencinin velisine bu durum, okul idaresi tarafından yazılı olarak bildirilir.⁶⁷²

Kesin ihraç: Öğrenciye verilen cezaların en ağırıdır. Bu ceza bütün, uyarı ve cezalara rağmen hiçbir şekilde düzelmeyen öğrenciler için uygulanır. “*İhlal-i edep*

---

⁶⁶⁷ *DİKMT*, Madde: 28.

⁶⁶⁸ *DİKMT*, Madde: 29.

⁶⁶⁹ *DİKMT*, Madde: 30.

⁶⁷⁰ *DİKMT*, Madde: 31.

⁶⁷¹ *DİKMT*, Madde: 32.

⁶⁷² *DİKMT*, Madde: 33.

ve intizama cüret edenler”, maarif nezaretine bildirilerek okuldan uzaklaştırılırlar, nezaretten aksi yönde bir emir gelmedikçe de okula alınmazlar.⁶⁷³

Geçici ve kesin ihraçta işlenen kabahat sınıf defterine yazılmamayı gerektirecek kadar ağır ise, müdüriyete bu durumu bildirir bir rapor yazılır. Sınıf defterine ise “*Falan hakkında müdüriyete ayrıca bir rapor takdim kılınmıştır*” ibaresi yazılmaktaydı.⁶⁷⁴

Geçici ve kesin ihraç dışındaki cezaların “*Kabil-i af*” olanlarını öğrencilerin telafi etme şansları vardı. Bunun için de çeşitli sayıda aferin veya tahsin almalıydılar. Cezaların affi için öğrencilerin alması gereken “*Evrak-ı takdiriyeler*” şunlardı:

İhtar ve tembih: Bir aferin.

Tekdir: İki aferin.

Tevkif: Bir tahsin veya dört aferin.

Alenen takdir: Bir tahsin ve bir aferin veya beş aferin.

İhbar ve şikayet: Bir imtiyaz, iki tahsin veya sekiz aferin.⁶⁷⁵

Bir haftalık ders sürecinde sekiz defa ihtar ve tembih veya dört takdir veya iki tevkif veya iki takdir-i aleni, cezasına çarptırılan öğrenci peder veya velisine şikayet olunurdu.⁶⁷⁶ Ayrıca bir ay süresince bir iki defa şikayet olunan öğrenci geçici ihraç cezasına çarptırılırdı.⁶⁷⁷

Dârümuallimâtta işlerin yürümesinde kolaylık sağlamak amacıyla bir takım defterler tutulmaktaydı.⁶⁷⁸ Sayısı beşi bulan defterler ve kullanıldıkları yerler şunlardı:

1. Yevmiye Defteri:

Her sınıfın kendisine ait bir yevmiye defteri bulunmaktaydı. Bu deftere öğrencilerin çalışmalarına yönelik olarak öğretmenlerin değerlendirmeleri kayıt edilmekteydi. Öğrencilere verilen her türlü mükafat ve cezalarda bu defterde yer alırdı. Defterde silinti ve kazıntının olmaması gerekirdi. Deftere öğrencilerin isimlerini yazmak muavin ve mubassıraların göreviydi.⁶⁷⁹

2. Sicil Defteri:

⁶⁷³ *DİKMT*, Madde: 34.

⁶⁷⁴ *DİKMT*, Madde: 35.

⁶⁷⁵ *DİKMT*, Madde: 36.

⁶⁷⁶ *DİKMT*, Madde: 37.

⁶⁷⁷ *DİKMT*, Madde: 38.

⁶⁷⁸ *DİKMT*, Madde: 68.

⁶⁷⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 338.

Öğrencinin siciline yönelik tutulan bu defterde öğrencinin okula girişinden mezun olduğu tarihe kadar almış olduğu ödül ve cezalar bulunmaktaydı.

3. Evamir ve Talimat Defteri:

Okula gelen resmi emirler ve tebligatların yazıldığı defterdi. Bu deftere aynı zamanda üst makamlara yazılanların da bir sureti kayıt edilirdi.⁶⁸⁰

4. Muhabere Defteri:

Öğrencilerin okula giriş tarihleri, velileriyle birlikte oturdukları adres, okula kiminle gidip geleceği ve velileriyle vuku bulan her türlü yazışmanın yer aldığı defterdir.

5. Demirbaş Defteri:

Okuldaki bütün araç ve gereçlerin kayıtlı olduğu defterdir. Eşyalar eskiyip değiştirildiğinde veya tamir edildiğinde deftere kaydedilirdi.

Öğrencilerin umûmî ve hususi imtihanlarda aldıkları sonuçları bildirir cetveller okulda özenle saklanırdı.⁶⁸¹

Öğrenciler okula gelmedikleri günler için anne ve babalarından mazeretleriyle ilgili bir belge yahut doktor raporu getirmeliydiler. Aksi takdirde cezaya çarptırılırlardı. Mazeretsiz bir gün gelmemenin cezası bir tevkifti. Mazeretsiz bir ay okula gelmeyenlerin kayıtları silinirdi. Her ne sebeple olursa olsun bir eğitim-öğretim yılı boyunca üç ay derse gelmeyenler genel sınavlara katılamazdı.⁶⁸²

Okul müdürü, okuldaki müdüre, muallim, muallime vb. okul çalışanlardan herhangi bir yanlış davranışına şahit olur veya hissederse ilgili şahsı geçici olarak okula gelmekten men ederek durumu maarif nezaretine bildirir ve gelen emre göre hareket ederdi.⁶⁸³

Müdürün izni olmadan, müdüre, bayan öğretmenler veya öğrenciler ile görüşmek üzere okula hiçbir kadın giremezdi.⁶⁸⁴

Bayan öğretmenlerin, öğrencilerin okul içinde dahi “Açık saçık” gezmeleri yasaktı. Söz konusu kişiler okul idaresinin kabul ettiği kıyafetle dolaşmak zorunda

⁶⁸⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 339.

⁶⁸¹ *DİKMT*, Madde: 69.

⁶⁸² *DİKMT*, Madde: 70.

⁶⁸³ *DİKMT*, Madde: 71.

⁶⁸⁴ *DİKMT*, Madde: 72.

idiler.⁶⁸⁵ Aynı zamanda bu kişiler okula gelip giderken de kıyafetlerine dikkat etmeleri gerekmekteydi.⁶⁸⁶

Sabahları ve akşamları yani öğrencilerin okula geliş ve gidişlerinde okul civarındaki hal ve hareketlerinden müdürden başka müdür, muavine, mubassırae hanımlar mesul idiler.⁶⁸⁷

Öğrencilerin üzerlerinde ve çantalarında mücevherat, para veya kıymete haiz değerli eşyanın bulunması yasaktı. Öğrencilerin okula ders araç ve gereçleri dışında herhangi bir eşya getirmeleri de yasak kapsamındaydı.⁶⁸⁸

3. TAŞRADAKİ DÂRÜLMUALLİMİNLER

Taşrada öğretmen yetiştirme girişimi Tanzimat döneminin sonlarında başlamıştı. Bu konuda ilk olarak Bosna, Girit ve Konya'da girişimlerde bulunuldu.⁶⁸⁹

II. Abdülhamid devrinde taşrada açılan ilk Dârümuallîm Kosova Vilayeti'ne bağlı Piriştine'de 1880 yılında kuruldu.⁶⁹⁰

1885 yılında taşra Dârümuallimînlerinin kurulmasına hız verildi.⁶⁹¹ 1886 yılında taşrada Dârümuallimîn-i Sıbyan okullarının bulunduğu yerler şunlardı:

Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Hüdevendigâr, Halep, Mamuratülaziz, Sivas, Amasya, Bolu, Van, Erzurum, Musûl.⁶⁹²

Basım tarihi bilinmeyen bir istatikte 1892–1893 öğretim yılında taşrada bulunan Dârümuallimînlerine ve öğrenci sayılarına ait şu bilgiler yer almaktaydı:

---

⁶⁸⁵ *DİKMT*, Madde: 73.

⁶⁸⁶ *DİKMT*, Madde: 74.

⁶⁸⁷ *DİKMT*, Madde: 75.

⁶⁸⁸ *DİKMT*, Madde: 76.

⁶⁸⁹ Berker, *a.g.e.*, s. 142; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 228.

⁶⁹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 150.

⁶⁹¹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 217.

⁶⁹² *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1303, s. 326.

NO	Öğretmen Okullarının Açıldıkları Yerler	Öğrenci Mevcudu
1	Adana	2
2	Ankara	12
3	Bursa	30
4	Diyarbakır	16
5	Edirne	30
6	İzmir	7
7	Kastamonu	8
8	Konya	23
9	Manastır	45
10	Selanik	29
11	Sivas	13
12	Şam	31
13	Trabzon	8
14	Yanya	23

Söz konusu eğitim-öğretim yılında mevcut 14 Dârümuallimîn'de 277 öğrenci öğrenim görmekte idi.⁶⁹³

1318 tarihli Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi, İhsaiyat Kalemi'nde yer alan ülke genelindeki Dârümuallimîn ve öğrenci sayısı şöyle idi:

1. Bursa Dârümuallimîni (21 öğrenci), 2. Ankara Dârümuallimîni (16 öğrenci) , 3. Diyarbakır Dârümuallimîni (3, öğrenci), 4. Kastamonu Dârümuallimîni (14 öğrenci), 5. Trabzon Dârümuallimîni (3 öğrenci), 6. Adana Dârümuallimîni(1 öğrenci), 7. Sivas Dârümuallimîni (11 öğrenci), 8. Konya Dârümuallimîni (15, öğrenci), 9. İzmir Dârümuallimîni, (Öğrenci yok), 10. Şam Dârümuallimîni (36 öğrenci), 11. Selanik Dârümuallimîni (40 öğrenci),, 12. Edirne Dârümuallimîni (50 öğrenci), 13. Yanya Dârümuallimîni (19, öğrenci), 14. Manastır Dârümuallimîni (18 öğrenci).⁶⁹⁴

⁶⁹³ *Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi İstatistiği*, İstanbul, Tarihsiz, s. 45.

⁶⁹⁴ *Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi, İhsaiyat Kalemi*, İstanbul, 1318, s. 46.

Bir sonraki eğitim-öğretim yılında öğretmen okullarının aynı yerlerde açık kaldığını fakat geçen bir yıl zarfında yenisinin açılmadığını görüyoruz. Ayrıca öğrenim gören öğretmen adaylarında bir azalma da söz konusudur.

Dârümuallimînler öğretmen mesleğine verilen önemin azlığı vb. sebeplerle öğrencilerin fazla ilgi gösterdikleri okullar değillerdi. Bu nedendir ki açıldıkları yerlerde öğrenci yetersizliğinden devamlılık gösterememiş, aralıklarla kapanıp açılmıştır.

1316 (1898) Maarif Salnamesi'ne göre taşrada öğretmen okulu sayısı 4'dü. Bunlar, Edirne, Şam, Manastır ve Yanya'da idi. Bu okullarda toplam 65 öğretmen adayı eğitim ve öğretimini sürdürüyordu. Dört Dârümuallimîn öğretmen sayısı her okulda birer olmak üzere dört tane idi. Ayrıca her okulda bir hademe kadrosu bulunuyordu.⁶⁹⁵

1317 (1899) Maarif Salnamesine göre başkent hariç ülke genelinde 13 Dârümuallimîn vardı. Öğretmen okullarının bulunduğu yerler şöyle idi:

Edirne Vilayeti, Adana Vilayeti, Ankara Vilayeti, Aydın Vilayeti (İzmir Dârümuallimîni), Hüdevendigâr Vilayeti (Bursa Dârümuallimîni), Diyarbakır Vilayeti, Selanik Vilayeti, Sivas Vilayeti, Trabzon Vilayeti, Konya Vilayeti, Manastır Vilayeti, Yanya Vilayeti ve Kastamonu Vilayeti.

Adı geçen Dârümuallimînler'in öğretmen ve öğrenci tablosu şu şekilde idi:

696

---

⁶⁹⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 785, 1083, 1185, 1213.

⁶⁹⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 878, 929, 949, 980, 1144, 1195, 1208, 1248, 1288, 1309, 1353, 1388, 1453.

Öğretmen Okullarının Buldukları Yerler	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Adana	3	1
Ankara	10	1
Bursa	20	1
Diyarbakır	9	1
Edirne	25	1
İzmir	21	2
Konya	7	1
Manastır	2	1
Selanik	48	7
Sivas	9	1
Trabzon	5	1
Yanya	8	1
Genel Toplam:	167	19

1318 (1900) Maarif Salnamesi'nde yukarıdaki Dârümuallimînlerden başka Sana'da da bir öğretmen okulu açıldığı kayıtlıdır.⁶⁹⁷

Genelde iki yıl öncesine ait istatistiklerin yer aldığı 1321 (1903) Maarif Salnamesi bilgilerine göre taşradaki öğretmen okullarının sayısı 20'ye yükselmiştir. Bu okulların bulunduğu yerler, buralarda görevli öğretmenler ve öğrenim gören öğretmen adayları sayıları şu şekilde idi:

⁶⁹⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 1409; Yahya Akyüz' e göre 1900 yılında taşradaki öğretmen okullarının sayısı 15 idi. Bu okullar şu merkezlerde bulunmaktaydı: Üsküp, Musul, Bağdat, Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Edirne, İzmir, Konya, Manastır, Selanik, Sivas, Trabzon, Yanya. Okullardaki öğrenci sayısı 496 idi; Bkz: Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 228; Bu bilgiler 1900 tarihli Maarif Salnamesi'nde yer alan bilgiler ile çelişiyor görünebilir fakat Maarif salnamelerinin bazı konularda güncel bilgiler yansıtmadığı gerçeğini unutmamak gerekir.

Öğretmen Okullarının Buldukları Yerler	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Adana	10	1
Ankara	17	1
Bağdat	25	4
Bursa	45	1
Debre	4	1
Diyarbakır	10	1
Edirne	68	1
İzmir	28	5
Kastamonu	7	1
Konya	80	2
Kosova	42	3
Manastır	19	1
Musul	11	2
Sana	15	4
Selanik	53	6
Sivas	21	2
Taiz	20	3
Trablusgarp	20	1
Trabzon	25	1
Yanya	21	1
Genel Toplam:	541	42

II. Abdülhamid döneminin sonlarında 1905–1906 eğitim öğretim yılında başkent hariç ülke genelinde 32 tane Dârümuallimîn bulunmakta idi.

Öğretmen okullarının buldukları merkezler şunlardı:

1. Edirne
2. Erzurum
3. Adana
4. Ankara
5. Bitlis
6. İzmir
7. Bağdat
8. Beyrut
9. Cazayir-i Bahr-i Sefid
10. Rodos
11. Bursa
12. Diyarbakır
13. Şam
14. Selanik
15. Sivas
16. Trabzon
17. Kastamonu
18. Konya
19. Niğde
20. Isparta
21. Antalya
22. Üsküp
23. İştîp
24. Prizren
25. Harput
26. Manastır
27. Musul
28. Van

29. Hakkâri
30. Yanya
31. Yemen
32. Bingazi
33. Zor
34. Kudüs⁶⁹⁸

1317 (1899) Maarif Salnamesinde taşrada açılan Dârümuallimîn-i Sıbyanlara ait bir talimat mevcuttur. Bu talimata göre söz konusu okullar kasaba ve köydeki sıbyan okullarına muktedir öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Tahsil süresi iki yıldır.⁶⁹⁹ Okula başlayan öğrencilerin yaşı 20 yaşından aşağı olmayacak ve Türkçe'yi serbestçe okuyup yazabilecekti.

Talimata göre vilayette öğretmen okulu mezunu varken sıbyan okullarına hariçten öğretmen tayin edilemeyecekti.⁷⁰⁰

Taşra erkek öğretmen okulları İstanbul'dakiler gibi belli kural ve kaidelere uygun olarak eğitim hayatlarını sürdürmekteydiler. Bu okullara devam etme mecburiyeti vardı.⁷⁰¹

Şimdi biz sırasıyla bunları özlü biçimde tanıtabiliriz.

a. Adana Dârümuallimîni

Adana Dârümuallimîn'den 1893 yılında 2, 1894 yılında 4, 1895 yılında 6, 1896 yılında 10, 1897 yılında 7, 1898 yılında 1, 1899 yılında 10, 1900 yılında 18, 1901 yılında 3, 1902 yılında 9, 1903 yılında 5, 1904 yılında 4, 1905 yılında 6 öğrenci mezun oldu.⁷⁰²

1317 (1899) Maarif Salnamesi'ne göre okulda 3,⁷⁰³ 1318 (1900) Maarif Salnamesi'ne göre ise okulda yalnızca 2 öğrenci bulunmaktaydı. Hüseyin Saib Efendi isimli bir zat okulun öğretmen kadrosundaydı. Öğrenci çok az da olsa okulun hizmetleri ile ilgilenen bir de hademe görevlendirilmişti.⁷⁰⁴ 1321 (1903) Maarif

⁶⁹⁸ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1326, s. 334–366.

⁶⁹⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 398.

⁷⁰⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 400.

⁷⁰¹ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 57.

⁷⁰² *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 50.

⁷⁰³ *1317 Maarif Salnamesi*, s. 928.

⁷⁰⁴ *1318 Maarif Salnamesi*, s. 1032.

Salnamesi'nde öğretmen ve hizmetli ile ilgili bilgiler aynı idi. Fakat öğrenci sayısı 10'a çıkmıştı.⁷⁰⁵

Öğrenciler 11 Ağustos 1900 tarihinde yapılan bir ankette yer alan sorulara verilen cevaplarda okula kendi rızaları ile geldiklerini ve okulu idadilere tercih ettiklerini belirtmekteydiler.⁷⁰⁶

19 Şaban 1319 (1 Aralık 1901) tarihli bir belgeden söz konusu tarihte Adana Erkek Öğretmen Okulu'nda toplam 13 öğrencinin var olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷

1905 tarihine gelindiğinde Hüseyin Saib Efendi görevine devam etmekteydi.⁷⁰⁸

1906-1907 ders yılında okuldaki öğrenci mevcudu 5 idi. Öğrenciler şu isimlerden oluşmaktaydı:⁷⁰⁹

18-Ahmed Efendi, 25-Osman Efendi, 26-Ahmed Efendi, 29-Mithat Efendi, 9-Hüseyin Vehbi Efendi.

Bu tarihlerde Adana öğretmen okulunda öğretmen adaylarının okuduğu dersler şunlardı:

1. Kur'ân Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniyye 3. Kavâid-i Türkî, 4. Arabî, 5. Farisî, 6. Coğrafya, 7. Hesap, 8. Tarih, 9. Hüsn-i Hat ve İmla.⁷¹⁰ II. Abdülhamid devrinin sonuna kadar programda ciddi bir değişiklik olmadı.⁷¹¹

b. Ankara Dârümuallimîni

Ankara Dârümuallimîni 1886 yılında açıldı.⁷¹² 1317 Maarif Salnamesi'nde okulun 10 öğrencisi, Raşit Efendi isimli bir öğretmeni ve bir hademesi olduğu yazılıdır.⁷¹³

1901-1902 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta 7, ikinci sınıfta 10 öğrenci olmak üzere toplam 17 öğrenci bulunmaktaydı.⁷¹⁴

⁷⁰⁵ 1321 Maarif Salnamesi, s. 324.

⁷⁰⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 23.

⁷⁰⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 68.

⁷⁰⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 92.

⁷⁰⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 5; Hasan Ali Yücel *Türkiye'de Orta Öğretim* isimli eserinde Adana'da ilk öğretmen okulunun 1909 yılında açıldığını beyan etmektedir. Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 1994, s. 524. Fakat 1318 Maarif Salnamesi ve İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler 1909 tarihinden önce olduğunu ispat etmektedir.

⁷¹⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 5; BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 25.

⁷¹¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 45.

⁷¹² BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 56.

⁷¹³ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 949.

1320 Ankara Salnamesine göre Ankara öğretmen okulunda toplam öğrenci sayısı 17 idi. Okulun tek kadrolu öğretmeni Abdurrahim Efendi isminde bir şahıstı.⁷¹⁵ Ahmed Ağa isminde bir de hademe görevliydi.⁷¹⁶ 1321 Maarif Salnamesi'ne göre de talebe sayısı 17 idi.⁷¹⁷

1902–1903 eğitim-öğretim yılında ise okulda toplam 26 öğretmen adayı eğitim görmekte idi. Bunlardan 12 tanesi adı geçen eğitim-öğretim yılında ikinci sınıfta, 14 tanesi ise birinci sınıfta okumaktaydılar.⁷¹⁸ Bir sonraki ders yılında okuldaki toplam öğrenci sayısı 23 idi.⁷¹⁹

Ankara Dârümuallimîn'de şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Arabî'den Sarf ve Nahiv, 3. Lisanî Osmanî'den Sarf, Nahiv, 4. Farişî'den hülâsa Rehnuma-i Farişî, 5. Tarih-i Enbiya ve Osmanî, 6. Coğrafya-i Osmanî, 7. Amâl-i Erbaa, 8. Hat, Rik'a 9. İlmihal, 10. Elifba-i Osmanî ("Usul-i Cedideye Tevfikken" diye not düşülmüştür), 11. Hüsn-i Hal ve Hareket.

1902–1903 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta okuyan öğrenciler:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
1	Kamil Efendi	İbrahim Efendi	19
2	Rıfat	İsmail Efendi	19
3	Mustafa	Halil Ağa	21
4	Hüseyin	Saadettin Efendi	22
5	Hüsnü	Mehmed Efendi	22
6	Mustafa	Hacı Osman Efendi	19
7	Ahmed	Hüseyin Efendi	19
8	Mehmed	İsmail Efendi	19
9	Mehmed	Musa Efendi	20
10	İsmail	Mustafa Efendi	19
11	Mehmed	Ahmed Efendi	19
12	Nesib	Osman Efendi	19

⁷¹⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 67.

⁷¹⁵ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 340.

⁷¹⁶ Ankara Vilayeti Salnamesi, yıl 1320, s. 82.

⁷¹⁷ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 345.

⁷¹⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 55.

⁷¹⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 56.

13	Mustafa Şevki	Esad Efendi	21
14	Hafız Ömer	Mehmed Efendi	18

İkinci sınıfta okuyan öğretmen adayları

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
1	Hafız Lütfi	Seyyid Ali Efendi	22
2	Necip	Ahmed Efendi	20
3	Ömer Fevzi	Osman Efendi	20
4	İbrahim	Ahmed Efendi	22
5	Ali	İsmail Efendi	20
6	Mustafa	Kul Efendi	28
7	Sadad	Mustafa Efendi	25
8	Hüseyin	Abdullah Efendi	25
9	Ahmed	Hüseyin Efendi	28
10	Hacı	Süleyman Efendi	24
11	Hasan	Bekir Efendi	21
12	Ahmed	Abdullah Efendi	19

Bu sınıfta Abdullah oğlu Ahmed sınıf tekrarına (ibkâ) bırakılmıştır. Bu, benzeri öğretmen okullarında sık rastlanılmayan bir durumdur.

Ayrıca ikinci sınıfta okuyan bazı öğrencilerin yaşları, birinci sınıfa kıyasla hayli fazladır. Oysa bu farkın bir yaş olması gerekirdi. Bununla birlikte Ankara Dârülmualimîn'de okuyan öğrencilerin yaş ortalaması, diğer öğretmen okullarında okuyan öğrenciler ile kıyaslandığında, yüksek değildi.

Ankara Dârülmualimîn'de okuldan tasdikname ile mezun olan öğretmenlerin köylere gönderildiğine şahit oluyoruz.⁷²⁰

Aynı eğitim ve öğretim yılında şu isimlerin tasdikname ile köylere öğretmen olarak gönderildiği anlaşılıyor:

1. Cemal Efendi, 2. Hamdi Efendi, 3. Ahmed Necip Efendi, 4. İsmail Efendi, 5. Mehmed Efendi, 6. Ahmed Efendi, 7. Arif Efendi, 8. Hacı Sadık Efendi, 9. İsmail Efendi, 10. Hafız Hıdır Efendi, 11. Tevfik Efendi 12. Mehmed Efendi, 13. Hacı Ahmed Efendi.

⁷²⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 55.

Söz konusu bu öğretmenler süre itibarı ile daha az (bir yıl) okuyorlar ve daha az sayıda ders görüyorlardı. Tasdiknameli öğretmenlerin Dârümuallimîn'de gördükleri dersler şunlardı:

1. Kur'ânı-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Elifba-i Osmanî 3. Hesap, Amâl-i Erbaa, (Dört İşlem) 4. Kıraat, 5. Tarih-i Enbiya, 6. İmla, 7. Hat, Rik'a, 8. Hüsn-i Hal ve Hareket.⁷²¹

Tasdikname ile köylere gönderilen öğretmenler diğerlerinin aksine bir başarı sıralamasına tabi tutulmamışlardır. Tasdiknameli öğretmenlerin tayin edildikleri bazı Ankara köyleri şunlardı:

Solfasol, Bağlum, Karapürçek, İncirlik, Karakusun, Balgat.⁷²²

1903-1904 eğitim-öğretim yılında okulda birinci sınıfta 6, ikinci sınıfta 12 öğrenci olmak üzere toplam 18 öğrenci mevcuttu.⁷²³ 1904-1905 eğitim-öğretim yılında ise okulda birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 6 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁷²⁴

c. Aydın Vilayeti (İzmir) Dârümuallimîni

1306 (1888) Aydın Salnamesi'ne göre 12 öğrencisi ve Kamil Efendi isimli bir muallimi bulunan İzmir Dârümuallimîn'i⁷²⁵ 1890-1891 eğitim-öğretim yılında da faaliyetini sürdürmekteydi.⁷²⁶

1317 Maarif Salnamesi'nde yer alan bilgilere göre İzmir Dârümuallimîn'de iki öğretmen bir hademe görevli idi ve okulda 21 öğrenci mevcut idi.⁷²⁷

Aydın Vilayeti'nde bulunan İzmir Dârümuallimîn'de 1898-1899 eğitim-öğretim yılında mevcut öğretmen adayı toplam 18 dir. Bunlardan birinci sınıfta okuyanlar 7, ikinci sınıfta okuyanlar ise 11 kişiden ibarettir.

Birinci şubede şu öğretmen adayları öğrenim görmekte idiler:⁷²⁸

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1.	Hafız Ali Efendi	Mehmed Ağa	1294
2.	Hafız Sâti Efendi	Mehmed Ağa	1285

⁷²¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 55.

⁷²² BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 55.

⁷²³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁷²⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 145.

⁷²⁵ Aydın Vilayeti Salnamesi, yıl 1306, s. 68.

⁷²⁶ BOA, İ.DH., Dosya No: 1210, Gömlek No: 94771.

⁷²⁷ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 970.

⁷²⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 83.

3.	Hafız Mehmed Efendi	Hacı Mehmed Efendi	1287
4.	Hafız Yusuf Efendi	Mustafa Ağa	1287
5.	Ali Rıza Efendi	Hafız Veli Efendi	1294
6.	Ahmed Şükrü Efendi	Ali Ağa	1294
7.	Hafız Mehmed Ali Efendi	Mehmed Ağa	1294

İkinci Sınıfta ise şu öğrenciler mevcut idi:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1.	Hafız Şahap Efendi	Mustafa Efendi	1292
2.	Hafız Salih Efendi	Mehmed Ağa	1292
3.	Hasan Efendi	Mehmed Ağa	1292
4.	Hafız Muhiddin Efendi	Şaban Efendi	1292
5.	Hafız İbrahim Efendi	Mustafa Efendi	1290
6.	İsmail Efendi	Hüseyin Efendi	1289
7.	İbrahim Edhem Efendi	Hasan Ağa	1291
8.	Abdülkerim Efendi	Cafer Ağa	1291
9.	Hafız Zühdü Efendi	Mustafa Efendi	1282
10.	İbrahim Efendi	Sadık Ağa	1291
11.	Hacı Mehmed Efendi	Mecid Ağa	1273

Aydın Vilayeti'nde bulunan İzmir Dârülmualimîn-i İbtidâî'nin en yaşlı öğretmen adayı 43 yaşındaki Mecid Ağa oğlu, Hacı Mehmed Efendi'diydi. Bu zat aynı zamanda ülke dışından, Kırım'dan olan tek öğretmen adayıydı. Okulun en başarılı isimleri Hafız Şahap Efendi ile Hafız Salih Efendi idi. Bunların bütün dersleri 10 ve on bir dersin toplamı ise 110 du. Söz konusu dersler şunlardı:

Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Arabî, Farisî, Kavâid-i Osmanî, İmla, Kıraat, Hesap, Coğrafya, Tarih, Hüsn-i Hat. Okulun en başarısız öğrencisi ise toplam 88 ders puanı ile okulun en yaşlısı Hacı Mehmed Efendi'ydi.⁷²⁹

1899-1900 eğitim-öğretim yılında İzmir Dârülmualimîn'de birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta 7 olmak üzere toplam 22 öğrenci bulunmaktaydı.⁷³⁰

⁷²⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 83, Aslında Hacı Mehmed Efendi'nin ders toplam puanı 90 olması gerekirken sehven belgede 88 yazılmıştır. Fakat bu rakam yani 90 puan bile diğer puanlar içerisinde en düşüğüdür.

⁷³⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

1900-1901 eğitim-öğretim yılında İzmir Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 12, ikinci sınıfta 13 olmak üzere toplam 25 öğrenci bulunmaktaydı.⁷³¹

1901-1902 eğitim-öğretim yılında İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda birinci sınıfta 12, ikinci sınıfta 12 olmak üzere toplam 24 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁷³²

1320 Aydın Vilayet Salnamesi'nde Yusuf Ziya Efendi ve Hacı Şükrü Efendi'nin öğretmen olduğu kayıtlıydı.⁷³³ 1321 Maarif Salnamesi'nde ise İzmir Dârümuallimîn'i ile ilgili şu bilgiler mevcuttu:

Okulda 5 öğretmen bir hademe ve 28 öğrenci vardı. Hesap öğretmeni Halid Bey, Tarih öğretmeni Ali Haydar Efendi ve Coğrafya öğretmeni Emrullah Efendi derslere fahri olarak girmektedirler.⁷³⁴

1902-1903 eğitim-öğretim yılında okula toplam 32 öğrenci devam etmekteydi. Bu öğrencilerin yarısı birinci sınıfta yarısı ise ikinci sınıfa devam etmekteydiler.⁷³⁵

1904-1905 eğitim-öğretim yılında İzmir Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 19, ikinci sınıfta ise 15 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁷³⁶

1906-1907 ders yılında ise okulda birinci sınıfta 16, ikinci sınıfta 17 öğrenci olmak üzere toplam 33 öğrenci bulunmaktaydı.⁷³⁷

ç. Bağdat Dârümuallimîni

Bölgede Süleyman Paşa'nın raporu üzerine açılan⁷³⁸ eğitim kurumlardan biri olan Bağdat Dârümuallimîn'i ile ilgili 1317 Maarif Salnamesi'nde her hangi bir bilgi yoktur. 1321 Maarif Salnamesi'ne göre okula 25 öğrenci devam etmekteydi. Okulda Hamidullah, Mehmed Said, Cemil ve Hamidullah isimli dört öğretmen mevcuttu.⁷³⁹

1900-1901 eğitim-öğretim yılında Bağdat Dârümuallimîn'i eğitim öğretimini sürdürmekteydi. Bu tarihte okulun birinci sınıfında 32 öğrenci okumaktaydı.⁷⁴⁰

⁷³¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 38.

⁷³² BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 63.

⁷³³ Aydın Vilayeti Salnamesi, yıl 1320, s. 84.

⁷³⁴ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 356.

⁷³⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 44.

⁷³⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁷³⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 113.

⁷³⁸ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun*, (Çev: Pelin Sıral), İstanbul, 2005, s. 90-93.

⁷³⁹ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 408.

⁷⁴⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 44.

1901-1902 ders yılında, okulda birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 22 olmak üzere toplam 44 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁴¹

1902-1903 ders yılında okulda 26 öğrenci bulunmaktaydı. Öğrencilerin 15'i birinci sınıfta, 11'i ise ikinci sınıftaydı.⁷⁴²

Söz konusu eğitim-öğretim yılında şu dersler okutulmaktaydı:

1. Maa Tecvid Kelam-ı Kadim, 2. Nahiv-i Arabî, 3. Kavâid-i Osmanî ve İmla, 4. Kavâid-i Farisîye, 5. Tarih-i Osmanî, 6. Çağrafya-yı Osmanî, 7. Hüsn-i Hat, 8. Ahlak.

Okulda ikinci sınıfta ise şu dersler okutulmaktaydı:

1. Maa Tecvid Kelam-ı Kadim, 2. Sarf-ı Arabî, 3. Kavâid-i Osmanî ve İmla, 4. Farisî, 5. Tarih-i Enbiya, 6. Coğrafya-yı Umumî, 7. Hesap, 8. Ahlak.⁷⁴³

1904-1905 eğitim-öğretim yılında Bağdat Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 8 olmak üzere toplam 16 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁴⁴ Son sınıftaki öğrencilerden 6'sı diploma almayı başardı.⁷⁴⁵

1905-1906 ders yılında okulda öğrenci sayısı değişmedi. Söz konusu ders yılında ikinci sınıfta okuyanların üçü pekiyi derece ile diploma aldılar.⁷⁴⁶

Bağdat öğretmen okulundan mezun olanların hepsinin öğretmenlik yapmadıkları yahut atanamadıkları 17 Haziran 1905 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşılıyor.⁷⁴⁷

1325 Bağdat Vilayet Salnamesi'ne göre okulda görevli üç öğretmen vardı. Bu öğretmenler, Muallim-i Evvel Abdullah Efendi, Muallim Sani Mehmed Sait Efendi ve Hüsn-i Hat muallimi Cemil Efendi idi.⁷⁴⁸

Bağdat Dârümuallimîn'i 1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmeye devam etmekteydi.⁷⁴⁹

d. Beyrut Dârümuallimîni

⁷⁴¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 78.

⁷⁴² BOA, MF. ALY., Dosya No: 44, Gömlek No: 69.

⁷⁴³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 44, Gömlek No: 69.

⁷⁴⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 117.

⁷⁴⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 55.

⁷⁴⁶ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 106.

⁷⁴⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 69.

⁷⁴⁸ Bağdat Vilayeti Salnamesi, yıl, 1325, s. 333.

⁷⁴⁹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 67, Gömlek No: 2.

Beyrut Dârümuallimîni 1889 yılından önce açıldı.⁷⁵⁰ Fakat taşrada bulunan öğretmen okullarının istikrarsızlığı bu okul için de söz konusu olduğundan, sonra kapanıp tekrar açıldı. Bu nedenle Maarif Salnamelerinde okulun ismi geçmemektedir.

e. Bitlis Dârümuallimîni

1317 (1899) ve 1321 (1903) Maarif Salnamelerinde Bitlis'te bir Dârümuallimîn'e rastlayamıyoruz. Fakat 1318 (1900) Bitlis Vilayeti Salnamesi'nde Bitlis'te bir Dârümuallimîn olduğu ve burada İdris Efendi isimli bir muallimin görevli olduğu bilgisi vardır.⁷⁵¹ Ayrıca 1903-1904 eğitim-öğretim yılında Bitlis'te bir Dârümuallimîn mevcuttu ve 8 öğrencisi vardı.⁷⁵² 1904-1905 eğitim-öğretim yılında ise okulun 10 öğrencisi vardı.⁷⁵³

1904-1905 eğitim-öğretim yılında Bitlis Dârümuallimîn'de şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. İlm-i Hal, 3. Kitabet, 4. Hesap, 5. Tarih, 6. Hüsn-i Hat.⁷⁵⁴

f. Diyarbakır Dârümuallimîni

1316 Maarif Salnamesi'ne göre Diyarbakır Dârümuallimîn'de 9 öğrenci, Osman Efendi isminde bir muallim ve bir hademe bulunmaktaydı.⁷⁵⁵ 1317 Maarif Salnamesi'nde de aynı bilgiler mevcuttu.⁷⁵⁶ 1316 (1898) Diyarbakır Salnamesi'ne göre okulda Yunus Efendi isimli biri öğretmenlik yapmaktaydı.⁷⁵⁷

1899-1900 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır Dârümuallimîn'de toplam 16 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu öğrencilerden 9'u yıl sonu genel sınavlara girmedi yahut giremedi.⁷⁵⁸

1900-1901 ders yılında Diyarbakır Öğretmen Okulu'ndaki öğretmen adayı sayısının 10 olduğunu görmekteyiz.⁷⁵⁹

⁷⁵⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 5, Gömlek No: 146.

⁷⁵¹ Bitlis Vilayeti Salnamesi, yıl 1318, s. 111.

⁷⁵² BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁷⁵³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 128.

⁷⁵⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 128.

⁷⁵⁵ Salname-i Maarif-i Umumîye 1316, s. 1333.

⁷⁵⁶ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 1195.

⁷⁵⁷ 1316 Diyarbakır Salnamesi, s. 56.

⁷⁵⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 40.

1321 Maarif Salnamesi'ne göre de okuldaki öğretmen adayı sayısının yine 10 olduğuna şahit olmaktadır. Söz konusu Salnamede okula öğretmen olarak Abdullah Vehbi Efendi adında birinin tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶⁰

Diyarbakır Vilayetinde 1902–1903 eğitim ve öğretim döneminde Dârülmullimîn'de bulunan öğretmen adayı sayısı 16 idi ve şu isimlerden oluşuyordu:⁷⁶¹

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
-	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	-
54	Mehmed Efendi	Sofî Ali Efendi	1292
-	Hüseyin Efendi	Mehmed Efendi	-
-	Mehmed Efendi	Halil Efendi	-
49	Faik Efendi	Mehmed Emin Efendi	1299
53	Abbas Efendi	Hüseyin Musa Efendi	1291
42	Mehmed Efendi	Osman Efendi	1301
50	Yusuf Efendi	Hüseyin Efendi	1301
51	Mehmed Efendi	Ali Efendi	1301
37	Abdulfariz Efendi	Mustafa Efendi	1300
38	Ahmed Efendi	Mustafa fendi	1301
58	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	1291
55	Arif Efendi	Ömer Efendi	1296
52	Hasan Efendi	Kutlu Efendi	1301
56	Halid Efendi	Musa Efendi	1300

1902–1903 eğitim ve öğretim döneminde, Diyarbakır Dârümuallimîn'inde okutulan dersler şunlar idi:

1. Maa Tecvid Kur'ân-ı Kerîm, 2. Türkçe (Kavâid, Kıraat, İmla) 3. Arabî, (Muhtasar Sarf), 4. Farisî (Rehnüma), 5. Hesap (Amal-i Erbaa), 6. Coğrafya, 7. Tarih-i Siret-i Nebî, 8. Hüsn-i Hat olmak üzere 8 adet idi.

Adı geçen öğretmen adaylarından, Arif Efendi, Hasan efendi ve Halid Efendiler devamsızlıktan, 51 numaralı Ali oğlu Mehmed Efendi ise dersleri zayıf

⁷⁵⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 65.

⁷⁶⁰ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 503.

⁷⁶¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 56.

olduğu için sınıfta kalmıştır. Okulun tek aliyyül-âlâ (pekiyi) derecesi ile eğitimini tamamlayan öğrencisi 49 numaralı Faik Efendi'dir.⁷⁶²

Diyarbakır'da bulunan Dârümuallimîn'e aynı bölgenin öğrencilerinin rağbet ettiği görülmektedir. 1900-1901 eğitim-öğretim yılında okula devam eden öğrencilerin memleketleri şunlardı:

Diyarbakır-Merkez (3 öğrenci), Hani (3 öğrenci), Ergani (1 öğrenci), Maden (1 öğrenci), Genç (1 öğrenci), Cizre (1 öğrenci).⁷⁶³

1903-1904 ders yılında okula devam eden öğrenci sayısı 12 idi.⁷⁶⁴ 1904-1905 eğitim öğretim yılında okulda toplam 11 öğrenci mevcuttu. Bu öğrencilerin umumî imtihanında ehliyetname alan 3 öğrenci hariç diğerlerinin genel sınavda başarısız olduğu anlaşılıyor.⁷⁶⁵ II. Abdülhamid devrinin son eğitim-öğretim yılında yani 1906-1907 ders yılında ise Diyarbakır Dârümuallimîn'de toplam 7 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁷⁶⁶ Diyarbakır Dârümuallimîn'i 1907-1908 eğitim-öğretim yılı öncesinde eksiklikleri giderilerek tamirata yapıldı.⁷⁶⁷

g. Edirne Dârümuallimîni

1307 (1889) tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre okulda muallim olarak Hüsnü ve Mehmed Efendiler görev yapmaktaydı. Okulun bevvabı Ali Efendi idi. Okulda 45 öğrenci vardı.⁷⁶⁸ 1311 (1893) tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre ise muallim Ahmed Nuri Efendi idi. Okula 20 öğrenci devam etmekteydi.⁷⁶⁹

Edirne Dârümuallimîni taşrada yer alan önemli öğretmen okullarından idi. Çevre vilayetlerden öğretmen olmak isteyenler tercihlerini bu okul yönünde kullanırlardı. 1896-1897 eğitim öğretim yılında okulda toplam 48 öğrenci kayıtlı bulunmaktaydı fakat bunların dördünün devamsız olduğu görülmektedir.⁷⁷⁰

1316 Maarif Salnamesi'nde Edirne Dârümuallimîn'de öğrenci sayısı 40 idi. Aynı Maarif Salnamesi'nde Edirne Dârümuallimîn'de, Ahmed Nuri Efendi isminde

⁷⁶² BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 56.

⁷⁶³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 65.

⁷⁶⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 6.

⁷⁶⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 155.

⁷⁶⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 35; Taşradaki öğretmen okullarından merkeze gönderilen imtihan, devam-devamsızlık vb. bilgileri genellikle birinci ve ikinci sınıfın ayrı ayrı olmasına rağmen Diyarbakır'dan gönderilen bilgilerde buna dikkat edilmediğine şahit olmaktadır.

⁷⁶⁷ BOA, İ.MF., Dosya No: 13, Gömlek No: 1325 S-2.

⁷⁶⁸ Edirne Vilayeti Salnamesi, yıl 1307, s. 63.

⁷⁶⁹ Edirne Vilayeti Salnamesi, yıl 1311, s. 68.

⁷⁷⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 30.

bir öğretmenin görevli olduğuna şahit olmaktayız. Okulun temizlik vb. işleri için bir hademe mevcut idi.⁷⁷¹ 1317 Maarif Salnamesi'nde okul mevcudu 25 olarak yer almaktadır.⁷⁷² 1319 Edirne Vilayeti Salnamesi'ne göre Ahmed Nuri Efendi görevine devam etmekteydi. Öğrenci sayısının 38 olduğu okulda bevab olarak Ethem Ağa görev yapmaktaydı.⁷⁷³

1899-1900 eğitim-öğretim yılında sözkonusu Dârülmualimîne 82 öğrenci devam etmekteydi.⁷⁷⁴

1900-1901 ders yılında okulda birinci sınıfa devam eden 26, ikinci sınıfa devam eden 5 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁷⁵ Ancak öğrenciler yaz mevsimi yaklaştıkça devamsızlıklarını artırmaktaydılar.⁷⁷⁶ İlk baharla birlikte devamsızlıkların artmaya başlaması öğrencilerin çiftçilikle uğraştığını akla getiriyor. 1321 Maarif Salnamesi'ne göre Edirne Dârülmualimîn'e devam eden öğrenci sayısı 68 idi. Bütün okulda kadrolu öğretmen sayısı 1 idi. Hafız Ahmed Efendi isimli muallime okulun çeşitli işlerinde yardımcı olmak için de bir tane hizmetli tahsis edilmişti.⁷⁷⁷

Söz konusu eğitim-öğretim yılında öğrencilerin okul numaraları ve isimleri şunlardı:

15-Hafız Mehmed Efendi, 4 -Hafız Mustafa Efendi, 42-Hafız Ahmed Efendi, 24- Hafız Veli Efendi, 41-Mehmed Efendi, 52-Şerif Efendi, 5-Hafız Mehmed Efendi, 34-Hafız Esat Efendi, 2-Ahmed Efendi, 37-Ömer Efendi, 29-Hafız İhsan Efendi, 9- Ali Efendi, 19-Mahmud Efendi, 46-Ahmed Efendi, 36-Halil Efendi, 16- Hafız Emin Efendi, 39-Hafız Mehmed Efendi, 55-Hafız Arif Efendi, 20 Ömer Efendi, 51-Mehmed Efendi, 47-Hüseyin Efendi, 21-İsmail Efendi, 44- Hafız Ahmed Efendi, 49-Hafız Ahmed Efendi, 30-Ahmed Efendi, 22- Hüseyin Efendi, 12-Hafız Ahmed Efendi, 22-Ali Efendi, 8-Hafız İbrahim Efendi, 13- Rasim Efendi, 28-Osman Efendi, 3-Numan Efendi, 54-Osman Efendi, 22- Salih Efendi, 60-Ahmed Efendi, 14-Hafız Hüseyin Efendi, 1-Veli Efendi, 43- Hafız Abdurrahim Efendi, 31-Osman Efendi, 45-Ahmed Efendi, 48-Hafız Kadir

⁷⁷¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1316*, s. 785.

⁷⁷² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 878.

⁷⁷³ *Edirne Vilayeti Salnamesi*, yıl 1319, s. 669.

⁷⁷⁴ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁷⁷⁵ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 61.

⁷⁷⁶ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 56.

⁷⁷⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 285.

Efendi, 50-Hafız Mustafa Efendi, 61-Hafız İsmail Hakkı Efendi, 57-Hafız Abdullah Efendi, 58-Osman Efendi, 59-Hacı Mustafa Efendi, 62-Mehmed Efendi.

Bahsedilen dönemde Edirne Öğretmen Okulu'nda okutulan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Tecvit, 3. Lisan-ı Arabî, 4. Lisanî Osmanî, 5. Hesap 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Lisan-ı Farişî, 9. Hüsn-i Hat (Güzel Yazı) 10. İmla.

Okul birincisi Hafız Mehmed Efendi'nin Coğrafya dersi dışında bütün derslerinin 10 olduğu görülmektedir.⁷⁷⁸

1310 (1892) tarihli Edirne Vilayeti Salnamesi'nde de okul programında benzer derslerin yer aldığını görmekteyiz. Bu da bize Edirne Dârümuallimîn'de okutulan derslerin fazla değişmediğini göstermektedir.⁷⁷⁹

1904-1905 eğitim-öğretim yılında Edirne Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 54, ikinci sınıfta 56 olmak üzere toplam 110 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁷⁸⁰ Bir sonraki yıl birinci sınıfta yine 54 ikinci sınıfta ise 48 öğrenci olmak üzere toplam 102 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁸¹ Taşradaki diğer öğretmen okullarıyla kıyaslandığında Edirne Dârümuallimîn'deki öğrenci sayısının kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.

ğ. Erzurum Dârümuallimîni

Erzurum Dârümuallimîn'i 1884 tarihinde açıldı.⁷⁸² Okulun, 1885⁷⁸³ ve 1886⁷⁸⁴ ve 1887⁷⁸⁵ yıllarında öğrenimine devam ettiği anlaşılmaktadır. 1893-1894 eğitim-öğretim yılında da varlığını sürdürdüğünü bu tarihlerde okulda öğretmenlik yapan⁷⁸⁶ Mehmed Arif Bey'in taltif edilme vesilesiyle anlıyoruz.⁷⁸⁷ Fakat sonraki tarihlerde Maarif Salnamelerinde yer almaması Erzurum Dârümuallimîn'nin eğitim-öğretimini istikrarlı şekilde sürdüremediğini isbatlamaktadır. Nitekim 16 Nisan

⁷⁷⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 30.

⁷⁷⁹ Edirne Vilayeti Salnamesi, yıl 1310, s. 227.

⁷⁸⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 15.

⁷⁸¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 68.

⁷⁸² Mahmud Cevad, a.g.e., s. 202.

⁷⁸³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 102.

⁷⁸⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 3, Gömlek No: 44.

⁷⁸⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 3, Gömlek No: 94.

⁷⁸⁶ Mehmet Arif Bey, 1895-1896 ders yılında Erzurum Dârümuallimîn'deki görevden ayrılmıştı. Bkz: BOA, İ.TKS., Dosya No: 5, Gömlek No: 1313 Za-6.

⁷⁸⁷ BOA, İ.DH., Dosya No: 213, Gömlek No: 67.

1903 tarihli bir arşiv belgesinden lağvedilen Erzurum Dârümuallimîn'nin yeniden açılması konusu dile getirilmektedir.⁷⁸⁸

h. Hamidabat (Isparta) Dârümuallimîni

II. Abdülhamid devrinin sonlarında açılan Dârümuallimînlerden biri de Hamidabat'da (Isparta) açılmıştır. Bu öğretmen okulu da taşradaki benzerleri gibi iki yıllık ve ibtidâî düzeyinde eğitim veriyordu.⁷⁸⁹

1903-1904 ders yılında Isparta Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 24, ikinci sınıfta 4 kişi olmak üzere toplam 28 öğrenci mevcuttu.⁷⁹⁰ 1904-1905 eğitim-öğretim yılında ise okulda toplam 26 öğrenci bulunmaktaydı. Öğrencilerin 9'u birinci sınıfta, 17'si ise ikinci sınıfta öğrenim görmekteydi.⁷⁹¹

1906-1907 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 8 olmak üzere okulun toplam mevcudu 21 idi. Birinci sınıfta okuyan öğrenciler şunlardı:

45-Sefa Efendi, 51-Aziz Efendi, 49-Ahmed Efendi, 43-Ali Efendi, 44-Ali Efendi, 40-Mehmed Efendi, 44-Ahmed Efendi, 50-Mehmed Ali Efendi, 60-Abdullah Efendi, 55-Mustafa Efendi, 58-Hüsni Efendi, 22-Mehmed Efendi, 57-Ali Efendi.

Son sınıfta okuyan öğrenciler şu isimlerden oluşuyordu:

42- Mustafa Efendi, 26-Şerif Efendi, 19-Veli Efendi, 22- Süleyman Efendi, 29- Halil Efendi, 28- Hüseyin Efendi, 25-Mustafa Efendi, 26 -İsmail Efendi.

II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru Hamidabad öğretmen okulunda birinci sınıfta okuyan öğretmen adayları şu dersleri okumak durumundaydılar:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, sarf, 4. Farisî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Türkçe, 9. Kıraat, İmla, 10. Hüsn-i Hat.

İkinci sınıf öğrencilerinin ders programı ise şu derslerden oluşmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, Nahiv, 4. Farisî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Kavâid-i Osmanî, 9. Kıraat, İmla, 10. Hüsn-i Hat, 11. Usûl-i Tedris, 12. Hüsn-i Hal ve Hareket.

Hüsn-i Hal ve Hareket dersi programda yer almasına rağmen öğrenciler bu dersten imtihana tabi tutulmamışlardır. Öğrencilerin geçme dereceleri hesaplanırken

⁷⁸⁸ BOA, İMF., Dosya No: 9, Gömlek No: 1321 M-1.

⁷⁸⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 38.

⁷⁹⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁷⁹¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 14.

bu ders yok sayılmıştır. Örneğin birinci olarak aliyyül-âlâ derecesi ile mezun olan Mustafa Efendi'nin notlarının toplamı 110'dur ve adı geçen dersten imtihana girmemiştir.⁷⁹²

1. Hüdevendigâr Vilayeti (Bursa) Dârümuallimînî

Bursa Dârümuallimînî 1884 yılında açıldı.⁷⁹³ 1314 Hüdevendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre okuldaki öğrenci sayısı 25 idi.⁷⁹⁴

1898–1899 ders yılında Bursa Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 23 ikinci sınıfta 9 öğrenci mevcuttu.⁷⁹⁵ 1899–1900 ders yılında okulda birinci sınıfta 20 ikinci sınıfta 11 olmak üzere toplam 31 öğrenci vardı.⁷⁹⁶ 1900-1901 ders yılında okulda birinci sınıfta 23, ikinci sınıfta 10 kişi olmak üzere toplam 33 öğrenci okumaktaydı.⁷⁹⁷

1901-1902 eğitim-öğretim yılında Bursa Öğretmen Okulu'nda birinci sınıfta 18 ve son sınıfta 18 öğrenci olmak üzere toplam 36 öğrenci bulunmakta idi.⁷⁹⁸

1901-1902 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta okuyan öğrenciler şu kişilerden oluşmaktaydı:

1. Rasim Efendi, 2. Razi Efendi, 3. Valieddin Efendi, 4. Hafız Yusuf Efendi, 5. Hafız Mehmed Efendi, 6. Hafız Mustafa Efendi, 7. İlyas Efendi, 8. Ahmed Tevfik Efendi, 9. Ahmed Vasfi Efendi, 10. Hasan Cemal Efendi, 11. Mehmed Sabri Efendi, 12. Mehmed Nuri Efendi, 13. Mustafa Sabri Efendi, 14. Ahmed Faik Efendi, 15. Fazlı Efendi, 16. Hafız Mustafa Efendi, 17. Mehmed Kemal Efendi, 18. Zekeriya Efendi.⁷⁹⁹

Bursa öğretmen okulunda, 1902-1903 öğretim yılında ikinci sınıfta okuyan ve aynı yıl mezun olan öğrenciler ise şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1.	Hafız Hüseyin Hilmi Efendi	1299
2.	Ahmed Vasfi Efendi	1297

⁷⁹² BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 38.

⁷⁹³ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 204.

⁷⁹⁴ Hüdevendigâr Vilayeti Salnamesi, yıl 1314, s. 235.

⁷⁹⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 13.

⁷⁹⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 37.

⁷⁹⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 79.

⁷⁹⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 14.

⁷⁹⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 14.

3.	Ahmed Hamdi Efendi	1296
4.	Çerkez Musa Efendi	-
5.	Sadık Efendi	1295
6.	Celal Efendi	1289
7.	İbrahim Sırrı Efendi	1297
8.	İbrahim Ethem Efendi	1290
9.	Abdullah Zühdü Efendi	1289
10.	Hafız Mehmed Efendi	-
11.	Hafız Mehmed Nuri Efendi	1301
12.	Ahmed Şevket Efendi	1299
13.	Mehmed Efendi	-
14.	Hafız Mehmed Efendi	-
15.	Hüseyin Hamdi Efendi	-
16.	Mehmed Said Efendi	-
17.	Ali Halid Efendi	-
18.	Şuayb Hilmi Efendi	-

Ahmed Şevket Efendi'den sonraki isimler, derste kalma, devamsızlık gibi sebeplerden dolayı mezun olamamışlardır.⁸⁰⁰

1317 Marif Salnamesi'ne göre okulda bir hademe ve Arif Hikmet Efendi isminde bir öğretmen bulunuyordu. Okul mevcudu 25 idi.⁸⁰¹ 1318 Hüdevendigâr Vilayeti Salnamesi'nde de öğrenci sayısı 25 olarak gösterilmiştir.⁸⁰² 1321 Marif Salnamesi'nde öğretmenin değişmediğini, öğrenci sayısının 45 olduğunu görmekteyiz.⁸⁰³

1902-1903 eğitim-öğretim yılında Bursa Dârümuallimîn'in ders programı şu derslerden oluşmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Karim ve Tecvid, 2. Arabî, 3. Nahiv-i Osmanî, 4. Tarih-i Osmanî, 5. Gülistan ve Kavâid (Farsça ile ilgili) 6. Hesap, 7. Küre-i Avrupa ve Asya 8. Usûl-i Kitabet, 9. Usûl-i İmla, 10. Hatt-ı Rik'a, 11. Ahlak.

Herhangi bir fikri açık ve kurallarına uygun bir şekilde ifade etme anlamına gelen Usûl-i Kitabet dersi Bursa öğretmen okulu öğrencilerinin en fazla zorlandıkları

⁸⁰⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 14.

⁸⁰¹ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 1144.

⁸⁰² Hüdevendigâr Vilayeti Salnamesi, yıl 1318, s. 322.

⁸⁰³ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 474.

ders olduğu görülmektedir. Buna rağmen mezun olan öğretmen adayların Hafız Mehmed Nuri ve Hüseyin Hamdi Efendilerin “âlâ” diğerlerinin ise en iyi derece olan “aliyyül-âlâ” ile mezun olduklarına şahit olmaktayız.⁸⁰⁴

1905-1906 eğitim-öğretim yılında Bursa Dârümuallimîn’e toplam 31 öğrenci devam etmekteydi. Öğrencilerin 20’si birinci sınıfta 11’i ise ikinci sınıftaydı.⁸⁰⁵

i. Kastamonu Dârümuallimîni

Kastamonu’daki Dârümuallimîn-i İbtidâî’nin açılış tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. 1967 Kastamonu İl yıllığına göre okulun açılış tarihi 1884’den önce, 1973 Kastamonu İl yıllığına göre ise bu tarih 1909’dur.⁸⁰⁶ İkinci kaynağın doğruluk şansı yoktur. Çünkü elimizde mevcut 1886 tarihli bir arşiv belgesinde okulun ismi geçtiği gibi⁸⁰⁷ 1313 Kastamonu Vilayeti Salnamesi’nde (1895), 1317 (1899), 1318 (1900), 1321 (1903) tarihli Maarif Salnamelerinde de okulun ismi yer almaktadır. Kaldı ki, Mahmud Cevad, okulun açılış tarihi olarak 1884 yılını vermektedir.⁸⁰⁸

1313 Kastamonu Vilayeti Salnamesi’ne göre okulun muallimi Osman Nuri isimli bir zat idi. Okulun Mustafa isminde bir de bevvabı vardı.⁸⁰⁹

1317 (1899) Maarif Salnamesine göre okulda öğretmen olarak Osman Fevzi Efendi görevli idi. 6 öğrencisi olan okulun bir de hademesi vardı.⁸¹⁰ 1318 (1900) Maarif Salnamesinde de aynı bilgiler ile karşılaşmaktayız.⁸¹¹ 1321 (1903) Maarif Salnamesinde ise öğrenci sayısı 7’ye yükselen okulun öğretmeni de değişti. Eski öğretmenin yerine Reşid Efendi göreve başladı.⁸¹²

j. Konya Dârümuallimîni

Konya Dârümuallimîn-i Sıbyan, II. Abdülhamid devrinde açılan ilk öğretmen okullarından biriydi. Bir önceki yılın bilgilerinin yer aldığı 1303 tarihli

⁸⁰⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 14.

⁸⁰⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 77.

⁸⁰⁶ İbrahim Arslanoğlu, *Kastamonu Öğretmen Okulları*, (1884-1977), İstanbul, 1998, s. 27.

⁸⁰⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 3, Gömlek No: 33.

⁸⁰⁸ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 204.

⁸⁰⁹ *Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, yıl 1313, s. 154.

⁸¹⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 1309.

⁸¹¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 1488.

⁸¹² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 612.

Konya Vilayeti Salnamesi'ne göre okulda muallim evvel Mehmed Efendi ve Rik'a muallimi Mehmed Ali Efendi görev yapmaktaydı.⁸¹³

1885-1886 yılında okul da kadrolu olarak yalnızca Mehmed Necip isimli bir öğretmen bulunmaktaydı. Okulun hademe kadrosunda ise Mustafa Efendi vardı.

Söz konusu eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta 7, ikinci sınıfta ise 5 öğrenci vardı. Birinci sınıf öğrencileri şu isimlerden oluşmaktaydı:

1. Ali Efendi, 2. Mehmed Efendi, 3. Osman Efendi, 4. Ahmed Efendi, 5. Mustafa Efendi, 6. Ebubekir, Efendi 7. Mevlüd Efendi.

İkinci sınıfta ise, 1. Hüsnü Efendi, 2. İbrahim Efendi, 3. Mustafa Efendi, 4. Ali Efendi, 5. Musa Efendi.⁸¹⁴

Başlangıçta okulda, birinci ve ikinci sınıfta sekizer saat ders okutulmaktaydı. Okutulan dersler arasında Farisî, Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Kısas-ı Enbiya, Sarf, Rik'a, İmla ve İnşad, Sülüs vb. dersler vardı ama Usûl-i Tedris dersi yoktu.⁸¹⁵ Fakat ilerleyen tarihlerde okulun ders programı kısmen değişti. 1906-1907 eğitim öğretim yılında Konya Dârümuallimîn'de şu dersler okutulmaktaydı:

1. Maa Tecvid Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Kavad-i Türkî, 9. Kıraat, 10. İmla, 11. Hüsn-i Hat, 12. Hal ve Hareket, 13. Usul- Tedris ve Terbiye-i Ahlak.⁸¹⁶

1317 Maarif Salnamesi'ne göre okulda 7 öğrenci mevcuttu. Öğretmen olarak Hüseyin Efendi isimli bir şahıs görevliydi.⁸¹⁷ 1321 Maarif Salnamesi'ne göre ise okul kadrosunda muallim evvel Hüseyin Efendi'den başka muallim muavini sıfatıyla Süleyman Efendi görev yapmaktaydı. Bu tarihte okulun 80 öğrencisi vardı.⁸¹⁸

1899-1900 eğitim-öğretim yılında Konya Dârümuallimîn'e toplam 80 öğrenci devam etmekteydi.⁸¹⁹

1900-1901 eğitim-öğretim yılında Konya Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 30, ikinci sınıfta 22 öğrenci olmak üzere toplam 52 öğrenci mevcuttu.⁸²⁰

⁸¹³ *Konya Vilayeti Salnamesi*, yıl 1303, s. 317.

⁸¹⁴ *BOA, MF. İST.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 48.

⁸¹⁵ *BOA, MF. İST.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 59.

⁸¹⁶ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 14, Gömlek No: 33.

⁸¹⁷ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 1353.

⁸¹⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s.

⁸¹⁹ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸²⁰ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 40.

1903-1904 eğitim-öğretim yılı öncesinde Konya Dârümuallimîn'in okul binasının eksikleri giderilerek, gerekli tamirat işlemi yapıldı.⁸²¹

1322 (1905) Konya Vilayet Salnamesi'ne göre okulda toplam 42 öğrenci öğrenim görmekteydi. Okulda Hüseyin ve Süleyman Efendiler görev yapmaktaydı.⁸²²

1905-1906 eğitim-öğretim yılı sonunda Konya Dârümuallimîn'de diploma alanların sayısı 16 idi.⁸²³

1907-1908 eğitim-öğretim yılında Konya Dârümuallimîn'de toplam 36 öğrenci vardı. Öğrencilerin 16'sı birinci sınıfta, 20'si ise ikinci sınıfta idi.⁸²⁴

k. Kosova Dârümuallimîni

1897-1898 ders yılında eğitim-öğretimi sürdüren taşra öğretmen okullarından biri de o tarihlerde henüz elden çıkmamış olan Kosova'daki Dârümuallimîn'di. Bu ders yılında okuldaki toplam öğrenci sayısı 19 idi.⁸²⁵

1900-1901 ders yılında okulda toplam 33 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin 18'i birinci sınıfta ve 15'i ikinci sınıftaydı. Söz konusu eğitim-öğretim yılı sonunda son sınıfta okuyanların hepsi diploma alarak mezun oldular. Bu dönemin birincisi “*Gerek ders, gerek ahlaki*” notu düşülerek Piriştine'li Mustafa Efendi oldu.⁸²⁶

1901-1902 öğretim yılında eğitim öğretimi sürdüren okulda, birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 12 olmak üzere toplam 25 öğrenci bulunmakta idi.⁸²⁷

Bir sonraki eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 42'ye yükselmiştir. Bu tarihte okulun, müdür haricinde iki tane kadrolu öğretmeni mevcuttu. Okulun “*Heyet-i talimiyyesi*” şu isimlerden oluşmakta idi:

Müdür ve muallim-i evvel İsmail Efendi, muallim-i sani Yusuf Efendi ve Hat muallimi Sadık Efendi. Okulun bir tane de hademesi vardı.⁸²⁸

⁸²¹ BOA, İ.MF., Dosya No: 10, Gömlek No: 1322 C-1.

⁸²² Konya Vilayeti Salnamesi, yıl 1322, s. 42.

⁸²³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 147.

⁸²⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 33.

⁸²⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 50; Fakat 1317 Maarif Salnamesi'nde Kosova Vilayeti için “*Bu vilayet dahilinde Dârümuallimîn yoktur*” denilmekteydi. Bkz: *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 1331.

⁸²⁶ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 52.

⁸²⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 9.

⁸²⁸ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 628.

1901–1902 öğretim-eğitim yılında Kosova Dârümuallimîni’nde birinci sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları sıra numarasına göre şunlardı:

1. Mihraledin Efendi, 2. Hafız İshak Efendi, 3. Numan Efendi, 4. Ferid Efendi, 5. Ali Efendi, 6. Yusuf Efendi, 7. Asım Efendi, 8. İbrahim Efendi, 9. Hasan Efendi, 10. Mustafa Efendi, 11. Ahmed Efendi, 12. Şükrü Efendi, 13. Hafız Rasim Efendi.

Son sınıfta okuyan öğrenciler ise şu isimlerden oluşmakta idi:

1. Hafız Hüseyin Efendi, 2. Sadık Efendi, 3. Ahmed Efendi, 4. Osman Efendi, 5. Mehmed Nuri Efendi 6. Hafız Necip Efendi 7. Hafız Şuayb Efendi, 8. Şaban Efendi 9. Ali Rıza Efendi, 10. Adem Efendi, 11. Hafız Mehmed Efendi, 12. Muharrem Efendi.⁸²⁹

1901–1902 öğretim-eğitim yılında Kosova Dârümuallimîn’inde öğretmen adaylarına okutulan dersler şunlardı:

1. Kur’ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye (Dürr-i Yektâ Şerhi), 3. Arabî, 4. Farisî (Gülistan) 5. Hesap, 6. Türkçe Sarf ve Nahiv, 7. Tarih (Osmanlı Tarihi), 8. Coğrafya (Memalik-i Şahane), 9. İlm-i Eşya, 10. Hıfzısıhha, 11. Usûl-i tedris (Rehnüma-i Muallimîn) 12. İnşa, 13. Rik’a, 14. İmla.⁸³⁰

Öğrencilerin yıl sonu imtihanlarında aldıkları notlara baktığımızda bu öğretmen okulunda başarılı bir eğitim-öğretimin olduğunu görmekteyiz. Birinci sınıfta Mihraledin ve ikinci sınıf talebelerinden Hafız Hüseyin Efendi bütün derslerden tam not aldıkları ve diğer öğrencilerin de çoğunun aliyyül-âlâ derecesi ile sınıfını geçtikleri anlaşılıyor.

Kosova öğretmen okulu ders programının en ilgi çeken dersi öğretmenlik mesleğinin temel dersi sayılan ders anlatım metotlarını içeren Usûl-i Tedris dersinin var olmasıdır.⁸³¹ Aynı tarihte bu ders birçok öğretmen okulu programında yer almaz iken bu öğretmen okulunda okutulması okulun kalitesi hakkında bize fikir vermektedir.

I. Mamuretülaziz Dârümuallimîni

⁸²⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 9.

⁸³⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 9.

⁸³¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 9.

Elazığ'da ilk Dârümuallimîn 1883 yılında Elaziz merkez kasabasında Vali Abdünnâfi zamanında açıldı.⁸³² Ancak kısa bir süre sonra kapatılıp sonra tekrar açılmıştır.⁸³³

1301 tarihli Mamuretülaziz Vilayet Salnamesi'nde Mamuretülaziz Öğretmen Okulun'da 10 öğrenci ve Ömer Efendi isimli bir öğretmen olduğu belirtilmektedir.⁸³⁴

1905-1906 ders yılında yalnızca birinci sınıfta 10 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁸³⁵

1906–1907 eğitim-öğretim yılında Mamuratülaziz'de bulunan öğretmen okulunda öğrenim gören öğretmen adayının sayısı birinci sınıfta 6, son sınıfta 6 olmak üzere toplam 12 idi.⁸³⁶

1906–1907 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta okuyan öğrenciler şunlardı:

837

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
12	Mustafa Sabri Efendi	Muharrem Efendi	30
21	Mehmed Naim Efendi	-	30
25	Hüseyin Efendi	Hamza Efendi	30
8	Bekir Efendi	-	28
12	Osman Efendi	-	24
22	Mehmed Rüştü	-	20

Aynı öğrenim yılının ikinci sınıfında okuyan öğrenciler ise şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
1	Ethem Efendi	Kara Ahmed Efendi	20
3	Hafız Osman Nuri Efendi	Süleyman Efendi	21

⁸³² İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, İstanbul, 1959, s. 79.

⁸³³ Kerim Sunguroğlu, *Harput ve Elazığ'da Yüksek Öğretim*, Ankara, 1999, s. 14; Okulun ikinci defa açılışının hangi tarihte olduğu konusunda muhtelif beyanlar bulunmaktadır. Elazığ'ın eğitim tarihinden bahseden kaynakların ekserisi öğretmen okulunun ikinci açılışının 1909 yılında ittifak ederler. Ancak tarafımızca kullanılan *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 9 numaralı arşiv belgesi bu konuya açıklık getirmektedir.

⁸³⁴ Erdal Açıkses, *Salnamelere Göre Mamuretülaziz Vilayetin'de Maarif*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1985, s. 185.

⁸³⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 107; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 108.

⁸³⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

⁸³⁷ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 9; Öğretmen okullarından Maarif Nezaretin'e gönderilen evrakların bazılarında, öğrenci ile ilgili, baba adı doğum yeri ve tarihi, yaşı gibi tüm teferruat yer alırken bazılarında yalnızca öğrenci isim ve numaraları yazılmıştır. Memuratülaziz örneğinde ise bazı öğrencilerin adları yazılırken bazıları baba isminin yerine köy ismi veya şöhretleri ile anılmışlardır. "Kövenk'li oğlu", "Helezür'lü oğlu" veya "Lal Süleymanzade" vb.

6	Mustafa Efendi	-	23
5	Hafız Ahmed Efendi	Şükrü Efendi	20
4	Mehmed Dursun Efendi	Süleyman Efendi	21
7	Süleyman Sabit Efendi	-	20

Hafız Ahmed ve Süleyman Sabit Efendi'lerin mekteb-i idadî altıncı sınıftan imtihansız olarak ikinci sınıfa başladığı anlaşılıyor.

1906–1907 eğitim-öğretim yılında Mamuratülaziz Dârümuallimîni'nin birinci sınıf ders programı şu derslerden oluşmakta idi:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Sarf-ı Arabî, 3. Farişî, 4. Hesap, 5. Coğraf-i Umumî, 6. Tarih-i Enbiya, 7. Hüsn-i Hat, 8. Sarf-ı Türkî, 9. Usûl-i Tedris, 10. Hüsn-i Hal ve Hareket.

Son sınıfta okunan dersler ise şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Nahiv-i Arabî, 3. Farişî, 4. Tarih-i Osmanî, 5. Hesap, 6. Coğrafya-i Osmanî, 7. Nahiv-i Türkî, 8. Hüsn-i Hat, 9. Hüsn-i Hal ve Hareket.

İkinci sınıfta 9 ders okunmakta idi ve aralarında Usûl-i Tedris dersi yoktu.⁸³⁸

Birinci sınıfta okuyan öğretmen adaylarının yaşları son sınıfta okuyanlarından daha genç olması gerekirken Mamuratülaziz Dârümuallimîni'nde tam tersi bir durum söz konusudur.

m. Manastır Dârümuallimîni

Manastır Dârümuallimîni II. Abdülhamid devrinde Balkanlar'da bulunan eski öğretmen okullarından biri idi.⁸³⁹ 1316 Maarif Salnamesi'ne göre Manastır Dârümuallimîni'de sadece iki öğrenci bulunuyordu. Okulun öğretmeni Ahmed Sıdkı Efendi isimli bir zat idi. Okulda bulunan iki öğrenci için bir hademenin mevcut olduğuna şahit oluyoruz.⁸⁴⁰ 1317⁸⁴¹ ve 1318 Maarif Salnamelerinde de aynı istatistiki bilgiler mevcut idi.⁸⁴²

⁸³⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

⁸³⁹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 4, Gömlek No: 98.

⁸⁴⁰ Salname-i Maarif-i Umumîye 1316, s. 1185.

⁸⁴¹ Salname-i Maarif-i Umumîye 1317, s. 1387.

⁸⁴² Salname-i Maarif-i Umumîye 1318, s. 1559.

1899-1900 eğitim-öğretim yılında okulda toplam 19 öğrenci mevcuttu. Bunlardan 14'ü ikinci sınıfta 5'i birinci sınıfta idi.⁸⁴³

1900-1901 ders yılında okulda birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 10 kişi olmak üzere toplam 18 öğrenci bulumaktaydı.⁸⁴⁴

1901-1902 eğitim-öğretim yılında okul mevcudu 26 kişi idi. Öğrencilerin 16 birinci sınıfa, 10 tanesi ikinci sınıfa devam etmekteydi. Söz konusu eğitim öğretim yılı sonunda 4 kişiye öğretmenlik yapabilmeleri için “*İtimatname*” verildi.⁸⁴⁵

1321 Maarif Salnamesinde ise okulda öğrenim gören öğretmen adayı sayısı 19'du. Öğretmen kadrosunda Mustafa Efendi vardı. Okul yine bir hademeli idi.⁸⁴⁶

1905-1906 ders yılında okulda birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta 9 olmak üzere toplam 24 öğrenci öğrenim görmekteydi. Söz konusu öğretim yılında 16 kişiye “*İtimatname*” verilerek öğretmen yapıldı.⁸⁴⁷

1906–1907 öğretim yılında adı geçen okulda öğrenci sayısı 44 idi. Bunların otuz üçü birinci sınıfta ve on bir öğrenci ise son sınıfta okumaktaydı.⁸⁴⁸

Birinci sınıfa devam eden öğrenciler şu öğretmen adaylarından oluşmaktaydı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1	Salih Efendi	Ramazan Efendi	-
2	Hasan Efendi	Hüseyin Efendi	-
3	Muhtar Efendi	Ömer Efendi	-
4	Mustafa Efendi	Reşber Efendi	-
5	Muharrem Efendi	Hüseyin Efendi	-
6	Mustafa Efendi	Feyezan Efendi	-
7	Mustafa Efendi	Necip Efendi	-
8	Ali Efendi	Nazif Efendi	-
9	Mehmed Emin Efendi	İbrahim Efendi	-
10	Arslan Efendi	Abdulkerim Efendi	-
11	Ömer Efendi	Mehmed Efendi	-
12	Adem Efendi	Abdülhamid Efendi	-

⁸⁴³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸⁴⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 48.

⁸⁴⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 69.

⁸⁴⁶ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 664.

⁸⁴⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 144; BOA, MF. ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 145.

⁸⁴⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 108.

13	Halil Efendi	Latif Efendi	-
14	Hayreddin Efendi	Hurrem Efendi	-
15	Mahmud Efendi	Hafız Mustafa Efendi	-
16	Yusuf Efendi	Abdüllatif Efendi	-
17	Necip Efendi	Ahmed Efendi	-
18	Talip Efendi	Kâzım Efendi	-
19	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	-
20	Arif Efendi	Hafız Ali Efendi	-
21	Sadedin Efendi	Yusuf Efendi	-
22	Timur Efendi	Cafer Efendi	-
23	Mustafa Efendi	Tevfik Efendi	-
24	Maksud Efendi	Müfid Efendi	-
25	Celi Efendi	Mustafa Efendi	-
26	İsmail Efendi	Mehmed Kâzım Efendi	-
27	Samed Efendi	Seyfeddin Efendi	-
28	Hüseyin Efendi	Yunus Efendi	-
29	Mehmed Efendi	Halil Efendi	-
30	Abdülcelil Efendi	Kamil Efendi	-
31	Kamil Efendi	Hasan Efendi	-
32	Murtaza Efendi	Süleyman Efendi	-
33	Abdülhamid Efendi	Cafer Efendi	-

Yunus oğlu Mehmed Efendi'den sonraki dört isim çeşitli sebeplerle sınavlara girmediklerinden “İbkâ olunmuştur” (Sınıfta kalmışlardır).⁸⁴⁹

İkinci sınıfta ise şu öğrenciler öğrenim görmekte idiler:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1	Mustafa Efendi	Abdulvahap	-
2	Nezir Efendi	Muhsin	-
3	Hafız Mehmed	Hafız Mustafa	-
4	Lütfi Efendi	Osman	-
5	Salman Efendi	Hafız Hasan	-
6	Süleyman Efendi	Hafız Ali	-

⁸⁴⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 108.

7	Abidin Efendi	-	-
8	-	Kasım	-
9	-	-	-
10	-	-	-
11	İbrahim Efendi	Abdülkerim	-

1900-1901 ders yılında okul ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Elifba-i Osmanî, 2. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 3. İlm-i Hal, 4. Kıraat-ı Türkî, 5. Arabî, 6. Kavâid-i Türkî ve İmla, 7. Tarih-i İslam ve Osmanî, 8. Coğrafya, 9. Hesap, 10. Farisi, 11. Hüsn-i Hat, 12. Hüsn-i Ahlak.⁸⁵⁰

1906–1907 öğretim yılında Manastır öğretmen okulunda, birinci sınıfta sekiz ders okutulmaktaydı. Söz konusu tarihte okulun ders programı şu derslerden oluşmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Arabî, 3. Farisî, 4. Kavâid-i Türkî, 5. Hesap, 6. Tarih, 7. Coğrafya, 8. Hüsn-i Hat.

İkinci sınıfta okutulan dersler ise şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. İlm ve Hal 3. Kıraat-ı Türkî, 4. İmla-i Türkî, 5. Kavâid-i Türkî, 6. Hesap, 7. Tarih, 8. Coğrafya, 9. Usûl-i Tedris, 10. Hüsn-i Hat.⁸⁵¹

Manastır Dârümuallimîn'de ders programında yer alan derslere baktığımızda birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencilerinin gördükleri derslerin farklı olduğunu görüyoruz. Bu diğer öğretmen okullarında karşılaşmadığımız önemli bir fark olarak karşımıza çıkıyor.

1321 Maarif Salnamesi'nde Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre Şehri'nde de bir Dârümuallimîn olduğu kayıtlıdır. Söz konusu salnameye göre okulun Ali Rıza isimli bir muallimi ve dört öğrencisi vardı.⁸⁵²

n. Musul Dârümuallimîni

Abdülhamid Dönemi'nde taşrada açılan ilk öğretmen okullarından biri de Musul Dârümuallimîn-i İbtidâî'sidir. 1885 Yılında Musul'da bir Dârümuallimîn

⁸⁵⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 48.

⁸⁵¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 108.

⁸⁵² Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 664.

açılması düşünülmüş ve çalışmalara başlanmış⁸⁵³ ve aynı yıl içerisinde açılmıştır.⁸⁵⁴ 1889 yılında eğitim öğretimini sürdürdüğü okulun tahsisatı ile ilgili bir yazışmadan anlaşılmaktadır.⁸⁵⁵

1900–1901 öğretim yılında Musul Dârümuallimîn-i İbtidâî’de mevcut öğretmen adayı sadece 9 taneydi ve şu isimlerden oluşmaktaydı:⁸⁵⁶

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
1	Ahmed Efendi	Mehmed Ağa	25
2	Abdurrahman Efendi	Selim Efendi	29
3	Nasır Efendi	-	26
4	Saffed Efendi	Ahmed Vehbi Efendi	21
5	Mahmud Efendi	Ömer Efendi	22
6	Selim Efendi	-	22
7	İbrahim Efendi	Hacı Nesim Efendi	25
8	Şerif Efendi	Davut Efendi	20
9	Abdurrahman Efendi	Molla Hüseyin Efendi	20

Söz konusu eğitim öğretim yılında Musul öğretmen okulu ders programında şu dersler yer almaktaydı:

1. Kur’ân-ı Kerîm, 2. Arabî, 3. Farisî, 4. Türkî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Hüsn-i Hat.

Musul Dârümuallimîn-i İbtidâî’deki ders sayısı diğer öğretmen okullarında okunmakta olan ders sayısından az idi. Benzer okullarda öğretmen adaylarının en az 8 ders alması gerekirken Musul öğretmen okulunda bu sayının yedide kaldığı görülmektedir.⁸⁵⁷

1321 (1903) Maarif Salnamesinde Musul Vilayeti Dârümuallimîn-i İbtidâî’sinde iki öğretmenin görevli olduğu görülüyor. Bu isimler Muallim evveli Abdülfettah Efendi ve Hüsn-i Hat muallim vekili Hamdi Efendi.

Aynı salnamede okulda eğitim gören 11 öğretmen adayı vardı. Ayrıca okulda görevli bir hademe bulunuyordu.⁸⁵⁸

⁸⁵³ BOA, İ.DH., Dosya No: 955, Gömlek No: 75529.

⁸⁵⁴ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 221.

⁸⁵⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 5, Gömlek No: 130.

⁸⁵⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 51.

⁸⁵⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 51.

⁸⁵⁸ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 677.

1901-1902 ders yılında Musul Dârümuallimîn-i İbtidâî'de, önceki dönemde olduğu gibi, toplam 9 öğrenci vardı. Öğrencilerden 2'si birinci sınıfta 7'si ikinci sınıftaydı.⁸⁵⁹

1904-1905 eğitim-öğretim yılında Musul Dârümuallimîn-i İbtidâî'de birinci sınıfta 4, ikinci sınıfta 4 olmak üzere toplam sekiz öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁶⁰ 1905-1906 eğitim-öğretim yılında ise okulda birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta ise sadece 2 öğrenci vardı.⁸⁶¹

1325 (1907) tarihli Musul Salnamesi'ne göre okulda ancak toplam 5 öğrenci öğrenim görmekteydi. Okulun iki muallimi ve Mahmud ağa isimli bir hademesi vardı.⁸⁶²

Musul Dârümuallimîn'i 1915-1916 eğitim-öğretim yılında hizmet vermeye devam etmekteydi.⁸⁶³

o. Niğde Dârümuallimîni

II. Abdülhamid devrinde öğretmen okullarını taşrada yayma faaliyetlerinin bir neticesi olarak kurulan Dârümuallimînlerden biri de dönemin sonunda Niğde'de açılmıştır.

1904-1905 eğitim-öğrenim yılında Niğde Dârümuallimîn'de toplam 38 öğrenci bulunmaktaydı. Öğrencilerin 13'ü birinci sınıfa 25'i ikinci sınıfa devam etmekteydi.⁸⁶⁴

1905-1906 eğitim-öğrenim yılında ise Niğde Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 9 ve son sınıfta 16 olmak üzere toplam 25 öğrenci bulunuyordu.⁸⁶⁵

Birinci sınıfta okuyan öğretmen adayları şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1	Hafız Bahri Efendi	Mehmed Ağa	-
2	İsmail Efendi	Abdülrahim Ağa	-
3	Mehmed Efendi	Evşen	-

⁸⁵⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 70.

⁸⁶⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 8.

⁸⁶¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 75.

⁸⁶² Musul Vilayeti Salnamesi, yıl 1325, s. 158.

⁸⁶³ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 133, Gömlek No: 13; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 133, Gömlek No: 11.

⁸⁶⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁸⁶⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 21.

4	Mehmed Raif Efendi	Mehmed Efendi	-
5	Hafız Hakkı Efendi	İsmail Ağa	-
6	Ahmed Efendi	Latif Efendi	-
7	Bilal Efendi	Abbas Ağa	-
8	Hüseyin Efendi	Bekir Efendi	-
9	Abdullah Efendi	Yakup Ağa	-

Son sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları ise şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1	Şaban Efendi	Hilmi Efendi	-
2	Mustafa Efendi	Mehmed Efendi	-
3	Hafız Sadık Efendi	Sabit Efendi	-
4	Abddülrahim Efendi	Salim Çavuş	-
5	Hafız Ahmed Efendi	Hasan Efendi	-
6	Osman Efendi	Mehmed Ağa	-
7	Hafız Enver	Ali Rıza Efendi	-
8	Ali Ulvi Efendi	Mehmed Efendi	-
9	Hasan Efendi	Tevfik Efendi	-
10	Hüseyin Efendi	İsmail Efendi	-
11	Ahmed Efendi	Mehmed Ağa	-
12	Abdurrahman Efendi	Yakup Ağa	-
13	Rasih Efendi	Edhem Efendi	-
14	Hakkı Efendi	Numan Ağa	-
15	Asaf Efendi	Ömer Efendi	-
16	Fahredden Efendi	Edhem Efendi	-

1905-1906 eğitim-öğrenim yılında Niğde Dârümuallimîn'i birinci sınıf programı şu derslerden oluşuyordu:

1. Maa Tecvid Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farişî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Kavâid-i Türkî, 9. Kıraat ve İmla, 10. Hat, 11. Ahlak.

Son sınıfta ise şu derslerle öğrenim görülmekteydi:

1. Maa Tecvit Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Hesap, 6. Coğrafya, 7. Tarih, 8. Kavâid-i Türkî, 9. Kıraat ve İmla, 10. Hat, 11. Hal ve Hareket, 12. Usûl-i Tedris, Terbiye ve Ahlak.⁸⁶⁶

ö. Piriştine Dârümuallimîni

Daha önce belirttiğimiz gibi, Piriştine Dârümuallimîn'i II. Abdülhamid döneminde taşrada açılan ilk öğretmen okuluydu.⁸⁶⁷ Fakat eğitim-öğretim hayatını düzenli olarak sürdüremeyen taşradaki öğretmen okullarındandı.

1321 Maarif Salnamesi'nde yer almayan Piriştine Dârümuallimîn'de 1904-1905 ders yılında 25 öğretmen adayı ehliyetname alarak mezun oldu.⁸⁶⁸

1906–1907 eğitim-öğretim yılında Piriştine öğretmen okulunda 17 öğretmen adayı öğrenim görmekte idi. Bunların 8'i birincisi sınıfta, 9'u ikinci sınıfta öğrenim görüyordu.

Birinci sınıfta öğrenim gören öğrenciler şu isimlerden oluşuyordu:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
151	Abdülhamid Efendi	Hacı Osman Ağa	21
152	Abdüllatif Efendi	Mehmed Ağa	21
153	Şaban Efendi	Muhtar ağa	22
149	Yakup Efendi	Balım Ağa	21
148	Mehmed Efendi	Tayyar Ağa	21
150	Ahmed Efendi	-	20
155	Hafız Ahmed Efendi	-	22
154	Osman Efendi	Reşat	26

Son sınıfta okuyanlar ise şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>YAŞI</u>
147	Bayram Efendi	Ali Efendi	21
145	Abdülhamid Efendi	Davut Ağa	25
144	Ali Efendi	Yusuf Ağa	26
140	Bektaş Efendi	Hüseyin Ağa	29

⁸⁶⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 21.

⁸⁶⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 150.

⁸⁶⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 99.

109	Kâzım Efendi	Sahip Ağa	21
126	Şaban Efendi	Ömer Ağa	26
145	Muhtar Efendi	Abdülcelil Ağa	24
142	Şahap Efendi	Hüseyin Ağa	22
141	Hüseyin Efendi	Sahip Ağa	22

1906–1907 eğitim-öğretim yılında Piriştine öğretmen okulunun birinci sınıfında öğrenim görülen ders programı şu derslerden oluşmaktaydı:

1. Kur’ân-ı Azimüşşan Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Sarf-i Arabî, 4. Farisî, 5. Türkçe Sarf, 6. Kıraat, 7. Muhtasar Tarih-i Enbiya, 8. Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, 9. Amel-i Erbaa, 10. Usûl-i Tedris, 11. İmla, 12. Hüsn-i Hat.

Sarf-i Nahiv, Türkçe Nahiv dışında ikinci sınıfta da aynı dersler okunuyordu.⁸⁶⁹

p. San’a Dârümuallimîni

Taşrada bulunan erkek öğretmen okullarından biri de Yemen Vilayeti’nde bulunan iki Dârümuallimînden biri olan San’a Dârümuallimîni idi. 1899-1900 eğitim öğretim yılında söz konusu okuldan 9 öğrenci diploma aldı.⁸⁷⁰ 1321 (1903) Maarif Salnamesi’ne göre San’a Dârümuallimîn’de 15 öğrenci öğrenim görmekteydi. Aynı tarihte müdür Abdullah Efendi’den başka okulda görevli 3 öğretmen daha vardı. Okulun hizmetine 1 hademe verilmişti.⁸⁷¹

1899-1900 eğitim öğretim yılında San’a Dârümuallimîn’de okutulan dersler şunlardı:

1. Kur’ân-ı Kerîm, 2. Tecvid, 3. İlm-i Hal, 4. Elifba-yı Osmanî, 5. Arabî, 6. Hesap, 7. Risale-i Ahlak, 8. İmla ve Hüsn-i Hat.⁸⁷²

r. Selanik Dârümuallimîni

Selanik Dârümuallimîn’i taşrada bulunan Dârümuallimînler içerisinde ibtidâî şubesinin yanında rüşdî şubesinin de bulunduğu az sayıda öğretmen okullarından biri idi.⁸⁷³

⁸⁶⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

⁸⁷⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸⁷¹ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 709.

⁸⁷² BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸⁷³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 19.

1317 (1899) Maarif Salnamesi'nde yalnızca Dârümuallimîn-i İbtidâî hakkında bilgi mevcuttur. Salnameye göre öğrenci sayısı 47 idi. Okulda Müdür İsmail Mahir Efendi'den başka 5 öğretmen daha vardı:

Tevfik Efendi: İnşa, Kitabet, İmla ve Kraat muallimi.

Hacı Şükrü Efendi: Kavâid ve Usul-i Tedris muallimi.

İsmail Said Efendi: Hesap, Tarih- İslam ve İmla muallimi.

Hafız Hüseyin Efendi: Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid muallimi.

Mehmed Naci: Hüsn-i Hat muallimi.

Müdür İsmail Mahir Efendi ise Ulûm-ı Diniye, Arabî, Farişî, Hendese, Coğrafya, Tarih ve Hesap derslerini okutmaktaydı.⁸⁷⁴

1321 Maarif Salnamesi'nde de okul kadrosunun ciddi bir değişikliğe uğramadığını görmekteyiz. Sadece Hafız Hüseyin Efendi'nin yerine Abdurrahman Efendi Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid dersini okutmaktaydı. Öğrenci sayısı 53 idi.⁸⁷⁵

1899–1900 eğitim-öğretim yılında Selanik Dârümuallimîn-i Rüşdî şubesinde okuyan öğrenciler şunlardı:

2- Hasan Efendi, 4- Mehmed Efendi, 7-Celal Efendi, 13-Hafız Hasan Efendi, 14-Şevket Efendi, 16-Mustafa Efendi, 27- İsmail Efendi, 28-İbrahim Efendi, 31- İsmail Efendi, 39-Rıfat Efendi, 65-Abdurrahman Ziya Efendi, 74-Abdurrahman Lütfi Efendi, 81-Abdulkerim Efendi.⁸⁷⁶

1899–1900 eğitim-öğretim yılında Selanik Öğretmen Okulu'nun rüşdî şubesinde Ulûm-ı Diniye, Arabî, Farişî, Lisan-ı Osmanî, İnşa ve Kitabet, Hesap, Hendese, Coğrafya-i Umumî ve Osmanî, Tarih, İmla, Edebiyat- Kıraat, Hüsn-i Hat dersleri okutulmaktaydı.

Aynı okulun ibtidâî şubesinde ise, aynı tarihte, şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farişî, 5. Kavâid-i Osmanî, 6. Hesap, Coğrafya-i Umumî ve Osmanî, 7. Tarih-i İslam, 8. Usûl-i Tedris, 9. Kıraat-i Türkiye, 10. İmla, 11. Hüsn-i Hat.

Rüşdî şubesinde okutulan dersler içerisinde öğretmenlik mesleği için olmazsa olmaz kabul edilen Usûl-i Tedris (Pedagoji) dersinin mevcut olmaması ilginçtir. Oysa rüşdîye okullarına öğretmen yetiştiren şubede olmamasına rağmen, aynı

⁸⁷⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 1208, 1209.

⁸⁷⁵ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 515.

⁸⁷⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 19.

öğretmen okulunun ibtidâî okullara öğretmen yetiştiren şubelerde bu ders mevcut idi.⁸⁷⁷

1904-1905 ders yılına gelindiğinde rüşdî şubesi ders programında bir takım değişiklikler meydana geldi. Bu tarihte okulda şu dersler okutulmaktaydı:

1. Ulûm-ı Diniye, 2. Arabî, 3. Farisî, 4. Lisan-ı Osmanî, 5. İnşa ve Kitabet, 6. Hesap, 7. Hendese, 8. Coğrafya-yı Umumi ve Osmanî, 9. Tarih-i Osmanî, 10. Kıraat, 11. Usul-i İdare-i Mekatip, 12. Usul-i Defteri, 13. Hüsn-i Hat, 14. Hüsn-i Hal ve Hareket.⁸⁷⁸

1898–1899 eğitim-öğretim yılında Selanik Dârümuallimîn-i İbtidâî Şubesi birinci sınıfta okuyan öğrenciler şu isim ve okul numaralarıyla mevcuttu:

9-Hakkı Efendi, 10-Mehmed Efendi, 15-Hafız Mustafa Efendi, 19-Mehmed Seyyid Efendi, 20-İbrahim Efendi, 21-Ahmed Efendi, 24-Nedim Efendi, 25-Mehmed Efendi, 26-İsmail Efendi, 27-Hafız Raşit Efendi, 41-Hüseyin Efendi, 42-İsmail Efendi, 43-Ahmed Efendi, 45-Harun Efendi, 46-Ramazan Efendi, 47-Niyazi Efendi, 48-Arslan Efendi, 49-Mustafa Efendi, 50-Yusuf Efendi, 51-Hafız Abbas Efendi, 52-Ali Efendi, 53-Salih Efendi, 54-Hafız Hamza Efendi, 55-Osman Efendi, 57-Mustafa Fazıl Efendi, 58-Safvan Efendi, 78-Abdülcelil Efendi, 79-Ahmed Efendi, 80-Mahmud Efendi.

Bazı Darümuallimînlerde uygulanan dışardan imtihana girerek ehliyetname alma uygulamasına Selanik öğretmen okulunda da rastlıyoruz.⁸⁷⁹ 1898–1899 eğitim-öğretim yılında Selanik Dârümuallimînden ehliyetname kazanan öğrenciler şunlardı:

1. Necip Necati Efendi, 2. Hasan Ali Efendi, 3. Osman Derviş Efendi, 4. Adil Efendi, 5. Ali Ulvi Efendi, 6. Mehmed Ziya Efendi, 7. Hafız Osman Efendi, 8. Hazım Efendi.

Öğretmenlik ehliyetnamesi almak için imtihana giren öğretmen adaylarının ilk altı tanesi bütün derslere girmiştir. İsimlerinin karşısında da “*Haricen imtihana girerek ehliyetname almışlardır*” notu düşülmüştür. Hafız Osman Efendi ve Hazım Efendi ise Arabî, Farisî, Tarih ve Coğrafya derslerinden imtihana girmemişlerdir. Bu

⁸⁷⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 19.

⁸⁷⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 18.

⁸⁷⁹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 19.

şahısların isimin karşısına “*Kara mekatib-i sıbyanisine muallimlik etmek üzere ehliyetname almışlardır*” açıklaması yazılmıştır.⁸⁸⁰

Selanik Dârümuallimîn’in birinci sene bakiyesi sınıfında okuyan öğrenciler ise şu isimlerden oluşmaktaydı:

20-İslam Efendi, 21-Mehmed Fuad Efendi, 22- Süleyman Efendi, 23- Yakup Efendi, 24-Şükrü Efendi, 26-Hasan Efendi, 27-Hafız Mehmed Efendi, 28-Mehmed Efendi, 29-Ali Efendi, 70-İskender Efendi, 71-Hasan Efendi, 72- Abdullah Efendi, 73-Süleyman Efendi, 75-İsmail Efendi, 76-Ali Efendi, 77- Muhiddin Efendi, 78-Abdülcelil Efendi, 79-Ahmed Efendi, 80- Mahmud Efendi.

1899-1900 eğitim öğretim yılında Dârümuallimîn’de rüşdî şubesi ikinci sınıfta 6, ibtidâî şubesi birinci sınıfta 21 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁸¹

1905-1906 ders yılında Selanik Dârümuallimîn’de rüşdî şubesi ve ibtidâî şubesi aynı çatı altında eğitim-öğretimini sürdürmekteydi. Söz konusu tarihlerde rüşdî şubesinde toplam 19, ibtidâî şubesinde ise toplam 50 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁸²

1324 (1907) Selanik Vilayet Salnamesi’ne göre okul müdürü İsmail Efendi yerini korumaktaydı. Müdürden başka okulda Hafız Abdurrahman Efendi, Tevfik Efendi, İsmail Said Efendi, Mehmet Efendi, Osman Efendi ve Mehmet Nuri Efendi isminde muallimler görev yapmaktaydı.⁸⁸³

s. Sivas Dârümuallimîni

1883-1884 eğitim-öğretim yılında açılan,⁸⁸⁴ Sivas’taki Dârümuallimîn-i İbtidâî’nin, 1304 (1887) Sivas Vilayet Salnamesi’ne göre mevcudu 20 idi. Mehmet Rasih Efendi’nin görevli olduğu okulda hademe Hüseyin Ağa isimli bir zattı.⁸⁸⁵ Okulun 1889 yılında da eğitime devam ettiğini bu tarihte okulda görevli muallim Mehmed Efendi’nin maaşındaki problemden dolayı yapılan yazışmalardan

⁸⁸⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 19.

⁸⁸¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸⁸² BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 18.

⁸⁸³ Selanik Vilayeti Salnamesi, yıl 1324, s. 239.

⁸⁸⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 2, Gömlek No: 41; Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi, a.g.e., s. 204.

⁸⁸⁵ Sivas Vilayeti Salnamesi, yıl 1304, s. 126.

anlıyoruz.⁸⁸⁶ Kaldı ki 1308 (1890) tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'nde Sivas'da bir öğretmen okulu bulunduğunu ve bu okulun 60 öğrencisi olduğu kayıtlıdır.⁸⁸⁷

1317 (1899) Maarif Salnamesi'nde okulda 9 öğrencinin olduğu, bir hademe ve Mehmed Rasih isminde bir öğretmenin görevli olduğu belirtilmektedir.⁸⁸⁸ 16 Aralık 1899 tarihli bir arşiv belgesinden Sivas Dârümuallimîn Müdürlüğü'ne Adil Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁸⁹

Sivas Dârümuallimîn-i İbtidâi'sinde 1897–1898 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta altı, ikinci sınıfta altı olmak üzere toplam 12 öğretmen adayı bulunmakta idi.⁸⁹⁰

1897–1898 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta okuyan öğretmen adayı efendiler şunlardı:⁸⁹¹

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
1	Hafız Şükrü Efendi	Ramazan Efendi	-
2	Hüseyin Efendi	Zeynel Efendi	-
3	Hafız Ahmed Efendi	Kudret Efendi	-
4	Tahir Efendi	Baki Efendi	-
5	Hafız Nuri Efendi	Ramazan Efendi	-
6	Ali Efendi	Müezzın Efendi	-

İkinci sınıfı bitirip öğretmenliğe hak kazanan öğrenciler şu isimlerden oluşmaktaydı.

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
115	Hafız Ahmed Efendi	-	1295
116	Mesud Efendi Efendi	İsmail Efendi	1295
117	Hafız Mehmed Efendi	Şamil Efendi	1296
118	Mehmed Efendi	Sefa Mahmud	1296
119	Mahmud Efendi	Osman	1292
120	Mustafa Efendi	-	1296

⁸⁸⁶ BOA, MF. ALY., Dosya No: 5, Gömlek No: 67.

⁸⁸⁷ Sivas Vilayeti Salnamesi, yıl 1308, s. 113.

⁸⁸⁸ Salname-i Maarif-i Umumiye 1317, s. 1248.

⁸⁸⁹ BOA, Y.PRK.ZB., Dosya No: 23, Gömlek No: 102.

⁸⁹⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 86; Bu tarihlerde Sivas'ta ilk okul öğretmeni sıkıntısı çekildiği anlaşılmaktadır. Bunu köy imamlarının daha iyi öğretmenlik yapabilmeleri için kursa tabi tutulmalarından anlıyoruz. Bkz: BOA, DH.TMIK.S., Dosya No: 11, Gömlek No: 38.

⁸⁹¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 86.

1898-1899 eğitim-öğretim yılında Sivas Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 10 öğrenci olmak üzere toplam 18 öğrenci mevcuttu.⁸⁹²

1899-1900 eğitim-öğretim yılında okulda toplam 20 öğrenci vardı. Öğrencilerin 11'i birinci sınıfta, 9'u ise ikinci sınıftaydı.⁸⁹³

1900-1901 ders yılında okulda toplam 24 öğrenci ders görmekteydi. Öğrencilerin 16'sı birinci sınıfta diğerleri ikinci sınıfta okumaktaydılar.⁸⁹⁴ Bu rakam 1321 Maarif Salnamesine göre 21 idi ve okulda görevli Adil Bey isminde bir müdür, Mehmet Rasih Efendi isminde bir muallim ve bir de hademe bulunuyordu.⁸⁹⁵ Muallim Mehmet Rasih Efendi ve bevvab Hüseyin Ağa'nın isimlerinin 1304 tarihli Salname'de var olduğu hatırlanırsa ve aynı isimlere 1325 tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde⁸⁹⁶ de rastladığımız göz önüne alınırsa bu isimlerin 20 seneden fazla aynı okulda görev yaptıkları anlaşılır. Bu da bize taşradaki öğretmen okullarının kadro yapısı hakkında bilgi vermektedir.

1901-1902 eğitim-öğretim yılında Sivas Erkek Öğretmen Okulu'nda toplam 21 kişi öğrenim görmekteydi. Öğrencilerden 13'ü son sınıfta 8'i ise birinci sınıftaydı.⁸⁹⁷

1902-1903 ders yılında okulda birinci sınıfta 6, ikinci sınıfta 11 öğrenci öğrenim görmekteydi. Söz konusu ders döneminde okul 9 mezun verdi.⁸⁹⁸

1904-1905 eğitim-öğretim yılında okulda birinci sınıfta 13 ikinci sınıfta 7 kişi olmak üzere toplam 20 kişi öğrenim görmekteydi.⁸⁹⁹

1897-1898 eğitim-öğretim yılında Sivas Dârümuallimîn-i İbtidâî'sinde okunan dersler şunlar idi:

1. Maa Tecvit Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Sarf-ı Osmanî, 6. Hesap 7. Tarih-i Osmanî, 8. Coğrafya-i Osmanî, 9. Hat (Rik'a).

1898 yılında mezun olan öğretmen adaylarından 115 numaralı Hafız Ahmed Efendi bütün dersleri 10 puan olarak mezun olduğu görülüyor. 120 Numaralı

⁸⁹² BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 81.

⁸⁹³ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 80.

⁸⁹⁴ BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 75.

⁸⁹⁵ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1321*, s. 545; 1320 ve 1321 Sivas Vilayeti Salnamelerinde de de aynı bilgiler mevcuttur. Bkz: *Sivas Vilayeti Salnamesi* yıl 1320, s. 200; *Sivas Vilayeti Salnamesi*, yıl 1321, s. 59.

⁸⁹⁶ *Sivas Vilayeti Salnamesi*, yıl 1325, s. 61.

⁸⁹⁷ BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 15.

⁸⁹⁸ BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 69.

⁸⁹⁹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 22.

Mustafa Efendi ise 5.2 ortalama ile öğretmen okullarında çok rastlamadığımız bir notla mezun olmuştur.⁹⁰⁰

Okulun ders proğamı uzun yıllar ciddi bir değişiklik olmadan devam etti.⁹⁰¹

ş. Taiz Dârümuallimîni

İncelediğimiz dönemde mevcut Dârümuallimînlerden en küçüklerinden biri de Taiz’de bulunan öğretmen okuludur. 1899–1900 eğitim-öğretim yılında okuldan 7 öğrenci diploma almaya hak kazanmıştı.⁹⁰²

Söz konusu öğrenciler şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>
1	Mehmed Efendi	Seyyid Ali
2	Mehmed Baha Efendi	Ahmed Efendi
3	Mehmed Efendi	Abdulveli Efendi
4	Abdurrahman Efendi	Seyyid Mehmed
5	Mahir Efendi	Baha Efendi
6	Kasım Efendi	Ahmed Efendi
7	Ali Efendi	Ali Efendi

1899–1900 eğitim-öğretim yılında Taiz Dârümuallimîn’de ders sayısı 10’dur. Bu dersler şunlardan oluşmaktaydı:

1. Kur’ân-ı Kerîm, 2. Tecvid, 3. İlm-i Hal, 4. Elifba-i Osmanî, 5. Sarf-i Arabî, 6. Hesap, 7. Türkçe, 8. Risale-i Ahlak, 9. İmla, 10. Hüsn-i Hat.

Taiz öğretmen okulu müfredatında Tarih, Coğrafya gibi diğer Dârümuallimînlerde bulunan önemli derslerin bulunmadığını görüyoruz.

1321 (1903) Maarif Salnamesi’nde öğrenci sayısının toplam yirmi olduğuna şahit oluyoruz. Aynı salnamede okulun eğitim-öğretim kadrosunda şu isimler bulunmaktadır:

Muallim-i evvel: Hüseyin Şükrü Efendi, Muallim-i sani: Hulusi Efendi, Muallim-i salis: Hilmi Efendi. Ayrıca mubassır olarak Seyit Ali Efendi görevlidir.⁹⁰³

⁹⁰⁰ BOA, MF. ALY., Dosya No: 9, Gömlek No: 86.

⁹⁰¹ BOA, MF. ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 15; BOA, MF. ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 22.

⁹⁰² BOA, MF. ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 25.

⁹⁰³ Salname-i Maarif-i Umumîye 1321, s. 709.

Birçok taşra öğretmen okulunda yalnızca bir öğretmen olduğu düşünülürse Taiz'deki öğretmen adaylarının şanslı olduğu görülür.

t. Trablusgarp Dârümuallimîni

Trablusgarp Dârümuallimîni taşradaki ilkokul öğretmeni yetiştiren öğretmen okullarındandı. 1321 (1903) Maarif Salnamesin'e göre okulda 20 öğrenci öğrenim görmekteydi ve öğretmen olarak Osman Nuri isminde bir zatın görevli olduğu okulun kadrosunda bir tane hademe vardı.⁹⁰⁴ 1904-1905 eğitim öğretim yılında okulda birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 4 öğrenci olmak üzere toplam 15 öğrenci bulunmaktaydı. Yıl sonunda ikinci sınıfta okuyan dört öğrenci de diplomalarını alarak okuldan mezun oldular.⁹⁰⁵ 1905-1906 ders yılında okulda birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta 8 olmak üzere toplam 18 öğrenci bulunmaktaydı. Son sınıftaki öğrencilerin hepsi diploma alarak mezun oldu. 8 öğrenciden 3'ü aliyül-âlâ derecesi ile diğerleri çeşitli dereceler ile mezun oldular.⁹⁰⁶

u. Trabzon Dârümuallimîni

Trabzon Dârümuallimîni, taşrada kurulan ilk öğretmen okullarındandır.⁹⁰⁷ 1890 yılına kadar okuldan mezun olanların sayısı 358'i bulmaktaydı.⁹⁰⁸

1313 (1895) tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde öğrenci sayısı hakkında bilgilendirilmemekle birlikte, salnameden Abdullah Efendi isimli birinin öğretmen, Bekir Ağa isimli bir zatın ise hademe olduğunu anlıyoruz.⁹⁰⁹

1317 (1899) Maarif Salnamesi'ne göre Trabzon Dârümuallimîni'de sadece 5 öğrenci vardı. Öğretmen olarak Abdullah Efendi görev yapıyordu.⁹¹⁰ 1318 Maarif Salnamesi'de ise Trabzon Dârümuallimîni'de öğretmen adayı sayısının 46 olduğu kayıtlıdır. Bir hademenin bulunduğu okulda öğretmen olarak yine Abdullah Efendi

⁹⁰⁴ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 693.

⁹⁰⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 150.

⁹⁰⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 100.

⁹⁰⁷ Trabzon Dârümuallimîni'nin açılış tarihi tartışmalıdır. Mahmud Cevad, 1890 yılına kadar okuldan mezun olanların sayısının 358'e ulaştığından bahsetmektedir. Bkz: Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 227; Fakat 31 Ekim 1891 tarihli bir arşiv belgesinde okulun yeni açılmakta olduğuna dair bilgi yer almaktadır. Bkz: *BOA, ŞD.*, Dosya No: 211, Gömlek No: 36.

⁹⁰⁸ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 227.

⁹⁰⁹ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, yıl 1313, s. 155.

⁹¹⁰ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1317*, s. 1288.

görev yapıyordu.⁹¹¹ 1321 Maarif Salnamesi'ne göre okulun öğretmeni Abdullah Vehbi Efendi idi. Öğrenci sayısı 25 idi. Bu tarihte bevvab olarak Ahmed Ağa görev yapmaktaydı.⁹¹² 1900-1901 eğitim-öğretim yılında birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta ise 17 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁹¹³

1903–1904 eğitim-öğretim yılında Trabzon Vilayeti Dârümuallimîn'de öğrenci sayısı 28 idi. Bunların 16'sı birinci sınıfta, 12'si ikinci sınıfta okumaktaydılar.⁹¹⁴

Birinci sınıftaki öğrenciler okul numaraları ile birlikte şunlardı:

233-Hafız Osman Efendi, 251-Cafer Efendi, 253-Rasim Efendi, 254-Hüseyin Efendi, 260-İsmail Efendi, Ahmed Efendi, 266- Şaban Efendi, 237- Hafız Ali Efendi, 252-Hüsnu Efendi, 254- İbrahim Efendi, 257-Abdülhamid Efendi, 258- Ali Efendi, 261-(isim okunamadı), 262- Ziya Efendi, 267- Salih Efendi, 265 Mehmed Efendi.

1903–1904 eğitim-öğretim yılında ikinci sınıfta olup mezun olan öğrenciler ise şunlardı:

23-Ali Efendi, 227-Hafız Mehmed Efendi, 210-Mehmed Fehmi Efendi, 225-Celal Efendi, 236-Mehmed Efendi, 237-Mehmed Efendi, 246-Mustafa Ali, 223-Mevlid Efendi, 207-Süleyman Efendi, 241-Abdullah Efendi, 222-Mustafa Efendi.⁹¹⁵

Ali Efendi, Hafız Mehmed Efendi, Mehmed Fehmi Efendi ve Celal isimli öğretmen adayları aliyyül-âlâ ile mezun olmuşlardı. Trabzon öğretmen okulunda şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Mesail-i Diniye, 3. Arabî, 4. Lisan-ı Osmanî, 5. Farisî, 6. Tarih, 7. Coğrafya, 8. Hesap, 9. Hat .⁹¹⁶

1904-1905 eğitim-öğretim yılında okula birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 10 öğrenci olmak üzere toplam 21 öğrenci devam etmekteydi.⁹¹⁷

1906-1907 eğitim-öğretim yılında ise Trabzon Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta 3 öğrenci mevcuttu.⁹¹⁸

⁹¹¹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1318*, s. 1409; 1320 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde de öğretmen Abdullah Efendi idi. Bkz. *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, yıl 1320, s. 130.

⁹¹² *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 600; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 72.

⁹¹³ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 55.

⁹¹⁴ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 11, Gömlek No: 96.

⁹¹⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 11, Gömlek No: 96.

⁹¹⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 11, Gömlek No: 96.

⁹¹⁷ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

ü. Üsküp Dârümuallimînî

Üsküp öğretmen okulu II. Abdülhamid devrinin sonlarında açılan bir okul olduğu anlaşılıyor. Çünkü söz konusu okul 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 Maarif salnamelerinde geçmemektedir.

1902-1903 öğretim yılında Üsküp Öğretmen Okulu'nda toplam öğretmen adayı sayısı, birinci sınıfta 28, son sınıfta olup aynı yıl mezun olanların sayısı 13 olmak üzere, toplam 41 kişi idi.⁹¹⁹

Söz konusu tarihte birinci sınıfta okuyan Dârümuallimîn öğrencileri şunlardı:

1. İbrahim Efendi, 2. İsmet Efendi, 3. Eyüp Efendi, 4. Faik Efendi, 5. Sadık Efendi, 6. Arif Efendi, 7. Ahmed Efendi, 8. Mehmed Şükrü Efendi, 9. Mehmed Efendi, 10. Halil Efendi, 11. İbrahim Efendi, 12. Hamdi Efendi, 13. Yusuf Efendi, 14. Hafız Necip Efendi, 15. Hafız Hasan Efendi, 16. Salih Efendi, 17. Recep Efendi, 18. Mehmed Efendi 19. Şuayib Efendi, 20. Bayram Efendi, 21. Selim Efendi, 22. Mehmed Efendi, 23. Haşim Efendi, 24. Şuayib Efendi, 25. Hafız Hasan Efendi, 26. Sabri Efendi, 27. Maksud Efendi, 28. Fuat Efendi.⁹²⁰

Son sınıfta olup mezun olanlar ise şu isimlerden oluşmaktaydı:

1. Mihraledin Efendi, 2. Numan Efendi, 3. Hafız Esad Efendi, 4. Şükrü Efendi, 5. Şakir Efendi, 6. Asım Efendi, 7. Yusuf Efendi, 8. Ferid Efendi, 9. Hasan Efendi, 10. Hafız Efendi, 11. Mihraledin Efendi, 12. Ahmed Efendi, 13. Halid Efendi.

Üsküp Dârümuallimîn'in ders programı emsallerine göre daha zengin idi. En önemlisi öğretmenlik mesleğinin en gerekli dersi sayılan Usûl-i Tedris dersinin adı geçen öğretmen okulu müfredatında bulunduğu şahit oluyoruz.⁹²¹

1902-1903 eğitim-öğretim yılında Üsküp Öğretmen okulunda öğretmen adaylarının okumak zorunda oldukları şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye (Dürr-i Yektâ Şerhi) 3. Arabî 4. Farisî (Gülistan okutulmakta idi), 5. Hesap, 6. Türkçe Kıraat, Sarf ve Nahiv, 7. Tarih (Osmanlı Tarihi), 8. Coğrafya (Memalik-i Şahane), 9. İlm-i Eşya (Tabiat

⁹¹⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 14, Gömlek No: 36.

⁹¹⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 34.

⁹²⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 34.

⁹²¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 34.

Bilgisi), 10. Hıfzısıhha, 11. Usûl-i Tedris (Rehnüma-i muallimîn), 12. İnşa, 13. İmla, 14. Hüsn-i Hat.⁹²²

1903-1904 eğitim-öğretim yılında Üsküp Dârümuallimîn'in mevcudu 37 idi. Öğrencilerin 23'ü birinci sınıfa 14'ü ikinci sınıfa devam etmekteydi.⁹²³

1905-1906 eğitim-öğretim yılında okulda toplam 29 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların 22'si birinci sınıfta, 7'si ise ikinci sınıftaydı.⁹²⁴

Bir sonraki eğitim-öğretim yılında ise okulda toplam 43 öğrenci ders görmekteydi. Bu öğrencilerin 22'si birinci sınıfta, 21'i ikinci sınıfta idi.⁹²⁵

Birinci sınıfta okuyan öğrenciler şunlardı:

1. Hafız Hamdi Efendi, 2. Süleyman Efendi, 3. İbrahim Efendi, 4. Hafız Nabi Efendi, 5. Hafız Tefvîk Efendi 6. Hafız Rasim Efendi ,7. Abdülhamid Efendi, 8. Ahmed Efendi, 9. Şuayp Efendi, 10. Abdülhamid Efendi, 11. Ahmed Efendi, 12. Hafız Akif Efendi, 13. İbrahim Efendi, 14. Halid Efendi, 15. Mustafa Efendi, 16. Şaban Efendi, 17. Recep Efendi, 18. Hafız Mehmed Efendi, 19. Hafız Tefvîk Efendi, 20. Mehmed Nuri Efendi, 21. İsmet Efendi, 22. Hafız İbrahim Efendi.

Söz konusu tarihte Üsküp Dârümuallimîn'de şu dersler okunmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Hesap, 6. Türkçe 7. Tarih, 8. Coğrafya, 9. Hıfzısıhha, 10. Usûl-i tedris, 11. İmla, 12. Hüsn-i Hat.

İkinci sınıfta okutulan ders sayısı 13'tü. Okutulan dersler aynıydı fakat fazladan Kitabet dersi de ders programında yer almaktaydı.⁹²⁶

v. Yanya Dârümuallimîni

1316 Maarif Salnamesine göre Yanya Dârümuallimîn'de mualim vekili unvanı ile bir öğretmen bulunmaktaydı. Okulda öğrenim gören öğrenci sayısı 7 idi. Ayrıca okulda bir hademe bulunmaktaydı.⁹²⁷

Bir yıl sonra okulun öğretmeninin değiştiği, vekil öğretmenin yerine asil olarak Hüseyin Rüştü Efendi'nin atandığını görüyoruz. Bu tarihte öğrenci sayısı 8

⁹²² BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 34.

⁹²³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 63.

⁹²⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 12, Gömlek No: 99.

⁹²⁵ BOA, MF. ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

⁹²⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

⁹²⁷ Salname-i Maarif-i Umumîye 1316, s. 1213.

idi.⁹²⁸ 1318 Maarif Salnamesi'nde de aynı öğretmenin göreve devam ettiği kayıtlıdır.⁹²⁹

Yanya Dârümuallimîn'de 1900-1901 eğitim-öğretim yılında okulda birinci sınıfta 10 ikinci sınıfta 6 olmak üzere toplam 16 öğrenci bulunmaktaydı.⁹³⁰ Ancak bunların hepsi okula düzenli devam etmedi.⁹³¹

1901-1902 eğitim-öğretim yılında Yanya Dârümuallimîn'deki öğrenci sayısı toplam 12 idi. Öğrencilerin 3'ü birinci sınıfta 9'u ikinci sınıftaydı.⁹³² Söz konusu eğitim-öğretim yılında okulda görevli öğretmen Abdurrahman Efendi, bevab ise Hüseyin ağa idi.⁹³³

1903–1904 eğitim-öğretim yılında okulda birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta 15 olmak üzere toplam 25 öğretmen adayı bulunmaktaydı.⁹³⁴

1904-1905 eğitim-öğretim yılında Yanya Dârümuallimîn'de toplam 51 öğrenci bulunmaktaydı. Öğrencilerin 30'u birinci sınıfa, 21'i ikinci sınıfa devam etmekteydi. Bu ders yılında birinci sınıfta 8, ikinci sınıfta 4 öğrenci ikmale kaldı.⁹³⁵

1903–1904 eğitim-öğretim yılında Yanya Dârümuallimîn'de birinci sınıfında okuyan öğretmen adayları şu isimlerden oluşuyordu:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
80	Sadık Efendi	Haydar Efendi	-
75	İbrahim Efendi	Asım Efendi	-
74	Hafız Halil Efendi	Yahya Efendi	-
76	Esat Efendi	Mehmed Esat Efendi	-
83	Şaban Efendi	Remzi Efendi	-
77	Hamit Efendi	Hüseyin Ağa	-
87	Veli Efendi	Rüstem Ağa	-
85	Hüsrev Efendi	Fazlı Efendi	-
88	Lütfi Efendi	Şeyh Ahmed Efendi	-
83	Aziz Efendi	Şefik Efendi	-

⁹²⁸ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1317*, s. 1433.

⁹²⁹ *Salname-i Maarif-i Umumiye 1318*, s. 1605.

⁹³⁰ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 46.

⁹³¹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 57.

⁹³² *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 76.

⁹³³ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 11, Gömlek No: 2.

⁹³⁴ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 11, Gömlek No: 62.

⁹³⁵ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 103.

Birinci sınıfın en başarılı ismi 9 dersin tamamı 10 olan ve toplam 90 puanı olan 80 numaralı Sadık Efendi'dir. En başarısız öğretmen adayı ise toplam 55 puanı olan Aziz Efendi'dir.⁹³⁶

Adı geçen eğitim-öğretim yılında ikinci sınıfta okuyan öğretmen adayları ise şunlardı:

<u>NO</u>	<u>İSMİ</u>	<u>BABASININ İSMİ</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>
71	Mehmed Şükrü Efendi	Hakkı Bey	-
72	Ahmed Selami Efendi	Mehmed Ağa	-
70	Mehmed Sait Efendi	Likzar Ağa	-
66	Vehip Efendi	Adem Halil Efendi	-
81	Hüseyin Efendi	Süleyman Ağa	-
85	Mehmed Nafiz Efendi	Halil Ağa	-
62	Mevlid Efendi	Saim Ağa	-
64	Musa Efendi	Said Ağa	-
69	Cuma Ali Efendi	Nuri Ağa	-
65	Musa Efendi	Hacı Mehmed Ağa	-
63	Murtaza Efendi	Şeyh Lütfi Efendi	-
68	Eşref Efendi	Şeyh Kutbî Efendi	-
72	Mehmed Esat Efendi	İsmail Ağa	-
72	Fuat Efendi	Derviş Besim Efendi	-
67	Sabit Yahya Efendi	Muhildin Efendi	-

İkinci sınıfta okuyan öğretmen adaylarının en başarısız ismi 67 numaralı Sabit Yahya Efendi'dir. En başarılı iki aday ise toplam derslerden 89 puan alan Mehmed Şükrü Efendi ile Ahmed Selami Efendi'dir.⁹³⁷

1903–1904 eğitim-öğretim yılında Yanya Vilayeti Dârümuallimîn'inde okutulan ders sayısı dokuzdu. Söz konusu dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Arabî, 3. Farisî, 4. Kavâid-i Osmanî, 5. İmla, 6. Hesap, 7. Tarih-i Osmanî, 8. Coğrafya-i Osmanî, 9. Hüsn-i Hat.⁹³⁸

⁹³⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 62.

⁹³⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 62.

⁹³⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 11, Gömlek No: 62.

1321 (1903) Maarif Salnamesine göre Yanya Dârümuallimîni'nde 21 öğrenci bulunmaktaydı. Okulda Abdurrahman Efendi isminde bir öğretmen ve bir hademe görevliydi.⁹³⁹

4. ÖĞRETMEN YETİŞTİREN DİĞER KURUMLAR

a. Menşe-i Muallimîn

Menşe-i Muallimîn, askeri mektepler ikinci nazırlığına tayin olunan Süleyman Paşa zamanında asker mekteplerine muallim yetiştirmek üzere⁹⁴⁰ bir okulun açılması gündeme geldi.⁹⁴¹ Çünkü subaylar askeri okullarda öğretmenlik ile meşgul oldukları için asıl işlerinden geri kalmaktaydılar. Bu nedenle askeri okulların, meslek derslerini yine subaylar, kültür derslerini ise sivil öğretmenlerin okutması düşünüldü. Menşe-i Muallimîn'in öğrenci kaynağını, medresenin zeki ve yetenekli öğrencileri teşkil etmekteydi.⁹⁴² Okulun öğrencileri cami derslerine devam etmekteydiler. Okulun tatil zamanları da medreseler gibi dört aydı. Zira medrese öğrencileri üç ay cerre giderlerdi.⁹⁴³

Okulun açılışı konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Hasan Ali Yücel, okulun açıldığı tarihi 1873 olarak verirken⁹⁴⁴ Osman Ergin⁹⁴⁵ ve Kemal Aytaç⁹⁴⁶ bu rakamı 1875 olarak zikretmektedir.

Menşe-i Muallimîn idâdî ve yüksek seviyeli olmak üzere iki farklı kısma ayrılmaktaydı. Menşe-i Muallimîn idâdî şubesinin ders programında şu dersler okutulmaktaydı:

I. Sınıfta: İlm-i Hesap, Coğrafya-i Umumî, Kitabet, Muhtasar Tarih-i Umumî, Kavâid-i Osmanî, Gülistan.

II. Sınıfta: Hendese-i Musaddaha, İlm-i Haber, Coğrafya-yı Osmanî, Ecnebi Lisanı, Kitabet, Resim-i Hattî.

⁹³⁹ *Salname-i Maarif-i Umumîye 1321*, s. 700.

⁹⁴⁰ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 69.

⁹⁴¹ Küçükahmet, *Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, Öğretmenlerin Tutumları*, s. 12; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 114.

⁹⁴² Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 36.

⁹⁴³ Ergin, *a.g.e.*, s. 715.

⁹⁴⁴ Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 13.

⁹⁴⁵ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 715.

⁹⁴⁶ Kemal Aytaç, "Osmanlı İmparatorluğunda Okul Kuruluş Sistemi", *Milli Kültür*, c. III, S. 1, (Haziran 1981), s. 13.

III. Sınıfta: Hendese-i Mücesseme ve Minhaniyat-i Mestamele, Müselesat-ı Mesteviye, Logaritma, Ecnebi Lisanı, Kitabet, Resim, Drama.

IV. Sınıfta: Mevâlid-i Sülâse, Hendese-i Resmiye ve Menazır, Kozmoğrafya, Muhtasar Hikmet ve Kimya, Hendese-i Eşkali, Ecnebi Lisanı, Resim.

V. Sınıfta: Kimya, Ecnebi Lisanı, Cerr-i Eskal, Mevâlid-i Sülâse, Mebânîyülînşa, Resim, Drama.⁹⁴⁷

Menşe-i Muallimîn'in idâdî kısmı, ders programı açısından askeri idâdîler ile benzerlik göstermekteydi. Beşinci sınıf Edebiyat ve Fen olarak iki şubeye ayrılmaktaydı.⁹⁴⁸

İdadi kısmını bitirenler yüksek kısmına devam etmek için bir imtihana girip başarmak zorundaydılar. Sivil idâdîlerden mezun olanlar da bu imtihana girebilmekte idiler. Menşe-i Muallimîn'in yüksek kısmı öğrenim süreleri 2 ile 4 arasında değişmek üzere 11 şubeye ayrılmaktaydı.⁹⁴⁹ Bu şubeler şunlardı:

a) Topografya Şubesi: Bu şubenin tahsil süresi iki yıl idi. Bu şubede okutulan dersler ise şunlardı:

1. Topografya.
2. Müselesât-ı Müsteviye.
3. Hendese-i Resmiye ve Menazar ve Gölge.
4. Muhtasar Fenn-i Mimari.
5. Enva-i Resim ve Harita.
6. Topografya Ameliyatı.
7. Hesab-ı Adi ile Taksim-i Arazi.
8. Tesviye-i Tarik.

b) Edebiyat-ı Türkiye Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi de iki yıldan ibaretti. Bu şube de okutulan dersler ise şunlardı:

1. Mebaniyülînşa.
2. Usûl-i İnşa.
3. Aşari Müntehabe.
4. Meselüssair.
5. İlahiyat.

⁹⁴⁷ Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310, s. 125-126.

⁹⁴⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 715.

⁹⁴⁹ Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 716.

6. Şehname-i Firdevsi.
7. Saib Divanı.
8. Makamat-ı Hariri.
9. Ecnebi Lisanı.⁹⁵⁰

c) Tarih Şubesi: Bu şubenin de eğitim öğretim şubesi diğerleri gibi iki yıld.

Tarih şubesinde şu dersler okutulmaktaydı:

1. Tarih-i Umumî: Karun-ı Ūla, Karun-ı Vusta, Karun-ı Ahire.
2. Tarih-i Asır.
3. Devlet-i Âliye Tarih-i Hususisi.
4. İstatistik.
5. Coğrafya-i Tarihi.
6. Ecnebi Lisanı.

d) Coğrafya Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi de iki yıld. Söz konusu şubede okutulan dersler şunlardı:

1. Coğrafya-yı Umumî.
2. Coğrafya-yı Tabiî.
3. Coğrafya-yı Tarihi.
4. Tabakatülarz.
5. Coğrafya-i Politik.
6. İlmi Ahval-i Bilâd.
7. Tahtit-i Arazi.
8. Mürtesemat Bahsi.
9. Ecnebi Lisanı.
10. Tarih.
11. Coğrafya.⁹⁵¹

e) Riyaziye-i Adiye Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi de iki yıld. Bu şubede şu dersler okutulmaktaydı:

1. Cebr-i Âdi ve Âlâ.
2. Mükemmel Hendese
3. Hendese-i Halliye.
4. Ecnebi Lisanı.

---

⁹⁵⁰ Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 127.

⁹⁵¹ Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 716.

5. Müselesât -ı Müsteviye ve Küreviye.

6. Hesab-ı Tamamî.

7. Hesab-ı Tefazulî.⁹⁵²

f) Riyaziye-i Adiye Tatbikatı Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi üç yıldan ibaretti. Riyaziye-i Adiye Tatbikatı Şubesi'nde şu dersler okutulmaktaydı:

1. Cebr-i Âdi ve Âlâ.

2. Mükemmel Hendese.

3. Hendese-i Halliye.

4. Ecnebi Lisanı.

5. Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye.

6. Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî.

7. Hendese-i Resmiye.

8. Menazır ve Gölge.

9. Mufassal Makine-i Adiye.

10. Hesabat ile Heyet.

g) Riyaziye-i Âliye Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi de üç yıldır. Bu şubede şu dersler okutulmaktaydı:

1. Cebr-i Âdi ve Âlâ.

2. Mükemmel Hendese.

3. Hendese-İ Halliye.

4. Ecnebi Lisanı.

5. Müselesât -ı Müsteviye ve Küreviye.

6. Hendese-i Resmiye.

7. Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî.

8. Mufassal Hesab-ı Müsenna.

9. Hesab-ı İhtimalî.⁹⁵³

h) Riyaziye-i Âliye Tatbikat Şubesi: Bu şubenin öğrenim süresi 4 yıldır. Şubede okutulan dersler şunlardır:

1. Cebr-i Âdi ve Âlâ

2. Mükemmel Hendese.

3. Hendese-İ Halliye.

⁹⁵² Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 128.

⁹⁵³ Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 717.

4. Ecnebi Lisanı.
5. Müselesât -ı Müsteviye ve Küreviye.
6. Hendese-i Resmiye.
8. Gölge ve Menazır ve Taş Kesimi.
9. Mufassal Hesabı Tefazulî.
10. Hesab-ı Müsenna ve İhtimalî.
11. Hesab-ı Ali.
12. Mufassal Fenni Mimari-i Ali.
13. Halistik.
14. Fenn-i Makine.
15. Riyaziye-i Âliye.
16. Fenn-i Heyeti Riyaziye.
17. Taksim-i Arazi-i Âliye.⁹⁵⁴

ı) Ulûm-ı Tabiiye Sınıfı: Bu şubenin öğrenim süresi de 4 yıldır. Şubede okutulan dersler ise şunlardı:

1. Tabakûlarz.
2. Kimya-yı Gayr-i Uzvî.
3. Kimya-yı Uzvî..
4. Mufassal Hikmet-i Tabiiye.
5. Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî.
6. Hendese-i Halliye.
7. Tahlil-i ve Terki bî Kimya.
8. İlm-i Madeniyat.
9. İlm-i Nebâtât.
10. İlm-i Hayvanât.
11. Ecnebi Lisanı.

ı) Sınıf-ı Sani Ressamlığı: Bu şubenin öğrenim süresi iki yıldır. Şubenin ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Hendese-i Resmiye.
2. Menazır ve Gölge.
3. Resm-i Sınai, Karakalem Resim.

---

⁹⁵⁴ Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 128-129.

4. Spiya Resim.
5. Çini Resim.
6. Boyalı Resim.
7. Kopya Resim.
8. Modelden Resim.
9. Tabiattan Resim.
10. Tarama.
11. Yalama.
12. Müsvedde.⁹⁵⁵

j) Sınıf-ı Evvel Ressamlığı: Eğitim öğretim süresi dört yıldır. Ders programında mevcut olan dersler şunlardı:

1. Hendese-i Resmiye.
2. Menazır ve Gölge.
3. Resmi Sınai Karakalem Resim.
4. Spiya Resim.
5. Çini Boya Resim.
6. Kopya ve Model Resim.
7. Tabiattan Resim.
8. Tasavvurî ve Hayali Resim.
9. Yağlıboya Resim.
10. Makine Tersimatı.
11. Fenn-i Teşrih.
12. Hikmet-i Tabiiyenin Mufassal Ziya Bahsi.
13. Fotoğrafçılık.
14. Elbise Tarihi.⁹⁵⁶

Öğrenciler, Menşe-i Muallimîn'den çıkar çıkmaz hemen öğretmen olamamakta, öncelikle iki yıl süresince öğretmen yardımcılığı yapmaktaydılar. Bu süre zarfında yabancı dilden tercüme yaparak kendini bu konuda ispatlayamayanlar öğretmen olamamaktaydı.⁹⁵⁷

---

⁹⁵⁵ Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 717.

⁹⁵⁶ Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 129-130.

⁹⁵⁷ Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 718.

Menşe-i Muallimîn'in o tarihte binbaşı olan Serhafiye Zülüflü İsmail Paşa tarafından II. Abdülhamid'e verilen bir jurnalden dolayı kapatılmıştır. Söz konusu jurnalde, Süleyman Paşa'nın meşrutiyet yanlısı olduğu ve Menşe-i Muallimîn'in açılış amacının ordu içerisine fesat sokmak olduğu yazılıydı.⁹⁵⁸

Menşe-i Muallimîn'in kapanış tarihi de açılış tarihi gibi tartışmalıdır. Osman Ergin, okulun kapanması ile ilgili kesin bir tarih vermemektedir. Hasan Ali Yücel, okul için "*Ömrü ancak bir iki sene sürebilmiştir*" demektedir ve okulun kapatılması olarak adı geçen jurnali sebep göstermektedir.⁹⁵⁹ Görüldüğü üzere burada bir tezat vardır. Zira Yücel'e göre okulun açıldığı tarihi 1873 olduğuna göre okul II. Abdülhamid tahta çıkmadan kapanması gerekirdi. Kaldı ki Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde bulduğumuz 1882 tarihli bir belgede Menşe-i Muallimîn müdüriyetine Şahabeddin Efendi isimli bir şahsın atandığı ve rütbesinin binbaşılığa terfi edildiği yazılıdır.⁹⁶⁰ Yani okulun kapanış tarihi 1882 yılından sonraki bir tarihte olmalıdır.

---

⁹⁵⁸ Osman Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 720.

⁹⁵⁹ Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 13.

⁹⁶⁰ BOA, İ.DH., Dosya No: 863, Gömlek No: 69113.

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

A- II. MEŞRUTİYET DEVRİ EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

II. Meşrutiyet Devri'nin her şeyden önce, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi felaketlerin ve facia olarak adlandırılacak hadiselerin sık sık cereyan ettiği bir zaman dilimidir.⁹⁶¹ Nihayet 10 yıl ile sınırlı olan bu dönem Cumhuriyet Dönemi'nde uygulama imkanı bulunan fikirlerin ortaya çıkıp geliştiği bir devirdir. Eğitim alanında da bu böyledir.

II. Meşrutiyet Devri, eğitim tarihçileri tarafından “*Tartışma ve bocalama*” yılları olarak anılmaktadır. Meşrutiyet Devrinde maarifin başında olanlar bir çok sorunun yanı sıra, Türk olmayan mebusların, siyasi partilerin, Patrikhanenin, basının ve yabancı hükümetlerin istekleriyle de uğraşmak zorunda kaldılar.⁹⁶² Dönemin ilk iki yılında 7 Maarif Nazırının, dönemin başından 1914 yılına kadar da 15 Maarif Nazırının, değiştiği göz önüne alınırsa “*Tartışma ve bocalama*”nın yoğunluğu daha iyi ortaya çıkar.⁹⁶³

Bununla birlikte II. Meşrutiyet Devri, özellikle 1914'ten, yani I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından önce eğitim tarihimizde teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve okul programlarında yeni bir reform yapma bakımından hayli önemli bir safha teşkil etmekteydi.⁹⁶⁴

II. Meşrutiyet ilanından sonra çok yoğun siyasi yaşantı başlamıştı. Bu dönemde eğitim ile ilgili sorunlar, eğitim felsefesi, canlı siyasi tartışmaların içinde ilk sıralarda gündeme gelen bir konuydu. Tartışılan sorunlardan biri öğrencinin hangi eğitim yöntemiyle nasıl bir fert olarak yetiştirileceğiydi. Bu konuda dönemin ileri gelen eğitimcilerinden Mustafa Sâti Bey ile İtihat ve Terakki Partisinin ideologlarından Ziya Gökalp dönemin yayın organlarında kıyasıya tartıştılar.⁹⁶⁵

⁹⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 1959, s. 1.

⁹⁶² Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 169.

⁹⁶³ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 1273.

⁹⁶⁴ Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 28.

⁹⁶⁵ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 84.

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra eğitim alanında büyük bir tensikat hadisesi yaşandı. Yapılan tensikatla güdülen amaçlar şunlardı:

Birincisi eğitim alanında çalışan fazla memurları atmak, ikincisi ise II. Abdülhamid devrinden kalan idarecileri temizlemek. Bir tür kadrolaşma hareketi denilebilecek bu olay önceleri bakanlık görevinde bulunanların keyfine bırakılmışken sonra bu iş için kurulan bir komisyona devredildi. Fakat buna rağmen zaman zaman bakanların yine işe müdahale ettiği görüldü.⁹⁶⁶

II. Meşrutiyet Dönemi'nde maarif teşkilatı yeniden düzenlendi. Bu düzenleme ile maarif şu dairelere ayrıldı:

1. Tedrisat-ı İbtidâiye.
2. Tedrisat-ı Taliye.
3. Mekatib-i Hususiye.
4. Tahrirat.
5. Muhesebat.
6. Sicil İşleri.
7. İstatistik.
8. Donatım.
9. Evrak.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra çok çeşitli meseleler tartışıldı. Bu arada eğitim alanında var olan aksaklıklar da ağır bir şekilde eleştirildi ve bunun sonucu olarak da bu dönemde eğitim üzerinde önemle duruldu.

2. Balkan Savaşları öncesinde ve savaş sırasında Bulgar eğitimcilerin üstün gayretleri, gözlerin Osmanlı öğretmenlerine de çevrilmesini sağladı.

3. Kızların eğitimi konusunda var olagelen taassup kaldırılmaya çalışıldı. Bu cümleden olarak kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumu açıldı.

4. Geleneksel sıbyan mektepleri peyderpey kaldırılmaya çalışıldı. İlk olarak bu dönemde okul öncesi eğitimle ilgili ilk adımlar atıldı.

---

⁹⁶⁶ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara, 1996, s. 157.

5. Eğitimde ezberciliğe karşı çıkılarak “*Tekşif Usûlü*” ve “*Tedris-i Ayanî*” denilen⁹⁶⁷ ve kısaca öğrencinin kendisinin araştırıp bulmasına yönelik olan bir eğitim anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışıldı.⁹⁶⁸

II. Meşrutiyet Dönemi’nde okul öncesi eğitim konusuna da önem verildi. Eğitim tarihimizde ilk kez bu dönemde Ana Okulu ve Çocuk bahçeleri kuruldu. Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Layihası’nın esbab-ı mucibesinde bu konuda şunlar söylenmekteydi:

“Çocuk üç yaşını bitirdikten sonra evde duramaz, taallümüne devam edemez (...) Bunun için ne yapmalı? (...) Buna çare olmak üzere tabîî ana mekteplerini tanziren ve bu mektebin âdeta bir temeddüt ve temadisi kabilinden olarak o nam ile müessesat-ı ibtidâiyye ihdas ve bunlar küçük çocuk sınıfları da ilhak olunmuştur ki bu müesseselere dört yaşından altı yaşına kadar olan çocuklar devam ederler, sinleriyle mütenasip tahsil görürler”.⁹⁶⁹ Bu dönemde Mustafa Sâti Bey’in kurduğu “Yuva” isimli ana okulu bu kuruluşların en seçkini idi.⁹⁷⁰

II. Meşrutiyet Dönemi’nde ilk öğretimin geliştirilmesi için de büyük gayret sarf edildi. Bu dönemde ilk öğretim alanında, çok önemli bir yenilik Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakkatı’ydı.⁹⁷¹ Bu kanunda ilk öğretim için üç türlü okul belirlenmekteydi. Bunlar:

1. Ana mektepleri ve Sıbyan sınıfları.
2. Mekatib-i ibtidâiye.
3. El işleri ve ihtiraf mektepleri.⁹⁷²

İbtidâiye okullarının mecburi ve parasız olduğu, bu eğitimin özel yahut devlet okullarında yapılabileceği belirtilmekteydi.⁹⁷³ Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakkatı’nda ibtidaî okullarının bir eğitim öğretim yılında toplam süresinin 42 hafta olması gerektiği söylenilmekteydi.⁹⁷⁴

İbtidaî Okullarının ders programında bulunan dersler şunlardı:

⁹⁶⁷ Sâti, “Usûl-i Takrir ve Usûl-i Tekşif”, *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, S. 8, 1326, s. 59.

⁹⁶⁸ Akyüz, “17. Yüzyıldan Günümüze Türk eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler ve Doğrultular)”, s. 18.

⁹⁶⁹ *Meclis-i Mebusan, Levayih-i Kanuniye*, 1324-1325, I-I, (Yer İsmi Yok), s. 11. Bu konu için ayrıca bkz: *Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakkatı*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1329, s. 3.

⁹⁷⁰ Ortaylı, “Maarifin Son 150 Yıldaki Serancamı”, s. 464.

⁹⁷¹ *Takvim-i Vekâyi*, No: 1620, 11 Teşrin-i Evvel 1329, s. 1-8.

⁹⁷² Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler*, s. 398.

⁹⁷³ *TİKM*, Madde: 1, Madde: 2.

⁹⁷⁴ *TİKM*, Madde: 9.

Kur'ân-ı Kerîm, Malumât-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Durus-ı Eşya, Malumât-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzısıhha, Malumât-ı Medeniye, Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri, Resim, Gına, Terbiye-i Bedeniye, (Erkek çocuklar için), Talim-i Askeriye, (Kız çocuklar için), İdare-i Beytiye ve Dikiş işleri.⁹⁷⁵ Bu okullar, 1915 yılında hazırlanan talimatnameyle yeniden düzenlendi ve Cumhuriyet dönemine bu haliyle intikal etti.⁹⁷⁶

II. Meşrutiyet Devri'nin ilk maarif nazırlarından olan Naili Bey, İlk öğretime verdikleri önemle ilgili olarak; “*Yeni devre kadar ibtidâî tahsili için devletin bütçesinde masraf mukayyet değildi*” diyerek başladığı konuşmasında önceki devri yermekte ve “*İbtidâî tahsil için 1910 senesi için 100.000 ve 1911 senesi için 160.000 lira raddesinde*” para tahsis ettiklerini ilan etmekteydi.⁹⁷⁷

1913-1914 eğitim öğretim yılında ülke genelinde 9173 ibtidâî mektebi mevcuttu. Bu okulların 4609'u erkek, 587'si kız ve 3977'si karma idi.⁹⁷⁸

II. Meşrutiyet Devri'nde rüşdiyeler ile ilgili olarak ciddi bir yenilik yapılmadı. Hatta göreceli olarak rüşdiyelerin bu dönemde geriye gittiği görülmektedir. Bu dönemde rüşdiyelerin yer aldığı bir çok vakıf binasını Evkaf Nezaretinin, Maarif Nezaretinden aldığı görüldü.⁹⁷⁹ Zira ibtidâî mektepler Evkaf Nezaretine bağlıydı. Bu mekteplerin maaş ve masrafları halk veya Evkaf tarafından ödenirdi. rüşdiye mektepleri ise Maarif Nezaretine bağlıydı.

Rüşdiye okulları ilk kurulduklarında ortaöğretim kademesi içinde yer almalarına rağmen bu dönemde tamamen ilköğretim kademesinde değerlendirilmeye başladılar. Zira adı geçen okullar 1913 yılında ibtidâîlerle birleştiler.⁹⁸⁰ İttihat ve Terakki Partisi'nin eğitim alanındaki önde gelen ismi dolayısı ile II. Meşrutiyet Dönemi'nin de eğitiminde söz sahibi olanların başında gelen Emrullah Efendi, hazırladığı Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu Layihası'nda rüşdiye okullarını ilköğretimin ikinci kademesi olarak düşünmekte ve şunlar dile getirilmekteydi:

---

⁹⁷⁵ TİKM, Madde: 23.

⁹⁷⁶ Ersoy Taşdemirci, “Türklerde Eğitim”, s. 192.

⁹⁷⁷ Tonguç, *a.g.e.*, s. 182.

⁹⁷⁸ Kurnaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi”, s. 100.

⁹⁷⁹ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 1416.

⁹⁸⁰ Ergün, *a.g.e.*, s. 208.

“*Mekatib-i Rüşdiye ise Tedrisat-ı İbtidâiyenin kısmı alisine mahsus olan müessesat-ı talimiyeden olup Sıbyan mekteplerinde tedris olunan Malumâtı itmam ve Tedrisat-ı Taliye müessesatına şakirdan a’dad eyler*”.⁹⁸¹

II. Meşrutiyet Devri’nde rüşdiye okulları ibtidâîler ve idâdîler arasında bir köprü ve bir vasıta olarak değerlendirilmekteydiler.⁹⁸²

1913 Tedrisat-ı İbtidaiye kararnamesinin uygulanmaya başlamasıyla sivil ve askeri rüşdiyeler birleştirildi. Dolayısı ile askeri rüşdiyeler ortadan kalktı.⁹⁸³

İdâdîlerin, II. Abdülhamid devrinde ülke geneline yayılma gösterdiği yukarıda belirtilmişti. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde ülke genelinde toplam 79 idâdî mevcuttu.⁹⁸⁴ Fakat bu okulların eğitim seviyeleri yeterince geliştirilemediği için II. Meşrutiyet Devri’nde bu konuda bazı tedbirler alındı.⁹⁸⁵

1913 yılı idâdîler üzerinde önemli değişikliğin yapıldığı yıl oldu.⁹⁸⁶ Program yeniden düzenlenerek idâdîler çok amaçlı okullar haline getirildi.⁹⁸⁷

II. Meşrutiyet Devri’nde kızların eğitimi için çalışmalarda bulunuldu. Bazı çevreler kızların okumasına karşı oldukları için bu konuda tartışmalar yaşandı. Nihayet 1911 yılında kızlar için ilk idâdî açıldı.⁹⁸⁸ Ders programlarında genel kültür ve Türkçe derslerinden başka Müzik, El işleri, Ev işleri ve yabancı dil dersi yer almaktaydı.⁹⁸⁹ II. Meşrutiyet Devri’nde kızların eğitimi ile ilgili olarak hatırlanması gereken bir gelişme de İngiliz hukukçu Sir Frai’nin, eğitimci kızı, kız mekteplerini incelemesi sonucunda Maarif Nezaretine sunduğu rapordur. Söz konusu rapor Halide Edip tarafından Tanin gazetesinde yayınlandı.⁹⁹⁰

Bu dönemde kızlar için açılan okullardan biri Mahmud Paşa’da açılan Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi idi. Bu okul şehzade Abdülmecid Efendi’nin himayesi altındaydı.⁹⁹¹

⁹⁸¹ *Meclis-i Mebusan, Levayih-i Kanuniye*, s. 11.

⁹⁸² Mustafa Ergün, “Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, s. 18.

⁹⁸³ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 89.

⁹⁸⁴ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 10.

⁹⁸⁵ Ergün, “Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, s. 19.

⁹⁸⁶ Unat, *a.g.e.*, s. 46.

⁹⁸⁷ Gelişli, “Osmanlı Eğitim Kurumlarından İdâdîler”, s. 204.

⁹⁸⁸ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, s. 43.

⁹⁸⁹ Gelişli, *a.g.m.*, s. 205.

⁹⁹⁰ Halide Salih, “Kız Mektepleri Hakkında Mütalaa-i Mühime”, *Tanin*, No: 167, 25 Zilhicce 1326, s. 2-3.

⁹⁹¹ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 196.

Kız liseleri İstanbul ile sınırlı kaldı. Ülke geneline yayılamadı. Kız liselerinin İstanbul dışına çıkması ancak 1922 yılında gerçekleşebildi. Bu tarihte İzmir’de bir kız lisesi açıldı.⁹⁹²

I. Dünya Savaşı’nın sonunda ülke genelinde toplam 69 idâdî bulunmakta ve bunun altısı başkentte yer almaktaydı. İstanbul’da yer alan idâdîler şunlardı:

Mercan, Vefa, Kabataş, Gelenbevî, Üsküdar ve Davutpaşa İdâdîleri.⁹⁹³ İstanbul İnas, Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız liseleri bu dönemin eğitim kurumlarındanıdır.⁹⁹⁴

II. Meşrutiyet Devri’nde diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi Dârülfünûn konusunda da çalışma içerisine girildi.

1912 yılında Emrullah Efendi Dârülfünûn’da bir takım yenilikler içeren bir kaç yönetmelik tasarısı hazırladı. Ancak üçüncüsü kabul edilen bu tasarıda ders programları ile ilgili yeniliklerin yer aldığı⁹⁹⁵ talimatname Dârülfünûn’u şu şubelere ayırmaktaydı:⁹⁹⁶

- a) Ulûm-ı Şeriye.
- b) Ulûm-ı Hukukiye.
- c) Ulûm-ı Tıbbiye.
- d) Fünûn.
- e) Ulûm-ı Edebiye.

Fünûn şubesi, Ulûm-ı Riyaziye ve Ulûm-ı Tabiiye kısımlarına, Ulûm-ı Edebiye şubesi ise 1) Felsefe, 2) Tarih ve Coğrafya, 3) Ulûm-ı İçtimaiye, 4) Edebiyat, 5) Elsin kısımlarına ayrılmaktaydı.⁹⁹⁷

II. Meşrutiyet Devri’nde, Şükrü Bey’in Maarif zamanında Dârülfünûn’a sayıları 20’yi bulan Alman bilim adamı getirildi. I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İstanbul’da kalan bu hocalar Mondros Ateşkes Antlaşmasının hükümlerinin gereği olarak ülke dışına çıkarıldılar.⁹⁹⁸ Fakat Türk-Alman ilişkilerine de katkı sağlanması

⁹⁹² Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 84.

⁹⁹³ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 1426.

⁹⁹⁴ Unat, *a.g.e.*, s. 46; Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 198.

⁹⁹⁵ Ergün, “Emrullah Efendi, Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, s. 26.

⁹⁹⁶ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi I*, s. 142; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 67; Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, Ankara, 1978, s. 142; Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 95; Unat, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁹⁷ Unat, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁹⁸ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 200, 201; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi I*, s. 143.

amaçlanarak ülkeye getirilen Alman profesörler “*Teferruat ve zevâhirle*” uğraştıkları için Dârülfünûn’a ciddi bir katkıları olmadı.⁹⁹⁹

II. Meşrutiyet Devri’nde kızların üniversite eğitimine yönelik olarak 12 Eylül 1914 yılında Dârülmuaallimât-ı Âliye’ye bağlı fakat derslerini ayrı bina ve ayrı eğitim öğretim kadrosu ile sürdürecektir olan bir İnas Dârülfünûnu kuruldu. Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat olmak üzere üç şubesi bulunan okulun eğitim süresi üç yıldır.¹⁰⁰⁰

II. Meşrutiyet Devri’nde medreseler ile ilgili olarak da ıslahat teşebbüslerinde bulunuldu. Bu konudaki çalışmalar hükümet adına Meşihat’ça ele alındı.¹⁰⁰¹ Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi zamanında, medreselerde bir takım yenilikler ön gören, Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yayınlandı (Şubat 1910).¹⁰⁰² Medreselerle ilgili bir diğer düzenleme 1913-1914 yıllarında yapıldı.¹⁰⁰³

Muallimhane-i Nüvvab ismiyle kadı yetiştirmek amacıyla 1854 yılında kurulan okul bu dönemde ıslah edilerek 1908 yılında ismi Mekteb-i Kuzat, bir yıl sonra ise Medresetü’l-Kuzat oldu. Bu kuruma alınacak öğrencinin yaşı yirmiden az ve otuz beşten yukarı olamayacaktı. Eğitim süresi ise dört yıldır.¹⁰⁰⁴

II. Meşrutiyet Dönemi’nde, özellikle Muallim dergisinde, Ziya Gökalp, Sâti Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu vb. eğitimcilerin yaptığı bilimsel eğitim tartışmaları Cumhuriyet dönemi için bir hazırlık safhasını teşkil etti.¹⁰⁰⁵

1883 yılında açılan Mülkiye Mühendis sınıfları II. Meşrutiyet Devri’nin başlangıcında bağımsız bir Mülkiye Mühendis Mektebi haline getirildi. Yine bu dönemde, 1914 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun kapatıldı.¹⁰⁰⁶

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki’nin etkisiyle siyasal ve ideolojik tutumlar yüksek öğretime de yansdı. Yüksek okulların programları

---

⁹⁹⁹ Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, s. 143.

¹⁰⁰⁰ Taşkiran, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰⁰¹ Unat, *a.g.e.*, s. 80S.

¹⁰⁰² Mustafa Şanal, “Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler”, *Milli Eğitim*, S. 143, 1999, s. 128.

¹⁰⁰³ Cahid Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, s. 469.

¹⁰⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, s. 268; Okulun nizamnamesi için bkz: *Takvim-i Vekâyi*, No: 1693, 27 Kanun-ı Evvel 1329, s. 1.

¹⁰⁰⁵ Cavit Binbaşoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi “Araştırmalar”*, Ankara, 2005, s. 228.

¹⁰⁰⁶ Taşdemirci, “Türklerde Eğitim”, s. 188.

yönetim biçimleri değiştirildi. Neredeyse bütün okullarda öğrenci dernekleri kuruldu.¹⁰⁰⁷

1914 yılında Resim ve Heykel dallarında eğitim veren İnas Sanayi-i Nefise okulu açıldı.¹⁰⁰⁸ Ticaret mektebinin programı yenilendi. İsmi değişerek Ticaret Mekteb-i Alisi adını aldı. 1909 yılında Rüşumat Memurları Mektebi ve Polis Mektebi kuruldu. Ayrıca Maliye Memurları Mektebi (1910), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi (1911), Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi (1912), Şimendifer Memurları Mektebi (1915) ve Tiyatro Mektebi (1914) öğrenime başladı.¹⁰⁰⁹

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Asker yetiştiren okulların durumunun iyileştirilmesi için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmadı. Çünkü II. Meşrutiyeti ilan eden, bu devri açan sonuçta ordu idi. Bu dönemde Mekatib-i Askeriye Nezareti kaldırılarak onun yerine Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişi Umûmîliği kuruldu. Harp Mektebi'ne Müslüman olmayanlar da gitme hakkına sahip oldular. Erkan-ı Harbiye Mektebi geliştirilmeye çalışıldı.¹⁰¹⁰

Zabitan Talimgahı (1909), Jandarma Mektebi (1909), Asker Levazım Mektebi (1909), İhtiyat Zabıtları Mektebi (1910), Bahriye Mektebi (1910), Müzika Mektebi (1917) bu devrin önemli okullarıydı.¹⁰¹¹

II. Meşrutiyet Devri, azınlıkların eğitim alanında isteklerini en rahat yaptırdıkları bir dönem oldu. Yabancılar ise 1914 yılına kadar beklentilerini kolayca elde ettiler. Fakat I. Dünya Savaşı patlak verince Osmanlı Devletine savaş açan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rusların İstanbul'daki eğitim kurumlarına el konuldu.¹⁰¹²

Gayr-i müslimlerin okuluna az da olsa Müslüman öğrenciler de gitmekteydi. Örneğin 1914-1915 eğitim-öğretim yılında İstanbul Beyoğlu'nda bulunan idâdî düzeyindeki bir Ermeni okulunun mevcut 92 öğrencisinden 3'ü müslümandı.¹⁰¹³

II. Meşrutiyet ilan edildiği tarihte 1869 tarihli Maarif-i Umumîye Nizamnamesi yürürlükte idi.

¹⁰⁰⁷ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁰⁰⁸ Unat, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰⁰⁹ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 92; Unat, *a.g.e.*, s. 80k.

¹⁰¹⁰ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 1384.; Unat, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰¹¹ Unat, *a.g.e.*, s. 62; Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1385, 1389, 1391, 1393, 1397, 1401.

¹⁰¹² Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1479.

¹⁰¹³ BOA, *MF.İST.*, Dosya No: 17, Gömlek No: 64.

Eğitimin bir çok alanında olduğu gibi öğretmen yetiştirme konusunda da iddialı olan Meşrutiyet hükümetleri, II. Meşrutiyet ilan edildiği tarihte yürürlükte olan 1869 tarihli Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin yerine kanunlaştırılması konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşılan Maarif-i Umumîye Kanun Layihası ele aldı. 3 fasıl 220 maddeden ibaret olan layiha eğitim ile ilgili bütün meseleleri bir bütün olarak ele alınmaktaydı.¹⁰¹⁴ Bu layihada öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgili olarak şunlara değinilmekteydi:

1. İstanbul Dârülmualimîni 4 yıl sürelidir.

2. Nüfus ve ihtiyacına göre vilayetlerin tek başına veya birkaç vilayetle birleşerek açacakları taşra Dârülmualimînleri ise 3 yıl sürelidir.

Öğretmen yetiştirme meselesinin de içinde yer aldığı diğer teşebbüs Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu idi. Emrullah Efendi tarafından daha önce hazırlanan tasarı ancak geçici kaydıyla 1913'te yasalaşabildi.¹⁰¹⁵

II. Meşrutiyet Devri'ndeki savaşların yenilgiyle ve tabiatıyla toprak kaybı ile sonuçlanması söz konusu yerlerdeki öğretmenlerin ana vatana dönmesine açıkta kalmasına neden olmaktadır. Bu kişiler Maarif Nezaretine baş vurarak yeni bir iş istemektedirler.¹⁰¹⁶

B- II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLAR

1. DÂRÜLMUALLİMİN

1.1. Dârülmualimîn-i İbtidâî

a. Dârülmualimîn-i İbtidâî'nin Gelişim Süreci

II. Meşrutiyet Devrinde İstanbul Dârülmualimîn'in İbtidâiye şubesi bağımsız bir öğretmen okulu haline getirildi. Müdürlüğüne ise devrin ünlü eğitimcisi Mustafa Sâtı Bey getirildi. Mustafa Sâtı Bey göreve başladıktan sonra Dârülmualimîn-i İbtidâî'de önemli değişiklikler meydana geldi.

¹⁰¹⁴ Ayas, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁰¹⁵ Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, s. 47.

¹⁰¹⁶ BOA, *MF.ALY.*, Dosya No: 40, Gömlek No: 57.

Mustafa Sâti Bey'in yaptığı yeniliklerle Dârümuallimîn aynı dönemde Avrupa'daki birçok öğretmen okulundan daha iyi bir hale gelmişti.¹⁰¹⁷

Mustafa Sâti Bey'in, Dârümuallimîn'de yaptığı yenilikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Mustafa Sâti Bey'den önce, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, öğretmen yetiştirme işine önem verilmek istenmiş, bu nedenle Dârümuallimîn-i İbtidâî'ye herhangi bir imtihana tabi tutmadan 900 medrese öğrencisi alınmıştı. Okulun eski yeri müsait olmadığı için de okul olarak Fatih yakınlarında Çarşamba'da bir konak kiralanmıştı. Öğrencilerin sıraları yoktu, yerde hasır üzerinde oturuyorlardı.¹⁰¹⁸ Öğretmenler terlikle derse giriyorlardı. Öğrenciler medreselerde barınıyorlar, imaretlerde yiyip içiyorlardı. Okul, çok ilkel idi ve devamlı bir kargaşa hali yaşıyordu.¹⁰¹⁹

Mustafa Sâti Bey, okulu bu acınacak halden kurtarmak için kolları sıvadı. İlk iş 900 öğrenciyi imtihana tabi tutarak, öğretmenlik mesleğine yakışmayacak olan, gelecek için ümit vaat etmeyen 750 kişinin okul ile ilişkisini kesti.¹⁰²⁰

2. Mustafa Sâti Bey, öğretmenler konusunda da tensikata gitti. Eski öğretmenlerin üçü hariç, (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ressam Samim Bey, Sıracettin Bey) diğerlerini değiştirdi.¹⁰²¹ Yerlerine genç ve öğretmenlik haricinde başka işlerle uğraşmayan idealist eğitimcileri atamaya gayret sarf etti.¹⁰²² Öğretmenlerin kendilerini yetiştirmeleri için imkân sağladı. Bu çerçevede İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu Avrupa'ya gönderdi.¹⁰²³

3. Mustafa Sâti Bey'den önce öğretmenlerin çoğunun öğretmenlik haricinde ikinci bir işleri daha vardı. Mustafa Sâti Bey bu olaya son verdi. Öğretmenlerin en az haftada bir gece okulda kalarak öğrencilerle sıcak ilişkiler geliştirmesini sağladı. Bu daha önce örneği olmayan bir durum idi.¹⁰²⁴

4. Mustafa Sâti Bey, okul bütçesine mubassırlar (Okullarda öğrencilerin hal ve hareketlerinden sorumlu memur, gözcü) için ayrılan paralarla okula lazım olan

¹⁰¹⁷ H.Raşit Öymen, "Muallim Mekteplerinin 100. Yılı", *Yeni Bilgi*, S. 13, 1 Haziran 1948, s. 16.

¹⁰¹⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılâp*, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1329, s. 90.

¹⁰¹⁹ Sâti, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", s. 658.

¹⁰²⁰ Unat, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰²¹ Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, s. 51.

¹⁰²² H.Raşit Öymen, *a.g.m.*, s. 15.

¹⁰²³ Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, s. 82.

¹⁰²⁴ Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, s. 77.

araç ve gereç aldirttı ve mubassırlık kurumunu kaldırdı. Böylelikle öğrencinin kendi kendilerine yetmelerini hedef edindi. Ayrıca okula artı para kazandırdı.¹⁰²⁵

5. Dârümuallimîn’de ilk defa numune ve tatbikat mektebi (uygulama okulu) açtı.¹⁰²⁶ Tatbikat mektebi müdürlüğüne ünlü eğitimci İhsan (Sungu) Bey’i getirdi.¹⁰²⁷

Bu konuda onun mesai arkadaşı ve dostu Muallim Cevdet şöyle der:

“Dârümuallimîn’de ilk defa Tatbikat Mektebi ihdas eden ve talebeye her dersin usûl-ı mahsusasını bilfiil çocuklar üzerinde tecrübe ettiren de müşarünileyhtir. O sayededir ki memleket münakaşa-i ilmiye ve ders tenkidi numuneleriyle terbiye-i ibtidâiyede muhasebe ve tekşif usûllerini görmeğe muvaffak olmuştur”.¹⁰²⁸

6. Dârümuallimîn öğrencilerinin bilgilerini artırmaları için Dârümuallimîn Kongreleri düzenlemiştir. Bu kongrelerde, eğitimle ilgili çeşitli meseleler tartışılır, örnek dersler verilirdi. Mezun olan öğrenciler bir yıllık çalışmalarını bu kongrelerde dinleyicilere sunarlardı.¹⁰²⁹

7. Mustafa Sâti Bey, göreve geldikten sonra okul müfredatına, öğretmenlik meslekî formasyon dersleri konuldu.¹⁰³⁰ Bizzat kendisinin yazdığı Fenn-i Terbiye isimli pedagoji kitabı bu alanda yazılmış önemli eserlerin başında geliyordu ve söz konusu yıllarda bütün öğretmen okullarında okutuluyordu¹⁰³¹ Okula sıra, masa, tahta, harita, küre vb. modern ders araç ve gereçleri satın alındı.¹⁰³²

8. Mustafa Sâti Bey, göreve geldikten sonra okul programına Terbiye-i Bedeniye dersini eklemiştir.¹⁰³³ Bu ders için seçtiği öğretmen ise ünlü beden terbiyecisi Selim Sırrı Bey idi.¹⁰³⁴ Ayrıca Mustafa Sâti Bey zamanında Dârümuallimîn’e gerçek anlamda, müzik ve resim dersleri konuldu.¹⁰³⁵

¹⁰²⁵ Cavit Binbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 86

¹⁰²⁶ Sâti, *a.g.m.*, s. 659; Tayip Duman, “Osmanlıda Öğretmen Yetiştirme Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, Ankara 1999, s. 311; Sâti, “Numune ve Tatbikat Mektebi İptidaisi”, *Tedrisat-i İbtidâiye Mecmuası*, S. 14, 1327, s. 41–43; *Tedrisat-i İbtidâiye Mecmuası*, “Tatbikat Mektebi Programı”, S. 17, 1327, s. 161–183.

¹⁰²⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 552.

¹⁰²⁸ Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn’in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 1334, s. 199.

¹⁰²⁹ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 1982, s. 168.

¹⁰³⁰ Sâti, “Dârümuallimîn Mesleği”, s. 188.

¹⁰³¹ Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, s. 194.

¹⁰³² Taşdemirci, “Türklerde Eğitim”, s. 197.

¹⁰³³ Sâti, “Dârümuallimîn Mesleği”, s.189

¹⁰³⁴ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 198.

¹⁰³⁵ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s. 85.

9. Mustafa Sâti Bey, el işi derslerine çok önem verdi, okulda bir el işi atölyesi meydana getirdi. Burada ağaç ve kâğıt işleri başta olmak üzere, öğrenciler çeşitli çalışmalar yaptılar.¹⁰³⁶ El işi dersi sayesinde “Bedeni sa’y ile zihni sa’y arasında bir münasebet ve irtibat tesis” edilmesi hedeflendi.¹⁰³⁷

10. Niharî (gündüzlü) olan Dârülmualimîn’i, leylîye (yatılı) çevirdi.¹⁰³⁸ Öğrenciler geçim kaygısıyla derslerini aksatmamaları için onlara yeterli derecede burs bağlanmasını sağladı.¹⁰³⁹

11. Mustafa Sâti Bey dönemine kadar, eğitimde gezi ve incelemeye yer verilmezdi.¹⁰⁴⁰ Muallim Cevdet, bu konu için: “*Talebe İstanbul’un ne müessesâtını, ne topografyasını, ne de tarihi binalarını öğrenmeden ve kalbgâhı İslam’ı sevmeden neş’et ederdi. Camiler, müzeler, fabrikalar ziyareti ve kırlarda fenni gezintiler âdeti müşarünileyhten kalmıştır.*” der.¹⁰⁴¹

12. Mustafa Sâti Bey, müzik eğitimi ve öğretimine de önem verdi.¹⁰⁴² Ayrıca modern batı eğitim kurumlarında olduğu gibi, bir okul marşının olması gerektiğini düşündü. Söz konusu marşın güftesini dostu şair Tevfik Fikret yazdı ve Zati Bey besteledi.¹⁰⁴³

Ayrıca Mustafa Sâti Bey, Tevfik Fikret’in, Dârülmualimîn’de Edebiyat dersi vermesini sağladı.¹⁰⁴⁴ Tevfik Fikret, haftada 2 gün öğretmen adaylarına Edebiyat konferansları vermekteydi.¹⁰⁴⁵ Tevfik Fikret, Mustafa Sâti Bey’in teşvikiyle, çocuklar için Küçük Asker, Karınca ile Ağustos Böceği gibi manzumeleri yazdı. Tevfik Fikret’ten sonra onun yerine gelen Ali Ulvi (Elöve) bu çalışmalara devam etti.¹⁰⁴⁶

¹⁰³⁶ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 33–34.

¹⁰³⁷ Sâti, “Dârülmualimîn Mesleği”, s. 190.

¹⁰³⁸ Sâti, “Dârülmualimîn’in Bir Senelik Hayatı”, *Tedrisat-i İbtidâiye Mecmuası*, No: 15, 15 Ağustos 1327, s. 83.

¹⁰³⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 585; Dârülmualimîn öğrencisinin maddi durumunun düzeltilmesi ile ilgili olarak Bkz: Akyüz, “Dârülmualimîn’in İlk Nizamnamesi Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, s. 6.

¹⁰⁴⁰ Ergün, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁰⁴¹ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 200.

¹⁰⁴² Sâti, “Dârülmualimîn Mesleği”, s. 189.

¹⁰⁴³ Binbaşıoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, s. 86; Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, s. 145.

¹⁰⁴⁴ Adıvar, “Bir Asır Evvel Bugün Dârülmualimîn”, s. 3.

¹⁰⁴⁵ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 148.

¹⁰⁴⁶ Ali Ulvi Elöve, aynı zamanda , Atatürk ve arkadaşları tarafından Kurtuluş Savaşı’nda sık sık söylenen, bu gün de sevilerek terennüm edilen “Dağ başını duman almış yürüyelim arkadaşlar” marşının güftesinin yazarıdır ve bunu Mustafa Sâti Bey’in isteğiyle kaleme almıştır. Güfte, Selim Sırrı tarafından İsveç’te söylenen bir marşın müziğine uyarlanmıştır. Bkz: Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye*

Dârümuallimîn Marşı'nın sözleri şu şekildeydi:¹⁰⁴⁷

Fikir ordusuyuz, meşal-i irfanla mücehhez;
Ayat-ı hakikat okunur rayetimizde
Ye'sin edebi hasmımız ümid-i muazzez,
Rehberlik eder meşyet zi-fikretimizde

Cehlin gecenin hâdimiyiz, hadim ilimiz;
Fikir ordusu, feyiz ordusu, nûr ordusuyuz biz.

Meşhun-i seher, gözlerimiz vakf-ı temaşa
Manzurunuz âfak-ı tekemmül ki pür envâr
Müşfik vatan ey sine-i feyyaz ü mutarra
Bir gün seni elbet görürüz maşrık etkâr

Fikir ordusu, cehd ordusu, azim ordusuyuz biz
Cehlin, gecenin hadimiyiz, hâdim-ilimiz.

13. Mustafa Sâti Bey zamanından önce Dârümuallimîn iki yıl idi. O, bu süreyi yetersiz gördü ve okulun süresini üç yıla çıkardı.¹⁰⁴⁸ Okul 1914 yılında dört yıla çıkartıldı.¹⁰⁴⁹

14. Mustafa Sâti Bey, taşraya giden Dârümuallimîn mezunlarını görev yerlerinde ziyaret ederek sorunlarını tespit etti. Ziyaret sonuçlarını değerlendirerek öğrencilerin aynı sorunları yaşamamaları için tedbirler aldı.¹⁰⁵⁰ Ayrıca her vilayetten iki öğretmeni Dârümuallimîn'e davet etti ve onlara yeni gelişmeler ile ilgili konferanslar verdi.¹⁰⁵¹

Tarihi ve Mülkiyeliler, c. III, Ankara 1968, s. 846; Hatice Başar, *Sâti Bey'in Eğitim ile İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 60.

¹⁰⁴⁷ Dârümuallimîn Marşı", *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, 15 Ağustos 1327, No: 15, s. 87; Tevfik Fikret'in mecmuada marşın altına düştüğü tarih 20 Temmuz 1326'dır.

¹⁰⁴⁸ Cemil Öztürk, "Dârümuallimîn", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 552.

¹⁰⁴⁹ Unat, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰⁵⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 278.

¹⁰⁵¹ Sâti, *a.g.m.*, s. 191.

15. Mustafa Sâti Bey, Dârümuallimîn'de yapılan yenilikler ve faaliyetlerden eğitim camiasını haberdar etmek, yapılanları onlarla paylaşmak için *Tedrisat-ı İbtidâiye* isimli bir eğitim dergisi çıkarmaya başladı. Bu mecmua on bin adet basılıyor, İstanbul dışındaki okullara da gönderiliyordu.¹⁰⁵²

16. Mustafa Sâti Bey'in düşüncesine göre kendisinin Dârümuallimîn'de yaptığı en önemli yeniliklerden biri; "*İdâdî muallimleri yetiştirmeğe mahsus bir şubesinin tesis*" edilmesidir.¹⁰⁵³ Aslında bu şube daha önce de vardı fakat Dârülfünûn'a dâhil edilmişti. Mustafa Sâti Bey sayesinde bu bölümü yeniden ihya edildi.

17. Mustafa Sâti Bey, ziraat derslerine de çok önem verdi. Bu dersi ameli olarak vermek istedi.¹⁰⁵⁴ Ancak bu vazifeyi görebilecek büyüklükte bir bahçe olmaması bu işin pratiğine imkân vermedi.¹⁰⁵⁵

18. Mustafa Sâti Bey, Dârümuallimîn'de verdiği konferanslarda ilk defa "*Muallimlik ve Siyaset*" konularını işledi ve öğretmenlerin politikadan uzak durmalarına gayret sarf etti.¹⁰⁵⁶

19. Mustafa Sâti Bey'in yaptığı yeniliklerden biri de okul müzeleri idi. Söz konusu müzeleri bizzat kendi çalışmaları ile zenginleştirdi.¹⁰⁵⁷ Ayrıca Dârümuallimîn'de zengin bir kütüphane meydana getirdi.¹⁰⁵⁸

20. Mustafa Sâti Bey zamanında Dârümuallimîn, Osmanlı Devleti dışındaki öğretmen olmak isteyen Türk öğrencilere açıldı.¹⁰⁵⁹ Mustafa Sâti Bey, maarif nazırı Nail Efendi'ye sunduğu bir lâyhada, öğrenci gelecek olan ülkeleri, Rusya, Kafkasya, Sibiryaya, Bosna, Türkistan olarak sıralıyordu.¹⁰⁶⁰

21. Usûl-ı tekşifî ve tedris-i ayani denen yani öğrencilere gözlem ve deney yaptırarak bilgiye ulaşmalarını sağlayan metot, Mustafa Sâti Bey döneminde Dârümuallimîn'e girdi.¹⁰⁶¹

---

¹⁰⁵² Tonguç, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰⁵³ Sâti, "Dârümuallimîn'in Bir Senelik Hayatı", s. 82.

¹⁰⁵⁴ Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁰⁵⁵ Sâti, "Dârümuallimîn Mesleği", s. 191. Ziraat dersini tatbiki olarak işlemek için tarla bulmak zorluğu ülkenin diğer Dârümuallimîn'lerinde de yaşıyordu. Bkz: *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 133, Gömlek No: 71.

¹⁰⁵⁶ Sâti, "Muallimlik ve Siyaset", *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, s. 113.

¹⁰⁵⁷ Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 200; Ergin, *a.g.e.*, s. 585; Öymen, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰⁵⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 552.

¹⁰⁵⁹ Aküyüz, *a.g.e.*, s. 390.

¹⁰⁶⁰ Sâti, *Lâyhalarım*, s. 8.

¹⁰⁶¹ Sâti, "Usûl-i Takrir ve Usûl-i Tekşif", s.58-69; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 255.

b. Dârümuallimîn-i İbtidâî’de Dersler

Dârümuallimîn-i Âliye’nin İbtidâî kısmının tahsil süresi önce üç yıl idi.¹⁰⁶² Sonra dört yıla çıkartıldı.¹⁰⁶³

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de eğitim-öğretim süresi üç yıl iken şu dersler okutulmaktaydı:

Birinci sınıfta okutulan dersler:

Hesap, Hikmet, Kimya, Tarih-i Umumî, İlm-i Ahlak, Coğrafya-yı Umumî, Lisan-ı Osmanî, Fransızca, Ulûm-ı Diniye, Fenn-i Terbiye, Hendese.

İkinci sınıfta okutulan dersler:

Tarih-i Tabii, Tarih-i İslam, Fransızca, Hendese, Malumât-ı Kanuniye, Fenn-i Terbiye, Kimya-yı Uzvî.

Üçüncü sınıfta okutulan dersler:

Edebiyat, Fransızca, Tarih-i Umumî, Ulûm-ı Diniye, Tarih-i Tabii, İktisat, Cebir, Fenn-i Terbiye.¹⁰⁶⁴

1915 Nizamnamesinde Dârümuallimîn-i İbtidâîye’de okutulması öngörülen dersler ise şunlardı:

Kur’ân-ı Kerîm, Malumât-ı Diniye ve Siyer, Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris, İlm-i Ahvâl-i Ruh (Psikoloji), Türkçe (Sarf ve Nahiv, Tahlil, İmla, Kitap, Edebiyat, Kıraat, İnşad, Ezber), Elsine-i Ecnebiye (Yabancı Dil), Osmanlı Tarihi ve Genel Tarih, Osmanlı Coğrafyası ve Genel Coğrafya, Kozmoğrafya, Hesap (Matematik), Resm-i Hattı, Hendese (Geometri), Mesaha (Alan ölçme), Cebir, Tabiat Bilgisi (Hayvanât, Nebâtât, Tabakat, Fizik, Kimya), Ziraat Dersleri ve Tatbikatı, Usûl Defteri, İktisat Bilgileri (Bu ders Dârümuallimâtta ev idaresi ile birlikte okutulmaktaydı), Ahlak Bilgisi, Medeni ve Hukuk Bilgisi, Teşrih (Anatomi) ve Fizyoloji, Sağlık Bilgisi, Yazı, Resim, Musiki, Gına, Terbiye-i Bedeniye (Atış eğitimi ile birlikte).¹⁰⁶⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâîlerde eğitim Eylül ayının başlangıcında başlar ve Mayısın sonuna kadar devam ederdi.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶² BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 131.

¹⁰⁶³ Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi, Madde: 2

¹⁰⁶⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 131.

¹⁰⁶⁵ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁰⁶⁶ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43..

Dârümuallimîn İbtidâiye’de biri yazılı, diğeri sözlü olmak üzere iki sınav yapılmaktaydı. Yazılı imtihan Kanun-ı Sâni başlangıcında, sözlü imtihan ise eğitim-öğretimin sonunda yapılmakta idi. Sözlü imtihanlarda bir üst sınıfa geçebilmek için her dersten 5 puan almak gerekmekteydi. Son sınıflarda yalnız bir dersten beşten az puan alan öğrencinin sınavlar sona erdiğinden bir hafta sonra bir kereye mahsus olmak üzere imtihana girebilirdi. Bu kolaylık sadece son sınıflar için geçerlidir. Diğer sınıflarda bütünleme sınavı uygulaması bulunmuyordu.¹⁰⁶⁷

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de kayıt ve kabul işlemleri Ağustosun son haftasında yapılırdı. Bu işler için aşağıdaki belgeler gerekli idi.

1. Nüfus tezkiresi.
2. Aşı belgesi.
3. Sağlık raporu.
4. İlkokul diploması veya bulunduğu okulun nakil belgesi.¹⁰⁶⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî’ye kabul sınavları müdürün başkanlığında daimi öğretmenler tarafından yapılırdı.¹⁰⁶⁹

Dârümuallimîn-i İbtidâî’nin müdürü her sene Eylül ayının sonunda sınıfların teşkilatını gösterir, örneğine uygun evrakın biri maarif idaresinde kalmak, diğeri bakanlığa gönderilmek üzere iki nüsha cetvel düzenlemek zorunda idi.¹⁰⁷⁰

Kayıt zamanından sonra Eylül ayının sonuna kadar mazeretsiz kayıt için başvuranlar için maarif müdürünün özel izini gerekir. Eylül ayından sonra her ne olursa olsun Dârümuallimîn-i İbtidâî’ye kayıt yapılmazdı.¹⁰⁷¹

Yazılı yoklama sınavlarında (tahriri) öğrenciye yöneltilecek sualler ders müfredatı ve işlenen konular göz önüne alınarak ilgili dersin öğretmeni ve müdür arasında kararlaştırılırdı.¹⁰⁷²

Her dersin öğretmeni yazılı kâğıtlarını son derece ciddiyle kontrol etmeliydi. Öğrencilerin aldığı notları rakam olarak kâğıdının üzerine okunaklı bir biçimde yazarak, örneğine uygun yapılan imtihan cetveline geçirirdi. Öğretmen

¹⁰⁶⁷ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹⁰⁶⁸ DDİT, Madde: 95.

¹⁰⁶⁹ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁰⁷⁰ DDİT, Madde: 98.

¹⁰⁷¹ DDİT, Madde: 99.

¹⁰⁷² DDİT, Madde: 100.

sınavı yaptığı tarihten en fazla on beş gün içerisinde imtihan kâğıtları ve söz konusu cetveli okul idaresine vermek mecburiyetinde idi.¹⁰⁷³

Yazılı sınavlarda öğrencilerin kâğıtları mutlaka okul idaresince mühürlenir ve cevapların bu kâğıtlara yazılmalarına dikkat edilirdi. Her öğrenci sınav kâğıdının üzerine ismini ve numarasını imtihanın yapıldığı tarihi, okunaklı bir şekilde yazmağa mecburdu. Sınavlarda kopya çekenler yakalandıkları takdirde sıfır alırlardı. Ayrıca disiplin kuruluna sevk edilir ve kurulda işledikleri suça göre ceza alırlardı. Yazılı yoklama sonuçlarını öğrencilere bildirmek için kesin bir süre belirlenmemişti fakat ders dönemi bitmeden öğrenci bilgilendirilirdi.¹⁰⁷⁴

Yazılı yoklamalarda öğrencilerin aldığı puanlar, sözlü sınavda mümeyyiz heyetine bildirilirdi. Alınan bu puanlar öğrencilere sorulan soru ve verilen puanlarda göz önüne alınırdı.¹⁰⁷⁵

Öğrenciler gerek yazılı ve gerek se sözlü sınav olurken okul idarecileri ve öğretmenleri bu işe son derece önem vermeliydiler. Meydana gelebilecek olumsuzluklardan onlar sorumlu idi. Öğrencilere verilecek puanlar için mümeyyiz ve öğretmenler aralarında müzakere yaparak karara varırlardı.¹⁰⁷⁶

Mümeyyiz (bilirkişi) tayin olunan öğretmenler mutlaka sınavlarda bulunmak zorunda idiler. Gelmeyenler için normal şartlarda bir öğretmen derse gelmediğinde yapılan uygulama ne ise aynısı yapılırdı.¹⁰⁷⁷

Sözlü imtihanlarda mümeyyiz heyeti o dersin öğretmeninden başka okulun öğretmenlerinden bir zatın ve dışardan davet olunan iki konunun uzmanından oluşurdu. Mümeyyiz heyetinin üyeleri okul idaresi tarafından maarif müdürünün tasdiki ile seçilirdi. Ders öğretmeni mümeyyiz heyetinin bir üyesi olmaya mecburdu. Mümeyyiz heyeti üyelerinin gelmemesi durumunda okul müdürü okuldaki öğretmenlerden bir veya iki tanesini bu heyete üye olarak seçerdi. Ders öğretmeni yalnız başına sözlü sınavı gerçekleştirilemezdi.¹⁰⁷⁸

---

¹⁰⁷³ *DDİT*, Madde: 101.

¹⁰⁷⁴ *DDİT*, Madde: 102.

¹⁰⁷⁵ *DDİT*, Madde: 103.

¹⁰⁷⁶ *DDİT*, Madde: 104.

¹⁰⁷⁷ *DDİT*, Madde: 105.

¹⁰⁷⁸ *DDİT*, Madde: 106.

Mümeyyiz heyeti konular içerisindeki herhangi bir yerden sorabilirdi. Okul müdürü sınavların kurallarına göre yapılıp yapılmadığını denetlerdi.¹⁰⁷⁹ Yazılı ve sözlü sınavların tamamı bittikten sonra sonuçlar öğrenciye bildirilmek zorunda idi.¹⁰⁸⁰

Öğrenciler aldıkları puanlara göre şu notları alırlardı:

9–10: Aliyyül-âlâ

8: Âlâ.

7: Karib-i âlâ.

6: Vasat.

5: Karib-i vasat.

3–4: Zayıf.

1–2: Pek zayıf.¹⁰⁸¹

Beden Eğitimi sınavları teori ve pratik olarak, son sınıflarda ise “*nazarî*”, “*amelî*” ve “*tatbiki*” olarak yapılırdı. Davranış ve müzik derslerinin sınıf geçmede herhangi bir etkisi yoktu yalnızca eşit notlara sahip öğretmen adaylarının tayininde öncelik elde etmelerine yarardı.¹⁰⁸²

Hastalık vb. geçerli mazeretleri olan öğrencilerin şifahi imtihanları okul müdürünün öğretmenlerden oluşturacağı bir kurul tarafından, müdür başkanlığında bütünleme sınavı yapılırdı. Bu sınav öğretim yılı başlangıcında dersler başlamadan bir hafta içerisinde yapılırdı. Yazılı sınavlara özürü olarak katılmayan öğrenciler güz döneminde okula geldikleri bir hafta içerisinde sınav olurlardı.¹⁰⁸³ İmtihanalarda buçuklu not verilmezdi.¹⁰⁸⁴ İki yıl üst üste sınıfta kalan öğrenci okuldan ihraç edilirdi.¹⁰⁸⁵

Son sınıflarda okuyan öğrenciler sözlü sınavı da başardıklarında diplomalarını elde etme hakkını kazanırlardı. Diplomalarda Dârülmualimîn-i İbtidâî’de okunan dersler ve öğrencinin her sene aldığı notların ortalamaları alınarak

---

¹⁰⁷⁹ DDİT, Madde: 107.

¹⁰⁸⁰ DDİT, Madde: 108.

¹⁰⁸¹ DDİT, Madde: 109.

¹⁰⁸² DDİT, Madde: 110.

¹⁰⁸³ DDİT, Madde: 111.

¹⁰⁸⁴ DDİT, Madde: 112.

¹⁰⁸⁵ DDİT, Madde: 113.

yazılırdı. Fakat Resim, Müzik, El İşi, Beden Eğitimi ve Güzel Yazı derslerinin ortalaması alınmaz sadece son sınıfta aldıkları notlar yazılırdı.¹⁰⁸⁶

Diploma notu oluşturulurken derslerde alınan notların ortalaması alınır ve kusurat çıktığında bir fazlaya tamamlanırdı. Fakat 0,5 den düşük olursa göz önüne alınmazdı.¹⁰⁸⁷ Eğitim öğretim dönemi boyunca üçte bir ve daha fazla devam etmeyen öğrenci sözlü sınavlara giremez ve bulunduğu sınıfa tekrar devam ederdi.¹⁰⁸⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de her sene bütün sınavların bitiminde okul müdürü öğrencilerin üst sınıfa geçerken aldıkları notlar, sınıfta kaçınıcı oldukları adı soyadı ve okul numarasını bildirir üç nüsha halinde imza ve mühürlü bir çizelge düzenleyerek maarif müdürlüğüne gönderirdi. Maarif müdürü ilgili çizelgeyi inceleyip onayladıktan sonra bir nüshasını okula iade eder, bir nüshasını maarif idaresinde muhafaza eder, son nüshayı ise bir değerlendirmesi varsa onu da ekleyerek maarif nezaretine gönderirdi.¹⁰⁸⁹

Okul diplomaları maarif müdürü, okul müdürü ve okul müdür yardımcısı tarafından mühürlendikten sonra vali veya kaymakam tarafından tasdik edilirdi. Diplomalara ardışık olarak numara verilirdi. Numaralar biri özel diğeri genel olmak üzere iki tane olmalıydı. Özel numara mezuniyet yılını bildirirdi. Genel numara ise önceki yıllarda verilen numaraların devamı niteliğinde idi.¹⁰⁹⁰ Diploma, tasdikname, imtihan cetvelleri üzerine herhangi bir silinti, kazıntı ve lekenin bulunmaması icap ederdi.¹⁰⁹¹

Dârümuallimîn-i İbtidâî diploması üzerinde öğrencinin açık, tanınır ve mezun olduğu yıl çekilmiş bir fotoğrafının olması gerekiyordu. Yarısı kâğıtta diğeri yarısı fotoğrafta olan okul mührünün olması gerekmekteydi.¹⁰⁹² Mezun olan öğrenciye diploma yerine tasdikname verilemezdi. Diplomalara, son imtihandan sonra en geç on gün içerisinde öğrenciye verilmeliydi.¹⁰⁹³

Maarif nezaretinin oluru ile diğeri bir öğretmen okuluna nakil olunan öğrenciye örneğine uygun bir nakil belgesi verilirdi. Bu belgeye öğrencinin sınıf

---

¹⁰⁸⁶ *DDİT*, Madde: 114; Taşra Dârümuallimîn-i İbtidâî'de verilen bir diplomalar için Bkz: *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 29.

¹⁰⁸⁷ *DDİT*, Madde: 115.

¹⁰⁸⁸ *DDİT*, Madde: 116.

¹⁰⁸⁹ *DDİT*, Madde: 117.

¹⁰⁹⁰ *DDİT*, Madde: 118 .

¹⁰⁹¹ *DDİT*, Madde: 119.

¹⁰⁹² *DDİT*, Madde: 120.

¹⁰⁹³ *DDİT*, Madde: 121.

geçerken almış olduğu notlar, devam devamsızlık durumu not edilirdi. Sınıfını geçemeyen öğrencinin durumu, sınıfta kalış sebebi yazılırdı.¹⁰⁹⁴ Dârümuallimîn-i İbtidâî'den ihraç edilen öğrenciye okulda okuduğu zaman ve durumunu bildirir bir belge düzenlenirdi.¹⁰⁹⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de bir ders süresi bir saatti. Öğlen tatilinden önce dört ders işlenirdi. Öğlen sonu ise bugünkü pedagojik yaklaşıma da uygun olarak, Müzik, Beden Eğitimi vb. zihni yormayan dersler okutulmaktaydı.¹⁰⁹⁶ Toplam ders sayısı bir günde yediyi geçemezdi. Bir Dârümuallimîn-i İbtidâî öğrencisi için zaman, ders çalışmak için dört, uyku için sekiz buçuk saat olarak planlanmıştı.¹⁰⁹⁷

c. Dârümuallimîn-i İbtidâî'de Öğrenciler

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmen namzedi öğrencilerden beklenen, güzel, tutarlı davranışlar, derslere sürekli devam, kesintisiz ders çalışma, tam bir disiplin amirlerine karşı samimi bir hürmet, din ve ahlakın gerektirdiklerine tamamen itina talep olunmaktaydı.¹⁰⁹⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî'deki öğrenciler okul müdürüne, müdür yardımcısına, öğretmenlere, tatbikat mektebi çalışanlarına, staj için gittikleri okullardaki öğretmen ve idarecilerine hürmet etmeye ve onların sözlerini dinlemeye mecbur idiler.¹⁰⁹⁹

Öğrenciler herhangi bir konuda izin almak için önce okul müdürüne başvurmalıydılar. Müdürün olmadığı zamanlarda sırasıyla müdür yardımcısı, nöbetçi öğretmenlere müracaat etmeliydiler.¹¹⁰⁰

Her ne sebepten olursa olsun okula gelmeyen öğrencinin velisi durumu okul idaresine bildirmeliydi. Bir mazeret göstermeden okula gelmeme, geç gelmeyi alışkanlık haline getirme, sözlü olarak uyarıyı gerektirmekteydi. Sürekli özürsüz devamsızlık yapan öğrenci Dârümuallimîn-i İbtidâî'den ihraç edilirdi. Okuldan ihraç olayı disiplin kurulunda karara bağlanırdı.¹¹⁰¹

---

¹⁰⁹⁴ *DDİT*, Madde: 122.

¹⁰⁹⁵ *DDİT*, Madde: 123.

¹⁰⁹⁶ *DDİT*, Madde: 124.

¹⁰⁹⁷ *DDİT*, Madde: 125.

¹⁰⁹⁸ *DDİT*, Madde: 65.

¹⁰⁹⁹ *DDİT*, Madde: 66.

¹¹⁰⁰ *DDİT*, Madde: 67.

¹¹⁰¹ *DDİT*, Madde: 68.

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğrenim gören öğrenciler, uygun bir kıyafetle okula devam etmeye mecburdular. Ayrıca okul içinde ve dışında toplumun genel ahlak kurallarına göre davranmak zorunda idiler.¹¹⁰²

Öğrencilerin teneffüs zamanlarında zihin yorgunluğunu giderici oyunlar oynamaları teşvik edilmekteydi. Ancak tehlikeli oyunların oynanması hoş görülmezdi.¹¹⁰³

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğrencilerin zamanlarını boşa geçirmeleri, yarayışsız işlerle uğraşmaları,¹¹⁰⁴ ders ve mütalaa esnasında gürültü yapmaları kesinlikle kabul edilemezdi. Öğretmen namzedi gençlerin tüm davranışları sağlık kurallarına uygun olmalı her anlamda örnek davranışlar içerisinde bulunmalıydı.¹¹⁰⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâî'deki öğrencilerden beklenen davranışlardan biri de öğrencinin öğretmenin sözünü kesmemesi idi. Fakat zaruri bir durum ortaya çıkarsa öğretmenden izin alıp problemini giderebilirdi.¹¹⁰⁶

Dârümuallimîn-i İbtidâî'deki her öğretmen adayı için bir dosya tutulurdu. Dosyada yer alan evraklar şunlardı:

1. Öğrencilere ait resmi evraklar.
2. Öğrencinin ebeveyni ile gerçekleşen haberleşme.
3. Öğretmenler tarafından, öğrenci hakkında müdüre verilen raporlar.
4. Olağan dışı meydana gelen olaylar ile ilgili değerlendirmeler.
5. Sağlıkla ilgili evraklar ve öğrencinin fiziki gelişimini gösterir cetvel.
6. Ders dönemi sonunda eğitim öğretim kabiliyetine ait müdür yardımcısı tarafından tanzim edilen tutanak.¹¹⁰⁷

Söz konusu bu dosya öğretmen adayları ibtidâî'den mezun olduktan sonra özetlenip tasdik edilerek maarif idaresine verilirdi.¹¹⁰⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de okul müdürünün tayin ettiği zamanlarda öğrencilerin defter ve kitapları genel bir teftişe tabi tutulmaktaydı.¹¹⁰⁹

---

¹¹⁰² *DDİT*, Madde: 69.

¹¹⁰³ *DDİT*, Madde: 70.

¹¹⁰⁴ *DDİT*, Madde: 71.

¹¹⁰⁵ *DDİT*, Madde: 72.

¹¹⁰⁶ *DDİT*, Madde: 73.

¹¹⁰⁷ *DDİT*, Madde: 74.

¹¹⁰⁸ *DDİT*, Madde: 75.

¹¹⁰⁹ *DDİT*, Madde: 76.

Dârümuallimîn-i İbtidâî'deki talebe, dersane ve okulun diğer birimlerinde okul eşya ve araç gereçlerini korumalıdır. Zarar verdiği takdirde, öğrenci tarafından tamire imkân varsa tamir ettirilir, tamir etme imkanı yoksa yenisi ile değiştirilirdi. Tamir yahut değiştirmeye karar verme okul müdürünün yetkisinde idi.¹¹¹⁰

Dârümuallimîn İbtidâî'den, mezun olanlar, mezun oldukları tarihten itibaren, on sene öğretmenlik yapmak zorunda idiler.¹¹¹¹

Esasen öğretmen okullarına daha kayıt esnasında böyle bir taahhütname söz konusu idi. Öğretmen adayları, Dârümuallimîn-i İbtidâî'ye kayıt yaptırırken, babaları yahut velileriyle birlikte, kimsesiz olduğunu ispat edenler şahsen maarif nezaretine, mezun olduktan sonra verilecek görevi ifa edeceklerine dair yazılı-imzalı bir belge sunmak zorunda idiler.¹¹¹²

Bu belge ile aynı zamanda, her ne şekilde olur ise olsun, görevi bıraktığında veya uzaklaştırıldığında, sağlık sebepleri hariç, öğretimini yarıda bıraktığında, işlediği bir suçta binaen meslekten veya okuldan ihraç edildiğinde tazminat ödemeyi kabul etmekteydi. Fakat öğretmenler bir müddet görev yaptıktan sonra ayrılıyorlar ise hizmetleri ödeyecekleri tazminattan düşürülürdü.

Bu zorunlu görev uygulama ile öğretmen okullarına, dolayısı ile öğretmenlik mesleğine zaten az olan ilgi oldukça azalmıştı. Örneğin Kastamonu Öğretmen Okulu'nda zorunlu uygulamadan önce 130 olan öğretmen adayı sayısı adı geçen kanundan sonra 50'ye düşmüştü.¹¹¹³

Bu durumlarda ödenecek meblağ ise şöyle idi:

Gececi (leylî) talebeden her sene için kırk Osmanlı altını ve Neharî (gündüzlü) öğrenciden ise on Osmanlı altını talep edilirdi. Dârümuallimîn-i İbtidâî'de okuyan gündüz veya gececi öğrencilerden bu taahhütnameyi kabul etmeyenlerin öğretmen okullarına kayıtları yapılmazdı. Yukarıda bahsi geçen, sultanîlerden nakil yolu ile gelen öğrenciler fiili olarak bu taahhütnameyi kabul etmiş sayılmaktaydılar.¹¹¹⁴

---

¹¹¹⁰ *DDİT*, Madde: 77.

¹¹¹¹ *BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹¹¹² *BOA, İ.DUİT.*, Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹¹¹³ İbrahim Arslanoğlu, *Kastamonu Öğretmen Okulları*, İstanbul, 1998, s. 36; Tazminat ödeme zorunluluğu diğer taşra Dârümuallimînleri içinde geçerliydi ve zaman zaman bu türlü olaylara rastlanmaktaydı. Bkz: *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 66, Gömlek No: 62.

¹¹¹⁴ *BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

Maarif Nezareti, Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğrenim gören öğrenciler ile ilgili olarak okul idarecilerince, öğrencilerin ahlak ve ders durumlarını belirten, raporları inceleyerek diploma vermemek gibi tedbirlere başvurabilirdi.¹¹¹⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâî'ye kabul olunacak öğrencilerin yaşları on altıdan noksan ve on sekizden fazla olmaması gerekmektedir.¹¹¹⁶ İlköğretimden mezun olanlar imtihansız olarak, bu seviyede bilgisi olanlar imtihanla Dârümuallimîn-i İbtidâî'ye kabul edilmekteydiler.¹¹¹⁷

Zamanında çok eleştirilen bugün dahi birçok eğitim tarihçisinin anlamlandırmada zorlandığı¹¹¹⁸ Dârümuallimîn-i İbtidâî'nin öğrenci kabul şekillerinden biri ise şöyle gerçekleşmekteydi:

Sultanîlerde parasız okuyan öğrenciler on yedi yaşını doldurduklarında hangi sınıfta olduklarına bakılmaksızın, rızaları da göz önüne alınmayarak Dârümuallimîn'in İbtidâî şubelerine kayıt edilmekteydiler. İşin ilginç yanı peki derece ile üst sınıfa geçen öğrenciler bu uygulamanın dışında tutulmaktaydılar. Her sene sultanî müdürleri pekiyi derece ile sınıf geçmeyen ve parasız olarak okuyan öğrencilerin isim listesini Maarif-i Umumîye Nezareti'ne gönderecekti. Sultanî mekteplerinin altıncı sınıfı Dârümuallimîn'in İbtidâî'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Nakil işleri bu durum göz önüne alınarak yapılmaktaydı.¹¹¹⁹ Sultanî mekteplerinin altıncı sınıfı Dârümuallimîn İbtidâî'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Nakil işleri bu durum göz önüne alınarak yapılmaktaydı.¹¹²⁰

Dârümuallimîn-i İbtidâîlerde okumak isteyen öğrencilerin Osmanlı uyruğuna ait olmaları gerekiyordu fakat Maarif-i Umumîye Nazırının özel izni ile yabancılar da bu okullara kayıt yaptırabilmekte idiler.¹¹²¹ Mezuniyet sonrası ise Osmanlı meslektaşları ile aynı haklara haiz olmaları için irade-i seniyye gerekmektedir.¹¹²²

¹¹¹⁵ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹¹¹⁶ Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi, s. 4

¹¹¹⁷ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹¹¹⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 256.

¹¹¹⁹ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹¹²⁰ DDN, Madde: 16.

¹¹²¹ BOA, DHEUM.5.Şb., Dosya No: 51, Gömlek No:18

¹¹²² BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

d. Dârümuallimîn-i İbtidâî'de Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmen haricinde bir müdür ve bir müdür yardımcısı, bir muhasebe memuru, bir kâtip ve satın alma memuru ayrıca depo ve ambardan sorumlu bir memur olmak üzere beş çalışan bunlar haricinde okulun şartlarına göre ne kadar gerekiyorsa müstahdem bulunmaktaydı.¹¹²³

İdareci, öğretmenler ve diğer memurlar Maarif Nezareti,¹¹²⁴ müstahdem ise okul müdürü tarafından tayin olunmaktaydı. Okul çalışanlarının görevleri talimatname ile belirlenmişti.¹¹²⁵

Dârümuallimîn'in diğer şubelerinde olduğu gibi Dârümuallimîn-i İbtidâî'de de öğretmenler kurulu ve bir disiplin kurulu, bir de mübâyaât komisyonu vardı. Öğretmenler kurulu müdür başkanlığında okul öğretmenlerinden, disiplin kurulu ise müdür yardımcısı başkanlığında pedagoji (Fenn-i Terbiye) öğretmeni ile iki öğretmenden oluşmaktaydı. Mübâyaât (satın alma) komisyonu ise İstanbul'da Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müdürlerinin, taşrada ise maarif müdürlerinin başkanlığında iki öğretmen ile muhasebe memuru ve okul doktorundan oluşmaktaydı. Bu kurul ve komisyon üyelerinin görevleri bir talimatname ile belirlenmişti.¹¹²⁶

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmenler, geleceğin öğretmenlerinin eğitimi yanında eğitimi ile de sorumluydular. Okulda tertip ve düzenin sağlanmasında ve eğitim-öğretim ile ilgili durumlarda okul müdürüne yardıma mecbur idiler.¹¹²⁷

II. Meşrutiyet Döneminde Dârümuallimîn-i İbtidâî'nin eğitim ve öğretim kadrosunda iki farklı öğretmen vardı. Bunlar kadrolu daimi öğretmenler ve seyyar öğretmenlerdi. Seyyar öğretmenler yalnız ders vermek ve ders esnasında sınıfın disiplininden sorumluydular. Diğer öğretmenler ise Dârümuallimîn ve Dârümuallimât talimatnamesinde yer alan vazifelerini yapmak durumundaydılar. Daimi öğretmenler okul müdürünün düzenleyeceği çizelge gereğince haftada bir gün

¹¹²³ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹¹²⁴ Meclis-i Mebusan Levhay-i Kanuniye, 1328, 1-2, s. 438.

¹¹²⁵ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹¹²⁶ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹¹²⁷ DDİT, Madde: 34.

nöbetçi ve iki gün müzakereci sıfatıyla okulda kalmaya mecbur idiler. Nöbetçi öğretmen okulun düzen ve disiplininden sorumluydu.¹¹²⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de görev yapan öğretmenler her önemli konu bitiminde veya ünite sonunda öğrencileri sınav yapmalıydı. Bu sınav yazılı yoklama şeklinde olmalı idi. Her öğrenciye başarısı nispetinde puan-numara verilirdi.¹¹²⁹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmenlerin dersi yazdırarak işlemesi yasaktı. Eğer o dersin resmen kabul edilmiş bir kitabı yok ise ders hocası ders haricinde olmak şartıyla kendi çabası ile bir takım ders notları hazırlayarak öğrencilere dağıtırdı.¹¹³⁰

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmenlerin önemli bir kısmı ek iş yaptığı için devamsızlık önemli bir sorundu. Bunların önüne geçmek için başlıca şu tedbirler alınmıştı:

Mazeretsiz bir şekilde derse girmeyen öğretmenin maaşından yevmiye kesilirdi. Bu hadise tekrar ettiğinde yevmiye kesilmesi ile birlikte okul müdürü tarafından ihtarname verilirdi. Üçüncü kez tekrarlandığında öğretmenin maaşının yarısı kesilir, müdür tarafından maarife bildirilirdi. Üç ay zarfında derslerin onda birine mazeretsiz olarak gelmeyen öğretmenin maarif nezaretince işine son verilirdi. Öğretmen tarafından sunulan mazereti kabul edip etmemek müdürün yetkisinde idi. Müdür ile öğretmen arasında meydana gelen anlaşmazlık maarif müdürüne intikâl ederdi.¹¹³¹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de görev yapan seyyar muallimler haricindeki öğretmenler maarif nezaretinin izni olmaksızın ikinci bir işte çalışamazlardı. Öğretmenlik haricine başka bir işle iştigal ettiği tespit edilen öğretmenlere okul müdürü ikinci işinden ayrılması için uyarıda bulunurdu. Bu ikazdan itibaren on beş gün içerisinde ek işlerinden çekilmezler ise maarif müdürünün reyî ile istifa etmiş muamelesi yapılır, Maarif Nezareti bilgilendirilerek yerlerine vekil tayin edilirdi.¹¹³²

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmenler Ağustosun yirmisinde okulda bulunmak zorunda idiler. Bahsi geçen tarihte görev yerinde olmayanların ciddi bir mazeretleri varsa yazılı olarak daha önceden okul müdürüne bildirmeleri gerekirdi.

---

¹¹²⁸ *DDİT*, Madde: 34.

¹¹²⁹ *DDİT*, Madde: 35.

¹¹³⁰ *DDİT*, Madde: 36.

¹¹³¹ *DDİT*, Madde: 37.

¹¹³² *DDİT*, Madde: 38.

Doktor raporuyla hasta olduğunu ispatlayanlar hariç, Eylül başında görevinin başında bulunamayanlar istifa etmiş sayılarak yerlerine başkaları atanırdı. Ağustosun yirmisinden, Eylülün başlangıcına kadar olan günlerin ücreti verilmemekteydi.¹¹³³

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğretmenler yarının öğretmenlerine meslek terbiyesi verilerdi. Dolayısı ile öğrencilerde gelecekteki meslekleri ve görev yapacakları kurumun özellikleri ile ilgili olarak teferruatlı bir bilgi oluşmasına dikkat edilmekteydi. Öğrenciye düşen iyi bir eğitimcin özelliklerini kavramak hususunda arzu duymak ve ifa edeceği görevin bilincine sorumluluğuna varmak idi.¹¹³⁴

Okul müdürü, müdür yardımcısı, öğretmenler okulun tatil olduğu zamanlarda gidecekleri yerleri adresleri ile birlikte maarif müdüriyetine bildirmek suretiyle istedikleri yere gidebilirlerdi. Fakat okulda her halükarda birinin bulunması gerekmektedir. Müdür ve müdür yardımcısının tatilde oldukları zamanlarda okula öğretmenlerden biri bakardı.¹¹³⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de eğitim ve öğretimin devam ettiği sürede veya sınav günlerinde okul çalışanlarından hiç biri görev yaptığı yerleşim yerini terk edemezdi.¹¹³⁶

Öğretmenler öğrencilerden birini derse kaldırdığında veya ödev kontrolü yaptığında mutlaka onlara bir puan vermeliydiler. Bu puanı sınıf defterine ve kendilerinin özel defterlerine kayıt etmeleri gerekirdi.¹¹³⁷

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de tatbikat fırsatı olan bütün dersler uygulamalı olarak işlenmekteydi. Bu imkân varken kullanmayan öğretmenler suçlu sayılırdı. Uygulama için fabrika, imalathane, maden, taş ocakları, tarihi eserler vb. yerlere öğrencileri gezilere götürmek öğretmenlerin vazifeleri arasında idi.¹¹³⁸

Öğretmen okullarında öğretmenler derslere hazırlıklı girmeliydiler. Derslerde kullanacakları levha, resim, numune, harita vb. araçlar önceden hazırlanmalıydı. Günlük sınıf defterine dersin müfredatı, yapılan uygulamalar yazılmalıydı.¹¹³⁹

II. Meşrutiyet Dönem'inde Dârümuallimîn-i İbtidâî'lerde müdür birinci derecede mesul kişiydi. Mekteplerdeki diğer çalışanlardan, öğrencilerden, okulun

---

¹¹³³ DDİT, Madde: 39.

¹¹³⁴ DDİT, Madde: 40.

¹¹³⁵ DDİT, Madde: 41.

¹¹³⁶ DDİT, Madde: 42.

¹¹³⁷ DDİT, Madde: 43.

¹¹³⁸ DDİT, Madde: 44.

¹¹³⁹ DDİT, Madde: 45.

tertip ve düzeninden, eğitim-öğretiminin kalitesinden hep müdür sorumluydu. Bundan başka müdürün vazifeleri şunlardı:

1. Müdür derslerde ve etüt zamanlarında sık sık hazır bulunarak, öğrenci ve öğretmenlerin talimatlara uygun şekilde davranmalarını denetlerdi.

2. Vazifesini aksatan ve devamsızlık yapan öğretmen ve diğer çalışanların yevmiyesini kesme hakkı vardı. Fakat gerekçesini tahkik cetveline yazmak zorundaydı. Ayrıca Öğretmen ve memurların devam-devamsızlık çizelgesini üç ayda bir maarif müdürlüğüne gönderirdi. Dönemin bitimini müteakip öğretmen ve diğer memurlar hakkında her birine ayrı ayrı sicil doldurarak maarif müdürlüğüne gönderirdi.

3. Gece görevli olan memurların görev cetvelini düzenlerdi.

4. İstatistik cetvellerini belirlenen zamanlarda örneğine uygun olarak tanzim ederek, maarif müdürlüğüne gönderirdi.

5. Ders araç ve gereçlerinin amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını sürekli denetlerdi. Araç ve gereçlerin korunması için gerekli tedbirleri alırdı.¹¹⁴⁰

Dârümuallimîn-i İbtidâî'lerde ders işlenişine yönelik müdürün görevleri ise şunlardır:

1. Müdür, öğretmenler kuruluna başkanlık ederdi.

2. Ders programlarının hakkıyla tatbikine özen gösterirdi.

3. Teşrin-i Sani, Şubat ve Nisan aylarının sonunda öğretmenlerin her birinin programında mevcut olan konuların hangilerini üç ay zarfında işlediğine dair, iki cetvel tanzim ederek birini Maarif Nezaretine gönderilmek üzere, maarif müdüriyetine bildirirdi.¹¹⁴¹

4. Her sene eğitim-öğretimin sonunda öğretmenler kurulu dersler ve programları hakkında tartışarak gerekli gördükleri eksiklik ve yenilikleri bildirir raporu maarif müdürlüğüne gönderirdi.

Dârümuallimîn-i İbtidâî'lerde müdürün okul çalışanlarına ait başlıca görevleri ise şunlardı:

¹¹⁴⁰ *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâye Talimatnamesi*, İstanbul, 1332, Madde:1

¹¹⁴¹ *DDİT*, Madde: 3.

Hesap kâtibi tarafından düzenlenen, memur, öğretmen ve hizmetlilere ait bordroları ve her türlü masrafı kontrol ve tasdik etmek, kesilen yevmiyeleri bordrolara işlemek.¹¹⁴²

Müdürün öğrencilere yönelik alması gereken tedbirler ise şöyleydi:

Vatan evlatlarını eğitmek ve öğretmek ile yükümlü öğretmenlerin, kültürlü, bilgili, temiz ahlaklı ve vatanperver olmalarını sağlamak için müdürün öğretmenlerden şunları istemesi gerekmektedir:

a. Derslerin, öğrencilerin fikri gelişimini sağlayacak tarzda verilmesine mütemadiyen dikkat edilmeliydi.¹¹⁴³

b. Öğretmenlerin, hatta bütün çalışanların öğrencilere, diyanet, ahlak ve görev severlik konusunda örnek teşkil etmeleri gerekmektedir.

c. Öğretmenlerin Beden terbiyesi ve millî ahlak konularında duygu ve düşüncelerinin tam olması lazımdı.

d. Öğretmenler, öğrencilerin onurlarını kırmaktan kaçınmalıydılar. Onları iyi bir şekilde sevk ve idare etmeliydiler. Öğrenciler, üzerinde öğretmenlerin manevi etkisini hissetmeliydiler.

Nasıl ki Tanzimat Dönemi'nde eğitimde Osmanlılık fikrinin öğrencilere benimsetilmeye çalışıldığı gibi İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçülük düşüncesini ön plana çıkarmasının sonucu olarak, II. Meşrutiyet Devri'nde de bu düşünce öğrencilere benimsetilmeye çalışılmaktaydı.

Bunun neticesi olarak Dârümuallimîn-i İbtidâî'de “*Terbiyede Türklere ve Türklüğe nafia olmayı, Türklerin mizaç ve seciyesini teşrih etmeyi esas ittihaz etmek*” gerekmektedir.¹¹⁴⁴

Her senenin başlangıcında Dârümuallimîn-i İbtidâî'nin müdürü, öğrencilere Dârümuallimîn nizamnamesi ile Dârümuallimîn ve Dârümuallimât, talimnamesinde kendilerini ilgilendiren, maddeleri ile ilgili olarak onları uyarmaktaydı.¹¹⁴⁵

Müdür, özellikle millî Tarih dersinin vatanseverlik, millî şuurun gelişmesi ve kökleşmesine fayda sağlayacak şekilde işlenmesine dikkat etmeliydi. Tarih dersinde

---

¹¹⁴² DDİT, Madde: 4.

¹¹⁴³ DDİT, Madde: 5.

¹¹⁴⁴ DDİT, Madde: 6.

¹¹⁴⁵ DDİT, Madde: 7.

bu hasletleri daha kolay kazandırmak için öğrencilere tarihi öneme haiz yerler gezdirilmeliydi.

Musiki dersinde millî ve vatan aşkını işleyen şarkıların hikâyeleri öğrencilere anlatılmalıydı.¹¹⁴⁶

Müdür tarafından ders zamanları haricinde öğrencilerin ufkunu genişletecek edebi, musiki, ilmi müsamereler düzenlenmesinin sağlanması gerekmekteydi.¹¹⁴⁷

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'a bağlı tatbikat mekteplerinin idaresi Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müdürlerine bağlıydı.¹¹⁴⁸

Öğretmen okullarında, müdür yardımcılığı makamı her anlamda müdüre yardımcı olmak, eğitim ve öğretimin aksamadan yürütmesini sağlamak, eğitim ve öğretimin kalitesini artırmak amacıyla ihdas edilmişti.

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de müdür yardımcısının görevleri şunlardı:

1. Müdür okulda olmadığında onun görevlerini icra ederdi.
2. Okulun disiplinine yönelik müdür tarafından verilen emirleri icra ederdi.
3. Her akşam sınıf ve yoklama defterlerini kontrol ederek, okula gelmeyenleri tespit ederdi. Okula devam etmeyenlerin gelmeyişi sebepleri hakkında bilgi alırdı. Geçerli bir mazereti olmadan okula gelmeyenlerin okula gelmeleri için tedbir alırdı. Devamsız öğrencilerin velilerini durumdan haberdar etmekteydi.
4. Her akşam ertesi günü okula mevcut olan öğrenci ve memurların sayısını belirleyerek, hesap kâtibine bildirirdi.
5. Okul Kütüphanesinde bulunan kitaplar ile okulda bulunan eğitim araç ve gereçlerinin iyi korunmasına nezaret etmekteydi.
6. Öğrencilerin hüsnü suretle idaresine, öğrencilerin dolap ve çekmecelerinin temiz olmasına okulun bütün birimlerinin temizliğine dikkat etmeliydi.
7. Hizmetlilerin talimatlarda yer alan görevlerini yerine getirip getirmediğini denetlemek de müdür yardımcısının görevleri arasındaydı. Hademenin yetersiz olduğu veya görevi bıraktığı durumlarda, müdürün olurluğu alarak, okula yeni talebe almak müdür yardımcısının göreviydi.
8. Memurların ve öğretmenlerin devam-devamsızlık durumlarını denetleyerek neticeyi okul müdürüne bildirmek göreviydi.

---

¹¹⁴⁶ DDİT, Madde: 8.

¹¹⁴⁷ DDİT, Madde: 9.

¹¹⁴⁸ DDİT, Madde: 9.

9. Öğrencilerin künye defterlerini, imtihan cetvellerini, öğretmen, memur ve müstahdemin vukuatını ihtiva eden sicil defterini tutmaktaydı.

10. Öğrencilerin sınavlarda aldıkları notlar ile öğrenci diplomalarını ilgili defterlere kayıt yaptırmaktaydı.

11. Her ders döneminin sonunda öğrencilerin ders ve davranışlarına ait raporları, ders öğretmenleriyle müzakere ederek her öğrenci için bir rapor hazırlamaktaydı.

12. Okula alınacak lüzumlu erzak ve eşyanın alımı esnasında hazır bulunur. Ambar memuru ile satın alma komisyonunda görevli en az bir öğretmenle gelen malzemenin numuneye uygun olup olmadığını incelemekteydi.¹¹⁴⁹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de görevli hesap ve tahrirat kâtibinin vazifeleri şunlardı:

a. Okula alınan her türlü malzemenin, özellikle et, ekmek gibi günlük ihtiyaçların alımı sırasında hazır bulunmak.

b. Mevcuda dair müdür yardımcısından alacağı pusulaya göre tabelayı tanzim etmek.

c. Mektebin mutemetlik görevini ifa etmek.

d. Müdür, müdür yardımcısı, öğretmenler ve hizmetlilerin maaş bordrolarını düzenlemek.

e. Okula ait her türlü yazıyı dosyalamak. Ayrıca muntazam dosyalarını tertip etmek.¹¹⁵⁰

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de görevli memurlardan biri de doktordu.

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de görevli doktor okulun sağlık durumundan birinci derecede sorumluydu.¹¹⁵¹ Doktor, okul hıfzısihha talimnamesinin uygulanıp uygulanmadığıyla yakından ilgilenmek zorundaydı.¹¹⁵²

Okul doktorunun diğer görevleri ise şunlardı:

a. Her gün sabah uygun bir saatte hasta olan talebenin muayenesini yapmak.

b. Tedavi neticesinde gereken tedbiri almak.

---

¹¹⁴⁹ DDİT, Madde: 12.

¹¹⁵⁰ DDİT, Madde: 13.

¹¹⁵¹ DDİT, Madde: 16.

¹¹⁵² DDİT, Madde: 17.

c. Öğrencinin hastalığı ile ilgili yapılanları ve değerlendirmeyi günlük muayene defterine kayıt etmek.¹¹⁵³

Hafif hasta olanlar okulun revirinde yatırılırdı. Uzun müddet tedavi veya bakım gerektirenler durumlarına göre belediye hastanesine veya ailesi yanına gönderilirdi.¹¹⁵⁴

Öğrenci ya da müstahdemden sara hastası olanlar çıkarsa okulun tecrit odası varsa oraya, yok ise belediye hastahanesine nakil olunurdu. Eğer hasta, ailesi yanına gider ise okul idaresi durumu belediyeye bildirirdi.¹¹⁵⁵

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de revirde ve ecza dolabında okulda kullanılacak tıbbi malzemenin ve ilaçların bulunmasından doktor sorumluydu.¹¹⁵⁶ Okul hekimi okulda içeceklerin sağlıklı olup olmadığına bakmaktaydı. Ayrıca okulun, dersane, müzakere odası, yatakhane, yemek odası vb. birimlerini sık sık kontrol edecek ve şahit olduğu sağlığa aykırı durumların ortadan kalkması için sözlü yahut yazılı olarak okul müdürüne müracaatta bulunacaktı.¹¹⁵⁷

Okul hekimi aynı zamanda okulun satın alma komisyonunun doğal üyesiydi.¹¹⁵⁸

Okul hekimi haftalık yemek listesini kontrol eder, lüzumu halinde okul müdürünün onayını alarak gerekli değişikliği yapardı.¹¹⁵⁹

Sara hastalığı vukuunda okul doktoru durumu sağlık müfettişine bildirmekle sorumluydu.¹¹⁶⁰

Öğrencilerin fiziki gelişimlerini izlemek için okulda metre, baskül vb. aletler bulunmalıydı. Beden eğitimi öğretmeni tarafından her öğrenci için ayrı dosyalar tutularak öğrencilerin beden gelişimi incelenmekteydi.¹¹⁶¹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de ambar ve depo memuru bulunmaktaydı. Ambar ve Depo Memuru satın alınan erzak ve eşyayı kabul ederek ambarda şartlara uygun

---

¹¹⁵³ DDİT, Madde: 18.

¹¹⁵⁴ DDİT, Madde: 19.

¹¹⁵⁵ DDİT, Madde: 20.

¹¹⁵⁶ DDİT, Madde: 21.

¹¹⁵⁷ DDİT, Madde: 22.

¹¹⁵⁸ DDİT, Madde: 23.

¹¹⁵⁹ DDİT, Madde: 24.

¹¹⁶⁰ DDİT, Madde: 25, Ruh ve sinir hastalıklarından sadece sara hastalığından bahsedilmektedir. Muhtemelen diğer Ruh ve sinir hastalıkları da aynı başlık altında değerlendirilmekteydi.

¹¹⁶¹ DDİT, Madde: 26.

bir şekilde muhafaza ederdi. Gelen malzemeleri hesap ve tahrirat memuru ile işbirliği yaparak ambar defterine kaydederdi.¹¹⁶²

Ambar memuru teslim ettiği mutfak ve yemekhanede kullanılan araç ve gereçleri, çamaşır, havlu ve yatak takımlarını, her türlü ders araç ve gereçlerini koruyup kollamaya devam etmeliydi. Gerekirse müdürün olurlarını kullanarak kullanıcılarım zimmetleyebilirdi.¹¹⁶³

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de malzemeler kullanılmayacak hale geldiği zaman ambar memuru ve tahrirat kâtibi ilgili malzeme hakkında müşterek olarak bir beyanname hazırlayarak okul müdürlüğüne verirler. Müdür durumu okul komisyonuna bildirir. Komisyon hazırlanan belgeyi imzalayarak bir tezkere ile mal memurlarına bildirilir mal memurları bu malzemeyi makbuz karşılığı duruma göre satmak veya imha etmek için alırlar. Makbuz, depo ve ambar memuruna saklanmak üzere teslim edilirdi.¹¹⁶⁴

Ambar ve depo memurları okul müdürlerinden izin alarak gece de okulda kalıp işleriyle meşgul olabiliyorlardı.¹¹⁶⁵

e. Dârümuallimîn-i İbtidâî’de Kurul ve Komisyonlar

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de işlerin daha rahat yürümesi için bir çok kurul ve komisyon bulunmaktaydı. Bunlardan biri öğretmenler kuruluydu. Öğretmenler kurulu Dârümuallimîn-i İbtidâî’de olduğu gibi esasen her öğretmen okulunda mevcuttu.

Öğretmenler kurulu olarak müdürün idaresi altında bütün öğretmenlerden oluşan okul hekiminin de dâhil olduğu bir kurul oluşturulmuştu. Bu kurul en az ayda bir kez toplantı yapardı. Öğretmenler kurulunun toplantı tarihleri ders döneminin başında okul müdürü tarafından belirlenerek öğretmenlere duyurulurdu.¹¹⁶⁶ Öğretmenler kurulu müdür olmadığı zamanlarda müdür yardımcısı başkanlığında toplanırdı.¹¹⁶⁷

Öğretmenler kurulunun görevleri şunlardı:

---

¹¹⁶² *DDİT*, Madde: 27.

¹¹⁶³ *DDİT*, Madde: 30.

¹¹⁶⁴ *DDİT*, Madde: 31.

¹¹⁶⁵ *DDİT*, Madde: 32.

¹¹⁶⁶ *DDİT*, Madde: 46.

¹¹⁶⁷ *DDİT*, Madde: 47.

a. Her öğretmen bir ay zarfında her derste işlediği konuları tetkik ederek birbirine münasebeti olan derslerin simetrik olarak devamını sağlamalıydı.

b. Her öğretmen ders işlerken takip ettiği pedagojik usûllerden gördüğü faydaları beyan ederek, öğretmenler arasında fikir alışverişine zemin hazırlamalıydı. Eğitim-öğretim metodu maarif bakanlığınca takdir edilen öğretim yöntemlerinden olumlu yönde fark görülüyorsa söz konusu metotları kullanmalıydı.

c. Eğitim-öğretim metotları (Usûl-i Tedris) yetersiz olan öğretmenlerin kendini geliştirmeleri gerekmekteydi.¹¹⁶⁸

d. Öğretmenler kurulunun vereceği kararlar okul talimnamesine uygun ise sorun yoktu. Fakat talimatname dışına çıktığında gerekçesi Maarif Müdürlüğüne bildirilmeliydi.¹¹⁶⁹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de varolan kurullardan birisi de disiplin kuruluydu. Bu kurul okulun müdür yardımcısının başkanlığında pedagoji Fenn-i Terbiye muallimi ile diğer iki daimi muallimden oluşan bir disiplin kurulu oluşturuldu. Disiplin kurulunun toplanma tarihleri müdür tarafından tespit edilerek ilgililere duyuruldu. Fenn-i Terbiye dersine müdür veya müdür yardımcısı giriyorsa bu durumda üçüncü bir daimi öğretmen kurula katılırdı.¹¹⁷⁰ Disiplin kurulu, mektep müdürü tarafından disiplin kuruluna havale edilen bir hadiseyi inceler ve durumuna uygun bir karar alırdı.¹¹⁷¹

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de disiplin kuruluna tayin olunan öğretmenler mevcut daimi öğretmenler tarafından çoğunluğun oyu ile seçilirdi. Öğretmenler disiplin kurulu üyeliğinden istifa edemezlerdi.¹¹⁷²

Disiplin kurulurunda alınan kararlar çoğunluğun onayı ile kabul edilirdi. Tarafların reyî eşit olduğu durumlarda öğrencilerin lehine olan tarafın dediği olurdu. Kurul üyeleri verdiği oydan geri dönemezdi.¹¹⁷³

Disiplin kurulunda, okuldan atılma cezası alan öğrencinin durumu maarif müdürüne intikal ederdi. Söz konusu ceza maarif müdürünün onayını gerektirirdi. Maarif müdürü okuldan ilişkî kesme cezasını uygun bulmadığı takdirde gerekçesini

---

¹¹⁶⁸ *DDİT*, Madde: 48.

¹¹⁶⁹ *DDİT*, Madde: 49.

¹¹⁷⁰ *DDİT*, Madde: 50.

¹¹⁷¹ *DDİT*, Madde: 51.

¹¹⁷² *DDİT*, Madde: 52.

¹¹⁷³ *DDİT*, Madde: 53.

disiplin kurluna bildirirdi. Eğer disiplin kurulu kararında ısrar ederse konu maarif müdürü tarafından Maarif Nezaretine intikal ettirilir. Konu Maarif Meclisinde görüşülürdü.¹¹⁷⁴

Drlmuallimn-i İbtidâî'de okulun ihtiyaçlarını ve satın alma işlemlerini gerçekleştiren bir satın alma komisyonu mevcuttu.

Bu komisyon maarif müdürünün ve maarif müdürü bulunmayan yerlerde bu vazifeyi ifa eden zatın başkanlığında olarak mektep müdürü ve müdür yardımcısıyla, maarif müdürü tarafından seçilen iki öğretmenden, mektep hekiminden ve hesap ktibinden mürekkep bir satın alma komisyonu teşkil olunmaktaydı.¹¹⁷⁵

Satın alma komisyonu bütün satın alma işlerinin şartlarını vilayet encümenine tasdik ettirerek idare meclisine sunardı.¹¹⁷⁶

Drlmuallimn-i İbtidâî'de satın alma komisyonu normal şartlarda senede  defa toplanırdı. Komisyon yeleri tarafından depo, erzak ambarı, mevcut eşya, erzak, kayıt defteri vb denetlenirdi. Denetleme sonucunda depo ve ambarda şüphe uyandıracak bir durum varsa, ambar memuruna hemen işten el ektirilip hakkında inceleme başlatılırdı. Bu denetlemeler yapıldığı zaman günü gününe deftere kayıt edilirdi. Mevcut erzak durumu zabta geçirilirdi.¹¹⁷⁷

Drlmuallimn-i İbtidâî'de kurullar ve komisyonlar ders saati dışında bir zamanda toplanmak zorundaydı. Mazeretsiz gelmeyen veya özrünü toplantıdan önce beyan etmeyen üyenin bir günlük maaşı kesilirdi.¹¹⁷⁸

f. Drlmuallimn-i İbtidâî'nin Diğerk Özellikleri

Öğretmen okulunun kapısı her gün saat yedide açılır, akşamları kışın yedide ve yazın sekizde kapanır ve nöbetçi öğretmenin müsaadesi olmaksızın teftiş hakkı olanlar hariç kimseye açılmazdı.¹¹⁷⁹

Drlmuallimnlerde, hafta tatili Cuma günü idi. Mevlit kandilinde okul tam gün, diğerk kandil gecelerinde ise sadece öğleden sonra tatil olurdu. Ramazan bayramı tatili, Kadir Gecesinden itibaren, Kurban bayramında ise arife gününden itibaren tatil

---

¹¹⁷⁴ DDİT, Madde: 54.

¹¹⁷⁵ DDİT, Madde: 55.

¹¹⁷⁶ DDİT, Madde: 56.

¹¹⁷⁷ DDİT, Madde: 57.

¹¹⁷⁸ DDİT, Madde: 58.

¹¹⁷⁹ DDİT, Madde: 141.

olunurdu. Padişahın doğum ve tahta çıkış tarihleri de tatil edilmekteydi. Ayrıca II. Meşrutiyetten sonra, Meşrutiyetin ilanı olan 10 Temmuz günleri de tatil edilen günler arasında idi.¹¹⁸⁰

Öğretmen okullarında aşağıdaki defterlerin, çizelgelerin ve evrakların bulunması mecburiydi.

1. Aday defteri.
2. Künye ve sicil defteri.
3. Sınıf defteri.
4. Memurlara ve öğretmenlere ait sicil defteri.
5. Hastane defteri.
6. Sağlık defteri.
7. Yoklama defteri.
8. Demirbaş eşya defteri.
9. Kütüphane defteri.
10. Teftiş defteri.
11. Hesap defteri. Bu defter şunlardan oluşuyordu:
  - a. Ambar ve depo defteri.
  - b. Öğrenciye verilen, eşya, ders araç gereçleri vb. ait defter.
  - c. Gider defteri.
12. Yazışmaların kayıt edildiği defter. Bu defter ise ikiye ayrılırdı:
  - a. Gelen evrak.
  - b. Giden evrak.¹¹⁸¹

Dârülmualimîn-i İbtidâî'deki öğrenciler okul müdürünün tayin ettiği zamanlarda eğitim öğretimi aksatmamak şartıyla civar kasaba ve köylere gezilere çıkarlardı.¹¹⁸²

İlmi seyahatlere öğretmenlerin refakati mecburdu. Her türlü geziye öğretmenler nöbetleşe olarak iştirak ederlerdi. İştirak etmeyen öğretmenin maaşından yevmiye kesilirdi. Fakat doktor raporu olan öğrenci ve öğretmenler geziye katılmayabilirlerdi.¹¹⁸³

---

¹¹⁸⁰ *DDİT*, Madde: 142

¹¹⁸¹ *DDİT*, Madde: 143.

¹¹⁸² *DDİT*, Madde: 78.

¹¹⁸³ *DDİT*, Madde: 79.

Geziler sayesinde ileride köy veya kasabada öğretmenlik yapacak öğretmen adaylarının kendilerini geliştirmeleri köy ve köy hayatı hakkında bilgi edinmeleri amaçlanıyordu. Öğretmenlerden görev yaptığı yerde “*Tarım da dâhil, her şeyin en iyisini bilir*” imajı için bu gerekliydi.

Geziye katılan öğretmenler gerekli gördüğü durumlarda tarım, hayvancılık, çocuk terbiyesi vb. alanlarda köylüleri bilgilendirebilirdi. Bu “*irşad*” esnasında öğrenciler de hazır bulunmalıydılar.¹¹⁸⁴

Her seyahatten evvel hareket saati, hedeflenen yere varış, yolda yeme içme, masraflar vb. meseleleri kapsayan bir gezi plan ve programı tertip edilirdi. Bu programın maarif idaresince tasdik edilmesi gerekmekteydi.¹¹⁸⁵

Seyahat sırasında öğrenciler kahvehane, gazino vb. yerlere giremezlerdi.¹¹⁸⁶ Geziye katılan öğrencilerin her biri gezi ile ilgili teferruatlı bir rapor hazırlayarak geziye iştirak eden öğretmene sunarlardı. Öğretmen raporu inceleyerek, değerlendirmesini rapora ilave edip öğrenciye iade ederdi.¹¹⁸⁷

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de öğrenciler tatil zamanı memleketlerine gittiklerinde yaşadıkları yerlere ait ilmi değeri olan ilginç bilgileri toplamaları ve fenni koleksiyonlar düzenlemeleri için teşvik edilirdi. Bu uğraşlardan ilmi kıymeti olanların sahipleri mükâfatlandırılırdı.¹¹⁸⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de disipline büyük önem verilmekteydi. Dârümuallimîn-i İbtidâî’de disiplin ve asayişi sağlamak için “*İkna ve irşat*” yolu seçilmiş olmasına rağmen bazı durumlarda ceza yoluna başvurulabilirdi. Cezalar şu şekilde olurdu:

1. Tembih.
2. Tescil.
3. Tekdir.
4. Geçici uzaklaştırma.
5. Okuldan ilişkisini kesme.¹¹⁸⁹

---

¹¹⁸⁴ DDİT, Madde: 81.

¹¹⁸⁵ DDİT, Madde: 82.

¹¹⁸⁶ DDİT, Madde: 83.

¹¹⁸⁷ DDİT, Madde: 84.

¹¹⁸⁸ DDİT, Madde: 85.

¹¹⁸⁹ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

Tembih cezası: Hal ve hareketinde bazı kusurlu davranışları olan, derslerine gayret sarf etmeyenlere, ayda bir gün özürsüz okula gelmeyenlere ve geç gelenlere verilir. Müdür veya müdür yardımcısı tarafından öğrenciye tebliğ edilirdi. ¹¹⁹⁰

Tescil cezası: Bu ceza öğretmen okulu öğrencilerine aşağıdaki durumlarda verilirdi:

1. Yatılı (leyli) Dârümuallimîn-i İbtidâî'lerde yoklama zamanında okulda hazır bulunmamak. Bu durumdan evli olan öğrenciler muaf tutulmaktaydı.

2. Disiplin ve sükûneti bozan davranışlarda bulunmak.

3. Arkadaşlarına edep ve terbiyeye aykırı davranışlarda bulunmak.

4. Uygunsuz kitap ve resimleri okul içerisine sokmak.

5. Okulda bulunduğu halde bir bahane bularak derslere girmemek.

6. Okul dâhilinde ve haricinde edep ve terbiyeye aykırı hal ve harekette bulunmak.

7. Okulun araç ve gereçlerine bilerek zarar vermek.

8. Memur veya öğretmenlere saygısızlıkta bulunmak.

9. Ödevlerini yapmamak ve tembellikte ısrar etmek. ¹¹⁹¹

Tescil cezasına çarptırılan öğrenci okul müdürü tarafından huzuruna çağırılıp, cezası kendisine bildirilerek ilgili deftere kayıt edilirdi. ¹¹⁹²

Tekdir cezası öğrencinin kendisine disiplin kurulu huzurunda tebliğinden sonra siciline işlenirdi. Bu ceza aşağıdaki durumlardan birine verilirdi.

1. Memurlara ve öğretmenlere itaatsizlik etmek.

2. Okul haricinde uygun olmayan ve okulca yasaklanan yerlerde görülme ve men edilen davranışlar içerisinde bulunma.

3. Okuldan firar etmek.

4. Yaralayıcı ve öldürücü alet bulundurmak. Okul dâhilinde edebe aykırı yazılmış kitapları okumak. ¹¹⁹³

Okuldan geçici olarak uzaklaştırmak cezası ise öğrenciyi en fazla bir hafta velisinin yanına göndermek anlamına gelmekteydi ve aşağıdaki durumlarda geçerli idi:

---

¹¹⁹⁰ DDİT, Madde: 87.

¹¹⁹¹ DDİT, Madde: 88.

¹¹⁹² DDİT, Madde: 89.

¹¹⁹³ DDİT, Madde: 90.

1. Okuldan firarı tekrar etmek.
2. Okul idarecilerine ve öğretmenlerine itaatsizlikten ceza aldığı halde söz konusu tutum ve davranışlarını sürdürmek.
3. Okulun nizamname ve talimatnamelerine aykırı olan davranışlara katılmak ve bunu tekrarlamak.
4. Gidecek ailesi olmayan ve bekâr olan öğrencinin okuldan geçici olarak uzaklaştırma cezasının uygulanması disiplin kurulunun uygun göreceği şekilde tatbik edilirdi.¹¹⁹⁴

Geçici okuldan uzaklaştırma cezası alan öğrencinin velisi yazılı olarak uyarılırdı.¹¹⁹⁵

Okuldan atılma cezası öğrencinin kaydının silinmesi şeklinde gerçekleşirdi ve aşağıdaki sebeplerden dolayı meydana gelirdi:

1. Aynı sınıfta iki kere üst üste kalmak.
2. Bir sene zarfında iki defa geçici olarak uzaklaştırma cezası almak.
3. Okulun talimat ve nizamnamesine aykırı davranışları tertip etmek.
4. Okul içi ve dışında muzır hal ve hareketlerde bulunmak.
5. Okul içerisinde hırsızlık, yaralama gibi suçlar işlemek.¹¹⁹⁶

Disiplin kurulu tarafından verilen cezaları icra yetkisi müdüre ait idi. Müdür bu cezayı hafifletebilir fakat suçlu öğrenciyi tamamen af edemezdi.¹¹⁹⁷

Ülkedeki bütün dârümuallimîn ve dârümuallimâtlardaki öğretmen ve idarecilerin siyaset ile uğraşmaları yasak idi. Dolayısı ile Dârümuallimîn-i İbtidâî için de bu geçerli idi. Öğretmen ve idareciler Maarif Nezaretinin izni olmadan her ne şekilde olursa olsun bir cemiyete üye olamazlardı.¹¹⁹⁸

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de yemek konusu şu şekilde halledilmekteydi:

Dârümuallimîn-i İbtidâî’de öğlen ve akşam yemeklerinden başka sabah ve ikinci kahvaltısı verilebilmekteydi. Öğlen ve akşam yemekleri üçer kap olmaktaydı.¹¹⁹⁹ Eğer yemek ödenekleri müsaade ederse haftada iki defa tatlı,

---

¹¹⁹⁴ *DDİT*, Madde: 92.

¹¹⁹⁵ *DDİT*, Madde: 93.

¹¹⁹⁶ *DDİT*, Madde: 94.

¹¹⁹⁷ *BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹¹⁹⁸ *BOA, İ.DUİT.*, Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹¹⁹⁹ *DDİT*, Madde: 127.

mevsimine göre yaş ve kuru meyve, yoğurt verilebilmekteydi. Hoşaf ve Kompostolar tatlı yerine verilirdi.¹²⁰⁰

Ödenek çerçevesinde sabah kahvaltısı olarak ekmek ile çorba, çay reçel, ikinci kahvaltısı olarak biraz ekmek ile peynir, tereyağı, zeytin, kuru meyvelerden biri verilmekteydi.¹²⁰¹

Talebeden hastanede tedavi altında bulunanlara da doktorun tertip ve tavsiyesi ile verilecek özel yemekler tabloya dâhil edilirdi.¹²⁰²

Sebebi ne olursa olsun yukarıdaki yemek miktarlarından fazla verilmezdi.¹²⁰³

Dârümuallimîn-i İbtidâî'de öğrencilerin elbise sorunu da şu şekilde çözülmekteydi:

Öğretmen okulu öğrencileri tek tip olmak üzere ve örneğine binaen elbise giyinirlerdi. Elbise yakalarına okulun ismi ile öğrencinin okul numarası yazılırdı. Neharî (gündüzlü) öğrencinin bu elbiseyi tedarik etmesi mecburi idi.¹²⁰⁴

Yatılı öğrenciye bir sene zarfında verilecek elbise, çamaşır ve kondura vb. malzemelerin cinsi ve miktarı okulun bulunduğu bölgenin özelliklerine göre okulun satın alma komisyonunda belirlenirdi.¹²⁰⁵

Yatılı (lelyî) öğrencinin çamaşırını okul tarafından yıkatılırdı. Ancak öğrencilerden arzu edenler varsa çamaşırını evlerinde yıkatabilirlerdi.¹²⁰⁶

Her öğrenciye ders yılı boyunca lazım olan içeride ve dışarıda giyeceği elbise, iç çamaşır, fes, kundura ve ayrı amaçlara yönelik iki havlu vb. malzemenin ödeneği maarif idaresinden çıktıktan sonra bunları alma yetkisi okul müdürünün reyî ile satın alma komisyonuna verilmişti.¹²⁰⁷

Öğrencilerin kullandıkları her ranza için lüzumlu olan yatak, nevresim, çarşaf vb. eşyalar mevsimine göre, temiz olmasına dikkat edilerek, okul idaresince hazırlanırdı.¹²⁰⁸

---

¹²⁰⁰ *DDİT*, Madde: 128.

¹²⁰¹ *DDİT*, Madde: 129.

¹²⁰² *DDİT*, Madde: 133.

¹²⁰³ *DDİT*, Madde: 134 .

¹²⁰⁴ *DDİT*, Madde: 135.

¹²⁰⁵ *DDİT*, Madde: 136.

¹²⁰⁶ *DDİT*, Madde: 137.

¹²⁰⁷ *DDİT*, Madde: 138.

¹²⁰⁸ *DDİT*, Madde: 139.

Yemek yerken kullanılan malzemelerden her bir öğrenci için çatal, bıçak, kaşık, tabak, yemek temizliğinden sonra kullanılacak havlu vb. malzemeler bulundurulurdu. Havluların her biri ayrı ayrı numaralandırılmıştı.¹²⁰⁹

1.2. Dârümuallimîn-i Âliye

a. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Gelişim Süreci

II. Meşrutiyet Devrinde İlköğretim için ihtiyaç olduğu kadar değilse bile, orta öğretim için de öğretmene ihtiyaç vardı. Bu devir Maarif Nazırlarından Naili Bey bu konuda şunları dile getirmekteydi:

*“İki yüzü müteceviz idâdi muallimîne ihtiyacımız var, muallim arıyoruz fakat yok. Bunların maaşı sekiz yüzden eksik değildir. Halbuki bu muallimliklere talip çıkmıyor, bu hal muvacehesinde maarif nezareti ne yapabiliirdi? Birden bire muallim yetiştiremezdik. Fakat bir şey de yapmak mümkündü ki o da istikbal için muallim hazırlamaktı”.*¹²¹⁰

Naili Bey'in bahsettiği orta öğretime öğretmen yetiştiren Dârümuallimîn-i Âliye yahut Dârümuallimîn-i İdadi ismini almaktaydı. Aslında Dârümuallimîn-i Âliye'nin ismi konusunda bir kavram kargaşası vardır. Çünkü Dârümuallimîn-i Âliye liselere öğretmen yetiştiren şubenin ismi olarak kullanıldığı gibi, bütün şubeleri kapsayan teşekkülün ismi olarak da kullanılmaktaydı. Bu anlamda Dârümuallimîn-i Âliye, daha önce belirttiğimiz gibi 1869 Maarif-i Umumî Nizamnamesinde öngörülmüştü. Bu nedenle liselere öğretmen yetiştiren kurum olarak Dârümuallimîn-i İdadi ismi de kullanılmaktaydı.

Dârümuallimîn-i Âliye diğer öğretmen okullarında hatta diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi önceki devrin yani II. Abdülhamid devrinin devamı niteliğindeydi.

II. Abdülhamid devrinin sonunda Dârümuallimîn'in Âliye şubesi II. Meşrutiyet Devri'nde olduğu gibi Edebiyat ve Fen şubelerinden oluşmakta ve Büyük Dârümuallimîn'in bir parçası konumunda idiler.

II. Meşrutiyet Devri'nin başlangıcında Dârümuallimîn-i Âliye'nin İdadi şubesi ile ilgili yeni düzenlemeler içeren bir nizamname yayınlandı. II. Meşrutiyet

¹²⁰⁹ DDİT, Madde: 140.

¹²¹⁰ “Maarif Nazırı Nail Beyefendi İle Mülakat”, *Sabah*, 5 Kanun-ı Sani, No: 7287, 1910, s. 1; Koçer, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, s. 49.

ilan edildiği yıl yayınlanan Nizamnamenin birinci maddesinde “*Dârümuallimîn mekati-i idâdiyeye muallim yetiştirmek üzere tesis olunmuş bir mekteptir*” ibaresi yer almaktaydı.¹²¹¹

Söz konusu nizamname idâdilere öğretmen yetiştiren bu öğretmen okuluna şu düzenlemeleri getirecekti:

Dârümuallimîn-i Âliye yatılıydı (leylî) arzu eden öğrenci gündüzlü de (*Neharî*) devam edebilecekti.¹²¹² 1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesinde de bu özelliğini korumakta, “*Dârümuallimîn-i Âliye leylî ve meccanîdir*” denilmekteydi.¹²¹³

II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra Dârümuallimîn-i Âliye ile ilgili yeni bir program yapıldı. Bu programa göre Dârümuallimîn-i Âliye öğrencileri derslerin bazılarını yalnız, bazılarını ise Dârülfünûn’un Fen ve Edebiyat şubelerine devam eden öğrenciler ile birlikte Dârülfünûn’da göreceklerti.¹²¹⁴

Bu düzenleme yapıldıktan sonra 1909 yılında Dârümuallimîn-i Âliye iki ay kapalı kaldı. Bir müddet sonra da tamamen kapanarak öğrencileri Dârülfünûn’a gönderildi.¹²¹⁵ Bu hadise o devirde bazı söylentilerin çıkmasına neden oldu. İddialara göre Maarif Nezareti bütçe yetersizliğinden Dârümuallimîn’in ibtidâî kısmını ayırıp yüksek kısmını kapatmıştı. Diğer bir iddiaya göre Dârülfünûn’un Fen ve Edebiyat şubelerine öğrenci bulunamadığından Nazırlık iki yerde birden masraf yapmamak için Dârümuallimîn-i Âliye’yi Dârülfünûn’un adı geçen şubeleri ile birleştirmişti.

1910 yılında Dârümuallimîn’in Âliye kısmı yeniden açıldı. Okula, iki yıl önce yayınlanan nizamnamede olduğu gibi,¹²¹⁶ yine yedi senelik idâdî mezunları ve idâdî düzeyinde bilgi sahibi olduklarını resmen belgeleyebilen adaylar devam edilebilecekti.¹²¹⁷

---

¹²¹¹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²¹² *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 114, Madde: 2.

¹²¹³ *Maarif Düsturu*, c. I, İstanbul, 1927, Madde: 5; *BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹²¹⁴ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi” s. 657.

¹²¹⁵ *BOA, MF. ALY.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 140; Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi” s. 658.

¹²¹⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²¹⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 320.

Âliye şubesi son açılışında ibtidâî şubesiyle birleştirilmişti. Bu haliyle 1908'deki duruma dönmüş ve Dârümuallimîn-i Âliye tekrar kurulmuş olmaktadır. Öğrencilerin bir kısmı öğrenimlerini yine Dârülfünûn'da sürdürmekteydi.¹²¹⁸

1911 yılında her şubeye 20'şer kişi alan Dârümuallimîn-i Âliye, 1912 yılında 10'ar kişi almaya başladı. 1911 yılında Dârülfünûn'undan tamamen ayrıldı.¹²¹⁹ Bu tarihten itibaren okulun öğrencileri bütün derslerini kendi binalarında görmeye başladılar.¹²²⁰

1912 yılı Dârümuallimîn-i Âliye'nin gelişim tarihi açısından önemli bir yıl oldu. Zira bu tarihte yayınlanan irade-i seniyye ile Dârümuallimîn-i Âliye artık yüksek okuldan sayılıyordu.

Bu olay Takvim-i Vekâyi'de şöyle ilan edilmekteydi:

*“Tedrisat-ı taliye mekatib ile vilayet Dârümuallimînlerine muallim yetiştirilmekte olan İstanbul Dârümuallimîn'in Dârümuallimîn-i Âliye namıyla Mekatib-i Aliyeden ad olunması tensip edilmiştir. İşbu irade-i seniyyenin icrasına maarif nezareti memurdur”.*¹²²¹

Bir türlü istikrar sağlanamayan Dârümuallimîn-i Âliye'de Mekatib-i Âliye'den sayıldıktan sonra da sular durulmadı. İki yıl geçmeden yeniden öğrencileri Dârülfünûn'a gönderilmeye başlandı.¹²²²

II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimîn-i Âliye için en önemli değişim, diğer öğretmen okullarında olduğu gibi, 1915 yılında yayınlanan Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi ile oldu.¹²²³ Ancak bu nizamname de Dârümuallimîn-i Âliye için beklenen olumlu sonucu vermedi. Öğrenimlerini Dârülfünûnda sürdüren öğrenciler için Dârümuallimîn-i Âliye, yiyip içtikleri, yatıp kalktıkları bir mekan durumuna geldi.¹²²⁴

b. Dârümuallimîn-i Âliye'de Dersler

¹²¹⁸ Ayas, *a.g.e.*, s. 392; Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 26.

¹²¹⁹ Unat, *a.g.e.*, s. 35.

¹²²⁰ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi” s. 658 ; Ergün, *a.g.e.*, s. 320.

¹²²¹ *Takvim-i Vekâyi*, No: 1189, 15 Temmuz 1328, s. 1; *Düstur*, Tertib-i Sani, c. IV, İstanbul, 1331, s. 568.

¹²²² Unat, *a.g.e.*, s. 35.

¹²²³ *BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16; *BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4; *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi; Maarif Düsturu*, c. I, İstanbul, 1927, s. 148-158; *Düstur*, 2. Tertip, c. VII; *Takvim-i Vekâyi*, No: 2232, 1 Ramazan 1333.

¹²²⁴ Unat, *a.g.e.*, s. 35.

Devrin başlangıcında Dârümuallimîn-i Âliye’de okutulan dersler şunlardı:
Fünûn Şubesi I. Sınıfta okunan dersler:

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Hesab-ı Nazari	2
Cebir ve Müselesat	3
Hendese	2
Kimya	2
Hikmet-i Tabiiye	2
Ulûm-ı Hayvanât ve Nebâtât	2
Ziraat	2
Usûl-i Defterî	1
Usûl-i Terbiye ve Tedris	1
Türkçe Kitabet	2
Fransızca	4
Resim	1
Hüsn-i Hat	½

Fünûn Şubesi II. Sınıfta okunan dersler ise şunlardı:

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Cebir-i Âli	2
Hendese	3
Kimya	2
Hikmet-i Tabiiye	2
Ulûm	1
Makine	1
Kozmoğrafya	1
Ahlak	1
Ziraat	1
Usûl-i Terbiye ve Tedris	2
Fransızca	4
Türkçe Kitabet	1
Hıfzısıhha	1
Resim	2

Hüsn-i Hat

$\frac{1}{2}$ ¹²²⁵

Edebiyat Şubesi I. Sınıfta okunan dersler:

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Akaid	2
Arabî	4
Farisî	2
Belagat-i Osmaniye ve Kitabet	5
İlm-i Servet	1
Kavâid	1
Tarih-i Düvel-i İslâmiye	2
Coğrafya	2
Hikmet-i Tabiiye	1
Usûl-i Terbiye ve Tedris	1
Hesap ve Hendese	2
Hüsn-i Hat (Haftada yarımşar saatten üç defa)	

Edebiyat Şubesi II. Sınıfta okunan dersler:¹²²⁶

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Akaid	2
Arabî	3
Farisî	2
Edebiyat-ı Osmaniye	4
Usûl-i Terbiye ve Tedris	2
İlm-i Servet	2
Ahlak	1
Kavaid	1
Tarih-i Devlet-i Osmaniye	2
Coğrafya	2
Fünûn-ı Tabiiye	3
Hüsn-i Hat (Haftada yarımşar saatten iki defa)	

¹²²⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²²⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

1910 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin (Belgede Dârümuallimîn-i İdadi olarak geçmektedir.) ders programı şu şekilde idi:

Riyaziyat birinci sınıfta okutulan dersler:

Hendese, Fransızca, Fenn-i Terbiye, Hikmet-i Tabiiye, Cebir, Müsellesat.

Riyaziyat ikinci sınıfta okutulan dersler:

Hendese, Fransızca, Fenn-i Terbiye, Hesap, Hense-i Resmîye, Müsellesat.

Tabiat birinci sınıfta okutulan dersler:

Hikmet-i Tabiiye, Hayvanât, Fransızca, Fenn-i Terbiye, Tabakat, Nebâtât, Fizyoloji, Kimya.

Tabiat ikinci sınıfta okutulan dersler:

Fransızca, Tabiat, Nebâtât, Fenn-i Terbiye, Coğrafya-yı İktisadî, Fizyoloji, Fizyoloji-i Nebâtât, Kimya.

Edebiyat birinci sınıfta okutulan dersler:

Fenn-i Terbiye, Edebiyat, Malumât-ı Kanuniye, Fransızca, İktisat, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı İktisadî, Hukuk.

Edebiyat ikinci sınıfta okutulan dersler:

Fenn-i Terbiye, Edebiyat, Malumât-ı Kanuniye, Fransızca, İktisat, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı İktisadî.¹²²⁷

1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi diğer öğretmen okullarının ders programı belirlendiği halde, âli şubesinki belirtilmemiş ve bu konuda nizamnamenin 26. maddesinde “Dârümuallimîn-i Âliye'nin sınıf-ı Alisi tedrisatı Dârülfünûn tedrisatının aynıdır” denilmiştir.¹²²⁸

II. Meşrutiyet Devri'nde Âliye öğrencileri Dârülfünûn'un Ulûm-ı Edebiye şubesini'e devam ettiklerinde şu dersleri görmekteydiler:

Edebiyat-ı Türkiye, Tarih-i Edebiyat-ı Türkiye, Edebiyat-ı Arabîye, Edebiyat-ı Farişîye, Felsefe ve Tarih-i Felsefe, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İktisat ve Ulûm-ı İçtimaiye, El sine (Fransızca, Rusça, Almanca ve İngilizce).¹²²⁹

Dârümuallimîn-i Âliye, Dârülfünûn ile irtibatlı olduğu tarihlerde sınav usûl ve zamanları, öğrencilerin bir üst sınıfa geçme şartları Dârülfünûn kanun ve

¹²²⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 131.

¹²²⁸ Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi, Madde: 26.

¹²²⁹ Mehmet Ali Ayni, Dârülfünûn Tarihi, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927, s. 36.

kurallarına göre yürümekteydi.¹²³⁰ Dârülfünûn'dan bağımsız olduğu zamanlarda ise bu konular aşağıdaki gibi gerçekleşmekteydi:

Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fünûn ve Edebiyat şubelerinde günlük dört ders okutulmaktaydı. Bir ders müddeti 1908 nizamnamesinde “*Bir saat bir çeyrek*” olarak belirtilmekte idi. Öğrencilerin günlük toplam 5 saat ders okuması amaçlanmaktaydı. Ancak Ramazan ayında ders sayısı günde ikiye indirilmekteydi.

II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimîn-i Âliye, Edebiyat ve Fünûn olmak üzere iki şubeden oluşmaktaydı. Her iki şubenin eğitim-öğretim süresi iki yıldır. 1910 yılından sonra eğitim-öğretim süresi 3 yıla çıkartılan¹²³¹ Dârümuallimîn-i Âliye'nin eğitim-öğretim süresi 1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi yayımlandıktan sonra dört yıl oldu.¹²³²

Dârümuallimîn-i Âliye'nin bir eğitim-öğretim yılı on aydan ibaretti. Önceleri dersler Haziranın ortasında biter ve sonra sınavlar başlardı. İki haftada “*İmtihanların arkası alınarak*” Temmuz başlangıcından Ağustosun 15'ine kadar okul tatil edilirdi.¹²³³ 1915 düzenlemesinde ise bu okulda ders yılı Eylül'ün başından, Mayıs ayının sonuna kadarki zaman dilimi olarak belirlenmekteydi.¹²³⁴

Genel sınavlar dersine göre, yazılı, sözlü yahut hem yazılı hem sözlü olarak yapılmaktaydı. Hangi derslerin ne şekilde sınav yapılacağına okul müdürü ve iki öğretmen tarafından oluşturulan kurul karar verirdi.

Dârümuallimîn-i Âliye'de derslerin bittiği günün ertesinde, asıl sınavlara başlamadan iki dersten bir tür baraj sınavı yapılmaktaydı. Şöyle ki:

Fünûn şubesinde önce Riyaziyat dersinden bir gün sonra İlm-i Tabiat dersinden birer yazılı sınav yapılmakta ve aynı günün akşamına kadar ders öğretmenleri tarafından okunmakta ve notlar okul idaresine teslim edilmekteydi. Edebiyat şubesinde de aynı şekilde ilk günü öğrencilere Türkçe bir makale yazdırılır ertesi günü ise Arapça ve Farsça'dan verilen bir makalenin Türkçe'si ve tahlili istenirdi. İki şubede de baraj sınavlarını geçemeyen öğrenciler diğer derslerin sınavlarına giremez ve doğrudan ikmale kalırlardı.

¹²³⁰ *Düstur*, 2. Tertip, c. VII, s. 657.

¹²³¹ Unat, *a.g.e.*, s. 35.

¹²³² *BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹²³³ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²³⁴ *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Madde: 32.

Her iki şubenin öğrencileri de bir üst sınıfa geçmek için bütün derslerden en az beş numara almak zorunda idiler. Yalnız iki dersten beşten aşağı numara alanlar ikmale kalırdı.¹²³⁵ İkmal sınavları okul açıldıktan sonra en geç ilk iki hafta içerisinde yapılmak zorundaydı. Öğrenciler ister birinci sınıfta isterse ikinci sınıfta olsunlar iki defa ikmal sınavına giremezlerdi.¹²³⁶

Geçerli bir mazereti olmadan sınava girmeyenler o dersten sıfır almış sayılmakta idiler. Mazereti olanlar ise ikmale kalırlardı. Fakat bu öğrenciler imtihan günü özürlerini okul idaresine bildirmeleri ve idarenin de bu özrü kabul etmesi lazımdı.¹²³⁷

c. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu

II. Meşrutiyet'in başlangıcında yayınlanan nizamnamede Dârümuallimîn'in "*İdare-i dahiliyesi*"nin Leylî (yatılı) okullar dahili idaresi için yürürlükte bulunan talimnameye tabi olduğu belirtilmekteydi..¹²³⁸

Dârümuallimînde öğretmenlerden başka bir müdür ve bir müdür muavini bulunmaktaydı. Ayrıca okulda, bir muhasebe memuru, bir mubayaa memuru, bir katip, bir ambar memuru, bir depo memuru olmak üzere beş memur ve yeteri kadar da müstahdem bulunmaktaydı.¹²³⁹

Dârümuallimîn-i Âliye'de diğer öğretmen okullarında olduğu gibi bir "*Meclis-i muallimîn*" ve bir "*Meclis-i İnzibat*" ile bir de satın alma komisyonu vardı. "*Meclis-i muallimîn*" okul müdürü başkanlığında öğretmenlerden "*Meclis-i İnzibat*" ise müdür yardımcısının başkanlığında Fenn-i Terbiye öğretmeni ve iki öğretmenden oluşmaktaydı. Satın alma komisyonu okul müdürü başkanlığında, muhasebe memuru veya mubayaa memuru ve iki öğretmenden ve okul tabibinden teşkil etmekteydi.¹²⁴⁰

Dârümuallimîn-i Âliye'de disiplin kurulunun görevleri, disiplin ve cezalar Dârümuallimîn-i İbtidâiye kısmında yazdığımız şekilde olduğundan burada tekrar etmeyi gereksiz buluyoruz.

¹²³⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 113.

¹²³⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²³⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²³⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114, Madde: 26.

¹²³⁹ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹²⁴⁰ Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi, Madde: 19.

d. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Diğer Özellikleri

Dârümuallimîn-i Âliye'ye devam eden öğretmen adayları hatta öğretmenliğe başlamak şartıyla, mezunları, askerlik hizmetinden tecillidir. Ancak okulu terk edenler, Dârümuallimîn diploması aldıktan sonra göreve başlamayanlar askere gitmek ile mükellef olacaktı.¹²⁴¹

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencilerine kırtasiye ve ders kitapları bedeli olarak ayda 25 kuruş verilecekti.¹²⁴²

Dârümuallimîn mükemmel bir “*Alan-ı Fennisi*” ve öğrencilerin faydalanabileceği zengin bir kütüphanesi bulunacaktı.¹²⁴³

Edebiyat veya Fünûn şubesinde eğitim-öğretim görmek isteyenler on dokuz yaşından küçük, yirmi beş yaşından büyük olmamak zorunda idiler. 1915 yılında üst sınır olan 25 yaş, 28 yaşa çıkartıldı.¹²⁴⁴ Okula kayıt yapmak isteyenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerini aksatacak hastalıklarının veya sakatlıklarının bulunmadığına dair Maarif Nezareti sağlık heyetinden bir rapor almak zorunda idi. Cinayet vb. suçlardan mahkum olmadığına dair belge, nüfus cüzdanı öğrencilerin okul idaresine ibraz etmek zorunda oldukları belge idi. Ayrıca bu okula devam etmek isteyenler “*Sû-i ahlak ile maruf*” olmamaları gerekmekteydi.¹²⁴⁵

Dârümuallimîn-i Âliye'nin leylî yahut neharî kısmına devam etmek isteyenler velileri ile müştereken kimsesiz iseler şahsen Maarif Nezaretine okul bittikten sonra öğretmenlik yapacaklarına dair bir taahhütname vermekteydiler. Okul bittikten sonra verilen görevi kabul etmeyen ve henüz öğrenci iken, sağlıklı ile ilgili sebepler hariç, okulu terk edenlerden söz konusu taahhütname uyarınca devrin Dârümuallimîn-i İbtidâî'de olduğu gibi geceli öğrencilerden her sene için 40, gündüzlü öğrencilerden ise 10 Osmanlı altını tahsil edilmekteydi.¹²⁴⁶

1908 Nizamnamesinin 7. maddesi uyarınca yukarıda sayılanlardan başka Fünûn şubesine devam etmek isteyen öğrencilerin mutlaka yedi senelik idâdîlerden mezun olmaları lazımdı ve şahadetnamelerinde Ulûm-ı Riyaziye, Ulûm-ı Hikmet, Kimya, Mevâlid derslerinden “*aliyyül-âlâ*” veya “*âlâ*” derecesi ile geçtiklerinin

¹²⁴¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114, Madde : 3.

¹²⁴² BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114, Madde: 4.

¹²⁴³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114, Madde: 27.

¹²⁴⁴ *Düstur*, 2. Tertip, c. VII, s. 651.

¹²⁴⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

¹²⁴⁶ *Maarif Düsturu*, c. I, s. 157.

belirtilmesi gerekmektedir. Bu başarıyı elde edemeyenler hiçbir suretle Fünûn şubesine kayıt yaptırmaları mümkün değildi.

Edebiyat şubesine kayıt yaptırmak Fünûn şubesine kıyasla daha kolaydı. Bu şubeye kayıt ile ilgili olarak adı geçen nizamnamenin 8. maddesi şunları söylemekteydi:

“*Edebiyat şubesine idâdî mezunları ve hariçten talip olacaklar kabul olunur*”.

Yani Edebiyat şubesine idâdî mezunlarından başka hariçten de öğrenci alınmaktaydı. İdadi mezunu olan adaylar “*Fünûn-ı Edebiye*” derslerinden yazılı ve sözlü olarak imtihan edilmekteydiler. İdadi mezunu olmayan adaylar ise giriş sınavını geçmek zorunda idiler.

Edebiyat şubesinin giriş sınavı şu şekilde gerçekleşmekteydi:

İdâdî mezunu olmayıp ta hariçten sınava girenler için gereken özellikler şunlardı:

Arapça bir ibareyi hatasız yazıp manasını vermek ve bu parçayı sarf ve nahiv açısından tahlil etmek. Farsça bir ibareyi yazıp manasını vererek tahlil etmek. Tarif olunacak bir makaleyi veya bir mektubu hatasız bir şekilde Türkçe kaleme almak. Aritmetik dersinden Amâl-i Erbaa’dan (Dört işlem) ve Coğrafya dersinden sorulan sorulara cevap vermek.

İdadi mezunu olduğu halde Edebiyat şubesine devam etmek isteyen adayların “*İktidarları*”nı “*Tahriren ve şifahen yoklamak*” için Türkçe bir mektup ve makaleyi kaleme almaları Lisan-ı Osmanî, Arapça ve Farsça’dan çıkan soruları başarıyla cevaplamaları gerekmektedir.

İhtiyaç daha fazla aday Dârümuallimîn-i Âliye sınavını kazandığı durumlarda kendi aralarında müsabaka yapılırdı. Fünûn şubesinin müsabakası Cebir, Hendese ve Hikmet-i Tabiiye’den yazılı olarak, Edebiyat şubesi müsabakası ise yukarıda tarif olunan giriş sınavı şeklinde icra edilmekteydi. Edebiyat şubesi için, müsabakayı kazanan adaylardan beş idâdî mezunu ve beş hariçten giren öğrenci kabul edilmekteydi.¹²⁴⁷

---

¹²⁴⁷ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

Yabancı uyruklu öğrencilerin Dârümuallimîn-i Âliye'ye kayıt olabilmeleri için Maarif Nezaretinin özel izni gerekmekteydi. Bu öğrenciler kendi bilgi birikimlerine uygun bir şubeye girebilmekteydiler.¹²⁴⁸

Dârümuallimîn-i Âliye'den mezun olanların özlük hakkı şunlardı:

Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fünûn yahut Edebiyat şubesinde olsun diploma alanlar haftada en az 18 ders vermek şartıyla 500 Kuruş maaş ile Mekatib-i İdâdiyeye öğretmen tayin olunurlardı.

Nizamnamede Mekatib-i İdâdiye öğretmenleri üç sınıfa ayrılmaktaydı. Birinci sınıfın maaşı 500, ikinci sınıfın maaşı 750, üçüncü sınıfın maaşı 1000 kuruştı. Öğretmenlerin maaşlarının okuttuğu dersle ilgisi yoktu ve hizmetleri arttıkça bir üst sınıfa terfi etmekte idiler. Öğretmenlerin bir üst sınıfa terfi etmeleri için 10 yıl hizmet etmeleri gerekmekteydi. On yılın sonunda Maarif Nezareti tarafından seçilen Mekatib-i Âliye muallimlerinden oluşan mümeyyiz heyeti huzurunda bir dersi yazılı ve sözlü olarak kendini ispat edenler bir üst sınıfa terfi etmekte idiler.

Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fünûn yahut Edebiyat şubelerinden birinden mezun olup ta henüz öğretmenliğe atanamayan adaylar, İstanbul'da bulunan mekatib-i aliye veya idâdiye okullarından birinde geçici olarak yardımcı sıfatıyla istihdam edilmekte ve kendilerine ayda 100 Kuruş verilmekteydi. İlk teklif edilen okula itiraz etmeden gittiklerinde birinci sınıfa dahil bir öğretmen olarak göreve başlamakta idiler.

Yabancı uyruklu öğrenciler de okuldan mezun olduktan sonra Osmanlı Devleti sınırları içerisinde diğer Dârümuallimîn-i Âliye mezunları ile aynı haklara sahip olmaktaydılar.¹²⁴⁹

Mekatib-i İdâdiye öğretmenliği için Dârümuallimîn mezunları Mekatib-i Âliye vb. diğer öğretmenlere tercih edilmekte idi. Fakat yabancı dil öğretmenleri bu konuda istisna idi.¹²⁵⁰

¹²⁴⁸ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹²⁴⁹ Maarif Düsturu, c. I, s. 151.

¹²⁵⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 114.

2. DÂRÜLMUALLİMÂT

II. Meşrutiyet Devri'nde bayan öğretmen yetiştirme meselesine geçmeden önce bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde kızların eğitimi ve özellikle II. Meşrutiyet Devri'nde kızların eğitimi ile ilgili düşüncelere kısaca bakmakta fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitim ve öğretimi özel yahut devlete bağlı olarak eğitim hayatını sürdüren sıbyan mekteplerinde yapılmaktaydı. Devletin kuruluşundan itibaren genel olarak erkeklerin öğrenim gördükleri kurum medreselerdi ve buraya kızlar alınmazdı. Kız çocuklarının bir program çerçevesi dahilinde eğitim- öğretim görme düşüncesi Tanzimat Dönemi'nde gündeme geldi. Fakat bunun evvelinde II. Mahmud devrinde başlatılan ve Tanzimat Devri'nde de devam ettirilen eğitim reformlarının payını da unutmamak gerekir. Bu konuda şunu da ilave etmek lazımdır; Tanzimat adamlarının yeni bir Osmanlı tipi oluşturmak için siyasi, ekonomik ve idari alanda laikleştirme, liberalleştirme ve modernleştirme çalışmalarının eğitimi ilgilendiren yönü cinsiyet ayrımının ortadan kalkması, doğal olarak da kızların eğitilmesi olarak ortaya çıktı.¹²⁵¹

Tanzimat Dönemi'nde devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanan şu satırlar kızların eğitimi düşüncesi ile ilgili ip uçları vermekteydi:

*“Evli erkekleri mesut edecek eve saadet getirecek kadın, din ve dünyasını bilip, emre itaat etmekle ve yasaklanan şeyleri yapmamakla olabilir ki, bu kadınların eğitim görmeleri ile mümkündür. Bu yüzden kız çocuklarının dahi iyi bir eğitim görmeleri, bilgili ve görgülü bir kadın olarak yetiştirilmeleri anne ve babaya borçtur”.*¹²⁵²

Namık Kemal, Ziya Paşa, Münif Paşa gibi aydınlar ve devlet adamları toplumun geri kalmasının nedenlerinin başında kadınların cahil bırakılmasını görmekte idiler.¹²⁵³

Osmanlı Devleti'nin son döneminde kızların eğitimi ile ilgili ciddi tartışmalar yapılmaktaydı. Bu dönemde ülkede ileri gelen aydınların önemli bir kısmı kızların eğitimi üzerine yapılan tartışmalara katıldılar.

¹²⁵¹ Bayram Kodaman, “ Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını” 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 5, 1990, s. 145.

¹²⁵² Takvim-i Vekayi, No: 649, 26 Zilhice 1278 . Ayrıca bkz: Koçer, Türkiye'de Modern Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimi, s. 67.

¹²⁵³ Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı”, Milli Eğitim, S. 143, (Temmuz, Ağustos, Eylül 1999), s. 13.

Selim Sabit Efendi, çocuk eğitiminde en önemli etken olarak anneyi görmekte idi. Çünkü çocuk, konuşmaya ve etrafı algılamaya başladığı andan itibaren sorularını en fazla annesine yöneltilmektedir. Bu soruları cevapsız bırakmak çocuğun gelişimi için büyük sakınca teşkil eder. Anne akıllı ve eğitilmiş olur ise yavrusunu aydınlatacak, zekâ gelişimini sağlayacak cevapları bulmakta zorlanmaz.¹²⁵⁴

Halide Edip Adivar'a göre şahsiyetleri yetiştirecek ilk kucak olan annenin yetiştirilmesi şarttı. Ancak iyi yetişmiş şahsiyet sahibi annelerin yetiştireceği çocuklara gelecek emanet edilebilirdi.¹²⁵⁵ Ona göre kadınlarımızı eğitmek için işe ibtidâîlerden başlamak gerekmektedir.¹²⁵⁶

Ethem Nejat, eğitim faaliyetlerinden olumlu netice alabilmek için önce “valide” nin eğitilmesi gerektiğini savunmaktaydı.¹²⁵⁷ Zira çocukları yetiştiren anne idi ve anne terbiyesi terbiyelerin en esaslısıydı.¹²⁵⁸

Kızların eğitimine önem vermemeyi dayanıksız bir temel üzerine yüksek bina yapmaya benzeten Ethem Nejat, bu bağlamda dârümuallimâtların da erkek öğretmen yetiştiren okullar kadar önemsenmesini istemekteydi.¹²⁵⁹

Kızların mutlaka okutulması gerektiğini ileri süren aydınlardan biri de İsmail Hakkı Baltacıoğlu idi. Ona göre kadınlar yalnızca el işi ve ev idaresi konusunda değil, çocuk terbiyesi alanında da eğitim almalıydılar.¹²⁶⁰

Bu konuda farklı fikir akımına mensup aydınlar kendilerine ait düşünceler taşıyorlardı. Batıcılar, erkekler gibi kadınların da eğitim hakkı olduğunu düşünmekte ve bunu çok gerekli bulmaktaydılar. Abdullah Cevdet, çocuk üzerinde babanın tesirinin çok zayıf olduğunu ileri sürmekte ve Firdevsî'nin “*Baba ister peygamber olsun ister hükümdar, hizmetçi ancak uşak doğurur*” sözüne atıf yapmaktaydı. İslamcılar da ilimin kadın ve erkeğe farz kılınması gerçeğinden hareketle kızların

¹²⁵⁴ Kilisli Rıfat, “Mektep Hatıraları”, *Muallimler Mecmuası*, Yıl: 3, S. 30, 1342, s. 1340.

¹²⁵⁵ İnci Enginün, *Halide Edip Adivar*, Ankara, 1986, s. 55.

¹²⁵⁶ Halide Salih, “Maarif Nezareti Daire-i Aliyesine, Dârümuallimât”, *Tanin*, 12 Eylül 1324, No: 56, s. 4.

¹²⁵⁷ Ethem Nejat, “Neden Muallime Yetiştirilmiyor”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VI, S. 155, 10 Ağustos 1327, s. 390–391.

¹²⁵⁸ Ethem Nejat, “Çocuğun Terbiyesinde Valide”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VII, S.157, 1327, s. 13–15.

¹²⁵⁹ Ethem Nejat, “Kız Mektepleri”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VI, S. 156, 1327, s. 408. Ayrıca bkz: Hamza Altın, “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, *Turkish Studies*, Volume 3/4, Summer, 2008, s. 80-92.

¹²⁶⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Terbiye İlmi*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1332, s. 218.

okutulmasını olumlu karşılamaktaydılar. Bu konuda Mehmed Akif, bir şiirinde şunları söylemekteydi:

“Kızlara Mektep lazım
Şu kadar vermelisin
Kahrolayım kaçmazdım”

İslâmî zihniyetin hakim olduğu aydınlar kızların okutulmasını istemekle beraber çoğu kadının iyi bir ev hanımı olabilmesi amacıyla bunu istemektedir.¹²⁶¹

Türkçüler de diğer fikir akımları mensupları gibi kızların okutulması gerektiği fikrini benimsemektedirler. Kadın hakları konusunda, birçok yeni fikir ortaya koyan Ziya Gökalp, kadının eğitimi konusunu da önemsemekte ve bu konuda erkeklere tanınan hakların kadınlara da verilmesini istemektedir.¹²⁶² Malta'dan kızına yazdığı mektuplarda kızların mutlaka okuması fikrini savunmaktaydı.¹²⁶³

Tanzimat'tan sonra kızların okutulmamasına şiddetle karşı çıkan bazı yayın organları ve kadın yazarlar vardı. Bunlar, cehalet ve taassubu ortadan kaldıracak yegane vasıta tanıyorlardı; o da eğitimdi. Eğitim yalnızca kadın için değil, toplumun bütünü için gelişmesi için en önemli etken olarak görülmekteydi: “*Bir millet kadınlarının malumât-ı ilmiye ve içtimaiyeleri ne kadar yüksek, ne derece vasi olursa, o millet o nispette terakki ve teali eder*”.¹²⁶⁴

II. Abdülhamid kızların cahil bırakılmasına karşı çıkmaktaydı. Ona göre kadın toplumsal hayatta erkeğin en önemli yardımcısıydı. Bu nedenle bilgisiz olmamalıydı. Kadının çocuk yetiştirme ve ev idaresi ile ilgili konularda eğitim alması gerektiğini savunan II. Abdülhamid, başka alanların örneğinin devlet idaresi vb. konularının kadınlara yasak olması gerektiğini savunmaktaydı.¹²⁶⁵

II. Abdülhamid devrinde rüşdiyelerin üstünde kızların gidebileceği eğitim kuruluşları, İstanbul'da bulunan Dârülmuaallimât ile Kız Sanayi Mektebi idi.¹²⁶⁶

¹²⁶¹ Tezer Taşkiran, *a.g.e.*, s. 29.

¹²⁶² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 448.

¹²⁶³ Müjgan Cumbur, “Ziya Gökalp'e Göre Türk Kadını” *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989, s. 58; Şefika Kurnaz, “Cumhuriyet Öncesinde Türk Aydınlarının Kadınlara İlgili Düşünce ve Önerileri”, *Journal Of Turkish Studies*, Volume 26-II, 2002, s. 117-118, Edited By, Şinasi Tekin, G. Alpay Tekin. “

¹²⁶⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1994, s. 226, 229.

¹²⁶⁵ *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, 1984, s. 198-201; Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim*, s. 20.

¹²⁶⁶ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 70.

2.1. Dârümuallimât-ı İbtidâî

a. Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin Gelişim Süreci

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Dârümuallimât mezunlarının taşraya gitmemeleri hatta evlilik yolunu seçip hiç görev yapmamaları¹²⁶⁷ üzerine bunun önüne geçebilmek, öğretmen adaylarını ülkenin her yerine gönderebilmek için Dârümuallimâtın yatılı olması gerektiğini düşündü.¹²⁶⁸ Böylelikle İstanbul dışından getirilen kızlar yatılı olarak okuyacaklar, Dârümuallimâtı bitirdikten sonra memleketlerine öğretmen olarak gidecekler dolayısı ile İstanbullu kızların gitmek istemedikleri yerde istihdam edileceklerdi.¹²⁶⁹

Emrullah Efendi, neharî (gündüzlü) Dârümuallimâta son vermek için teşebbüse geçtiği tarihlerde, meşhur 1911 Aksaray yangınında o zaman Aksaray'da Lâleli türbesi yakınlarında bulunan Dârümuallimât binası yanmıştı.¹²⁷⁰

Emrullah Efendi gerekli yazışmaları yaptırarak taşradan kız öğrencileri getirtti.¹²⁷¹ Taşradan gelen kızlar ülkenin çok çeşitli bölgelerine mensup idiler. Bu yerlerin başlıcaları şunlardı:

Halep, Ankara, Kastamonu, Selanik, Konya, Hüdevendigâr, Trabzon, Edirne, İzmir, Yanya, Erzurum, Musul, Manastır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Amasya, Kale-i Sultanî.¹²⁷²

Fakat bu arada geçici bir süreliğine de olsa yatılı Dârümuallimât'ın açılmasından vazgeçilince kendi mantığı içerisinde doğru gözükken bu çözüm, sorun oldu. Taşradan gelmesi tasarlanan 86 kızdan¹²⁷³ erken gelen 60-70 kız ortada kalınca Yatılı Sanayi Mektebine yerleştirilmesi düşünüldü fakat yerleştirilecek oda bulunamayınca Çarşamba'daki Saip Paşa Konağı kiralandı¹²⁷⁴ ve binada bir takım tadilat yapıldı.¹²⁷⁵ Kızlar orada yatıp kalktılar ve Kız Sanayi Mektebi'nin derslerine

¹²⁶⁷ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 85.

¹²⁶⁸ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 82.

¹²⁶⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Mayıs 1326, s. 2113.

¹²⁷⁰ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 82.

¹²⁷¹ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 28; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 20.

¹²⁷² *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23, Gömlek No: 1.

¹²⁷³ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23, Gömlek No: 1.

¹²⁷⁴ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 22, Gömlek No: 163; *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23, Gömlek No: 13; Ergün, *a.g.e.*, s. 322.

¹²⁷⁵ *BOA, MV.*, Dosya No: 143, Gömlek No: 15.

devam ettiler.¹²⁷⁶ İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın), Bey'in Emrullah Efendi hakkında soru önergesi vermesine neden olan olay da buydu.¹²⁷⁷

1910-1911 eğitim-öğretim yılında Fatih- Çarşamba'da bulunan Saip Paşa konağında eğitim-öğretimi sürdüren yatılı kız sanayi mektebinde Leylî (yatılı) Dârümuallimât'ın ilk sınıfı açıldı. Bu yıldan sonra neharî Dârümuallimât dönemi sona ermiş olmaktadır. 1870 yılında kurulan ve ilk mezunlarını 1873 yılında vermeye başlayan gündüzlü Dârümuallimât'ın 38 yılda mezun ettiği muallime sayısı 737 rakamına ulaşmaktaydı.¹²⁷⁸

Ancak şunu da söylemek lazımdır ki; Dârümuallimât yatılıya çevrilip gündüzlü Dârümuallimât ortadan kalktıktan sonra Leylî Dârümuallimât gündüzlü öğrenci de almaya devam etti. Gündüzlü öğrencilerin devlete masrafları az olduğu için mecburi hizmet yapılmadığından ödenen tazminat yatılıya kıyasla daha hafifti ve yatılı öğrencinin dörtte biri tazminat ödemekteydi.¹²⁷⁹ Bu nedenle öğretmen olup çalışmak için değil, bir üst kurumda eğitim-öğretimi sürdürmek isteyen kızların tercihi neharî eğitim olmaktadır.

Leylî Dârümuallimât açıldıktan bir yıl sonra Maarif Nezaretinin emriyle Çapa'da Derviş Paşa konağına taşındı.¹²⁸⁰ Leylî Kız Sanayi Mektebi lağvedilerek teşkilat Dârümuallimâta çevrildi.

Yatılı Dârümuallimât'ın öğretmenlerinin bir kısmı lağvedilen öğretmenlerden bir kısmı is gündüzlü Dârümuallimât'tan seçildi. Okulun müdürlüğüne, ortadan kaldırılan Leylî Kız Sanayi Mektebi müdürü, Hulusi Bey getirildi.¹²⁸¹

Yatılı Dârümuallimât kurulduktan sonra Maarif Nezareti bu okulun idaresi vb. ilgili olarak 7 maddelik bir nizamname düzenledi.¹²⁸² Bu nizamnameye göre okulda görevli bir müdür ve bir de müdür yardımcısı olacaktı. II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi, okul müdürünün Dârümuallimâta ayak basması yasak idi. Müdür, asıl mektep binasından ayrı dairede bulunmakta sadece okulun satın alma ve harici işleri ile ilgili

¹²⁷⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 27 Kanun-ı Evvel 1326, s. 526.

¹²⁷⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 20 Kanun-ı Evvel 1326, s. 83; Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2002, s. 162.

¹²⁷⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 678.

¹²⁷⁹ Yatılı öğrenci, her yıl için 40 altın, gündüzlü öğrenci ise 10 altın ödemek zorunda idi. Bkz: *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Madde: 35.

¹²⁸⁰ *BOA, MV.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 144; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 17.

¹²⁸¹ Ergin, *a.g.e.*, s. 678.

¹²⁸² "Dârümuallimât'ın İdaresi", *Sabah*, 7 Mart 1912.

konularla meşgul olmaktadır. Erkek öğretmenler de mubassıra refakati olmadan kız öğrencilerin olduğu binaya giremezdi.¹²⁸³

1914-1915 eğitim-öğretim yıl Dârümuallimât için köklü değişiklikler içeren bir yıl oldu. Zira bu ders yılı içerisinde yayınlanan müfredat programıyla okul birkaç kısma ayrılmaktaydı.

1914 yılında yayınlanan Dârümuallimât Programının Dârümuallimât için getirdiği yeni düzenlemeye göre Darümuallimât-ı İbtidâî, Dârümuallimât-ı Âliye'nin dört bölümünden biri idi ve Kısım-ı İbtidâîden sonra gelmekteydi.¹²⁸⁴

1915 yılında yayınlanan Dârümuallimât ve Dârümuallimât Nizamnamesi ile Dârümuallimâtlar yeniden düzenlendi. Nizamnameye göre Dârümuallimât-ı Âliye, İbtidâî, İhzarî (hazırlık) ve Ali olarak üç kısma ayrılmaktaydı. Yine aynı nizamname okula kabul şartlarını, mezunların özlük haklarını, eğitim-öğretim kadrosunu, sınıf geçme sitemini vb. konularını yeniden düzenlemekteydi.

b. Dârümuallimât-ı İbtidâî'de Dersler

Leylî Dârümuallimâtın ilk öğrencileri şu dersleri okumakla mükelleftiler:

Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-ı Diniye, Hıfzısıhha, Müzik, Hüsn-i Hat, Hesap, Hendese, Coğrafya, Lisan-ı Osmanî, Kitabet, Fenn-i Talim ve Terbiye, Tarih-i Osmanî, Malumât-ı Medeniye, İlm-i Ahlak, Farisî, El hünnerleri.¹²⁸⁵

Dârümuallimât-ı İbtidâîye'de ders programı öğrencilerin genel kültürlerini ve meslek bilgilerini geliştirmek için oluşturulmuştu.¹²⁸⁶

Dârümuallimâtta öğleden önce ve öğleden sonra farklı derslerin eğitim öğretimi yapılmaktaydı. Söz konusu okulda öğleden önce şu dersler okutulmaktaydı:

Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-ı Diniye, İlm-i Ahval-ı Ruh, Ahlak, Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdaresi, Kıraat ve İnşad, İmla, Sarf ve Nahiv, Edebiyat, Kitabet, Coğrafya, Kozmoğrafya, Tarih, Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye, Lisan-ı Ecnebi, Usûl Defteri, Hesap, Hendese, Cebir, Malumât-ı Tabiiye, Hat, Piroğrafî, Hıfzısıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye, İktisat ve İdare-i Beytiye, Sanay-i Ziraiye ve Bahçivanlık, Tatbikat.¹²⁸⁷

¹²⁸³ Sâti, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, S. 19, c. II, 15 Şubat 1334, s. 662.

¹²⁸⁴ *Dârümuallimât Programı*, İstanbul, 1330, s. 1.

¹²⁸⁵ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 42.

¹²⁸⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 28.

¹²⁸⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 2.

Öğlenden sonra ise şu dersler okutulmaktaydı:

Resim, Musiki ve Gına, Terbiye-i Bedeniye, Dikiş ve Tamir, Tabahat, Çamaşır Yıkama ve Tahirat, El İşleri, Ziraat-ı Ameliye, Hikmet ve Kimya Tecrübeleri.¹²⁸⁸

Dârümuallimât-ı İbtidâî’de okutulan derslerin müfredat konuları ve haftalık ders saatleri aşağıdaki gibiydi:

Ulûm-ı Diniye

Bu ders hazırlık sınıfında haftada iki, I. II. III. IV. sınıflarda ise haftada bir ders saati okutulmaktaydı. Hazırlık sınıfında bu derste İslâm dinine giriş, abdestin farz ve sünnetleri hakkında bilgi. Namaz ve çeşitleri hakkında bilgi (Kılınışı, farzları sünnetleri vb.). Gusül abdesti hakkında bilgi (Farzları, sünnetleri, mekruhları vb.) verilmekteydi.¹²⁸⁹

Birinci sınıfta, oruç, orucun çeşitleri, orucu bozan şeyler, orucun müstehapları gibi konular ele alınmaktaydı.¹²⁹⁰

İkinci sınıfta, hac ve zekat hakkında çeşitli bilgiler bu senenin konularını oluşturmaktaydı.¹²⁹¹

Üçüncü sınıfta Hz. Muhammed’in hayatı, İslâm’ı yayma mücadelesi, eski Araplar hakkında bilgi, Mekke ve Medine’nin kısa tarihi gibi konular okutulmaktaydı.¹²⁹²

Dördüncü sınıf konularını nikah, boşanma meseleleri oluşturmaktaydı.¹²⁹³

İlm-i Ahval-i Ruh

Bu ders Dârümuallimâtta hazırlık ve birinci sınıfta yer almamakta, muallime adayları bu dersi II. ve III. sınıfta haftada bir ders okumaktaydılar. II. sınıfta Psikoloji hakkında temel bilgiler, bu dersin gerekliliği, faydası hakkında bilgiler verilmekteydi. Bu sınıfta ayrıca ihtiras, lisan, hafıza gibi kavramlar ele alınmaktaydı.¹²⁹⁴

¹²⁸⁸ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16; *Dârümuallimât Programı*, s. 2.

¹²⁸⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 7.

¹²⁹⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 8.

¹²⁹¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 9.

¹²⁹² *Dârümuallimât Programı*, s. 10-11.

¹²⁹³ *Dârümuallimât Programı*, s. 12.

¹²⁹⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 13.

Üçüncü sınıfta, bu dersin eğitim ve terbiyedeki tatbikatı, aile içinde ve okulda “*Terbiye-i Havas*”, çocuklarda oluşacak ilk alışkanlıklar ve fena alışkanlıklardan çocukların korunması gibi konular işlenmekteydi.¹²⁹⁵

Ahlak

Bu ders, Dârümuallimâtlarda, ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada bir saat okutulmaktaydı.

İkinci sınıfta, İlm-i Ahlak konusu ve bu ilmin yararları. Bireysel ve toplumsal yaşamda ahlakın önemi, insanlar arasındaki münasebet, başkalarına saygı gibi konular okutulmaktaydı.¹²⁹⁶

Üçüncü sınıfta ise vatana, millete, devlete karşı sorumluluklar, bu kavramlara hizmetin önemi vb. konular ele alınmaktaydı.¹²⁹⁷

Tatbikat

Dârümuallimâtta, tatbikat üçüncü sınıfta haftada bir saat, dördüncü sınıfta ise haftada iki saattir.

Eğitimde, soru, örneklendirme, gibi konular ile itaat, mükafat, mücazat, idare gibi disiplini ilgilendiren konular ele alınmaktaydı.¹²⁹⁸

Türkçe

Dârümuallimâtta en fazla okutulan ders Türkçe’ydi. Bu ders ihzarî (hazırlık) ve birinci sınıfta, haftada sekiz saat, ikinci sınıfta haftada beş, üçüncü sınıfta dört, dördüncü sınıfta haftada üç ders saati okutulmaktaydı.

Hazırlık sınıfında Türkçe dersinin üç saati kıraat ve İnşad dersi teşkil etmekteydi. Kıraat dersinde okunan kitapların tarihî, edebî ve millî olmasına dikkat edilmekteydi. İnşad dersinde ise “*Eserlerdeki cümlelerin kuvvet ve şiddetini muhafaza ederek okutturulmasına*” dikkat edilmekteydi.¹²⁹⁹

Bu sınıfta Türkçe dersine dahil olan haftada üç ders saati İmla, bir ders saati Sarf ve Nahiv, bir ders saati ise Kitabet mevcut idi.¹³⁰⁰

Birinci sınıftaki sekiz saatlik Türkçe dersinin üç saati Kıraat ve İnşad, iki ders saati İmla, iki ders saati Sarf Nahiv, bir ders saati ise Kitabet idi.

¹²⁹⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 14.

¹²⁹⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 15.

¹²⁹⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 16.

¹²⁹⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 17, 18.

¹²⁹⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 20.

¹³⁰⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 21.

Kıraat ve İnşad dersine hazırlıktaki gibi devam edilmekte, İmla dersinde öğretmen tarafından öğrencilerin seviyelerine uygun parçalar okutulmuş ve yazdırılmakta ve sonra tahsis edilmekteydi.¹³⁰¹ Bu sene Sarf Nahiv, dersinde sıfat, sıfat çeşitleri ve zamir, zamir çeşitleri gibi konular okutulmaktaydı.

İkinci sınıfta Türkçe dersi haftada beş ders saat idi. Beş saatin, iki saatini, Kıraat ve İnşad, bir dersini İmla, bir dersini Sarf ve Nahiv, bir dersini ise Kitabet oluşturmaktaydı. Dersler hazırlık ve birinci sınıfta olduğu gibi işlenmekteydi.¹³⁰²

Üçüncü sınıfta Türkçe dersi haftada dört ders saat idi. Haftada bir ders olan Kıraat ve İnşad dersinde daha yüksek seviyeli kitaplar seçilmekte, çoğunlukla yanlış telaffuz edilen kelimeler üzerinde durulmaktaydı.

Üçüncü sınıfta daha önceki sınıflarda Türkçe dersine dahil olmayan hafta iki ders saati Edebiyat mevcut idi.¹³⁰³

Dördüncü sınıfta Türkçe dersi toplam üç ders saati idi. Bunlardan bir ders Kıraat ve İnşad dersi idi ve önceki ders yılı gibi devam edecekti. Bir ders olan Edebiyat dersinde, Edebiyat ve güzel sanatlar, ilim ve sanat, sanatın günlük hayattaki yeri. Ayrıca nesir, şiir, şiirde aruz, hece ölçüleri gibi konular okutulmaktaydı.¹³⁰⁴

Bir saatlik Kitabet dersinde ise edebiyat tenkidi, manzum ve mensur eserlerin tenkidi, nutuk gibi konular ele alınmaktaydı.¹³⁰⁵

Coğrafya

Coğrafya dersi hazırlık sınıfında haftada bir, birinci ve ikinci sınıfta haftada iki, üçüncü sınıfta haftada bir saat okutulmaktaydı.

Hazırlıkta bazı coğrafyanın tarifi ve bölümleri, bazı gök cisimleri, dünyanın hareketleri, yeryüzü konuları okutulmaktaydı.¹³⁰⁶

Birinci sınıfta, Avrupa coğrafyası hakkında çeşitli Malumât, Avrupa'da bulunan devletlerin coğrafi özellikleri gibi konular işlenmekteydi.

İkinci sınıfın Coğrafya konularını ise, Asya'da bulunan Osmanlı haricindeki devletler, Hindistan, Çin Uzak Asya, Afrika Kıtası'nın özellikleri,¹³⁰⁷ Kuzey Afrika

¹³⁰¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 21.

¹³⁰² *Dârümuallimât Programı*, s. 22.

¹³⁰³ *Dârümuallimât Programı*, s. 24.

¹³⁰⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 25.

¹³⁰⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 26.

¹³⁰⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 27.

¹³⁰⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 28.

ülkeleri başta olmak üzere Afrika ülkeleri, Amerika, Avrupa'dan Amerika'ya yapılan göçler, Kanada,¹³⁰⁸ Avustralya ve Yeni Zelanda oluşturmaktaydı.¹³⁰⁹

Üçüncü sınıfın konusu Osmanlı Coğrafyası idi. Osmanlı coğrafyasının özellikleri, Osmanlı idaresi yapısı, Vilayetler, Sancaklar. Osmanlıda mevcut demiryolları, Osmanlı'nın ithalat ve ihracatı bu yıl okutulan konulardandı.¹³¹⁰

Kozmoğrafya

Bu ders Dârümuallimâtta yalnızca dördüncü sınıfta okutulmaktaydı. Güneş sistemi, gökyüzü, yeryüzünün şekli, hacmi, Dünya'nın günlük ve yıllık hareketleri, gece gündüz ve mevsimlerin oluşumu, Güneş'in ve Ay'ın özellikleri Dünya'ya olan uzaklıkları, Güneş ve Ay tutulması (Küsum ve Husuf) vb. konular ele alınmaktaydı.¹³¹¹

Tarih

Dârümuallimâtta Tarih dersi hazırlık sınıfında bir, birinci ve ikinci sınıfta haftada iki, üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada bir ders saati okutulmaktaydı.

Hazırlık sınıfında tarihin tarifi, önemi, bölümleri, diğer ilimler ile olan münasebetleri, eski doğu kavimlerinden, Mısırlılar, İbraniler, Fenikeliler, İranlılar, Hititler, Hind ve Çin, Türkistan ve İlk Türkler hakkında bilgiler ve Yunanlılar hazırlık sınıfının konularını teşkil etmekteydi.¹³¹²

Birinci sınıfta, Romalılar, İlk Çağ ve Orta Çağda (Karun-ı Vusta, Karun-ı Cedide), Kavimler Göçü, Fransa, İngiltere, Almanya, IV. Yüzyıla kadar Batı Avrupa ülkeleri okutulmaktaydı.¹³¹³

İkinci sınıfta, Tarih dersinde, İslâm Tarihi okunmaktaydı. Bu derste Arabistan'ın coğrafyası, İslâm öncesi Arapların özellikleri, İslâmiyet'in zuhuru, hicret, Hz. Muhammed'in savaşları, dört halife devri, Emeviler, Abbasiler, Abbasilere bağlı küçük devletçikler,¹³¹⁴ Haçlı Seferleri, İslâm Medeniyeti, Selçuklular, İran Moğolları, Timurlenk, Bizans gibi konular ele alınmaktaydı.¹³¹⁵ Osmanlı Devleti'nin

¹³⁰⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 29.

¹³⁰⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 30.

¹³¹⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 30.

¹³¹¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 31.

¹³¹² *Dârümuallimât Programı*, s. 32-33.

¹³¹³ *Dârümuallimât Programı*, s. 34.

¹³¹⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 35.

¹³¹⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 36.

kuruluş dönemi ve İstanbul'un fethi bu sene Tarih dersinde gösterilen konular arasında idi.¹³¹⁶

Üçüncü sınıfta, İstanbul'un fethinden sonra Zitvatoruk Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti tarihi, Osmanlı medeniyeti, 14. Yüzyılın sonlarından, itibaren, 17. yüzyılın sonlarına Avrupa tarihi, özellikle Rusya, Lehistan, Avusturya, Venedik, devletleri, Avrupa'da mezhep savaşları, otuz yıl savaşları gibi konular okutulmaktaydı.¹³¹⁷

Dördüncü sınıfta ise Osmanlı Devleti tarihine kalındığı yerden başlanarak Balkan Savaşı'na kadar okutulmaktaydı. 18. ve 19. yüzyıl Avrupa tarihi de bu sene okutulan konular arasında idi.¹³¹⁸

Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye

Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye dersi Dârümuallimâtta yalnızca ikinci sınıfta haftada bir ders olarak programda yer almaktaydı.

Bu derste, devlet, devletin gerekliliği, devletin görevleri, mutlakiyet meşrutiyet ve cumhuriyet yönetimleri, Osmanlı Devletinin yönetim şekli, merkezi ve yerel idaresi, bireylerin devlete karşı askerlik, vergi vb. görevleri okutulmaktaydı.¹³¹⁹

Lisan-ı Ecnebi

II. Meşrutiyet Devri'nde, Dârümuallimâtta yabancı dil Almanca yahut Fransızca idi. Yabancı dil hazırlık sınıfında, birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta haftada iki ders saatiydi. Kelime hazinesinin zengin olmasına önem verilmekte, bunun için de her ders için öğrencilerin en az beş kelime öğrenmelerine çaba sarf edilmekteydi.¹³²⁰

Usûl-i Defterî

Bu ders sadece ikinci sınıfta haftada bir ders olarak okutulmaktaydı. Usûl-i Defterî'nin konularını ticarete dair genel bilgiler, iç ve dış ticaret, ticaret hukuku, alış ve satış hesapları, poliçe ve senet çeşitleri, piyasalar, borsalar, ticaret ile ilgili defterler ve tanzimleri vb. konular oluşturmaktaydı.¹³²¹

Hesap

¹³¹⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 37.

¹³¹⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 38.

¹³¹⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 40.

¹³¹⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 42.

¹³²⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 43.

¹³²¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 44.

Darülmüallimatta hesap dersi hazırlıkta haftada dört, birinci sınıfta haftada üç, ikinci ve üçüncü sınıfta haftada iki, dördüncü sınıfta haftada bir ders saati idi.

Hazırlık sınıfında Tedrisat-ı İbtidâî konuları tekrar edilmekte ve öğrencilerin bu konulardaki eksikleri giderilmekteydi.

Birinci sınıfta gerçek sayılarda dört işlemin tekrarı, zihinde hesap ile ilgili alıştırmalar, bayağı kesirler, bayağı kesirlerde dört işlem, ondalık sayılar, ondalık sayılarda dört işlem, faiz ve ıskonto vb. konular okutulmaktaydı.¹³²²

İkinci sınıf hesap dersi programında, hesabın ticarete tatbiki, basit ve bileşik faiz ve bu konular ile ilgili problemlerin çözümü, kare kökler ile ilgili genel bilgiler, ardışık sayılar, oran orantı, Osmanlı akçelerinin ayarı ve vezini, Osmanlı piyasasındaki ecnebi paralarının yekdiğerine çevrilmesi vb. konular yer almaktaydı.¹³²³

Üçüncü sınıfta, tam sayılar, ondalık sayılar, doğal sayılarda 2 ve 5 ile 4 ve 25 ile 8 ve 125 ile 9 ve 3 ile ve 7 ile bölünebilme kabiliyeti, tam ve ondalık sayılarda zihin hesapları ve bunlar ile ilgili alıştırmalar, (küsür-ı devriye) devreden küsurlar vb. konular işlenmekteydi.¹³²⁴

Dördüncü sınıf ta hesap dersinin başlıca konuları basit ıskonto hesapları, basit faiz hesapları, borç senetleri, zihin hesapları logaritma cetvelinin kullanılması vb. konular idi.¹³²⁵

Hendese

Dârümuallimâtta hendese dersi hazırlıkta ve son sınıfta mevcut değildi. Birinci ve ikinci sınıfta hafta iki ders, üçüncü sınıfta ise haftada bir ders okutulmaktaydı.

Bu dersin konularını, birinci sınıfta, alan ölçüleri, açılar, açıların şeklen tarifi, Geometride kullanılan araç ve gereçler, “T” cetveli, pergel, gönye, mürekkep ile geometrik çalışmalar,¹³²⁶ Hendesenin tarifi, hendesenin gayesi, hacim ölçüler gibi konular ele alınmaktaydı.¹³²⁷

¹³²² *Dârümuallimât Programı*, s. 45.

¹³²³ *Dârümuallimât Programı*, s. 46.

¹³²⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 47-48.

¹³²⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 48-49.

¹³²⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 49.

¹³²⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 50.

İkinci sınıfta, Tales davası,¹³²⁸ üçgenin, dairenin, karenin, dikdörtgenin vb. geometrik şekillerin çevresi, alanları ile ilgili alıştırmalar, Pisagor,¹³²⁹ ve Paskal¹³³⁰ kanunları vb. konular işlenmekteydi.,

Üçüncü sınıfta, düzlem, sınırlı yarım düzlem, iki düzlemin yek diğerine vaziyeti, düzlemlerin açıları, prizmanın iz düşümü prizmanın tarifi, piramit, piramidin tarifi konuları ile¹³³¹ Silindirin (üstüvâne) tarifi, silindir ile ilgili konular ve bu konular ile ilgili problemler, konin tarifi (mahrût) ilgili konular ve problemler, kürenin tarifi ve kürenin özellikleri vb. konular ele alınmaktaydı.¹³³²

Cebir

Dârümuallimâtta Cebir dersi üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada yalnızca bir dersti Üçüncü sınıfta cebir hesaplarının bazıları, denklemler, denklemler ile ilgili tarifler vb. konular, dördüncü sınıfta iki bilinmeyenli denklemler, genel cebir konuları vb. ele alınmaktaydı.¹³³³

Malumât-ı Tabiiye

Bu ders Dârümuallimâtta birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta bir ders yılında 72 saat okutulmaktaydı. Ancak Malumât-ı Tabiiye, Hikmet-i Tabiiye, Hayvanât, Kimya ve Nebâtât derslerini de bünyesinde barındırıyordu. Son sınıfta Malumât-ı Tabiiye dersinde haftada bir saat Nebâtât ve bir saat İlm-i Tabakat'ül-arz dersi okutulmaktaydı.

Hikmet-i Tabiiye konuları içerisinde birinci sınıfta, yer çekimi kanunu, sıvılar ve bunların değişik halleri, gazlar, Arşimet kanunu gibi konular¹³³⁴, ikinci sınıfta sıcaklık, balon, buhar makineleri, aynalar, ışığın tahlilleri, göz (görmenin oluşumu) fotoğrafçılık hakkında bilgi vb. konular,¹³³⁵ üçüncü sınıfta ise mknatis, elektrik, telefon vb konular yer almaktaydı.¹³³⁶

Hayvanât dersi konularını, birinci sınıfta tabiat tarihinin tarifi, bölümleri, önemi, hayvanların anatomisi, sindirim ve solunum sistemleri, kan dolaşımı,

¹³²⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 52.

¹³²⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 53.

¹³³⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 54.

¹³³¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 56.

¹³³² *Dârümuallimât Programı*, s. 59.

¹³³³ *Dârümuallimât Programı*, s. 61, 62.

¹³³⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 62.

¹³³⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 65.

¹³³⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 67.

hayvanlarda yağ teşkili ve önemi, hayvanların iskelet sistemi gibi konular,¹³³⁷ ikinci sınıfta hayvanların tasnifi,¹³³⁸ üçüncü sınıfta ise bazı balıklar, sürüngenler, kuşlar, çok bilinen bir örnek üzerinde özellikleri, memeli hayvanlar gibi konular oluşturmaktaydı.¹³³⁹

Malumât-ı Tabiiye dersi içerisinde yer alan Kimya konularını, birinci sınıfta kimya dersinde kullanılan araç gereçler ve malzemelerin tarifi, hava ve havanın tahlil ve terkibi, suyun tahlil ve terkibi, kükürt, karbon, asit, fosfor vb.¹³⁴⁰ ikinci sınıfta madenler üzerine genel bilgiler,¹³⁴¹ bazı cisimlerin kimya açısından incelenmesi, bitkilerden elde edilen maddeler vb. oluşturmaktaydı.¹³⁴²

Nebâtât dersinde üçüncü sınıfta, bir bitkinin genel özellikleri, gelişimini tamamlamış bir bitkinin muhtelif kısımları, kolorifli ve kolorifsiz bitkiler, dördüncü sınıfta, bitkilerin tasnifi vb. konular okutulmaktaydı.¹³⁴³

Yalnızca dördüncü sınıfta okutulan İlm-i Tabakat'ül-arz (Jeoloji) dersinde, yer kabuğu ve yer altı tabakaları hakkında genel bilgiler, en bilinen taşlar hakkında genel bilgiler, yeryüzü üzerinde hava ve suyun tesirleri vb. konuları okutulmaktaydı.¹³⁴⁴

Hat

Hazırlıkta haftada iki ders saati olarak okutulan Hat dersinde, özel güzel yazı yazma usûlüne önceki eğitim kademelerindeki gibi devam edilmekteydi. Maarif Nezaretince kabul olunan meşk defterlerine talimler yaptırılmakta ve bunlar sonradan ders öğretmeni tarafından tashih edilmekteydi.¹³⁴⁵

Resim

Resim dersi hazırlıkta, birinci sınıfta üç ders, üçüncü sınıfta haftada bir ders okutulmaktaydı.

Hazırlıkta resme başlangıç konuları, diğer sınıflarda ise sınıfta basit modellerden resim yapma, öğretmenin kontrolünde manzara resimleri, zihinden çeşitli şekiller, elbiseli canlı model, tezyinat vb. konuları ele alınmaktaydı.¹³⁴⁶

¹³³⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 63.

¹³³⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 66.

¹³³⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 68.

¹³⁴⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 64.

¹³⁴¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 67.

¹³⁴² *Dârümuallimât Programı*, s. 69.

¹³⁴³ *Dârümuallimât Programı*, s. 70.

¹³⁴⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 71.

¹³⁴⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 72.

¹³⁴⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 73.

Pirografi

Üçüncü sınıfta haftada bir saat okutulmakta olan Pirografi (Tahta vb. cisimlerin yakılarak işlenmesi) için modeller oluşturmak, kadife üzerine istinsah etmek, kadifeyi aletle yakmak ve boyamak, tahta üzerine Pirografi gibi konular işlenmekteydi.¹³⁴⁷

Musiki ve Gına

Dârümuallimâtta Musiki ve Gına dersi hazırlıkta, birinci ve ikinci sınıfta iki saat, üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada bir ders okutulmaktaydı.

Musiki ve Gına dersi konularını musikinin basit nazariyeleri, notaların “*Seda ile telaffuzu*”, bir veya iki sesle okul şarkıları, iki sesle tagannî, piyano veya keman ile bu şarkıların talimi gibi konular ele alınmaktaydı.¹³⁴⁸

Terbiye-i Bedeniye

Dârümuallimâtta Terbiye-i Bedeniye dersi hazırlık birinci ve ikinci sınıfta iki, üçüncü ve dördüncü sınıfta bir saat idi.

Hazırlık sınıfında sıralarda kötü vaziyette oturmaktan veya başka bir sebeple öğrencilerin sağlıklı fiziğe sahip olmasını destekleyici hareketler, vücudun çevikliğini sağlayacak hareketler, birinci sınıfta “*Nizam temrinleri*”, çevikliğe hazırlık temrinleri, Maarif Nezaretince tertip edilen terbiyevî jimnastiği ihtiva eden hareketler, Terbiye-i Bedeniye hakkında genel bilgiler, faydalı ve sakıncalı oyunlar hakkında genel bilgi, yedi yaşından on beş yaşına kadar çocuklara yaptırılacak jimnastik oyunlarının tertip şekli okutulmaktaydı.¹³⁴⁹

İkinci sınıfta, birinci sınıftaki bazı konuların devamı ile Terbiye-i Bedeniye ders planının tertibi, yürüyüşlerde dikkat edilmesi gereken şeyler, olabilecek kazalara karşı tedbir, üçüncü sınıfta, yürüyüşler, atlamalar hakkında bilgi, öğrencilerin sırasıyla öğretmenin yerine geçerek öğrencilere sınıfa toplu olarak jimnastik yaptırma¹³⁵⁰, son sınıfta, ise öğrencileri çevikliğe hazırlayıcı hareketler, oynanan oyunların öğrenci ahlakına tesirleri vb. konular ile tatbikat sınıfına İsveç usûlü jimnastik dersi yer almaktaydı.¹³⁵¹

Hıfzısihha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye

¹³⁴⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 77.

¹³⁴⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 78.

¹³⁴⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 79.

¹³⁵⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 80.

¹³⁵¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 82.

Hıfzısıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye dersi ikinci ve üçüncü sınıfta haftada bir dersti.

İkinci sınıfta, Hıfzısıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye dersinde Hıfzısıhhanın ana kuralları, özellikle çocuklara uygulanması gereken sağlık önlemleri, mikroplar hakkında genel bilgi, verem, sarı hastalık hakkında malumât, hava, ışık, su hakkında genel bilgiler, genel temizlik kuralları, elbiselerin ve meskenlerin temiz tutulması, kırık, çukuk, yanık vb. durumunda acil olarak yapılması gerekenler gibi konular yer almaktaydı.¹³⁵² Üçüncü sınıfta ise sağlıklı çocuk büyütülmesi ile ilgili konular yer almaktaydı.¹³⁵³

Dikiş ve Tamir

Dârümuallimâtta Dikiş ve Tamir dersi hazırlık sınıfında haftada dört, birinci ve ikinci sınıfta haftada üç, üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada iki ders okutulmaktaydı.

Hazırlık sınıfında önceki bilgilerin tekrarı, birinci sınıfta çorap örmek, dikiş dikmek, biçki, yatak örtüleri, yastık kılıfları, çocuk elbise ve kundak bezleri, çocuk yelegeği, kadın gömlekleri¹³⁵⁴, ikinci sınıfta, yelek ve eldiven örme, pantolon, gecelik elbisesi, elbise yamalamak, üçüncü sınıfta, dikiş ve makastarlık fenni, fanila, yelek, bluz, fistan ve dikiş makinesinin kullanılması, dördüncü sınıfta çocuk elbisesi, genç kız elbisesi, Mekteb-i İbtidâide dikiş işlerine dair Malumât ve tezyinat işleri.¹³⁵⁵

Tabahat

Yemek pişirmek anlamına gelen Tabahat dersi Dârümuallimâtta, üçüncü ve dördüncü sınıflarda haftada iki ders okutulmaktaydı.

Öğrenciler bu derste en az yirmi defa yemek pişirmekteydi. Özellikle çorba, sebze ve etli yemekler, pilav yemeklerine çok önem verilmekteydi. Diğer yemekler, makarna, kaygana, yumurta yemekleri, balık yemekleri, dolmalar, haşlama, kızartma vb. yemekler bu derste öğretilen konular arasındaydı. Yemek pişiren muallime adayına arkadaşlarından biri, sofrayı hazırlama konusunda yardımcı olmaktadır.¹³⁵⁶

Balığın, tavuğun temizlenmesi, küçük baş ve büyük baş hayvanların kısımları, salçaların hazırlanması gibi çeşitli konular, çeşitli hamur işleri, muhtelif tatlı,

¹³⁵² *Dârümuallimât Programı*, s. 83-84.

¹³⁵³ *Dârümuallimât Programı*, s. 85.

¹³⁵⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 86.

¹³⁵⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 87.

¹³⁵⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 88.

komposto ve pastalar, kahve, çay vb. içeceklerin hazırlanması, yoğurt, lor, kefir gibi şeylerin hazırlanması, sofranın hazırlanması, sofraya kıyafeti, az masrafla güzel sofraya hazırlama, et ve sebzeden arta kalan malzemeden nasıl yararlanılması gerektiği, bulaşık yıkama gibi konular bu dersin içerisinde yer almaktaydı.¹³⁵⁷

İktisat ve İdare-i Beytiye

Dârümuallimâtta İktisat ve İdare-i Beytiye dersi üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada bir ders idi.

Üçüncü sınıfta İdare-i Beytiye'nin önemi, bir ev kadınının özellikleri, ev kadınına lazım olan pratik bilgiler, hane idaresinde intizam, ev idaresinde zamanın iyi kullanılması, örnek ev planları, oturma, yatak odası, mutfak gibi evin çeşitli kısımlarının isabetli seçimi, ev seçiminde dikkat edilecek hususlar, elbise seçimi hakkında renk uyumu, sağlıklı olması vb. genel bilgi konuları okutulmaktaydı.¹³⁵⁸

Dördüncü sınıfta ise idare ve iktisadın mahiyeti, idare ve iktisadın kanunları, ailenin gelir ve giderleri, günlük masraf defteri, zorunlu ve çok zorunlu olmayan masraflar, satın almada iktisat kanunlarına uyma, örnek orta halli bir ailenin bütçesi, fatura ve hesap pusulaları, aile bütçesinin düzenlenmesinde ev kadınının hizmeti, iktisat ve sigorta sandıkları, kadınların ve genç kızların dahil olabilecekleri meslek ve zanaatlar gibi konular ele alınmaktaydı.¹³⁵⁹

Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık

Bu ders üçüncü sınıfta haftada bir ders, dördüncü sınıfta haftada iki ders okutulmaktaydı.

Üçüncü sınıfta toprak, toprağın çeşitleri, iyi bir toprağı tanıma usûlü, suyun, havanın ve ışığın tesirleri, bahçe işlerinde kullanılan araç ve gereçler, ipekçilik, ipek böceği beslemek, sütçülük ve süt ineği, peynir üretimi gibi konular ele alınmaktaydı.¹³⁶⁰

Dördüncü sınıfta ise kümes hayvanları, tavuk besleme usûlü, bahçivanlık, sebzeçilik, meyve bahçesi, çiçek bahçesi, “*Gülistan tesisî*”, arı besiciliği gibi konular okutulmaktaydı.¹³⁶¹

Çamaşır Yıkama Ütü ve Tathîrât

¹³⁵⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 89.

¹³⁵⁸ *Dârümuallimât Programı*, s. 90-91.

¹³⁵⁹ *Dârümuallimât Programı*, s. 92.

¹³⁶⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 93.

¹³⁶¹ *Dârümuallimât Programı*, s. 94.

Dârümuallimât ders programında yer alan Çamaşır Yıkama Ütü ve Tathîrât dersi üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada iki saat okutulmaktaydı.

Bu derste elbisenin uygun bir şekilde korunması, çamaşır ve elbisenin temizliği, temizliğin önemi, kış ve yaz elbiselerinin muhafazası, elbise, çarşaf vb. üzerindeki lekelerin çıkartılması, kurdele, dantel, eldiven ve çorapların temizlenmesi, keten ve ipek kumaşların temizlenmesi, soda ve çivit kullanımı, çamaşır beyazlatmanın çeşitli yolları, ayakkabıların temizlenmesi ve boyanması, çamaşır dolaplarının düzenlenmesi, çamaşır ütülenmenin ve kolalamanın usûlleri,¹³⁶² çamaşır kurutma mahalleri, kuruyan çamaşır toplama vb. hakkında bilgiler ele alınmaktaydı.¹³⁶³

Ayrıca madeni eşyaların temizlenmesi ve parlatılması, altın, gümüş, bakır vb. madenlerden yapılan eşyaların temizlenmesi, mermerin, fiçı, şişe, küp vb. kapların temizlenmesi, döşeme, tahta ve muşambaların temizlenmesi konuları yer almaktaydı.¹³⁶⁴

Tatbikat

Dârümuallimât programında yer alan Tatbikat dersi dördüncü sınıfta ve haftada dokuz ders idi.

Dârümuallimât'ta okuyan muallime adaylarının tatbikat dersi Dârümuallimîn öğrencilerinin yaptığı gibi, Dârümuallimât tatbikat mektebinde icra edilmekteydi. Tatbikat dersi, tatbikat okulunun müdürü ile Dârümuallimât'ın Fenn-i Terbiye öğretmenlerinin idaresi altında işlenmekteydi.¹³⁶⁵ Bu konuda daha geniş bilgiyi Tatbikat kısmında vereceğiz.

Dârümuallimât-ı İbtidâiye'de öğrenim, Osmanlı Devletindeki diğer öğretmen okullarında olduğu gibi Eylül başlangıcında başlamakta ve Mayıs sonuna kadar devam etmekteydi.¹³⁶⁶

II. Meşrutiyet Devri'nde, Dârümuallimât-ı İbtidâiye'de sınavlar sözlü ve yazılı olmak üzere iki çeşit idi. Sınav icra şekilleri, geçerli not vb. konular daha önce Dârümuallimîn-i İbtidâiye konusunda belirtilmişti.

¹³⁶² *Dârümuallimât Programı*, s. 95.

¹³⁶³ *Dârümuallimât Programı*, s. 96.

¹³⁶⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 97.

¹³⁶⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 98.

¹³⁶⁶ *BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

Her eğitim ve öğretim döneminde biri “*Hususi*” diğeri “*Umumî*” olarak adlandırılan iki sınav bulunmaktaydı. Bu sınavların “*Hususi*” olanı yazılı, “*Umumî*” olanı sözlü şekilde icra edilmekteydi. Sözlü sınavlar için oluşturulan heyet okul kadrosundan veya İnas İdâdî mekteplerinin hocalarından seçilmekteydi.

Bir üst sınıfa geçebilmek için genel derslere ait tam numaranın (on) yarısını (beş) almak zorunlu idi. Genel derslerden en az beş alıp sadece iki dersten üçten az not alanlar başarısız sayılmaktaydı.¹³⁶⁷

c. Dârümuallimât-ı İbtidâî’de Öğrenciler

Tanzimat Devri’nde büyük umutlar ile kurulan ve kendisinden beklenilen önemli ölçüde yerine getiren, memlekette aydın kadın sayısının artmasında hiç de azımsanamayacak bir role sahip olan gündüzlü Dârümuallimât’ın son mezunları 22 kişi idi ve numara ve isimleri şu şunlardı:

11-Emine Hanım, 109-Nuriye Hanım, 113-Zehra Hanım, 125-Fatma Muhsine Hanım, 131-Hatice Növber Hanım, 133-Fevziye Hanım, 134-Şaziye Hanım, 135-Fatma Zehra Hanım, 220-Hatice Hanım, 255-Emine Hanım, 282-Fehime Hanım, 284-Feride Hanım, 291-Hatice Hanım, 379-Ayşe Sıdika Hanım, 424-İrfan Emine Hanım, 428-Veliye Hikmet Hanım, 486-Hatice Münire Hanım, 506-Asiye Hanım, 526-Şefkat Hanım, 553-Fatma Harika Hanım, 1018-Safiye Hanım, 1019-Rukiye Hanım.¹³⁶⁸

Leylî Dârümuallimât’ın ilk sınıfında 65 öğrencisi vardı. Bunların derslerine Kız Sanayi öğretmenleri girmekteydi. Öğrencilerden yıl sonunda sadece 22 tanesi ikinci sınıfa geçebildi.¹³⁶⁹

1911-1912 eğitim-öğretim yılında okuldan 25 öğrenci mezun oldu.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimâtta mezun olan mualime adayı sayısı 25 idi.

1915-1916 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât’ın 353 öğrencisi vardı. Bunlardan 310 tanesi yatılı, 43 tanesi ise gündüzlü öğrencilerdi. Bu rakam

¹³⁶⁷ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹³⁶⁸ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 42.

¹³⁶⁹ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 42.

Dârümuallimâta bağlı diğer birimlerdeki öğrenciler ile birlikte 499'u yatılı 238'i gündüzlü olmak üzere 737 öğrenciyi ulaşıyordu.¹³⁷⁰

1916-1917 Dârümuallimâta en çok öğrencinin bulunduğu eğitim-öğretim yılıydı.¹³⁷¹ Bu eğitim öğretim yılında Dârümuallimâta 472 yatılı, 47 gündüzlü olmak üzere toplam 519 öğrenci eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmaktaydı. Bu rakam tatbikat mektebi, ana muallime mektebi öğrencileriyle 1079'a ulaşıyordu.¹³⁷²

1917-1918 yılında, diğer bir ifade ile tezimize konu olan sürenin son eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât'tan mezun olanlar 20 kişiydi ve şu isimlerden oluşmaktaydı:

50-Fatma İsmet Hanım, 52-Saadiye Hanım, 59-Nedime Hanım, 60-Sahire Sıdıka Hanım, 62-Ayşe Hanım, 99-Hatice Hanım, 107-İsmet Hanım, 108-Hatice Nimet Hanım, 116-Safiye Hanım, 145-Kadriye Hanım, 188-Selme Hanım, 205-Hatice Hanım, 206-Müeyesser Hanım, 207-Mahmure Nedime Hanım, 262-Ahter Hanım, 522-Makbule Hanım, 571-Emine Belkıs Hanım, 572-Ayşe Fıtnat Hanım, 1002-Hatice Feyzidil Hanım, 1003-Hatice İhsan Hanım.

Öğrencilerin hak ve görevleri diğer öğretmen okullarınki ile büyük benzerlik göstermekteydi. Dârümuallimîn-i İbtidâiye bahsinde yazdıklarımızdan farklı olarak Dârümuallimât öğrencileri okul içerisinde yeldirme ve baş örtüsü ile bulunmaya mecbur idiler. Ancak ders bitiminde yeldirmelerini çıkartabilmekteydiler.

Öğrenciler mektepte kalamayacak derecede bir suç işlerlerse müdür, müdîre ve iki öğretmenden oluşturulacak bir komisyon incelemede bulunur. İnceleme sonucunda yazılan rapor nezarete sunulur, gelen emir doğrultusunda öğrenci velisine teslim edilir veya memleketine gönderilirdi.

Ailesi İstanbul'da ikamet eden yatılı öğrencinin ayda bir ailesi ile birlikte kalmasına izin verilmekteydi. Ancak bunun için velisinin Perşembe günü akşamüstü okula gelmesi ve öğrenciyi Cuma akşamı okula geri getirmesi gerekmekteydi. Taşradan gelen öğrencilerin İstanbul'da akrabası dahi olsa yanlarında kalması yasaktı. Ancak öğrenciler yanlarında mürebbîyeleri ve bir hademe olduğu halde iki yahut üç saatlik bir gezintiye çıkabilirler.

¹³⁷⁰ Öztürk, "Dârümuallimât", s. 550.

¹³⁷¹ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 19.

¹³⁷² *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 57.

Öğrencilerden biri ilmi veya sosyal bir konu ile ilgili olarak arkadaşlarına bir konferans vermek isterse durumu müdüreye bildirmek suretiyle derslere halel gelmemesi şartıyla, Cuma yahut Perşembe günlerine denk getirilecek şekilde konferansını verebilmekteydi.¹³⁷³

d. Dârümuallimât-ı İbtidâî’de Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Diğer Memurlar

Dârümuallimât’ta görevli öğretmenlerin de, diğer öğretmen okullarında olduğu gibi, okulda neler yapacağı, hangi vazifeler ile mükellef olduğu talimat ve nizamnameler ile belirlenmişti.

1915 Nizamnamesine göre Dârümuallimât-ı İbtidâîye’nin idare, eğitim ve öğretim kadrosu özellikleri Dârümuallimîn-i İbtidâî ile aynıydı. Yani öğretmen haricinde bir müdür ve bir müdür yardımcısı, bir muhasebe memuru, bir kâtip ve satın alma memuru ayrıca depo ve ambardan sorumlu bir memur olmak üzere beş çalışan, bunlar haricinde okulun şartlarına göre ne kadar gerekiyorsa müstahdem bulunmaktaydı. Dârümuallimât-ı İbtidâîye’nin kadrolarının tek farkı Dârümuallimâta tayin olunacak müdür yardımcısı ile kâtip ve depo memurunun kadın olması şartı idi.¹³⁷⁴

Öğretmenler derse zamanında girmek, her derste bir önceki dersi “*Müzakere*” etmek, öğretmen adaylarına ders verirken yalnızca “*Takrir*” ile yetinmeyip, soru sorma vb. metotlarını da uygulayarak öğrencilerin dikkatlerini sürekli canlı tutmak zorunda idiler. Öğretmenler her derse hazırlıklı gelmek mecburiyetindeydiler. Öğretmenler derste kullandığı araç ve gereçleri, haritaları, yaptığı deneyleri, öğrencilere verdiği ödevleri “*Defter-i mahsusuna*” yazmak zorunda idi. Böylece müfettişler veya okul müdürleri defterleri kontrol ettiğinde öğretmenin yaptıkları hakkında bilgi sahibi olabilecekti.

Özürsüz derse gelmeyen öğretmenlerin durumu Dârümuallimîn-i İbtidâî öğretmenlerinin devamsızlık yaptıklarında karşılaştıkları cezalara çok yakındı. Söz konusu öğretmenlerin maaşından yevmiye kesilmekteydi. Ayda üç gün derse

¹³⁷³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹³⁷⁴ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

gelmeyenin maaşının yarısı, tekrarı halinde ise maaşının tamamı kesilmekteydi. Öğretmen gelmemeye devam ettiği takdirde müstefi sayılırdı.¹³⁷⁵

Dârümuallimâtta vekil öğretmenlik uygulamasına yalnızca öğretmenlerin okula gelemeyecek kadar uzun süreli hasta oldukları durumlarda izin verilmekteydi. Vekil öğretmenler rast gele seçilmez, derse vekalet edecek insanın güzel ahlak sahibi olmasına, okutacağı derse vakıf olmasına dikkat edilirdi. Derse gelmeyen öğretmenlerin yerine diğer öğretmenler, müdürün iznini almak suretiyle en fazla iki defa girebilmekte ve gelmediği günler öğretmenin maaşından kesilmekteydi.¹³⁷⁶

Önceki dönemde uygulanan, kız okullarında görev yapan erkek öğretmenlerin yaşlı ve edepli olmaları yanında fizikî anlamda çirkin olmaları özelliği II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimât'ta görev yapan erkek öğretmenler için de geçerliydi.¹³⁷⁷

Dârümuallimât-ı İbtidâî'de görevli memurlardan biri de mürebbîyelerdi. Mürebbîyeler okul müdürünün emri altında idiler. Öğrencilerin eğitiminden sorumluydular. Mürebbîyeler, yatakhane, dershanenin içinde ve dışında öğrenciler refakat etmekteydiler. Mürebbîyeler öğrencilerin temizlik alışkanlıklarından da sorumluydular ve bu nedenle öğrencilerden en az 15 dakika önce kalkarak öğrencilerin düzen ve intizam içinde giyinmelerini ve temizlik ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamaktaydılar. Mürebbîyeler, yemekhanede de öğrencilere eşlik etmekte onların düzen içerisinde ve adaba uygun yemek yemelerini sağlamaktaydılar.

Mürebbîyeler, dersane ve mütalâahanelerde öğrencilerin vakitlerini boşa harcamalarına özen göstermeliydi. Öğrenciler mütalâahanelerde iken mürebbîyeler hiçbir suretle mütalâahaneyi terk edemezlerdi. Burada öğrencilerle gereksiz yere sohbet edemezler, uyuklayamazlardı. Öğrencilerin yaşı ne olursa olsun onlara nezaketle davranmak zorunda idiler.

Mürebbîyeler, haftada bir kez, eğer okul idaresi izin verir ise iki kez, dönüşümlü bir şekilde evlerine gidebilmekteydiler.¹³⁷⁸

1913 talimatnamesi Dârümuallimât'ı “*Kısm-ı Hariç*” ve “*Kısm-ı Dahil*” diye ikiye ayırmaktaydı. “*Kısm-ı Hariç*” müdür, muhasebe memuru, mutemet, mubayaa

¹³⁷⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹³⁷⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹³⁷⁷ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, s. 662; Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, s. 34.

¹³⁷⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

ve ambar memuru, kapıcı, bahçıvan ve hademedden oluşmaktaydı. Müdür okulun genel işlerinden birinci derecede sorumluydu. Olağan üstü durumlarda memur ve öğretmenleri işten el çektirme yetkisi vardı.

Farklı öğretmen okullarında çalışanların görevleri bir birine yakındı. Bu nedenle burada yalnızca daha önceki kısımlarda haklarında bilgi vermediğimiz çalışanları yazmakla yetineceğiz.

Dârümuallimât kurumunun ilk çalışanlarından olan¹³⁷⁹ kapıcının görevi okulun cümle kapısı yanındaki kendine ait özel yerinde durarak okula giriş çıkışları kontrol etmekte. Yanında bulunan telefonla gerektiğinde okul müdürüne danışırdı. Okula gelenlerle evrak, erzak vb. getirenler ile ilgilenirdi.

Bahçedeki bitkilerle ilgilenmek, çiçek vb. bitkilerin bakımını yapmak bahçıvanın görevlerindendi. Okul müdürünün uygun gördüğü sebzeleri ekmek bakımını yapmak, ürünün fazlasını ambar memuruna teslim etmek de bahçıvanın görevleri arasında idi.

Dârümuallimât'ın dahili kısmında bütün çalışanlar bayan olmak zorundaydı. Bu çalışanlar:

Müdüre, dahiliye memuresi, katibe, depo memuresi, hastahane memuresi, yemekhane ve sofr memuresi idi.

Müdüre harici işlerde müdüre yardımcı olmaktaydı. Öğrencilerin “*Terbiye-i diniye, ahlakiye ve ilmiyesi*”nden müdüre sorumluydu.

Müdüre haricinde okulda birde “*Dahiliye müdüresi*” vardı. Okulun temizliği, tertip ve düzeni, müstahdemlerin görevine nezaret, diğer memurların sorumluluğu bu müdüreye aitti. Koğuş ve yemekhaneler, öğrencilerin spor, biçki nakış vb. ihtiyaçları konusu dahili müdürenin görevleri arasında idi.

Dârümuallimâtteki memurlardan biri olan katibin müdüreler tarafından istenen evrakı düzenlemek, öğrencilerin ödül ve cezalarını sınıf defterlerinden sicil defterlerine nakletmek vb. görevleri bulunmaktaydı.

Depo memuresinin görevi öğrencilerin yatak, çarşaf havlu ve çamaşırlarını muhafaza ve bunların yıkanmasını, ütülenmesini, söküklerin dikilmesini sağlamak idi.

---

¹³⁷⁹ Temelkuran, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, s. 62.

Öğrencilerin sağlıklarıyla ilgilenmek, öğrencilerin okulun sağlık ile ilgili talimatlara uymasını sağlamak, hasta olanların muayenesinde doktorun yanında bulunmak, ilaçlarını zamanında almalarına yardımcı olmak hastahane memuresinin göreviydi.

Yemekhane ve sofraya ait olan yemek masası örtüsü, çatal, bıçak, peçete, tuzluk vb. malzemeyi korumak, temizlemek, korunmasını sağlamak ve eksikleri okul idaresine bildirmektir.

1912-1913 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimâtın müdürü değişti. Mustafa Refik Bey, Hulusi Bey'in yerine okul müdürü oldu.¹³⁸⁰ Mustafa Refik Bey döneminde okulun eğitim-öğretim kadrosunda bazı değişiklikler oldu. Bir yıl önce Dârümuallimâta mürebbiye olarak tayin edilmiş olan Matmazel Ralli, Anna Eskinazi ve Matmazel Mersoniye'yi değiştirdi. Okula Matmazel İstebanyan, Benaroya ve Hogasyan tayin edildi.¹³⁸¹

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Mustafa Refik Bey, tedavi için Avusturya'nın başkenti Viyana'ya gidince İsmail Mahir Efendi önce vekil olarak, Mustafa Refik Bey'in ölümü üzerine de asil olarak müdür oldu.

İsmail Mahir Bey de Kastamonu mebusluğuna seçilince,¹³⁸² daha önce Bursa Maarif Müdürlüğü görevinde bulunan ve okulda müdür yardımcısı ve Ulûm-ı Riyaziye derslerine giren¹³⁸³ Hilmi Bey müdür oldu. Hilmi Bey beş yıl Dârümuallimât için değerli hizmetlerde bulundu. Okul onun zamanında yeni binasına taşındı. Yine onun zamanında muallime adaylarına öğrendiklerini uygulama imkanı sağlamak amacıyla Dârümuallimâta açılan¹³⁸⁴ Tatbikat mektebi idaresi bir çatı altında toplanarak müdürlüğüne ünlü eğitimci İhsan Bey getirildi.

Açılan Tatbikat mektebinin birinci muallimliğine Matmazel Aleksanyan, vekilliğine Hürmüz Hanım; İkinci muallimliğine Asiye Hanım, üçüncü muallimliğe Lûtfiye Hanım, dördüncü muallimliğe Hamide Hanım,¹³⁸⁵ beşinci muallimliğe Fatma Behiye Hanım tayin olundu. Ders tatbikatından aynı zamanda okulun Fenn-i Terbiye muallimi olan Huriye Hanım sorumluydu.

¹³⁸⁰ *Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1328, s. 372.

¹³⁸¹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 43.

¹³⁸² *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 50, Gömlek No: 84.

¹³⁸³ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 23, Gömlek No: 45.

¹³⁸⁴ Cemil Öztürk, "Dârümuallimât", s. 550.

¹³⁸⁵ Hamide Hanım ile ilgili olarak, Bkz: *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 92.

Tatbikat öğretmenleri aynı zamanda müdellik ve tatbikat mektebi öğrencilerine mürebbiyelik yapacaklarından dolayı eski mürebbîlerin görevlerine son verildi.

Bu dönemde eğitim-öğretim kadrosunda bir değişiklik de İdare-i Beytiye öğretmeni Nezihe Muhlis Hanım'ın önce izinle sonra istifa ederek görevinden ayrılması üzerine Pakize Hanımın adı geçen dersi okutmaya başlamasıdır.¹³⁸⁶

1914-1915 eğitim öğretim yılında Dârümuallimât'ın idareci ve memurları şu isimlerden oluşmaktaydı:

Müdür: Ahmed Hilmi Bey

Muhasebe Memuru ve Tahrirat Katibi: Abdurrahman Efendi.

Katip ve Veznedar: Ali Rıza Efendi

Ambar ve Mubayaa Memuru: Tahsin Efendi.

Müdür Muavinesi: Samiye Hanım.

Katibe: Zehra Hanım.

Mürebbîye: İstepanyan Hanım.

Mürebbîye: Hugasyan Hanım.

Mürebbîye: Hamide Hanım.

Depo Memuresi: Fevziye Hanım.

Dahiliye Memuresi: Hatice Hanım.

İnas Dârülfünûn Müdüresi: Seniye Hanım.¹³⁸⁷

Aynı ders yılında öğretmen kadrosundaki isimler ve okuttukları dersler ise şunlardı:¹³⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm: Hacı Hafız İsa.

Ulûm-ı Diniye: Yunus Bahri Efendi.

İlm-i Ahval-ı Ruh: Samiye Hanım.

Kıraat ve İnşad: Abdullah Vehbi Efendi.

Edebiyat, Sarf ve Nahiv: Tahsin Efendi.

Coğrafya: Makbule Hanım.

Tarih: Muhsine Hanım.

Lisan-ı Ecnebi: Anastasya Hanım, Arapyan Hanım.

¹³⁸⁶ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 44.

¹³⁸⁷ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 47.

¹³⁸⁸ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 48.

Hesap: Fatma Hanım.

Cebir: Rahmi Bey.

Hat: Zahide Hanım.

Piroğrafi: Matmazel Hengeni.

Hıfzısıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye: Yusuf Ragıp Bey.

İktisat ve İdare-i Beytiye: Pakize Hanım.

Sanay-i Ziraiye ve Bahçıvanlık: İhsan Onnik.

Öğlenden sonra ise şu dersler okutulmaktaydı:

Resim: Mihri Hanım, Madam Rafael.

Musiki ve Gına: Ahmed Bey, Korin Dokes.

Terbiye-i Bedeniye: Müteneffize Hanım, Matmazel Vantura.

Dikiş ve Tamir: İhsan Hanım, Dürdane Hanım.

Tabahat: Halide Hanım.

Çamaşır Yıkama ve Tahirat: Fahriye Hanım, Fevziye Hanım.

El İşleri: Firdevs Hanım, Feride Hanım.

1915-1916 eğitim-öğretim yılında eğitim-öğretim kadrosunda Samiye Hanım'ın okuttuğu İlm-i Ahval-ı Ruh dersine ve Fenn-i Tedris dersine İsmail Hakkı Bey tayin edildi.¹³⁸⁹

1916-1917 eğitim-öğretim yılında okulda görevli ve idareciler ve diğer memurlar şu isimlerden meydana gelmekteydi:

Müdür: Ahmed Hilmi Bey

Muhasebe Memuru: Abdurrahman Efendi.

Katip ve Veznedar: Ali Rıza Efendi

Ambar ve Mubayaa Memuru: Hasan Tahsin Efendi.

İmam: Hulisi Efendi.

Müdür Muavinesi: Samiye Hanım.

Katibe: Zehra Hanım.

Depo Memuresi: Fevziye Hanım.

Mürebbîye: Hamide Hanım.

Mürebbîye: Fatma Hanım.

Mürebbîye: Hugasyan Hanım.

¹³⁸⁹ *Yeni Adam*, "Baltacıoğlu'nun Bulunduğu Görevler", S. 921, Mayıs 1978, s. 13; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 51.

Tabip: Yusuf Ragıp Bey.

Hastahane Memuru: Makbule Hanım.

Mürebbîye: Fatma Şerife Hanım.

Kapıçuhadarı: Salih Efendi.

Aynı eğitim-öğretim yılında okulda görevli öğretmen ve girdikleri dersler ise şöyleydi:

Kur'ân-ı Kerîm: Hacı Hafız İsa

Ulûm-ı Diniye: Yunus Bahri Efendi.

İlm-i Ahval-ı Ruh, Fenn-i Terbiye, Edebiyat, Kitabet: Şekip Bey.

Ahlak ve Malumât-ı Medeniye: Samiye Hanım.

Kıraat ve İnşad, İmla: Lûtfiye Hanım.

Kıraat ve İnşad, İmla, Kitabet: Tahsin Efendi.

Sarf ve Nahiv, İmla: Abdullah Vehbi Efendi.

İmla: Atıfa Hanım.

Coğrafya: Makbule Hanım, Faik Sabri Bey.

Tarih: Muhsine Hanım.

Usûl-i Defteri, Hesap: Fatma Hanım.

Hesap: Hamdiye Hanım, Saadet Hanım, Suat Hanım.

Lisan-ı Ecnebi: Anastasya Hanım, Arapyan Hanım.

Hesap: Fatma Hanım.

Kozmoğrafya, Hesap, Hendese Cebir: Rahmi Bey.

Fransızca: Anastasya Hanım.

Almanca: Vitalis Hanım.

Malumât-ı Ziraiye Tatbikatı: İhsan Onnik Efendi.

Hat: Zahide Hanım.

Piroğrafî: Matmazel Hingeni

Malumât-ı Tabiiye, Hıfzısıhha: Necati Bey.

İktisat ve İdare-i Beytiye: Zehra Hanım.

Tatbikat-ı Dersiye: İhsan Bey.

Resim: Mihri Hanım, Madam Rafael, İhsan Hanım.

Piyano: Korin Dokes Hanım, Naile Hanım.

Terbiye-i Bedeniye: Matmazel Vantura

Biçki, Dikiş: Ferruh Hanım Avniye Hanım.

Tabahat: Halide Hanım.

Çamaşır, Ütü ve Tathir: Mukadder Hanım.

Gına: İsmail Hakkı Bey.

El İşleri: Dürdane Hanım, Firdevs Hanım, Feride Hanım.¹³⁹⁰

1917-1918 eğitim-öğretim yılında idare heyetinde bir değişiklik yoktu. Öğretmen kadrosunda bazı öğretmenlerin ders saatleri çoğaltıldı ve yeni derslerin programa eklenmesi neticesinde kadroya yeni öğretmenler katıldı.

Bu ders yılında meydana gelen değişiklikler şunlardı:

Adalet, Mediha ve Müfide Hanımlar Türkçe dersine; Âliye Hanım Almanca; Kâzım Nam Bey Tarih; Tevfik Bey ile Sabri Bey Hendese; Dr. Sabri Bey Hikmet ve Kimya ile Tabiiye ve Hıfzısıhha; Şevket Bey ve Naşide Hanım Resim, Fazıla Hanım Piyano; Seniye Hanım Jimnastik; Müzeyyen Dikiş ve Tamir; Naime Hanım Tathir ders öğretmenliklerine atandılar.¹³⁹¹

e. Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin Diğer Özellikleri

Dârümuallimât-ı İbtidâîye'nin öğrenim müddeti biri hazırlık olmak üzere toplam beş seneydi. Bu okuldan mezun olanlar ilk öğretimde muallime olmaya hak kazanmaktaydılar.¹³⁹²

Dârümuallimâta kabul şartları konusunda Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamenin 7. maddesinde şunlar ifade edilmekteydi:

*“Muallimelik için şerait-i lâzımevi ve kâfi derecede Malumâtı haiz olanlar yalnız mesleğe ait dersleri tahsil etmek üzere Dârümuallimâtlara kabul olunurlar”.*¹³⁹³

Bütün öğretmen okullarında aranan temel şart, öğretmen adaylarının herhangi bir sakatlıklarının bulunmaması, bir azasının eksik olmamasıydı. Öğretmenliğe talip olan kişi aynı zamanda Osmanlı uyruğuna tabi olmalıydı.¹³⁹⁴ Fakat Dârümuallimînde olduğu gibi, Maarif-i Umumîye Nazırının özel izni ile yabancılar da bu okullara kayıt

¹³⁹⁰ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 58.

¹³⁹¹ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 63.

¹³⁹² BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹³⁹³ DDN, Madde: 7.

¹³⁹⁴ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

yaptırabilmekte idiler.¹³⁹⁵ Mezuniyet sonrası ise Osmanlı vatandaşı öğretmenler ile aynı haklara sahip olmaları için bir irade-i seniyyeye ihtiyaç vardı.¹³⁹⁶

Dârümuallimât-ı İbtidâiye'ye kabul olunacak öğrencilerin mekatib-i ibtidâiyeden mezun olması kafi idi. Söz konusu okuldan mezun olmamakla birlikte Malumât sahibi olanlar sınavla Dârümuallimât-ı İbtidâiye'de öğrenim görmeye hak kazanmaktaydılar.¹³⁹⁷

Dârümuallimâta kabul olunacak kız öğrencilerin yaşları 13 yaşından az 17 yaşından fazla olmamalıydı.¹³⁹⁸

Dârümuallimât'ın ibtidâî şubelerine öğrenci kabul şekillerinden biri ise şöyle gerçekleşmekteydi; Sultanîlerde parasız okuyan öğrenciler, bayanlar on dört yaşını, doldurduklarında hangi sınıfta olduklarına bakılmaksızın, rızaları da göz önüne alınmayarak Dârümuallimât'ın İbtidâî şubelerine kayıt edilmekteydiler. Her sene Sultanî müdürleri genel sınavların ardından pekiyi derece ile sınıf geçemeyen ve parasız olarak okuyan öğrencilerin isim listesini Maarif-i Umûmiye Nezaretine gönderecekti. Sultanî mekteplerinin altıncı sınıfı Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Diğer sınıflar bu esasa göre tespit edilmekteydi.¹³⁹⁹

II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimâta ödül ve ceza işlemleri şu şekilde gerçekleşmekteydi:

Dârümuallimâta ödül belgesi, derecesine göre üç türlü idi. Bunlar:

1. Taltif: Dersine çalışan, görevlerini hakkıyla yerine getiren ve okulda örnek davranış sergileyenlere verilmekteydi.

2. Takdir: Bir ay zarfında davranış ve çalışmalarıyla arkadaşları arasında temayüz edenler ve bir ay boyunca ceza almayanlara verilmekteydi.

3. İmtiyaz: Bu belge çalışma ve gayreti, güzel davranışları ile müdüre, öğretmenler ve mürebbîyelerin ilgisini çeken ve iki ay boyunca ceza almayanlara verilmekteydi.

Taltif belgesi muallim ve mürebbîyeler tarafından, takdir ve imtiyaz belgeleri müdüreler tarafından verilmekte idi. Dört taltif belgesi bir takdir belgesine, iki takdir belgesi bir imtiyaz belgesine eşitti.

¹³⁹⁵ BOA, *DH.EUM.5.Şb.*, Dosya No: 51, Gömlek No: 18.

¹³⁹⁶ BOA, *MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹³⁹⁷ BOA, *İ.DUİT.*, Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹³⁹⁸ BOA, *ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹³⁹⁹ BOA, *MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

Sınavlarda her dersin birincilerine bir takdir belgesi, ikinci olanlara ise iki taltif belgesi verilmekteydi.¹⁴⁰⁰

Dârümuallimâtta cezalar işlediği suça göre beşe ayrılmaktaydı. Bunlar şu şekilde sıralanmaktaydı:

1. İhtar ve tembih: Müdüre tarafından mürebbîye veya öğretmen vasıtasıyla verilmekteydi. Derslerine çalışmayan ve küçük hatalı davranışlarda bulunanların çarptırıldığı cezadır.

2. Tekdir: Üç defa ihtar ve tembih cezası alanlar okulda gürültü yapanlar, müdüre odasına çağrılarak uyarılmakta idi.

3. Alenen tekdir: İki defa tekdir cezası alanlara ve okulda kavga edip huzuru bozanlara verilen bir cezaydı. Öğrenci dershanede diğer öğrencilerin içerisinde uyarılmaktaydı.

4. İhbar ve şikayet: Alenen tekdir cezası alanların velilerine, hatalı davranışları sürdüğü takdirde okuldan atılacaklarına dair yazılı veya sözlü olarak yapılan uyarıdır.

5. İhraç: Öğrencinin okuldan ilişkisini kesme anlamına gelen bu ceza, önceki cezalara rağmen davranışında düzelme olmayan, hatalarında ısrar, “*İhlal-i edebe cüret*” edenlere verilen cezadır.¹⁴⁰¹

Osmanlı Devleti’nde bütün öğretmen okullarından mezun olduktan sonra mecburi hizmet olduğu gibi Dârümuallimât-ı İbtidâiye için de bu kural geçerli idi. Dârümuallimât-ı İbtidâiye’den diploma alanlar, mezun oldukları tarihten itibaren, sekiz yıl süreyle ilgili okullarda öğretmenlik yapmak zorunda idiler.¹⁴⁰²

Dârümuallimîn-i İbtidâiye’de olduğu gibi Dârümuallimât-ı İbtidâiye öğrencilerinden de okula başlarken bu konuda imzalı ve yazılı bir belge almaktaydılar.¹⁴⁰³

¹⁴⁰⁰ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹⁴⁰¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹⁴⁰² BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁴⁰³ BOA, İ.DUÏT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

2.2. Dârümuallimât-ı Âliye

1914 yılında yayınlanan Dârümuallimât Programı'nın bu kurum için yeni düzenlemeler getirdiğini belirtmiştik. Bu düzenlemeler ile I. Dünya Savaşının başlangıcında Dârümuallimât:

1. Kısm-ı İbtidâi.
2. Darümuallimât-ı İbtidâiye.
3. Ana Muallime Mektebi.
4. Ana Mektebi.

Olarak dört kısma ayrılmaktaydı.¹⁴⁰⁴ Bir yıl sonra okul Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi ile yeniden yapılandırıldı. Bu son değişiklik ile Dârümuallimât-ı Âliye ismini aldı. Son nizamname, ile Dârümuallimât-ı Âliye, İbtidâî, İhzârî (Hazırlık) ve Ali olarak üç kısma ayrılmaktaydı.¹⁴⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde yalnızca İstanbul'da bulunan ve ülke genelinde başka örneği olmayan Dârümuallimât-ı Âliye'nin ihzârî kısmı ve Ana Muallime Mektebi 1919 yılında kapatıldı.¹⁴⁰⁶ Orta öğretime bayan öğretmen yetiştirme görevi İnas Dârülfünûn'a verildi. Ana Muallime Mektebi'nin kapatılma gerekçesi olarak okul öncesi eğitimin geliştirilememesi gösterildi.¹⁴⁰⁷

Dârümuallimât-ı Âliye'nin Ali kısmı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dönemin başlıca gazetelerinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de bu konuda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıca 1933 yılında bir heyet tarafından yayınlanan *İstanbul Kız Muallim Mektebi-Dârümuallimât* isimli eserde bütün diğer kısımlardan, öğretmen ve öğrencilerinden vb. geniş bir şekilde bahsedildiği halde Ali kısmından bahsedilmemiştir. Bütün bunlar bize Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi'nde yer almasına rağmen böyle bir kısmın düşüncede kaldığı ve açılmadığını veya öğrenim hayatının çok kısa sürdüğü kanaatini uyandırıyor. Bununla birlikte düşünülmüş olması ve nizamnamede yer alması bizim çalışmamızda, en azından nizamnamede yer aldığı ölçüde, ele alınmayı hak ediyor.

Dârümuallimât-ı Âliye'nin hazırlık sınıfının öğrenim süresi 2 yıl idi. Buradan mezun olanlar Dârümuallimât-ı İbtidâiye'de öğretmen olabilme hakkına sahiptiler.

¹⁴⁰⁴ *Dârümuallimât Programı*, s. 1.

¹⁴⁰⁵ *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Madde: 1.

¹⁴⁰⁶ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 67; Unat, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁴⁰⁷ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 19.

Ayrıca arzu ettikleri takdirde İlköğretim müfettişi olabilmekte idiler.¹⁴⁰⁸ Dârümuallimât-ı Âliye'nin eğitim-öğretim süresi hazırlıktan sonra üç yıl olarak düşünülmüştü. Dârümuallimât-ı Âliye, Dârümuallimîn-i Âliye örneğinde olduğu gibi, Edebiyat, Tabiat ve Riyaziyat olmak üzere üç şubeye ayrılacaktı. Dârümuallimât-ı Âliye'den mezun olanlar orta öğretim (Mekatib-i Taliye) ve yüksek öğretimde (mekatib-i aliye) öğretmen olmaya hak kazanmakta idiler.¹⁴⁰⁹

Dârümuallimât-ı Âliye yatılı leylî ve meccani (parasız) idi. Yatılı öğrencilerin elbiseleri, eğitim araç ve gereçleri devletçe karşılanmaktaydı. Bu okul aynı zamanda gündüzlü öğrenci de kabul etmekteydi.¹⁴¹⁰

Dârümuallimât-ı Âliye'in ihzarî kısmına kabul edilecek öğrencilerin yaşları 23 ten fazla olmaması,¹⁴¹¹ Ali kısmına kabul olunacak öğrencilerin yaşları ise 25' ten fazla olmaması gerektiği düşünülmüştü.¹⁴¹² Dört yıllık Dârümuallimât-ı İbtidâiye'den mezun olup iki sene eğitim hizmetinde bulunanlar sınava tabi tutulmadan Dârümuallimât-ı Âliye'in ihzarî kısmına kayıt olabilmekteydiler. Söz konusu okuldan mezun olmayan öğretmenler Dârümuallimât-ı Âliye'nin hazırlık kısmına imtihanla alınmaktaydılar.¹⁴¹³ Dârümuallimât-ı Âliye'ye ise aynı okulun hazırlık mezunları veya Mekatib-i Sultaniye'yi bitirenler sınavsız olarak kayıt yaptırabilmekte idiler. Adı geçen okullardan mezun olmayanlar aynı derecede bilgi sahibi olduklarını yapılan sınavlarda ispat ettikleri takdirde onlarda Dârümuallimât-ı Âliye'ye devam etme hakkına sahip olmakta idiler.¹⁴¹⁴

Dârümuallimât-ı Âliye'nin eğitim ve öğretim kadrosu II. Meşrutiyet Devri'nde incelenen diğer öğretmen kadrolarından farklı değildi. Bu konuda zikir edilmesi gereken II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi, bu dönemde de kız okullarında uygulanan erkek öğretmen meselesindeki sıkıntının Dârümuallimât-ı

---

¹⁴⁰⁸ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, s. 78.

¹⁴⁰⁹ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.; Dârümuallimât-ı Aliye'nin hazırlık kısmını bitirenlerin Dârümuallimât-ı İbtidâiye'de öğretmen olmaya hak kazanmaları, Dârümuallimât-ı Aliye'yi bitirenlerin ise orta ve yüksek öğretimde öğretmenlik yapmaları ilginçtir. Bu öğretmen okullarının bazı orta öğretim kurumlarından daha az öneme sahip olduğu anlamına gelmekteydi. Ayrıca Mekatib-i Sultani ve İdadi öğretmenlerine Dârümuallimîn-dekilere oranla çok daha fazla maaş verilmekteydi. Bkz: *Yeni Fikir*, S. 17, Teşrin-i Sani 1329, s. 552.

¹⁴¹⁰ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹⁴¹¹ DDN, Madde: 11.

¹⁴¹² BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹⁴¹³ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

¹⁴¹⁴ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

Âliye’yi de ilgilendirdiği hadisesidir. Yani eğitim-öğretim kadrosuna alınacak erkek öğretmenlerin 40 yaşının üstünde ve çirkin olması gerekmektedir.¹⁴¹⁵

1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi’ne göre Dârümuallimât-ı Âliye’nin yüksek kısmı İnas Dârülfünûn’u ile aynı programı paylaşacaktı.¹⁴¹⁶

Dârümuallimât-ı Âliye’nin İhzarî kısmında sınavlar, Dârümuallimât-ı İbtidâiye’de olduğu gibi, biri “*Tahriri*” diğeri “*Şifahi*” olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Yazılı sınav Kanun-ı Sani’nin başlangıcında, sözlü sınav ise eğitim-öğretim yılının sonunda yapılmaktaydı. Bir üst sınıfa geçebilmek için şifahi sınavlardan beş numara almak lazımdı.

Ali kısmının sınavlar vb. eğitim-öğretim işlerinin Dârülfünûn’un ilgili nizamnamesine göre gerçekleşmesi düşünülmüştü.¹⁴¹⁷

Dârümuallimât-ı Âliye’nin İhzarî kısmının programında şu dersler yer almaktaydı:¹⁴¹⁸

<u>Dersin Adı</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Kur’ân-ı Kerîm	1	-
Mâlumât-ı Diniye	2	1
Kıraat (İnşat ve Ezber)	1	1
Kavâid	2	1
Edebiyat	-	2
Kitabet	1	1
İmlâ	1	-
Coğrafya	2	2
Kozmoğrafya	-	2
Tarih	2	2
Elsine-i Ecnebiye	2	2
Hesap	2	2
Hendese	2	2
Cebir	-	2

¹⁴¹⁵ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, s. 662.

¹⁴¹⁶ DDN, Madde: 30.

¹⁴¹⁷ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁴¹⁸ BOA, İDUİT., Dosya No: 96, Gömlek No: 43; Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s. 18; *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 63.

Tarih-i Tabîî	2	3
Hikmet	2	2
Kimya	1	2
Resim	1	1
Musikî	1	1
Gına	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1
Dikiş ve Tamir	3	3
Tabahat	2	2
Çamaşır Yıkama ve Ütü	1	1
İdare-i Beytiye	2	2
Tatbikat ve Tecrübe	7	7

3. TAŞRADAKİ DÂRÜLMUALLİMİNLER

1328 tarihli bir Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti yayınına göre II. Meşrutiyet Devri'inin başlarında taşrada bulunan Dârülmualimînler şunlardı:

1. Adana Dârülmualimîni
2. Ankara Dârülmualimîni
3. Ayıntab Dârülmualimîni
4. Bağdat Dârülmualimîni
5. Balıkesir Dârülmualimîni
6. Basra Dârülmualimîni
7. Beyrut Dârülmualimîni
8. Bingazi Dârülmualimîni,
9. Bitlis Dârülmualimîni
10. Debre Dârülmualimîni.
11. Diyarbakır Dârülmualimîni
12. Edirne Dârülmualimîni
13. Erzurum Dârülmualimîni.
14. Halep Dârülmualimîni
15. Hüdevendigâr (Bursa) Dârülmualimîni

16. İşkodra Dârümuallimîni.
17. İzmir Dârümuallimîni
18. Kastamonu Dârümuallimîni
19. Konya Dârümuallimîni
20. Mamuratülaziz Dârümuallimîni
21. Manastır Dârümuallimîni.
22. Medine-i Münevvre Dârümuallimîni
23. Musul Dârümuallimîni
24. San'a Dârümuallimîni
25. Selanik Dârümuallimîni.
26. Sivas Dârümuallimîni
27. Şam Dârümuallimîni
28. Trablulusgarp Dârümuallimîni.
29. Trabzon Dârümuallimîni
30. Üsküp Dârümuallimîni.
31. Van Dârümuallimîni
32. Yanya Dârümuallimîni.

Bu Dârümuallimînlerden Üsküp, Konya, Ankara ve Diyarbakır Dârümuallimînlerinde ibtidâi ve rüşdî Şubeleri bir arada idi.¹⁴¹⁹ Rüşdiye okulları kapatıldığında rüşdî Şubeleri lağv edildi.

1912-1913 eğitim-öğretim yılına ait Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî verilerine göre ÷lke genelinde Edirne, İzmir, Adana, Ankara, Bitlis, Bađdad, Beyrut, Halep, Hüdevendigâr, Diyarbakır, Şam, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Musul, Erzurum, Van, Yemen ve Basra'da birer Dârümuallimîn bulunmaktaydı. Bu Dârümuallimînlerden Halep, Trabzon, Mamuratülaziz ve Musul Dârümuallimînleri gündüzlüydü.¹⁴²⁰

1913-1914 eğitim-öğretim yılına ait bir istatistikte¹⁴²¹ Osmanlı Devleti'nde taşrada bulunan Dârümuallimînler Şunlardı:

1. Edirne Dârümuallimîni.
2. İzmir Dârümuallimîni.

¹⁴¹⁹ *Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti*, İstanbul, 1328, s. 17.

¹⁴²⁰ *Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî*, İstanbul, 1334, s. 12.

¹⁴²¹ *1329-1330 İhsaiyat Mecmuası*, İstanbul, 1332, s. 34.

3. Adana Dârümuallimîni.
4. Ankara Dârümuallimîni.
5. Bağdat Dârümuallimîni.
6. Beyrut Dârümuallimîni.
7. Halep Dârümuallimîni.
8. Hüdevendigâr Dârümuallimîni.
9. Diyarbakır Dârümuallimîni.
10. Sivas Dârümuallimîni.
11. Şam Dârümuallimîni.
12. Trabzon Dârümuallimîni.
13. Kastamonu Dârümuallimîni.
14. Konya Dârümuallimîni.
15. Mamuratülaziz Dârümuallimîni.
16. Musul Dârümuallimîni.

a. Adana Dârümuallimîni

Adana Dârümuallimîni II. Abdülhamid devrinde öğrenimini sürdürmekteydi. Ancak bir belgede açılış tarihi olarak 1909 tarihi zikredilmektedir.¹⁴²² Bunun nedeni kapanıp tekrar açılması veya bina değişikliğinden kaynaklanabilir.

1911-1912 ders yılında okulun birinci sınıfında 24, ikinci sınıfında 38, üçüncü sınıfında 29 öğrenci vardı. Bu dönemde okulda şu dersler yer almaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Fenn-i Terbiye ve Tedris, 5. Türkçe ve Edebiyat, 6. Farisî, 7. Ulûm-ı Tabiiye ve Ziraiye, 8. Hıfzısıhha, 9. Hesap ve Usûl-i Defterî, 10. Hendese ve Mesaha, 11. Tarih, 12. Coğrafya, 13. Malumât-ı Medeniye ve Kanuniye, 14. Resim, 15. Hat, 16. El İşleri, 17. Musikî, 18. İdman, 19. Hüsn-i Takrir, 20. Kavâid-i Osmaniye, 21. Kıraat ve İnşad, 22. İmla, 23. Hüsn-i Hal ve Hareket.¹⁴²³

1912-1913,¹⁴²⁴ 1913-1914¹⁴²⁵ ve 1914-1915 eğitim-öğretim yılında¹⁴²⁶ varlığını sürdüren Adana Dârümuallimîn'de, 1915-1916 eğitim-öğretim yılında 2'si

¹⁴²² BOA, MF.İST., Dosya No: 33, Gömlek No: 76.

¹⁴²³ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 1.

¹⁴²⁴ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 84, Gömlek No: 25.

¹⁴²⁵ Şehbal, S. 96, Mayıs 1330, s. 470-471.

¹⁴²⁶ BOA, DH.İD., Dosya No: 195, Gömlek No: 50.

Ermeni olmak üzere 127 öğrenci öğrenim görmekteydi. Öğrencilerden 5'i çeşitli nedenlerle okulu terk etti. Öğrenci velilerinin meslek sıralamasında çiftçilik birinci sıradaydı.¹⁴²⁷

Adana Dârümuallimîn'i 1916-1917 eğitim-öğretim yılında hizmet vermeye devam etmekteydi.¹⁴²⁸

b. Ankara Dârümuallimîni

Ankara Dârümuallimîn'de ibtidâî şubesinin yanında rüşdiye şubesi de bulunmaktaydı. Ancak rüşdiyelerin ortadan kalkmasından sonra bu şube lağvedildi.¹⁴²⁹

1911-1912 eğitim-öğretim yılında açık olan¹⁴³⁰ ancak Tarih, Coğrafya gibi derslerin öğretmenlerinin olmadığı anlaşılan¹⁴³¹ Ankara Dârümuallimîn-i İbtidâî birinci sınıfta 40, ikinci sınıfta 39, üçüncü sınıfta 33 kişi olmak üzere toplam 112 öğrenci vardı.¹⁴³² Son sınıftaki öğrencilerin 2'si hariç diğerleri mezun oldu. 36, 46 ve 9 numaralı öğrenciler ilk üçe girmeye hak kazanarak diploma aldılar.¹⁴³³

Bahsedilen ders yılında okulun ders programında da şu dersler yer almaktaydı:

1. Ulûm-ı Diniye, 2. Kur'ân-ı Kerîm, 3. Lisan-ı Osmanî, 4. Fransızca, 5. Tarih, 6. Coğrafya, 7. Malumât-ı Fenniye, 8. Fenn-i Terbiye, 9. Hesap, 10. Hendese, 11. Malumât-ı İktisadiye, 12. Hesap, 13. Usûl-i Defteri, 14. Resim, 15. Hüsn-i Hat, 16. İdman, 17. Musiki, 18. El İşleri.¹⁴³⁴

1913 yılında bazı mecmualarda¹⁴³⁵ adı geçen Ankara Dârümuallimîn'i 1916-1917¹⁴³⁶ ve 1917-1918 eğitim-öğretim yılında da varlığını sürdürmekteydi.¹⁴³⁷

¹⁴²⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 33, Gömlek No: 76.

¹⁴²⁸ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 16, Gömlek No: 27.

¹⁴²⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 40, Gömlek No: 88.

¹⁴³⁰ Takvim-i Vekâyi, No: 1196, 23 Temmuz 1328, s. 4.

¹⁴³¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 23, Gömlek No: 82.

¹⁴³² BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 89.

¹⁴³³ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 79.

¹⁴³⁴ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 13.

¹⁴³⁵ Şehbal, S. 90, Şubat 1329, s. 354.

¹⁴³⁶ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 147, Gömlek No: 53.

¹⁴³⁷ BOA, DH.EUM.4Şb., Dosya No: 20, Gömlek No: 48; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 28, Gömlek No: 18; BOA, İ.DUİT., Dosya No: 126, Gömlek No: 5.

c. Ayıntab Dârümuallimîni

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Osmanlı Devleti'nde mevcut öğretmen okullarından biri de Antep'te bulunmaktaydı. Bu ders yılında okulda toplam öğrenci sayısı 43 idi.

Okul ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Lisan-ı Osmanî, 4. Farisî, 5. Tarih, 6. Coğrafya, 7. Hesap, 8. Ulûm-ı Tabiiye, 9. Hendese-i Resim, 10. Malumât-ı Medeniye ve İktisadiye, 11. Usûl-i Talim ve Terbiye, 12. İdman-ı Beden, 13. El İşleri, 14. Musiki, 15. Hüsni Hat.¹⁴³⁸

ç. Bağdat Dârümuallimîni

II. Abdülhamid devrinde taşradaki önemli öğretmen okullarından olan Bağdat Dârümuallimîn-i İbtidâî 1911-1912,¹⁴³⁹ 1913-1914,¹⁴⁴⁰ 1914-1915¹⁴⁴¹ ve 1916-1917 ders dönemlerinde eğitim öğretimini sürdürmekteydi.¹⁴⁴²

d. Balıkesir Dârümuallimîni

1911-1912 ders yılına ait Maarif Nezaretine gönderilen evrakta yalnız birinci ve ikinci sınıfa ait bilgiler mevcuttur. Okulun 3 senelik olduğu düşünüldüğünde okul geçmişinin yeni olabileceği akla gelmektedir. Bu dönemde okulda birinci sınıfta 20, ikinci sınıfta 27 öğrenci vardı.

Okulun ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Lisan-ı Osmanî, 6. Tatbikat-ı Ziraiye, 7. Hesap, 8. Coğrafya, 9. Tarih, 10. Hendese, 11. Fenn-i Terbiye, 12. Malumât-ı Medeniye, 13. Hüsni Hat 14. El İşleri, 15. İdman, 16. Musiki.¹⁴⁴³

Balıkesir Dârümuallimîn'i 1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁸ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 2.

¹⁴³⁹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 22, Gömlek No: 11; BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 87.

¹⁴⁴⁰ Şehbal, S. 98, 1 Haziran 1330, s. 36-37.

¹⁴⁴¹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 69, Gömlek No: 3.

¹⁴⁴² BOA, DH.UMVM., Dosya No: 19, Gömlek No: 19.

¹⁴⁴³ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 70.

¹⁴⁴⁴ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 66, Gömlek No: 51.

e. Basra Dârümuallimîni

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Basra Dârümuallimînde birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta 16, üçüncü sınıfta ise sadece 4 öğrenci vardı. Öğrencilerinin yaşları 18 ve 27 arasında değişmekteydi.¹⁴⁴⁵

Bu dönemde okul ders programında şu dersler yer almaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Türkçe ve Farisî, 5. Coğrafya, 6. Tarih, 7. Ulûm-ı Tabiiye, 8. Hesap, 9. Hendese ve Resim, 10. Malumât-ı Medeniye, 11. Fenn-i Terbiye, 12. El İşleri, 13. İdman, 14. Musiki, 15. Hüsn-i Hat.¹⁴⁴⁶

f. Beyrut Dârümuallimîni

1912-1913 eğitim-öğretiminde açık olduğu ve öğretmen adayları arasında Ermeni öğrencilerin de bulunduğunu Maarif Nezareti istatistik dairesine gönderilen bir belgeden¹⁴⁴⁷ ve okulun programıyla ilgili bir yazışmadan anlıyoruz.¹⁴⁴⁸

Beyrut Dârümuallimîni 1913-1914,¹⁴⁴⁹ ve 1916-1917 eğitim-öğretim yıllarında eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmekteydi.¹⁴⁵⁰

g. Bitlis Dârümuallimîni

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Bitlis öğretmen okulunda birinci sınıfta 14,¹⁴⁵¹ ikinci sınıfta 18,¹⁴⁵² üçüncü sınıfta ise yine 18 öğrenci vardı.¹⁴⁵³

Söz konusu eğitim-öğretim yılında okulun birinci sınıfında şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Tarih, 4. Coğrafya, 5. Hendese, 6. Sarf-ı Osmanî, 7. Malumât-ı Medeniye, 8. Fransızca, 9. Hesap, 10.

¹⁴⁴⁵ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 82.

¹⁴⁴⁶ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 82.

¹⁴⁴⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 17, Gömlek No: 31.

¹⁴⁴⁸ BOA, DH.İD., Dosya No: 139, Gömlek No: 16.

¹⁴⁴⁹ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 85, Gömlek No: 17; Şehbal, S. 92, 1 Mart 1330, s. 387.

¹⁴⁵⁰ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 145, Gömlek No: 64; BOA, İ.DUİT., Dosya No: 129, Gömlek No: 7.

¹⁴⁵¹ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 9.

¹⁴⁵² BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 10.

¹⁴⁵³ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 8.

Kıraat, 11. Fenn-i Terbiye, 12. Kitabet, 13. Ahlak, 14. Ulûm-ı Tabiiye, 15. İmla, 16. El İşleri, 17. Hüsn-i Hat, 18. Hüsn-i Hal ve Hareket.¹⁴⁵⁴

İkinci sınıf programında ise şu dersler vardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Dürr-i Yektâ 3. Arabî, 4. Ulûm-ı Tabiiye, 5. Coğrafya, 6. El İşleri, 7. Tarih-i İslâm, 8. Hüsn-i Hat, 9. Hendese, 10. Resim, 11. Musiki, 12. Malumât-ı Medeniye, 13. İdman, 14. Fenn-i Terbiye, 15. Lisan-ı Osmanî, 16. Hesap, 17. Hüsn-i Hal ve Hareket.¹⁴⁵⁵

Üçüncü sınıfta, ikinci sınıftaki derslerin aynısı okutulmaktaydı. Sadece Tarih-i İslâm dersi yerine Tarih-i Osmanî vardı.¹⁴⁵⁶

1912-1913 ders yılında Bitlis Dârümuallimîn'i eğitim öğretimini sürdürmekteydi.¹⁴⁵⁷

ğ. Diyarbakır Dârümuallimîni

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başında Diyarbakır Dârümuallimîn'inde toplam 11 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların okul numarası ve isimleri şöyleydi:

17-Yusuf, 25-Faik, 21-Faik, 22-Hasan, 23-Abdullahim, 10-Rıfat, 1-Salih, 16-Timur, 26-Hüsnü, 14-Mehmed Nuri, 24-Osman.¹⁴⁵⁸

1913-1914 ders yılında ise okulda toplam 23 öğrenci vardı. Bunların 11'i ikinci sınıf, 12'si ise üçüncü sınıf öğrencisi idi. Birinci sınıf için “*Birinci sene henüz teşekkül etmemiş olduğu için talebe kabul edilmemiştir*” notu düşülmüştü.¹⁴⁵⁹

Diyarbakır Dârümuallimîn'i 1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁴⁶⁰

h. Edirne Dârümuallimîni

1911-1912 eğitim-öğretim yılında, Edirne öğretmen okulunda, toplam 40 öğrenci mevcuttu. Bu dönemde okulun ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm , 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Fenn-i Terbiye, 4. Tarih, 5. Edebiyat, 6. Hendese, 7. Arabî, 8. Farisî, 9. Hüsn-i Hat, 10. Ulûm-ı Tabiiye, 11.

¹⁴⁵⁴ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 9.

¹⁴⁵⁵ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 10.

¹⁴⁵⁶ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 8.

¹⁴⁵⁷ BOA, DH.İD., Dosya No: 139, Gömlek No: 16.

¹⁴⁵⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 15, Gömlek No: 92.

¹⁴⁵⁹ BOA, MF.İST., Dosya No: 15, Gömlek No: 10.

¹⁴⁶⁰ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 68, Gömlek No: 48.

Malumât-ı Medeniye, 12. İdman, 13. Coğrafya, 14. Musiki, 15. El İşleri, 16. Hesap, 17. Fransızca.¹⁴⁶¹

1. Halep Dârümuallimîni

II. Abdülhamid devrinde Halep'te öğretmen okulu istikrarlı bir şekilde varlığını sürdüremedi. Halep Dârümuallimîn-i İbtidâî II. Meşrutiyet Devri'nin başında yeniden açıldı. Okul geceliydi.¹⁴⁶²

1911-1912 eğitim-öğretim yılında okulda birinci sınıfta 37, ikinci sınıfta 38, üçüncü sınıfta 36 öğrenci olmak üzere toplam 111 öğrenci mevcuttu. Söz konusu tarihte okulda okutulan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Lisanî Osmanî, 5. Malumât-ı Medeniye ve Ahlak, 6. Tarih, 7. Coğrafya, 8. Hesap, 9. Hendese ve Resim Tatbiki, 10. Fenn-i Terbiye, 11. Ulûm-ı Tabiiye, 12. . Hüsn-i Hat, 13. Terbiye-i Bedeniye, 14. El İşleri, 15. Musiki.¹⁴⁶³

1913-1914 eğitim-öğretim yılı sonunda okulda 6'sı ermeni olmak üzere toplam 88 öğrenci bulunmaktaydı. Yıl sonunda bu öğrencilerin ikisi hariç, diğerleri bir üst sınıfa geçti. Söz konusu eğitim-öğretim yılında okulda dördüncü sınıf açıldığı için mezun veremedi.

Halep Dârümuallimîn-i İbtidâî'de 9 öğretmen, 2 idareci, 10 hademe, 1 ambar memuru, 1 katip ve 1 doktor olmak üzere toplam 24 personel bulunmaktaydı.¹⁴⁶⁴

1914-1915,¹⁴⁶⁵ 1915-1916¹⁴⁶⁶ ve 1916-1917¹⁴⁶⁷ ders yılında açık olan, Halep Dârümuallimîn-i İbtidâî, bir sonraki eğitim-öğretim yılında da eğitim hayatını sürdürmekteydi.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶¹ BOA, MF.İST., Dosya No: 15, Gömlek No: 58.

¹⁴⁶² BOA, MF.İST., Dosya No: 17, Gömlek No: 8.

¹⁴⁶³ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 88.

¹⁴⁶⁴ BOA, MF.İST., Dosya No: 17, Gömlek No: 8.

¹⁴⁶⁵ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 70, Gömlek No: 34.

¹⁴⁶⁶ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 66, Gömlek No: 64; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 133, Gömlek No: 30.

¹⁴⁶⁷ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 127, Gömlek No: 106; BOA, İ.DUİT., Dosya No: 66, Gömlek No: 64.

¹⁴⁶⁸ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 67, Gömlek No: 40; BOA, İ.DUİT., Dosya No: 127, Gömlek No: 106.

i. Hüdevendigâr (Bursa) Dârümuallimînî

Bursa'da 1913-1914 ders yılında açık olan¹⁴⁶⁹ Bursa Dârümuallimîn'de dönem başında 117'si geceli, 34'ü gündüzlü olmak üzere toplam 151 öğrenci vardı. Öğrenciler içerisinde gayr-ı müslim yoktu. Dönem sonunda gündüzlü öğrencilerden 22'si, yatılıdan ise 6'sı okulu terk etti.¹⁴⁷⁰

İdareci, öğretmen, hizmetli ve diğer memurlarla birlikte okulda 30 kişi görevliydi. Bunların 12'si öğretmendi. Öğretmenlerin biri yüksek okuldan, ikisi Dârümuallimîn-i Âliye'den, beşi Dârümuallimîn-i İbtidâî'den, ikisi orta öğretimden, geriye kalanlar ise çeşitli okullardan mezundu.¹⁴⁷¹

1915-1916,¹⁴⁷² 1916-1917¹⁴⁷³ ve 1917-1918 eğitim-öğretim yıllarında Bursa Dârümuallimîn'i hizmet vermeye devam etmekteydi.¹⁴⁷⁴

j. Isparta Dârümuallimînî

1911-1912 ders yılında eğitim-öğretime açık olan Isparta Dârümuallimîn'i 1913-1914 eğitim-öğretim yılına ait istatistikte yer almamaktadır. Söz konusu istatistik için Bağdat, Musul gibi başkente daha uzak olan yerlerden bile doküman gönderildiğine göre ilgili tarihte kapalı olduğu düşünülebilir.

1911-1912 eğitim-öğretim yılında okulun birinci sınıfında 33, ikinci sınıfında 42 öğrencisi vardı. İkinci sınıfta okuyan Ahmed Şükrü, Hasan Hüseyin, Süleyman ve Reşat Efendiler sınıfta kaldılar.

Isparta Dârümuallimîn'i ders programında var olan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Türkçe, 4. Arabî, 5. Farisî, 6. Hesap, 7. Tarih, 8. Coğrafya, 9. Fenn-i Terbiye ve Tedris, 10. Malumât-ı Medeniye ve Ahlak, 11. Ulûm-ı Tabiiye, 12. Hendese 13. Resim, 14. Hat, 15. İdman, 16. Musiki.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁶⁹ Şehbal, S. 95, 15 Nisan 1330, s. 446-447.

¹⁴⁷⁰ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 24.

¹⁴⁷¹ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 24.

¹⁴⁷² BOA, DH.UMVM., Dosya No: 68, Gömlek No: 52.

¹⁴⁷³ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 126, Gömlek No: 79.

¹⁴⁷⁴ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 150, Gömlek No: 44; BOA, İ.DUİT., Dosya No: 126, Gömlek No: 89.

¹⁴⁷⁵ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 5.

k. Karahisar-ı Sahip Dârümuallimîni

1911-1912 yılında Karahisar'da birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 11, üçüncü sınıfta ise 14 öğrenci bulunmaktaydı. Üçüncü sınıf öğrencilerinin 3'ü hariç diğerleri mezun oldu.¹⁴⁷⁶

Aynı dönemde okulun ders programında yer alan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Lisan-ı Osmanî ve Farisî, 4. Arabî, 5. Fenn-i Talim ve Terbiye, 6. Maluat-ı Medeniye ve Ahlak, 7. Ulûm-ı Tabiiye, 8. Hesap ve Usûl-i Defter, 9. Hendese ve Resim, 10. Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî, 11. Tarih-i Umumî ve Osmanî, 12. Hüsn-i Hat, 13. El İşleri, 14. Musiki, 15. İdman-ı Beden.¹⁴⁷⁷

1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekte olan¹⁴⁷⁸ Karahisar-ı Sahip Dârümuallimîn'i I. Dünya Savaşı sonunda da varlığını sürdürmekteydi.¹⁴⁷⁹

l. Kastamonu Dârümuallimîni

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Kastamonu Dârümuallimîn-i İbtidâî'de birinci sınıfta 35, ikinci sınıfta 39, üçüncü sınıfta 35 olmak üzere toplam 109 öğrenci vardı. Bu eğitim-öğretim yılında son sınıfta olup diploma alanlar arasında en başarılı öğrenci toplam 168 puanla Osman Efendi, ikinci sırada 159 puanla Hasan Efendi idi. İkinci sınıfta ders yılı sonunda 169 puanla Mehmed Efendi en başarılı öğrenciydi.¹⁴⁸⁰

1912-1913 eğitim-öğretim yılında Kastamonu Dârümuallimîni eğitim-öğretimini sürdürmekteydi.¹⁴⁸¹ Yeni öğretmen tayinlerinin olduğu¹⁴⁸² bu ders yılında, okulda 86, 1913-1914 yılında 72, 1914-1915 yılında 135, 1915-1916 yılında 50, 1916-1917 yılında 55, 1917-1918 yılında ise 44 öğrenci vardı.¹⁴⁸³

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Kastamonu Öğretmen Okulunda bütün sınıflarda aynı dersler okutulmaktaydı. Ders sayısı yediydi. Bu dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Tarih, 6. Coğrafya, 7. Hesap, 8. Hendese, 9. Türkçe, 10. Fenn-i Terbiye, 11. Ulûm-ı Tabiiye

¹⁴⁷⁶ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 86.

¹⁴⁷⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 86.

¹⁴⁷⁸ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 140, Gömlek No: 77.

¹⁴⁷⁹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 33, Gömlek No: 16; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 33, Gömlek No: 10.

¹⁴⁸⁰ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 91.

¹⁴⁸¹ BOA, DH-İD., Dosya No: 139, Gömlek No: 16.

¹⁴⁸² BOA, MF.ALY., Dosya No: 50, Gömlek No: 63.

¹⁴⁸³ İbrahim Arslanoğlu, *Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)*, s. 35.

ve Ziraiye, 12. Malumât-ı Medeniye ve Ahlakiye, 13. Musiki, 14. El İşler, 15. İdman, 16. Hat, 17. Resim.

Kastamonu Dârümuallimîn-i İbtidâî, 1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁴⁸⁴

m. Konya Dârümuallimîni

Konya Dârümuallimîni Türkiye'nin en köklü öğretmen okullarındandı. 1910 yılında açık olan okul¹⁴⁸⁵ sonraki yıllarda da öğrenimine devam etmekteydi. Konya Dârümuallimîni 1916-1917 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁴⁸⁶

n. Mamuratülaziz Dârümuallimîni

Elazığ'da bulunan Dârümuallimîn, ülke genelinde gündüzlü olan az sayıdaki öğretmen okulundan biriydi. 1911-1912 ders yılında Mamuratülaziz Dârümuallimîn-i İbtidâî'de birinci sınıfta 43, ikinci sınıfta 31 ve üçüncü sınıfta ise 30 öğrenci vardı.¹⁴⁸⁷

Bu dönemde okulun ders programında birinci sınıfta:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, Arabî, 4. Farisî, 5. Coğrafya, 6. Tarih, 7. Terbiye, 8. İdman, 9. Musiki 10. El İşleri, 11. Hesap, 12. Hendese, 13. Resim, 14. Durus-ı Eşya 15. Hıfzısıhha 16. Ahlak, 17. Kavâid, İmla, Kıraat.

İkinci sınıfta:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Coğrafya, 6. Tarih, 7. Terbiye, 8. İdman, 9. Musiki 10. El İşleri, 11. Hesap ve Cebir, 12. Hendese, 13. Resim, 14. Ulûm-ı Tabiiye, 15. Ziraat, 16. Malumât-ı Medeniye, 17. Nahiv, 18. Hüsn-i Hat, 19. Kitabet.

Üçüncü sınıfta:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Coğrafya, 6. Tarih, 7. Fenn-i Terbiye ve Talim, 8. Usûl-i Defteri, 9. Hendese ve Resim, 10. Ulûm-ı Tabiiye, 11. Malumât-ı kanuniye, 12. Lisan-ı Türkî, 13. İdman, 14. Musiki 15. El

¹⁴⁸⁴ BOA, DH.EUM.SSM., Dosya No: 3, Gömlek No: 27.

¹⁴⁸⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 102.

¹⁴⁸⁶ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 145, Gömlek No: 62; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 24, Gömlek No: 10.

¹⁴⁸⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 17.

İşleri, 16. Hüsn-i Hat, 17. Malumât-ı İktisadiye, 18. Tatbikat-ı Tedrisiye dersleri okutulmaktaydı.¹⁴⁸⁸

1913-1914 eğitim-öğretim yılında okulda sene başında toplam 126 öğrenci vardı. Yıl sonunda bu rakam 4 öğrencinin “*Esbab-ı sâireden*” okulu terk etmelerinden dolayı 122’ye düştü. Musevi ve Rum öğrencinin bulunmadığı okulda, 2 Ermeni öğrenci öğrenim görmekteydi. 2 idarecinin bulunduğu okulda 14 öğretmen vazife yapmaktaydı. Okulun hizmetinden sorumlu 4 hademe vardı. Genç bir öğretmen kadrosu olan okulda 30 yaşının altında 10 öğretmen vardı.¹⁴⁸⁹ Okulun öğretmen sayısı bakımından bir çok taşra öğretmen okulundan daha şanslı olduğu anlaşılıyor.

Mamuratülaziz Dârümuallimîn’i I. Dünya Savaş’ının sonuna kadar varlığını devam ettirdi.¹⁴⁹⁰

o. Medine Dârümuallimîni

Medine’deki öğretmen okulu II. Meşrutiyet Dönemi’nin başında 1909 yılında eğitim-öğretime başladı.¹⁴⁹¹ 1910 yılında eğitim-öğretimini sürdüren¹⁴⁹² Medine Dârümuallimîn-i İbtidâî’de 1911-1912 ders yılında birinci sınıfta 7,¹⁴⁹³ ikinci sınıfta 12 öğrenci vardı.¹⁴⁹⁴ Aynı eğitim yılında taşradaki diğer öğretmen okullarında istatistik için merkeze gönderilen bilgiler içerisinde okulda okutulan dersler yer alırken Medine’den gönderilen bilgilerde buna yer verilmemiştir. Ancak benzer derslerin olduğu tahmin edilebilir. Aslında merkeze uzak olan yerlerin bazılarında Maarif Nezaretinin istatistik ile ilgili birimine sağlıklı bilgi gönderilememekteydi. Medine için de böyle bir durum söz konusuydu. Zira 1913-1914 yıllarına ait İhsâyât Mecmuasında da Medine ile ilgili bilgi yoktur.¹⁴⁹⁵ Oysa söz konusu tarihte okul açık olmalıdır.

ö. Musul Dârümuallimîni

¹⁴⁸⁸ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 17.

¹⁴⁸⁹ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 60.

¹⁴⁹⁰ BOA, DH.EUM.4.Şb., Dosya No: 22, Gömlek No: 34.

¹⁴⁹¹ Fethi Tevetoğlu, “Hicaz’da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler”, *Türk Kültürü*, (Eylül 1986), S. 281, s. 543-546.

¹⁴⁹² BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 42.

¹⁴⁹³ BOA, MF.ALY., Dosya No: 34, Gömlek No: 76.

¹⁴⁹⁴ BOA, MF.ALY., Dosya No: 23, Gömlek No: 38.

¹⁴⁹⁵ 1329-1330 İhsâyât Mecmuası, İstanbul, 1332, s. 34.

II. Meşrutiyetin başından itibaren var olan bir eğitim kurumu idi. 1909-1910,¹⁴⁹⁶ 1910-1911, 1911-1912,¹⁴⁹⁷ 1912-1913¹⁴⁹⁸ ve 1913-1914 eğitim-öğretim yılında da okul mezun vermeye devam etti.¹⁴⁹⁹

1911-1912 ders yılında Musul Dârümuallimîn'de birinci sınıfta 45, ikinci sınıfta 34, üçüncü sınıfta ise 25 öğrenci öğrenim görmekteydi.¹⁵⁰⁰

Okul ders programında şu dersler vardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Lisanî Osmanî, 6. Hesap, 7. Hendese, 8. Ulûm-ı Tabiiye, 9. Coğrafya, 10. Tarih, 11. Malumât-ı Medeniye, 12. Fenn-i Talim ve Terbiye, 13. Hüsn-i Hat, 14. Musiki, 15. İdman, 16. El işleri.¹⁵⁰¹

1913-1914 eğitim-öğretim yılı başında okulda toplam 91 öğrenci vardı. Öğrencilerin hepsi gündüzlü idi. Velilerin meslek grupları içerisinde en fazla memur olduğu okulda gayr-ı müslim öğrenci yoktu. Yıl sonuna kadar 30 öğrenci okulu terk etti. Bunlardan 13 öğrenci uzaklaştırıldı, diğerleri ise çeşitli nedenlerle okulu bıraktı.

Bu dönemde okulda yaşları 20 ile 65 arasında değişen 10 öğretmen görevliydi.¹⁵⁰²

Musul Dârümuallimîni 1914-1915,¹⁵⁰³ 1915-1916,¹⁵⁰⁴ ve 1916-1917 eğitim-öğretim yıllarında varlığını sürdürmekteydi.¹⁵⁰⁵

p. San'a Dârümuallimîni

II. Meşrutiyet Devri'nde taşrada bulunan öğretmen okullarından biri de San'a'da bulunan leyfî Dârümuallimîn-i İbtidâî idi. Dârümuallimîn-i İbtidâî 1910-1911 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi. Okulda başarılı bir öğretmen olan ve üçüncü dereceden Maarif Nişanı ile taltif edilen Mehmed Zaid görev

¹⁴⁹⁶ BOA, MF.ALY., Dosya No: 20, Gömlek No: 82.

¹⁴⁹⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 87.

¹⁴⁹⁸ BOA, DH.EUM.MH., Dosya No: 67, Gömlek No: 23.

¹⁴⁹⁹ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 87.

¹⁵⁰⁰ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 87.

¹⁵⁰¹ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 87.

¹⁵⁰² BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 29.

¹⁵⁰³ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 132, Gömlek No:53; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 9, Gömlek No: 16.

¹⁵⁰⁴ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 133, Gömlek No: 76; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 133, Gömlek No: 71.

¹⁵⁰⁵ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 148, Gömlek No: 17.

yapmaktaydı.¹⁵⁰⁶ 1911-1912 eğitim-öğretim yılında okulun toplam mevcudu 55 idi. Birinci sınıfta 46 öğrenci, ikinci sınıfta 4 ve son sınıfta ise 5 öğrenci bulunmaktaydı.¹⁵⁰⁷

1912-1913 ders yılında okulda idareciler ile birlikte eğitim-öğretim kadrosunda 13 kişi görevli idi. Okul müdürü Ali Haydar Bey, müdür muavini Seyyid Ali Efendi idi. Hüseyin, Seyyid Mehmed, Mustafa, Abdülkadir, İbrahim, Abdurrahman ve Mehmed Muhsin Efendiler okulda görevli öğretmenlerden bazıları idi.¹⁵⁰⁸

San'a'da bulunan öğretmen okulunda, 1911-1912 eğitim-öğretim yılında, birinci sınıfta on beş, diğer sınıflarda ise on altı ayrı ders okutulmaktaydı. Birinci sınıfta okutulan dersler:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Lisan-ı Osmanî, 4. Arabî, 5. Malumât-ı Medeniye, 6. Ulûm-ı Tabiiye, 7. Fenn-i Terbiye, 8. Tarih, 9. Coğrafya, 10. Hesap, 11. Hendese, 12. El İşler, 13. İdman, 14. Musiki, 15. Hüsn-i Hat dersleri idi.

İkinci ve üçüncü sınıfta birinci sınıfın dersleriyle birlikte fazladan Farisî okutulmaktaydı.

Söz konusu ders yılı sonunda birinci sınıfta en başarılı öğrenci toplam 149 puanla Ahmed Efendi, İkinci sınıfta 159 puanla Mehmed Efendi, son sınıfta ise toplam 157 puanla Mehmed Efendi idi.¹⁵⁰⁹

San'a Dârümuallimîn'i 1915-1916 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁵¹⁰

r. Siroz Dârümuallimîni

1910-1911 eğitim-öğretim yılında Siroz Dârümuallimîni yalnızca birinci sınıftan ibaretti. Okulda toplam 27 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bunlar şu isimlerden oluşmaktaydı:

1. Hafız Vehbi Efendi, 2. Hafız Ahmed Efendi, 3. Hafız Mehmed Emin Efendi, 4. Hafız Mehmed Kemal Efendi 5. Mehmed Vasfi Efendi, 6. Hafız Mehmed

¹⁵⁰⁶ BOA, İ.TAL., Dosya No: 469, Gömlek No: 1329 M-13.

¹⁵⁰⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 89.

¹⁵⁰⁸ BOA, MF.ALY., Dosya No: 35, Gömlek No: 39.

¹⁵⁰⁹ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 89.

¹⁵¹⁰ BOA, MV., Dosya No: 201, Gömlek No: 52; BOA, MV., Dosya No: 201, Gömlek No: 11.

Şükrü Efendi, 7. Mehmed Vasıf Efendi, 8. Hafız Mehmed Refet Efendi, 9. Selim Efendi, 10. Hafız Ahmed Efendi, 11. İsmail Lütfü Efendi, 12. Adem Efendi, 13. Sami Efendi, 14. Hüseyin Efendi, 15. Mustafa Remzi Efendi, 16. Mehmed Efendi, 17. Recep Efendi, 18. Yusuf Ziya Efendi, 19. Hafız Osman Efendi, 20. Hamdi Efendi, 21. Bayram Fehmi Efendi, 22. Hafız Ragıb Efendi, 23. Demir Şevki Efendi.

Siroz Dârümuallimîn'de okutulan dersler:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Tatbikat-ı Lisaniye, 4. Hendese, 5. Tarih, 6. Coğrafya, 7. Hesap, 8. Usûl-i Talim ve Terbiye, 9. Türkçe, 10. Hüsn- Hat, 11. Jimnastik, 12. Tavır ve Hareket dersleri idi.¹⁵¹¹

s. Sivas Dârümuallimîni

1911-1912 ders yılında Sivas Dârümuallimîn'i eğitim-öğretimini sürdürmekteydi. Bu dönemde okulda toplam 114 öğrenci vardı. Bunlar, birinci sınıfta 38, ikinci sınıfta 49, üçüncü sınıfta ise 27 öğrenci idi.¹⁵¹²

Bu dönemde okulun ders programında mevcut olan dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Türkçe, 6. Fenn-i Terbiye ve Talim, 7. Hesap, 8. Usûl-i Defteri, 9. Ulûm-ı Tabiiye, 10. Hendese ve Resim Tatbiki, 11. Tarih, 12. Coğrafya, 13. Malumât-ı Diniye ve Ahlak, 14. Hüsn-i Hat, 15. El İşleri, 16. İdman, 17. Musiki, 18. Hüsn-i Hal ve Hareket, 19. Hüsn-i Takrir.¹⁵¹³

1913-1914 eğitim-öğretim yılında¹⁵¹⁴ faaliyetine devam eden okulun, I. Dünya Savaşı'nın sonunda da eğitim-öğretim faaliyetine devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁵

ş. Şam Dârümuallimîni

1911-1912, 1912-1913, 1913-1914, 1914-1915 eğitim-öğretim yılında açık olduğu anlaşılan Şam Dârümuallimîni incelediğimiz dönemin sonu olan 1917-1918 eğitim yılında da varlığını devam ettirmekteydi.¹⁵¹⁶

¹⁵¹¹ BOA, MF.ALY., Dosya No: 21, Gömlek No: 53.

¹⁵¹² BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 90.

¹⁵¹³ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 90.

¹⁵¹⁴ BOA, MF.İST., Dosya No: 15, Gömlek No: 9.

¹⁵¹⁵ BOA, DHEUM.5.Şb., Dosya No: 47, Gömlek No: 4; BOA, DHEUM.SSM., Dosya No: 55, Gömlek No: 75.

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Şam Dârümuallimîn-i İbtidâî'de birinci sınıfta 29, ikinci sınıfta 35, üçüncü sınıfta ise 40 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu dönemde okul ders programında birinci ve ikinci sınıfta şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Lisan-ı Osmanî, 4. Arabî, 5. Usûl-i Talim ve Terbiye, 6. Tarih, 7. Coğrafya, 8. Malumât-ı Medeniye, 9. Ulûm-ı Tabiiye, 10. Hesap, 11. Hendese ve Resim, 12. Hüsn-i Hat, 13. El İşleri, 14. Ayak Talimleri, 15. Musiki, 16. Hüsn-i Hal ve Hareket.¹⁵¹⁷

Üçüncü sınıfta:

1. Ulûm-ı Diniye, 2. Lisan-ı Osmanî, 3. Usûl-i Talim ve Terbiye, 4. Tarih, 5. Coğrafya, 6. Malumât-ı Medeniye, 7. Ulûm-ı Tabiiye, 8. Hesap, 9. Hendese ve Resim, 10. Hüsn-i Hal ve Hareket, 11. Hüsn-i Takrir.

1913-1914 ders yılında okulda tamamı geceli olmak üzere 86 öğrenci vardı.¹⁵¹⁸ Öğrencilerin 19'u birinci sınıfta, 54'ü ikinci sınıfta, 13'ü ise üçüncü sınıfta okumaktaydı.¹⁵¹⁹ Okulda gayri müslim vatandaşlar okumuyordu öğrencilerin tamamı Müslüman'dı. Öğrenci velilerinin önemli bir kısmı ticaret ile uğraşmaktaydı. Okuldaki idareci ve öğretmenlerin toplam sayısı 13'tü. Öğretmenlerden yaşı 50 ve üzerinde olan yoktu.¹⁵²⁰

Şam Dârümuallimîn'i 1917-1918 eğitim-öğretim yılında varlığını sürdürmekteydi.¹⁵²¹

t. Trablusşam Dârümuallimîni

1915-1916 eğitim öğretim yılında Trablusşam'da bulunan Dârümuallimînde 16 öğrenci bulunmaktaydı. Sadece Müslüman öğrencilerin yer aldığı okul gündüzlüydü. Okul söz konusu dönemde yeni açılmış olmalıydı Zira okulda sadece birinci sınıf mevcuttu. Öğrenci velilerinin 4'ü memur, 6'sı zanaatkar diğerleri çeşitli mesleklerdendi.¹⁵²²

¹⁵¹⁶ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 128, Gömlek No: 37.

¹⁵¹⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 3.

¹⁵¹⁸ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 30.

¹⁵¹⁹ BOA, MF.İST., Dosya No: 15, Gömlek No: 53.

¹⁵²⁰ BOA, MF.İST., Dosya No: 16, Gömlek No: 30.

¹⁵²¹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 153, Gömlek No: 11; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 22, Gömlek No: 3.

¹⁵²² BOA, MF.İST., Dosya No: 33, Gömlek No: 45.

u. Trabzon Dârümuallimîni

1911-1912 öğretim yılında Trabzon Dârümuallimîn-i İbtidâî'de toplam öğrenci sayısı 113 idi. Birinci sınıfta 37 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu öğrencilerden 35'i bir üst sınıfa geçti. Diğer iki öğrenciden biri başarısız olduğu için, diğeri ise hastalığı sebebiyle sınıfta kaldı. İkinci sınıfta toplam 41 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bunlardan 33'ü "*Terf-i sınıf eyledi*". Diğer öğrencilerden üçü başarısız oldu. İki öğrenci bir dersten sıfır aldığından dolayı kaldı. Diğerleri ise devamsızlıkları yüzünden sınıf geçemediler.

Okulun son sınıfında okuyan 35 öğrenciden 2'si hariç diğerleri diploma aldılar. Diğer iki öğrenciden biri devamsızlıktan, diğeri ise başarısız olduğu için "*İbka edildiler*".¹⁵²³

Trabzon Dârümuallimîn-i İbtidâî'de birinci sınıfta:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Lisanî Osmanî, 4. Arabî, 5. Farisî, 6. Hesap ve Usûl-i Defteri, 7. Tarih, 8. Coğrafya, 9. Hendese, 10. Malumât-ı Medeniye ve Ahlakiye, 11. Fenn-i Terbiye ve Talim, 12. Mebadî Ulûm-ı Tabiiye, 13. El İşleri, 14. Hüsn-i Hat, 15. Resim, 16. Musiki, 17. İdman dersleri okutulmaktaydı.

İkinci sınıfta birinci sınıftaki derslerin aynısı yer almaktaydı. Tek fark Mebadî Ulûm-ı Tabiiye dersinin yerine Ulûm-ı Tabiiye ve Tatbikat-ı Ziraiye dersi idi. Üçüncü sınıfta ise şu dersler okutulmaktaydı:

1. Ulûm-ı Diniye, 2. Lisanî Osmanî, 3. Arabî, 4. Farisî, 5. Hesap ve Usûl-i Defteri, 6. Tarih, 7. Coğrafya, 8. Hendese, 9. Malumât-ı Medeniye ve Ahlakiye, 10. Fenn-i Terbiye ve Talim, 11. Ulûm-ı Tabiiye ve Tatbikat-ı Ziraiye, 12. El İşleri, 13. Hüsn-i Hat, 14. Resim, 15. Musiki, 16. İdman, 17. Tatbikat-ı Tedrisiye.

Son sınıfta okutulan Tatbikat-ı Tedrisiye dersi aynı dönemde diğer taşra öğretmen okullarında daha sonraki yıllarda programa bırakılan bir ders idi. Bu durum bize Trabzon Dârümuallimîn'nin öğretmen yetiştirmede uygulamaya önem verdiğini göstermektedir.¹⁵²⁴

¹⁵²³ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 73.

¹⁵²⁴ BOA, MF.İST., Dosya No: 12, Gömlek No: 73; İncelediğimiz kadarıyla Maarif Nezaretinden istatistik için istenen bilgilerin gönderildiği evraklar içerisinde en derli toplu ve düzenlisi bu okuldan gönderilenlerdi. Bunu okulun niteliğine ilişkin bir işaret olarak değerlendirebiliriz.

1915-1916 yılında eğitim-öğretim faaliyetini sürdüren¹⁵²⁵ Trabzon Dârümuallimîn'i I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar varlığını sürdürdü.¹⁵²⁶

ü. Van Dârümuallimîni

Van'daki Dârümuallimîn 1911-1912 eğitim-öğretim yılında açıldı. Bu tarihte okulda birinci sınıfta 27, ikinci sınıfta 41, üçüncü sınıfta ise 40 öğrenci bulunmaktaydı. Öğrencilerin bir kısmı gayr-ı müslim idi. Son sınıftaki öğrencilerden yalnızca 29'u diploma aldı.¹⁵²⁷

Okulda üç sınıfta da doğal olarak farklı konularıyla, aynı dersler okutulmaktaydı. Bu dersler şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvid, 2. Ulûm-ı Diniye, 3. Arabî, 4. Tarih, 5. Coğrafya, 6. Fenn-i Terbiye ve Talim, 7. Hendese ve Resim, 8. Ulûm-ı Tabiiye, 9. Lisan-ı Osmanî ve Farisî, 10. Malumât-ı Medeniye ve Ahlak, 11. Hüsn-i Hat, 12. Usûl-i Defteri, 13. İdman, 14. El İşleri, 15. Musikî, 16. Hüsn-i Hal ve Hareket.¹⁵²⁸

Van Dârümuallimîn'i 1913-1914 eğitim-öğretim yılında da varlığını sürdürmekteydi.¹⁵²⁹

II. Meşrutiyet Devri'nde taşradaki bu öğretmen okullarından başka II. Abdulhamid devrinde yahut sonradan açılan fakat istikrarlı bir eğitim öğretim faaliyeti sürdüremeyen okullar da bulunmaktaydı. Örneğin Abdülhamid devrinde açılıp kapanan Bolu Dârümuallimîn'i 1967 Bolu İl Yıllığına göre 1914 yılından sonra yeniden açıldı.¹⁵³⁰ Adı geçen okul I. Dünya Savaşı'nın sonunda varlığını sürdürmekteydi.¹⁵³¹ II. Abdulhamid devrinde bulunmayan Urfa Dârümuallimîni ise 1915 yılında açıldı¹⁵³² ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde okul varlığını korumaktaydı.¹⁵³³ Bu okullardan başka II. Meşrutiyet Devri'nde Erzurum,¹⁵³⁴

¹⁵²⁵ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 7, Gömlek No: 36.

¹⁵²⁶ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 67, Gömlek No: 60.

¹⁵²⁷ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 12.

¹⁵²⁸ BOA, MF.İST., Dosya No: 13, Gömlek No: 12.

¹⁵²⁹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 25, Gömlek No: 16.

¹⁵³⁰ Bolu 1967 İl Yıllığı, İstanbul, 1968, s. 241.

¹⁵³¹ Bolu Salnamesi, yıl 1334, s. 67; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 27, Gömlek No: 17; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 140, Gömlek No: 95.

¹⁵³² Urfa 1967 İl Yıllığı, Sivas, 1967, s. 102.

¹⁵³³ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 67, Gömlek No: 47.

¹⁵³⁴ BOA, DH.MUİ., Dosya No: 44-1, Gömlek No: 18; Şehbal, S. 100, 15 Temmuz 1330, s. 74.

İşkodra,¹⁵³⁵ Bingazi,¹⁵³⁶ Samsun,¹⁵³⁷ Kütahya,¹⁵³⁸ İçel,¹⁵³⁹ Çanakkale,¹⁵⁴⁰ Giresun,¹⁵⁴¹ Eskişehir,¹⁵⁴² Niğde,¹⁵⁴³ İzmir,¹⁵⁴⁴ gibi yerlerde de Dârümuallimînler eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmaktaydı.

4. TAŞRADAKİ DÂRÜMUALLİMÂTLAR

II. Meşrutiyet Devri'nde taşrada Dârümuallimât açma meselesinde, Dârümuallimînler ile kıyaslandığında, pek fazla başarı sağlanamadı. Mustafa Satı Bey, taşradaki Dârümuallimâtların daha önce var olan kız rüşdiyelerine birkaç sınıf ilave edilerek açıldığını ileri sürmekteydi.¹⁵⁴⁵ Tedrisat-ı İbtidâiye Geçici Kanunu'nun 48. maddesinde taşrada “*İcap eden mahallere*” yatılı Dârümuallimâtların açılması öngörülmekteydi.¹⁵⁴⁶

Dârümuallimâtlar umumiyetle dönemin sonlarına doğru, çoğunlukla da büyük şehirlerde açıldı. Taşradaki Dârümuallimâtların başlıcaları şunlardı:

1. İzmir Dârümuallimâtı.¹⁵⁴⁷
2. Konya Dârümuallimâtı.¹⁵⁴⁸
3. Bursa Dârümuallimâtı.¹⁵⁴⁹
4. Beyrut Dârümuallimâtı.¹⁵⁵⁰
5. Ankara Dârümuallimâtı.¹⁵⁵¹

¹⁵³⁵ *Takvim-i Vekâyi*, No: 981, 8 Teşrin-i Sani 1327, s. 6; *BOA, DH.İD.*, Dosya No: 139, Gömlek No: 1.

¹⁵³⁶ *Takvim-i Vekâyi*, No: 1156, 6 Haziran 1328, s. 2; *BOA, MV.*, Dosya No: 202, Gömlek No: 100.

¹⁵³⁷ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 7, Gömlek No: 27; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 7, Gömlek No: 36.

¹⁵³⁸ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 33, Gömlek No: 39; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 33, Gömlek No: 36.

¹⁵³⁹ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 67, Gömlek No: 9.

¹⁵⁴⁰ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 31, Gömlek No: 10; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 31, Gömlek No: 17.

¹⁵⁴¹ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 67, Gömlek No: 6.

¹⁵⁴² *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 111, Gömlek No: 24.

¹⁵⁴³ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 22; *BOA, DH.EUM.5.Şb*, Dosya No: 51, Gömlek No: 18.

¹⁵⁴⁴ *BOA, DH.EUM.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 37.

¹⁵⁴⁵ Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, s. 662.

¹⁵⁴⁶ *Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun Muvakkati*, s. 11.

¹⁵⁴⁷ *BOA, DH.EUM.SSM.*, Dosya No: 28, Gömlek No: 2.

¹⁵⁴⁸ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 145, Gömlek No: 62; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 24, Gömlek No: 10.

¹⁵⁴⁹ *BOA, İ.DUİT.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 79; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 38, Gömlek No: 23; *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 20, Gömlek No: 27; *BOA, İ.DUİT.*, Dosya No: 126, Gömlek No: 99.

¹⁵⁵⁰ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 19, Gömlek No: 39.

6. Balıkesir Dârümuallimâtı.¹⁵⁵²
7. Muğla Dârümuallimâtı.¹⁵⁵³
8. Halep Dârümuallimâtı.¹⁵⁵⁴
9. Niğde Dârümuallimâtı.¹⁵⁵⁵
10. Adana Dârümuallimâtı.
11. Edirne Dârümuallimâtı.¹⁵⁵⁶
12. Bolu Dârümuallimâtı.¹⁵⁵⁷

Bunlardan başka 1916 yılında, Bağdat'da, “Şehit evladı için tesis edilecek olan Dârümuallimât” açma çabalarının var olduğu bilinmektedir.¹⁵⁵⁸

Taşrada bulunan Dârümuallimâtlarda 1331 tarihinde yayınlanan Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi ve 1332 tarihli Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Taimatnamesi maddeleri uygulanmaktaydı.¹⁵⁵⁹

Taşrada bulunan Dârümuallimâtlar hakkında, Taşradaki Dârümuallimînler kadar zengin belgeye sahip değiliz. Fakat elimizdeki belgeler ışığında Konya ve İzmir Dârümuallimâtlarını inceleyerek diğerlerinin de benzer özelliklere sahip olabileceğini tahmin edebiliriz.

a. İzmir Dârümuallimâtı

1914-1915 eğitim öğretim yılında İzmir Dârümuallimâtı'nda toplam 29 öğrenci öğrenim görmekteydi. Okul geceli idi ve Karşıyaka'da bulunmaktaydı. Okulda gayr-i müslim öğrenci yoktu. Öğrencilerin hepsi Osmanlı tebaasına aitti. 29 öğrenciden 3 öğrenci okulu bıraktı arta kalan 26 öğrenci bir üst sınıfa geçti.¹⁵⁶⁰

İzmir Dârümuallimâtı'nın ders cetvelinde başlıca şu dersler yer almaktaydı:

---

¹⁵⁵¹ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 16, Gömlek No: 55; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 67, Gömlek No: 41; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 17, Gömlek No: 18.

¹⁵⁵² BOA, DH.UMVM., Dosya No: 155, Gömlek No: 78; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 30, Gömlek No: 2.

¹⁵⁵³ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 69, Gömlek No: 35.

¹⁵⁵⁴ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 21, Gömlek No: 46; BOA, DH.UMVM., Dosya No: 157, Gömlek No: 65.

¹⁵⁵⁵ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 83, Gömlek No: 8.

¹⁵⁵⁶ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 42, Gömlek No: 148.

¹⁵⁵⁷ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 155, Gömlek No: 102.

¹⁵⁵⁸ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 19, Gömlek No: 5.

¹⁵⁵⁹ Cemil Öztürk, “Dârümuallimîn”, TDVİA, s. 550.

¹⁵⁶⁰ BOA, MF.İST., Dosya No: 23, Gömlek No: 25.

1. Ahlak, 2. Felsefe ve Mantık, 3. Coğrafya, 4. Seyahatname, 5. Ulûm-ı Riyaziye, 6. Hikmet-i Kimya, 7. Edebiyat, 8. Lisaniyat, 9. Ulûm-ı Siyasiye, 10. Hukuk, 11. Umur-ı Maliye ve İktisadiyat, 12. Ziraat, 13. Ticaret, 14. Sanayi, 15. Sanay-i Nefise, 16. Terbiye-i Bedeniye.¹⁵⁶¹

b. Konya Dârümuallimâtı

Konya Dârümuallimâtı'nda 1915-1916 eğitim öğretim yılında birinci sınıfta şu dersler okutulmaktaydı:

1. Malumât-ı Diniye, 2. Tathîrât, 3. Ezber ve İnşad, 4. Lisan-ı Ecnebi, 5. Resm-i Hat ve Hendese, 6. Kur'ân-ı Kerîm Maa-Tecvit, 7. Coğrafya, 8. Tarih, 9. Hesap, 10. Teşrih ve Fizyoloji-i Beşer ve Hıfzısıhha, 11. İmla, 12. Kavâid, 13. Terbiye-i Bedeniye, 14. Nakış, 15. Resim, 16. Hüsn-i Hat, 17. Dikiş ve Biçki, 18. Musiki, 19. Hal ve Hareket.¹⁵⁶²

II. Sınıfta birinci sınıftan farklı olarak, Sarf ve Nahiv, Kıraat ve İmla, Hikmet-i Tabi, Kimya ve Hayvanât dersleri okutulmaktaydı.

3. Sınıf ders programında şu dersler okutulmaktaydı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Malumât-ı Diniye, 3. İlm-i Usul-i Ruh, 4. Sarf ve Nahiv, 5. Kıraat ve İnşad, 6. İmla, 7. Kitabet, 8. Lisan-ı Ecnebi, 9. Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye, 10. Hesap, Hendese, 11. Usul-i Defteri, 12. Coğrafya, 13. Tarih, 14. Ahlak, 15. Hikmet-i Tabiiye, 16. Kimya, Hayvanât, 17. Hıfzısıhha, 18. Resim, 19. Dikiş ve Tamir, 20. Nakış, 21. Terbiye-i Bedeniye, 22. Musiki, 23. Hal ve Hareket.

Konya Dârümuallimâtı'nda 4. Sınıfta yer alan dersler ise şunlardı:

1. Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvit, 2. Malumât-ı Diniye, 3. İlm-i Usul-i Ruh, 4. Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdaresi, 5. Ahlak, 6. Edebiyat, 7. Kıraat ve İnşad, 8. Kitabet, 9. Lisan-ı Ecnebi, 10. Coğrafya, 11. Tarih, 12. Hesap, 13. Hendese, 14. Cebir, 15. Hikmet-i Tabiiye, 16. Kimya, 17. Hayvanât, 18. Nebâtât, 19. Hıfzısıhha, 20. İktisat ve İdare-i Beytiye, 21. Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık, 22. Çamaşır Yıkama Ütü ve Tathîrât, 23. Dikiş ve Tamir, 24. Nakış, 25. Resim, 26. Piroğrafi, 27. Tabahat, 28. Terbiye-i Bedeniye, 29. Musiki, 30. Hal ve Hareket.¹⁵⁶³

¹⁵⁶¹ BOA, MF.İST., Dosya No: 23, Gömlek No: 33.

¹⁵⁶² Konya Bölge Eserler Defteri, 78. Numaralı Defter.

¹⁵⁶³ Konya Bölge Eserler Defteri, 78. Numaralı Defter.

5. ÖĞRETMEN YETİŞTİREN DİĞER KURUMLAR

a. Ana Muallime Mektebi

II. Meşrutiyet Devri'nde Ana Muallime Mektebi, kurulmadan önce Ana Mektebi ve çocuk bahçelerinde, genellikle, Avrupa'da bu işin eğitimini görmüş olan gayr-ı müslim kadınlar görev yapmaktaydı. Bu gayr-ı müslim öğretmenler arasında başta Alyans İsrailite'den mezun Musevi bayanlar olmak üzere, Türkiye'li olanlar da mevcuttu.¹⁵⁶⁴

Müslüman hanımların bu konuda faaliyette bulunmamalarının ana sebebi 1910 yılına kadar, Hıristiyanların kendilerine ait Ana mektepleri olmasına rağmen, Türklerin bu okullara sahip olmamasıydı. Türkiye'de söz konusu tarihten sonra bazı okullara çocuk bahçeleri açılmaya başlandı. Bu okullardan bazıları şunlardı:

Beşiktaş İttihat ve Terakki Mektebi, Kadıköy Osmanlı İttihat Mektebi, İzmir'de Hadika-i Maarif Mektebi, Menba-ı Füyüzât Mektebi, Şark Mektebi.¹⁵⁶⁵

Ana Mektebi, Ana Muallime Mektebi öğrencilerinin kendilerini yetiştirdikleri bir okul olmanın yanı sıra aynı zamanda Ana Muallime Mektebi mezunu öğretmenlerinin istihdam edildiği bir kurumdu ve Dârümuallimât çatısı altında idi.¹⁵⁶⁶

Ana Mektebi konusu Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu Muvakatınının 16. ve 17. maddelerinde yer almaktaydı. 17. Maddede :

“Ana mektepleri ve küçük çocuk sınıfları, çocukların sinlerine mütenasip olarak faydeli oyunlar ve tenezzüh, elişleri ve ilahiler ve vatani menzumelere, ders eşyaya müteallik mukâmele ve müsahabeler ve eşkâl-i resmîye ve mabadi-i kiraât gibi eşgal ile nema-yı ruhî ve bedeniyesine hizmet eden müesseselerdir.

Bu mektepler dört yaşından yedi¹⁵⁶⁷ yaşına kadar olan çocuklara mahsus olarak tesis edilir. Bunların teşkilat ve tanzimatına müteallik nizamname ve

¹⁵⁶⁴ Ethem Nejat, *Terbiye-i İbtidâiye Islahatı*, Çiftçi Kütüphanesi, İstanbul, 1331, s. 31.

¹⁵⁶⁵ Ergün, *a.g.e.*, s. 192; Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara, 2002, s. 211, 218, 227.

¹⁵⁶⁶ BOA, DH.UMVM., Dosya No: 126 Gömlek No: 45.

¹⁵⁶⁷ Bazı kaynaklarda bu rakam 4-6 yaş arası olarak zikredilmekteydi. Bkz: *Meclis-i Mebussan Levâiyih-i Kanuniye*, I-I, 1324-1325, s. 11.

talimatlar Meclis-i Kebirî Maarifte tezekkür edilerek isdar olunur". Denilmekteydi.¹⁵⁶⁸

Bu konuda, Esbâb-ı Mûcibe Mazbatasında ise şunlar dile getirilmekteydi:

"Ana mektepleri teşkilatından pek büyük istifadeler temin olunacağına kani olduğumuzdan ve halbuki mecburiyet devresinden mukaddem olan bu teşkilatın her yerde tesisat-ı mahsusa vücuda getirilmesi kolay olmayacağını da bildiğimizden teshilen lilmaslaha (Ana mektepleri ve küçük çocuk sınıfları olmayan yerlerde Sıbyan sınıflarına icabına göre bir veya iki senelik küçük çocuk sınıfları ilave olunabileceğini) kayıt eyledik ki, bu sınıflar ledeliktiza ihtiyat sınıfları hizmetini de görebilecektir".¹⁵⁶⁹

Ana Muallime Mektebi, Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in katkılarıyla, 1914-1915 eğitim öğretim yılında açıldı.¹⁵⁷⁰ Açılış amacı 2-6 yaş arası çocukları *"Sokağın kötü etkilerinden korumak için"* açılması planlanan¹⁵⁷¹ Ana Mekteplerine öğretmen yetiştirmekti.¹⁵⁷² Başlangıçta Dârümuallimîn-i Âliye'ye bağlı olması düşünüldü. Bu nedenle de 1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesin'in 4. maddesinde *"Ana muallime Mektebi Dârümuallimât-ı Âliye'ye merbuttur"* denilmekteydi.¹⁵⁷³ Fakat yaklaşık iki yıl sonra söz konusu nizamnamenin bazı maddeleri ile birlikte 4. maddesi de tadil edildi ve Ana Muallime Mektebi Dârümuallimât-ı İbtidâî'ye bağlı bir kısım haline geldi. Gerekçe olarak da taşrada Dârümuallimât-ı Âliye bulunmadığından dolayı yeterli Ana Muallime Mektebi muallimi yetiştirilememesi gösterilmekteydi.¹⁵⁷⁴

Ana Muallime Mektebi'ne Dârümuallimât-ı İbtidâî'nin ikinci sınıfını bitirenler sınavsız olarak kabul edilmekteydi. Aynı zamanda bu derecede bilgi sahibi olduğunu sınavla kanıtlayanlar da Ana Muallime Mektebi'ne devam etme hakkını elde etmekteydiler.¹⁵⁷⁵ Ana Muallime Mektebi'ne devam etmek isteyen öğrencilerin

¹⁵⁶⁸ *Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu Muvakati*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1329, Madde: 17.

¹⁵⁶⁹ *Meclis-i Mebussan Levâiyih-i Kanuniye*, I-II, 1328, s. 428. Bu konuda ayrıca Bkz: Emrullah, *"Tedrisat-ı İbtidâiye"*, *Mülkiye*, S. 23, 1326, s. 28.

¹⁵⁷⁰ *Dârümuallimât Programı*, s. 2.

¹⁵⁷¹ Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁵⁷² *BOA, ŞD.*, Dosya No: 231, Gömlek No: 4; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 679.

¹⁵⁷³ *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Madde: 4.

¹⁵⁷⁴ *BOA, ŞD., TNZ.*, Dosya No: 232, Gömlek No: 8; *BOA, ŞD.HU.*, Dosya No: 232, Gömlek No: 28.

¹⁵⁷⁵ *BOA, İ.DUİT.*, Dosya No: 96, Gömlek No: 43.

yaşları 17 yaşından küçük 24 yaşından büyük olmamalıydı.¹⁵⁷⁶ Ana Muallime Mektebi'nin eğitim-öğretim süresi bir yıldır.¹⁵⁷⁷

Gerçi Ana Mektebinde öğretmen olmak için Ana Muallime Mekteb'inden mezun olmak tek şart değildi. Ayrıca şu şartları taşıyanlar öğretmen olabilmekteydiler:

1. Bir ana mektebini güzel idare ettiğine dair belgelere sahip olmak.
2. Ana Mektebi muallimliğini ifa edebilecek donanımda olduğunu bir sınavla ispat etmek.
3. Türkçe'yi çok iyi okuyup yazabilmek.

Ayrıca diğer okullarda öğretmenliğe talip olan adaylar gibi, Ana Mektebi muallimlerinin de öğretmenlik yapmalarını engelleyecek sağlık sorunlarının olmadığına dair bir doktor raporu olması gerekmektedir.¹⁵⁷⁸

Ana Muallime Mektebi programında şu dersler yer almaktaydı:¹⁵⁷⁹

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Ulûm-ı Diniye	1
İlm-i Ruh	3
Fenn-i Terbiye	2
Frobel usûlünde tedrisat ve el işlerinde nazarî kısmı	2
İmla	1
Kıraat	3
Ulûm-ı Tabiiye	3
Hıfzısıhha	1
Hesap	2
Hendese	2
Gına ve Piyano	2
Tarih-i Osmanî	2
Coğrafya	1
Terbiye-i Bedeniye	1
Tatbikat	6

¹⁵⁷⁶ BOA, ŞD., Dosya No: 231, Gömlek No: 4.

¹⁵⁷⁷ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁵⁷⁸ BOA, MF. İST., Dosya No: 17, Gömlek No: 5.

¹⁵⁷⁹ Dârülmualimât Programı, s. 4.

Dârümuallimât Programı'ndan bir yıl sonra yayınlanan Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi'nde yer alan Ana Muallime Mektebi programında Resim, Ulûm-ı Diniye dersleri bulunmamaktaydı. İmla ve Kıraat dersleri İnşad dersi ile birlikte Türkçe dersinin içerisinde yer almaktaydı. Diğer dersler aynıydı.¹⁵⁸⁰

Ana Muallime Mektebi açıldığında eğitim-öğretim kadrosunda görevli öğretmenler ve verdikleri dersler şunlardı:

Saniye Hanım (İlm-i Ruh öğretmeni), İhsan Bey (Fenn-i Terbiye öğretmeni), Hikmet Hanım (Frobel usûlünde tedarisat ve el işlerinde nazarî kısmı öğretmeni), Tahsin Efendi (İmla ve Kıraat öğretmeni), Yusuf Ragıp Bey, (Hıfzısihha öğretmeni), Fatma Hanım (Hesap ve Hendese öğretmeni), Ahmed Bey (Gına ve Pişano öğretmeni), Zahide Hanım (Tarih-i Osmanî ve Coğrafya öğretmeni), Vantura Hanım (Terbiye-i Bedeniye öğretmeni), Ana Muallime Mektebi'nde görevli Ana sınıfı öğretmenleri ise Makruhi Hanım, Emine Hanım, Hürmüz Hanım, Hediye Hanım, Atamyan Hanım ve Nevart Arakelyan Hanım idi.¹⁵⁸¹

Mustafa Sâti Bey, Alyans İsrailite ve Ana Muallime Mektebi'ni eleştirirken “Birinciler Musevi, ikinciler ise bir Ermeni muallimeden örnek alıyorlardı. Her iki kısımda Avrupa'da çoktan beri terk edilmiş faydasızlığı hatta zararı ispatlanmış usûlleri öğretiyorlardı” demektedir.¹⁵⁸²

Ana Muallime Mektebi ilk açıldığı yıl 42 öğrencisi vardı. Bunlar içerisinde 34'ü diploma aldı. Bu hanımlar ilk ana okulu öğretmeni olarak isimlerini Türk Eğitim tarihine yazdırmayı başardılar. İlk mezunlar şu isimlerden oluşmaktaydı:¹⁵⁸³

<u>Sıra No</u>	<u>Okul No</u>	<u>İsim</u>
1	1	Fatma Hanım
2	2	Ayşe Hanım
3	3	Fatma Hikmet Hanım
4	4	Zeynep Şaziment Hanım
5	5	Fatma Tevhide Hanım

¹⁵⁸⁰ BOA, MV., Dosya No: 241, Gömlek No: 16.

¹⁵⁸¹ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 49.

¹⁵⁸² Sâti, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, s. 664.

¹⁵⁸³ İstanbul Kız Muallim Mektebi, s. 49.

6	6	Semiha Hanım
7	7	Fethiye Hanım
8	8	Hatice Pakize Hanım
9	9	Hasibe Hanım
10	11	Zühtiye Hanım
11	14	Ramize Hanım
12	15	Mürvet Nimet Hanım
13	17	Şükriye Hanım
14	18	Emine Hanım
15	19	Ayşe Mükerrerem Hanım
16	20	Seher Hanım
17	22	Fatma Zehra Hanım
18	23	Seher Hanım
19	24	Fatma Hanım
20	26	Ümmügülsüm Hanım
21	27	Bahira Hanım
22	28	Nuriye Hanım
23	29	Ayşe Hanım
24	30	Faika Hanım
25	51	Hatice Hanım
26	53	Vedia Hanım
27	55	Cemile Pakize Hanım
28	56	Fatma Zehra Hanım
29	57	Emine Behice Hanım
30	58	Emine Nezahet Hanım
31	59	Fatma Zehra Hanım
32	60	Emine Emin Hanım
33	63	Şefika Şöhret Hanım
34	66	Mecide Hanım

Ana Muallime Mektebi kapandığı¹⁵⁸⁴ 1919 yılına kadar 4 yılda 370 öğretmen yetiştirdi.¹⁵⁸⁵

Maarif Nezaretince kurulan Ana Muallime Mektebi'nden başka bu konuda diğer bir örnek Mustafa Sâtı Bey'in kurduğu Daru'l-Mürebbiyât isimli okuldu.¹⁵⁸⁶ Özel olan bu okul eğitim-öğretim faaliyetini bir müddet sürdürdükten sonra kapatıldı.¹⁵⁸⁷

b. İnas Dârülfünûnu

Dârümuallimât-ı Âliye bünyesinde yer alan ve mezun olan öğrencilerinin kız idâdîlerinde ve kız öğretmen okullarında öğretmenlik yapması öngörülen İnas Darülfünunun'dan bahsetmek faydalı olacaktır.

Esasen İnas Dârülfünûnu, Dârümuallimât-ı Âliye'nin bir kısmı değildi. Ancak yatılı öğrencilerinin Dârümuallimât binalarında kaldığı, öğretmenlerinin Dârümuallimât'tan ücret aldıkları bir eğitim kurumu idi. Orta öğretime öğretmen yetiştiren Dârümuallimât-ı Âliye'nin îhzari kısmının kapatılmasından sonra bu görevi tek başına yürütmeye başlamış olması da öğretmen yetiştirme tarihimiz açısından önemli bir durumdur ve bu nedenle de kısaca hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

1915 yılında Dârümuallimât-ı Âliye bünyesindeki bir binada ayrı eğitim-öğretim kadrosu tahsis edilerek İnas Dârülfünûn'u kuruldu. Okul, 1920 yılında Dârümuallimât-ı Âliye'den ayrılıp, öğrenimi farklı saatlerde ve erkeklerden ayrı binalarda eğitim-öğretimini sürdürmek üzere,¹⁵⁸⁸ İstanbul Dârülfünûnu'na bağlanana kadar bu durum devam etti.¹⁵⁸⁹ Bundan kısa bir süre sonra kızlar kendi sınıflarını boykot ederek erkeklerle aynı sınıflarda ders görmeye başladılar. Yönetimin buna razı olmasıyla da İnas Darülfünü'nu tarihe mal olmuş oldu.¹⁵⁹⁰

---

¹⁵⁸⁴ Tayyip Duman, "Türkiye'de Eğitim Reformları Açısından Öğretmen Yetiştirme Sorunu", s. 94; H. Elif Dağlıoğlu, "Ülkemizde Okul Öncesi Eğitim", *Eğitime Bakış*, Yıl: 4, S. 12, (Kasım 2008), s. 47.

¹⁵⁸⁵ AYGÖREN Dirim, *Okul Öncesi Eğitimi*, İstanbul, 2004, s. 10.

¹⁵⁸⁶ NİYAZI BERKES, *Arap Dünyasında İslam, Milliyetçilik ve Sosyalizm*, İstanbul, 1969, s. 92.

¹⁵⁸⁷ M. SÂTI BEY, *Eğitim ve Toplumsal Üzerine Konferanslar*, s. 2; NİYAZI BERKES, *Arap Dünyasında İslam, Milliyetçilik ve Sosyalizm*, İstanbul, 1975, s. 90.

¹⁵⁸⁸ UNAT, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁵⁸⁹ ŞEFİKA KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 81.

¹⁵⁹⁰ KOÇER, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 203.

İnas Dârülfünûnu'nun kuruluş sürecinin başlangıcını Dârülfünûn'un müdürü Salih Zeki Bey'in girişimiyle, İstanbul Dârülfünûnu'nda, 1914 yılında, bayanlara yönelik düzenli derslerin açılması teşkil eder.¹⁵⁹¹

Kadın Hukuku, Kozmoğrafya, Fenn-i Malumât, Hıfzısıhha, El İşleri, Tarih, Ev İdaresi, Pedagoji konularında verilen dersler haftada dört gün olmak üzere Dârülfünûn konferans salonunda verilmekteydi.¹⁵⁹²

İnas Dârülfünûnu'nun öğrencilerini Kız İdâdîleri ile İstanbul Kız Muallim Mektebi mezunları oluşturmaktaydı. Okulun ilk mezunları da İnas Dârülfünûnu'nun öğrenci kaynağını teşkil eden bu okullarda istihdam edildi.¹⁵⁹³

1914 yılında yayınlanan bir talimatname İnas Dârülfünûnu için öğrenci kabulünde şu şartları ileri sürmekteydi:

1.İnas Dârülfünûnu'na kayıt yapanların öncelikle sağlıklı olmaları, vücutlarının eğitim-öğretimi engelleyecek derecede zayıf olmamaları istenmekteydi.

2.Evli ve dul olmamaları gerekmektedir.

3.Mezun olduktan sonra beş sene hizmet yapacaklarına dair imzalı taahhüname vermeleri gerekmektedir.

4.Okula kabul için yapılan sınavı kazanmak gerekmektedir. İmtihanda, Malumât-ı Diniye, Türkçe (Kıraat, Kitabet, İmla), Hesap, Hendese, Coğrafya ve Tarih derslerinden sorular yöneltilmekteydi.

5.Sınavda, iki dersten sıfır alanlar, üç dersten üçün altında alanlar, bütün derslerin ortalaması beşten aşağı olanlar okula kabul edilmemektedir.¹⁵⁹⁴

İnas Dârülfünûnu'nun her birinin öğrenim süresi üç yıl olan üç şubesi vardı. Şubeler ve okutulan dersler şunlardı:

Edebiyat Şubesi:

Türk Edebiyatı, Resmi ve Hususi Kitabet, Osmanlı Tarihi, Umumî Tarih, Coğrafya, Etnografya, Felsefe, Felsefe, Terbiye, Edebiyat Tarihi, Sanayi Tarihi, İçtimai İlimler, İktisat, Cari Kanunlar.

Riyaziyat Şubesi:

¹⁵⁹¹ Ergün, *a.g.e.*, s. 270-271.

¹⁵⁹² Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi II*, s. 84.

¹⁵⁹³ *Muallim*, 15 Mart 1334, No: 20, s. 727.

¹⁵⁹⁴ *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, s. 50.

Felsefe, Terbiye, Müsellesat, Hesab-ı Alî, Cebir-i Adî, Cebir-i Ala, Fizik Hendese, Heyet-i Riyaziye, Tahlil-i Hendese, Cari Kanunlar.

Tabiiyat Şubesi:

Kimya Tatbikatı, Nebâtât, Madenî Kimya, Fizik, Hıfzısıhha, Tabakat, Felsefe, Hayvanât, Terbiye, Müsellesat, Tahlil-i Kimya, Uzvî Kimya, Sına-i Kimya, Teşrih, Heyet-i Tabiiye, Cari Kanunlar.¹⁵⁹⁵

c. Medrese-i Muallimîn

II. Meşrutiyet Devri’de açılıp yaygınlaştırılması düşünülen, öğretmen yetiştiren kurumlardan biri de Mederese-i Muallimîn idi. Bu okulların kurulmasındaki amaç köy ibtidâîlerine öğretmen yetiştirmektir.

1913 yılında Evkaf Nezareti ile Müdafâ-yı Milliye Cemiyeti tarafından Uşak’ta kurulması tasarlanan Mederese-i Muallimîn’de mutfak yemekhane derslikler ve her odada üç kişi kalacak şekilde 40 kişilik bir pansiyon bulunacaktı. Halk, okulun bazı harcamalarına yardım edecekti. Söz konusu bu okulun açıldığına dair elimizde net bir bilgi yoktur.¹⁵⁹⁶

Açıldığında haberdar olduğumuz tek Mederese-i Muallimîn, II. Meşrutiyet Devri’nden hemen önce açılan ve bu devirde de öğrenimine devam eden Bursa’daki Hamidiye Mederese-i Muallimîn’idir.¹⁵⁹⁷

Hamidiye Mederese-i Muallimîn’i 1906 yılında açıldı.¹⁵⁹⁸ Hamidiye Mederese-i Muallimîn’i, geceliydi. Okulun açılışı münasebetiyle Dârülmualimîn-i İbtidâî lağv olunmuştu. Öğretmen ve memurları Maarif Nezaretince tayin edilmekteydi.¹⁵⁹⁹

Devlet, Mederese-i Muallimîn açarak dârülmualimînlere gitmek istemeyen öğrencileri buraya çekmeyi, dolayısı ile taşrada öğretmen sayısını artırmayı hedeflemiştir.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁵ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. III-IV, s. 1556.

¹⁵⁹⁶ Ergün, *a.g.e.*, s. 323-324.

¹⁵⁹⁷ BOA, *İ.HUS.*, Dosya No: 140, Gömlek No:1324 S-105.

¹⁵⁹⁸ BOA, *İ.HUS.*, Dosya No: 142, Gömlek No:1324 R-70.

¹⁵⁹⁹ *Hüdevendigâr Vilayet Salnamesi*, yıl 1324 s. 252.

¹⁶⁰⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 155.

6. ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE TATBİKAT MESELESİ

Tanzimat Dönemi'nde öğretmen adayları için özel olarak tatbikat için açılmış okullar yaktı. Ancak bu konuda, Tatbikat Mektebi'ne benzer bir işlevi gören, öğretmenlerin kendilerini yeni usule göre yetiştirmelerine yardımcı olan Numune Mektebi'ni örnek verebiliriz.¹⁶⁰¹

II. Abdülhamid devrinde uygulama için II. Meşrutiyet Devri'ndeki Tatbikat Mektebi gibi ayrı bir müessesenin olmadığını görmekteyiz. Fakat bu dönemde Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın 1883 yılında ismi değiştirilerek Darülameliyat ismi altında bir müddet eğitim öğretimini sürdürmesi¹⁶⁰² II. Meşrutiyet Devri'ndeki tatbikat mektebi uygulamasına benzemekle birlikte, bu uygulamaya 1884 yılında son verilmişti.¹⁶⁰³

II. Abdülhamid devrinde, bu konuda diğer bir uygulama Dârümuallimâtta bulunmaktaydı. Zira Dârümuallimât'ın İhtiyat sınıfı aynı zamanda muallime adaylarının uygulama yaptıkları bir okuldu.¹⁶⁰⁴

Dârümuallimîn öğrencileri Tatbikat Mektebi açılmadan önce söz konusu dersi belirlenen gün ve saatlerde Dârümuallimîn'de görmekte idiler.¹⁶⁰⁵ II. Meşrutiyet Devri'nde Dârümuallimîn'de ilk defa tatbikat mektebi¹⁶⁰⁶ (Uygulama okulu) açan isimin Mustafa Satı Bey olduğunu daha önce belirtmiştik. Tatbikat mektebi ile öğretmenlik eğitimi arasındaki münasebeti, hastane ile hekimlik arasındaki ilişkiye benzeten¹⁶⁰⁷ Mustafa Satı Bey, Tatbikat Mektebi konusunda şunları dile getirmekteydi:

*“Tatbikat mektebi Dârümuallimîn'in en ehemmiyetli uzvudur: Dârümuallimîn müdavimleri terbiye-i meslekiyelerini orada alıyorlar; muallimlik melekesini orada, evvela verilen dersleri dinleye dinleye, sonra bizzat kendileri, nezaret altında ders vere vere kazanıyorlar”.*¹⁶⁰⁸

¹⁶⁰¹ BOA, İDH., No: 47295.

¹⁶⁰² Mahmud Cevad, *age.*, s. 185.

¹⁶⁰³ Osmanlı Devlet Salnamesi, yıl, 1302, s. 402.

¹⁶⁰⁴ Ayas, *a.g.e.*, s. 387.

¹⁶⁰⁵ BOA, MF.ALY., Dosya No: 19, Gömlek No: 99.

¹⁶⁰⁶ BOA, MV., Dosya No: 143, Gömlek No: 15.

¹⁶⁰⁷ Sâti, “Dârümuallimîn Mesleği”, s.186; Sâti, *Lâyhalarım*, s. 3.

¹⁶⁰⁸ Sâti, “Numune ve Tatbikat Mekteb-i İbtidaisi”, *Tedrisat-i İbtidâîye Mecmuası*, S. 14, 1327, s. 41.

Tatbikat meselesi Mustafa Satı Bey'in Dârümuallimîn'de müdürlük yaptıktan sonra da gündemden düşmedi.¹⁶⁰⁹ II. Meşrutiyet Devri'nin Ethem Nejat gibi eğitimcileri de tatbikat mektebi fikrinde ısrarcı idiler.¹⁶¹⁰

II. Meşrutiyet Devri'nde ise, Tatbikat konusundaki, durum şu şekilde idi:

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâî'de öğrenim gören öğrenciler uygulamalarını okula dahil olan tatbikat mektebinde ve ziyaret ettikleri çeşitli okullarda yapmaktaydılar.

Orta öğretimde görev yapacak öğretmen adayları ise çalışmalarını Tatbikat Mektebi'nde değil İstanbul'da bulunan çeşitli orta öğretim kurumlarında gerçekleştirmekteydiler.

Tatbikat mekteplerinin kurulması bütünü ilköğretime yönelik olan öğretmen okullarında aynı süreci yaşamadı. Dârümuallimîn-i İbtidâî'de daha erken kurulmasına rağmen Leylî Dârümuallimât'ın öğretmen adayları ancak 1913-1914 eğitim-öğretim yılından itibaren okul bünyesine dahil edilen bir tatbikat mektebinde mesleklerine hazırlanmaya başladılar.¹⁶¹¹

Öğrencilerin tatbikat yapmasına çok önem verildiğinden konu, ilgili nizamname ve talimatlarda yer almaktaydı. 1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi'nde “*Her Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâî kısmına mülhak tatbikat mektebi vardır*” denilmekteydi.¹⁶¹²

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâye Talimatnamesi'nde Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'a bağlı tatbikat mekteplerinin idaresi Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müdürlerine bağlı olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁶¹³

Öğretmen adaylarından tatbikat mektebi çalışanlarına, staj için gittikleri okullardaki öğretmen ve idarecilerine hürmet etmeleri ve onların sözlerini dinlemeleri istenmekteydi.¹⁶¹⁴

Tatbikat Mektebinde bir ders 40 dakika idi ve öğrenciler bir günde 6 derse girmekte idiler. Bu okulun ders programında şu dersler yer almaktaydı:

¹⁶⁰⁹ Muallim Cevdet, “Dârümuallimîn'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 1334, s.199.

¹⁶¹⁰ Ethem Nejat, *Terbiye-i İbtidâîye Islahatı*, s. 8.

¹⁶¹¹ Öztürk, *Dünden Bugüne Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 157; Ergin, *a.g.e.*, s. 678.

¹⁶¹² *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Madde: 3.

¹⁶¹³ *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâye Talimatnamesi*, Madde: 10.

¹⁶¹⁴ *DDİT*, Madde: 66.

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Müşahabat-1 Ahlakiye ve Medeniye	3	2	2
Hesap ve Hendese	6	4	4
Lisan-1 Osmanî (Elifba, Kıraat, Sarf, Kitabet)	12	12	9
Eşya ve Kelamat	6	4	3
Tarih	-	2	2
Coğrafya	-	1	2
Malumât-1 Diniye ve Kur'ân-1 Kerîm	1	3	3
Musiki	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2
El işleri ve Resim	3	3	3
Fransızca	-	2	2
Hüsn-i Hat	-	1	2

Dârümuallimât-1 İbtidâî'deki “*Muallime namzetleri*” tatbikat okulunun muhtelif sınıflarına, Tatbikat Mektebi Müdürü, Fenn-i Terbiye öğretmenleri bunların olmadığı zamanlarda diğer derslerin öğretmenleri tarafından haftada en az bir defa verilen örnek derslerde hazır bulunmaktaydılar.¹⁶¹⁵

Örnek ders gerçekleştirildikten sonra bir değerlendirme toplantısı yapılmakta ve numune dersi, ders sırasında hazır bulunanların yer aldığı bir toplantıda çeşitli açılardan tartışılmaktaydı. Öğretmen adaylarının her hafta sırası ile öğrencilere anlatacakları¹⁶¹⁶ tecrübe derslerinin konuları Tatbikat Mektebi'nin Müdürü tarafından belirlenmekte ve uygun bir süre öncesinden muallime adaylarına tebliğ edilmekteydi. Tecrübe dersini anlatacak Dârümuallimât öğrencileri, derste takip edecekleri davranışları, elde etmeyi planladıkları kazanımları gösteren dersin teferruatlı planını, tatbikat okulu müdürüne sunmak zorunda idiler. Tatbikat Mektebi müdürü muallime adaylarının ders planı üzerinde gerekli gördüğü değişiklikleri ve gerekli gördüğü eklemeleri yaparak, planı muallime adayına vermekte, aday da düzenlenmiş plana göre hareket etmekteydi.¹⁶¹⁷

Tatbikat Mektebi'ne devam eden öğretmen adaylarının çalışmaları, ders planları, sınavları, Tatbikat Mektebi'nde işlenen örnek dersler özet olarak da olsa

¹⁶¹⁵ *Dârümuallimât Programı*, s. 98.

¹⁶¹⁶ *BOA, MF.ALY.*, Dosya No: 38, Gömlek No: 26.

¹⁶¹⁷ *Dârümuallimât Programı*, s. 98.

Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası'nda yayınlanmakta ve bu şekilde ülkenin her yerindeki öğretmenler bunlardan faydalanmaktaydı.¹⁶¹⁸

Öğretmen adayları Tatbikat Mektebi'ne devam ettikleri sırada yaptıkları çalışmalardan biri de ders planı hazırlayarak arkadaşları ve öğretmenleri huzurunda bunu açıklamalarıydı. Bu plan konuları, onlarca soru şeklinde ve kura ile seçilmekteydi. Öğretmen adaylarına şu tarz sorular yöneltilmekteydi:

1. Etrafı surlarla çevrili bir şehirde bulunsanız bunu eğitim-öğretimde ne şekilde kullanırdınız ?
2. Hz. Muhammed'in emin olduğunu öğrencilerinize nasıl anlatacaksınız?
3. Çocuklarla geziye gitmişsiniz, sabanyla çift süren bir köylüye rastladınız bundan nasıl faydalanırsınız?
4. Dünyanın hareketli olduğunu çocuklara nasıl anlatacaksınız ?
5. Saat hakkında çocuklara nasıl fikir vereceksiniz ?
6. Gölgenin uzanıp kısılmasını çocuklara nasıl izah edeceksiniz?
7. Arşimet Kanun'u üzerine rüşdiyede bir ders vereceksiniz nasıl bir yol takip edeceksiniz ve hangi araçları kullanacaksınız?
8. Faydalı ve zararlı kuşlar hakkında hangi sınıflarda ve ne şekilde bilgi vereceksiniz ?
9. Sindirim hakkında rüşdiyede bir ders vereceksiniz, neleri planlıyorsunuz?
10. III. Selim hakkında ibtidâî üçüncü sınıfa örnek bir ders veriniz?¹⁶¹⁹

Orta öğretimde görev yapacak öğretmen adaylarının tatbikatları ise şöyleydi:

Dârümuallimât-ı Âliye'nin son sınıfı tatbikata ayrılmıştı.¹⁶²⁰

Dârümuallimîn-i Âliye mezunları ve öğretmenlik mesleğine talip olan Darülfünun mezunları Mekatib-i Sultaniye'nin yapısı, idaresi ve eğitim-öğretimi hakkında bilgi sahibi olabilmek için bir sene "*Devre-i tatbikiye tedrisatı*" görmeğe mecbur idiler. Dârümuallimîn-i Âliye öğrencileri uygulama öğrenimlerinin tatbikî kısmı için bu yeterli idi. Orta öğretimin öğretmen adaylarının nazârî öğrenime ait konuları ise şunlardı:

---

¹⁶¹⁸ Satı, "Annemizi Sevmeliyiz", *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, Sene: I, No: 1, s. 1-5; "Çocukları Çalışkanlık Sırasına Göre Oturtmak İyi midir?", *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, Sene: I, No: 1, s. 33-37.

¹⁶¹⁹ *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, "Dârümuallimîn'in Tatbikat-ı Tedrisiye İmtihanları", No: 21, 1 Ağustos 1327, s. 31-33.

¹⁶²⁰ *DDN*, Madde: 2.

1. Eğitim tarihi.
2. Avrupa ülkelerinin ve Amerika'nın tedarisat-ı taliye programları ve tedarisat-ı taliyenin tarihçesi.
3. Lise programları ve ders saatleri.
4. Usul-i Tedris.
5. Her dersin Usul-i Tedrisi.
6. Liselerde disiplin.
7. Ders esnasında intizam.
8. Liselerde öğrenciler ile öğretmenler arasındaki münasebet.
9. Manevi terbiye açısından sultani öğretmenlerinin vazifesi.
10. Öğretmenlik mesleğinde Usul-i Tedris'e terbiye ve disipline ait karşılaşılan güçlükler.
11. Öğretmenliğin özellikleri ve şartları.¹⁶²¹

1915 Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi'nde de orta öğretim adayları için aşağı yukarı aynı konular yer almaktaydı.¹⁶²²

“Devre-i Tatbikiye” öğrencileri devam edecekleri sultanilerde şunları yapmak ile mükellef idiler:

1. Mezun oldukları şubelere ait derslerde muallim muavini sıfatıyla hazır bulunmak ve muallimin uygun göreceği konuyu muallimin huzurunda öğrencilere “*Takrir etmek*”.
2. Müdür ve öğretmenlerin huzurunda eğitim-öğretim konuları ile ilgili olarak bir konferans vermek.
3. Deney ve uygulama gerektiren derslerin bizzat deney ve uygulamalarını yapmak.
4. Öğretmenlerin öğrencilere verdiği ödevleri düzelterek, öğretmene gösterdikten sonra iade etmek.
5. Öğretmene vekalet etmek.
6. Yabancı dil derslerine öğrenci gibi devam etmek ve bu dersten sınav vermek.
7. Okul müdürünün belirleyeceği program çerçevesinde görevlerini yerine getirmek.¹⁶²³

¹⁶²¹ *Devre-i Tatbikat Talebesi Hakkında Talimatname*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1329, s. 3.

¹⁶²² *BOA, MV.*, Dosya No: 241, Gömlek No: 16; *DDN*, Madde: 27.

Kurs sonunda okul müdürleri öğretmen adaylarının okul idare etme kabiliyetlerine dair “*Ehliyet-i idare*” ismiyle bir derece takdir ederdi. Aynı şekilde öğretmen de biri öğretmen adayının bilgisine, diğeri ise çalışma ve gayretine ait olmak üzere “*Ehliyet-i ilmiye*” ve “*Sa’y ve gayret*” ismiyle iki çeşit ehliyet derecesi takdir ederdi.

Bunda başka öğretmen adayları Talim ve Terbiye Usulleri konusuna Dârümuallimîn-i Âliye öğretmenleri tarafından verilecek konular ile ilgili olarak bir seminer çalışması (*Tettebbuname*) hazırlamaya ve bunları öğretmenler kurulu huzurunda savunmaya mecburdular. Bu çalışma üzerine öğretmenler kurulu “*Ehliyet-i Talimiye*” ismiyle bir derece takdir etmekteydiler.

Takdir edilen söz konusu dereceler alıyyül-âlâ, âlâ ve vasat olmak üzere üç çeşitti. Alıyyül-âlâ ve âlâ ehliyet derecelerine sahip olanlar orta öğretime tercihen atanmaktaydılar. Aynı ehliyet derecelerine sahip olanlar yabancı dil dersinde aldıkları puanlara göre sıraya bırakılırlardı.

Öğretmen adaylarının sultanilerdeki görevleri ders bitimiyle birlikte sona ermekte ve aynı gün Dârümuallimîn-i Âliye müdürü tarafından kendilerine seminerleri tebliğ edilmekteydi. Ancak yabancı dil sınavları olduğu zaman okula gelmek mecburiyetindeydiler.¹⁶²⁴

Öğretmen adayları kendilerine verilen çalışmalarını (*Tettebbuname*) iki ay zarfında bitirmek ve Dârümuallimîn-i Âliye müdürüne vermek zorunda idiler. Müdür bir hafta içerisinde öğretmenler kurulunu toplayarak çalışmayı incelemekte, ikinci hafta ise öğrencinin çalışmasının sunumu ve savunmasını dinlemekte ve ona takdir olunan ehliyet derecesini açıklamaktaydı.¹⁶²⁵

Çalışmasını zamanında teslim etmeyen öğretmen adaylarının o sene için hakları “*sakat*” olmaktaydı. Bu gibilerin çalışmaları ancak bir sene sonra kabul edilmekteydi.

Öğretmen adayları Dârümuallimîn müdürünün belirleyeceği günlerde bazı öğretmenleriyle birlikte birkaç ibtidâî okulu ve sultaneyi ziyaret ederek bazı derslerde bulunmak ve izlenimlerini bir rapor halinde öğretmenlerine sunmak zorundaydılar.

---

¹⁶²³ *Devre-i Tatbikat Talebesi Hakkında Talimatname*, s. 4.

¹⁶²⁴ *Devre-i Tatbikat Talebesi Hakkında Talimatname*, s. 5.

¹⁶²⁵ *Devre-i Tatbikat Talebesi Hakkında Talimatname*, s. 6.

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencilerinde olduğu gibi Darümuallimat öğrencileri de, tatbikat dersi çerçevesinde, öğretmenleri veya idarecileri nezaretinde, İstanbul'daki çeşitli inas mekteb-i ibtidâîlerini ziyaret etmekte ve izlenimlerinden yola çıkarak bir rapor yazmakta ve bunu yapılan toplantılarda tartışmakta idiler.¹⁶²⁶

“*Devre-i Tatbikiye*” öğrencileri Dârümuallimîn-i Âliye’de barınmakta ve yeme içme vb. ihtiyaçlarını burada karşılamaktaydılar.¹⁶²⁷

Tatbikat mektepleri taşradaki Dârümuallimîn-i İbtidâîlerde de açılmaya çalışıldı. 1914 yılında Kastamonu’da,¹⁶²⁸ 1915 yılında Mamuratülaziz’de bir tatbikat mektebi bulunmaktaydı.¹⁶²⁹ 1914 yılında Bağdat’ta tatbikat mektebi açmak için çalışmalara başlanmıştı.¹⁶³⁰

---

¹⁶²⁶ *Dârümuallimât Programı*, s. 99.

¹⁶²⁷ *Devre-i Tatbikat Talebesi Hakkında Talimatname*, s. 6.

¹⁶²⁸ *BOA, DH.İD.*, Dosya No: 139 Gömlek No: 16.

¹⁶²⁹ *BOA, MF.İST.*, Dosya No: 14, Gömlek No: 22.

¹⁶³⁰ *BOA, DH.UMVM.*, Dosya No: 18, Gömlek No: 31.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin eğitim tarihini incelediğimizde öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgili olarak ilk uygulama yapan ismin Fatih Sultan Mehmed olduğunu görmekteyiz. Fatih Sultan Mehmed, sıbyan okullarında öğretmen olmak isteyen medrese öğrencilerinin diğer öğrencilerden farklı dersleri okumalarını istemekte ve öğretmen adaylarına, örneğin fıkıh dersinin okutulmasını, gereksiz görmekteydi.

Şüphesiz bu uygulama öğretmen yetiştirme tarihimiz için çok önemlidir. Fakat öğretmenlerin, öğretmen yetiştiren okullarda okutulması için Tanzimat Dönemi'ni beklemek gerekmiştir.

İlk öğretmen okulu, Dârümuallimîn-i Rüşdî, Tanzimat Dönemi'nde, 1848 yılında açılmıştır. Sıbyan okullarına medreseden yetişen öğretmenlerin yerine öğretmen okulundan mezun öğretmenlerin göreve atanması yine bu dönemde, Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın açılması ile gerçekleşmiştir. Tanzimat Dönem'inde açılan öğretmen okullarının bazı bilim adamlarına göre en önemlisi kadın öğretmen yetiştiren Dârümuallimât'tır. Zira bu okul sadece bayan öğretmen yetiştirmemiş aynı zamanda toplumda eğitilmiş kadın sayısının artmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca buradan çıkan öğretmenler kız okullarında öğretmenlik yaptıkları için çocuklarını erkek hocalarda okutmak istemeyen aileler kızlarını okutmaya başlamışlardır.

Tanzimat Dönemi'nin öğretmen yetiştirme tarihimize en önemli katkılarından biri sonraki dönemlerde de etkisini hissettiren 1869 Maarif-i Umumîye Nizamname'sidir. Çünkü adı geçen nizamname II. Meşrutiyet Devri'ne kadar yürürlükte kalmıştır. Daha önemlisi bu düzenleme ile öğretmenlik ilk kez ayrı bir meslek olarak resmen tanınmıştır.

II. Abdülhamid devrinin başlangıcı kabul edilen ve 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen, Kanun-i Esasi'de eğitim ile ilgili olarak değerlendirilebilecek maddeler içerisinde doğrudan öğretmen yetiştirme konusuna ait konular yer almamaktaydı.

Bununla birlikte II. Abdülhamid devri, Tanzimat Dönemi'nde genelde eğitim alanında özelde öğretmen yetiştirme konusunda düşünülen yeniliklerin hayata geçirildiği, açılan öğretmen okullarının nitelik kazandığı bir devir oldu.

II. Abdülhamid devrinde, Tanzimat Dönemi'nde açılan öğretmen yetiştiren kurumlar geliştirilip kurumsallaşmaları tamamlandığı gibi bu konuda, Darülameliyat

örneğinde olduğu gibi, yeni denemelerde de bulunuldu. Bu dönemde öğretmen yetiştirmekte olan okullar ile ilgili olarak bir çok yönetmelik ve program hazırlandı.

Ayrıca bu dönemde, özellikle erkek öğretmen yetiştiren okulların, ülke geneline yayıldığı bir süreç yaşandı. Bu cümleden olarak yurt çapında, otuz civarında yerde Dârülmualimîn açıldı.

II. Meşrutiyet Devri genel eğitim alanında tartışma ve yeniliklerin yaşandığı devir oldu. Doğal olarak bu öğretmen yetiştirme meselesine de yansdı. İstanbul'da ve taşradaki öğretmen okullarının kalitelerini artırma girişimi II. Meşrutiyet Devri'nin başlıca gayesiydi. Bu amaçla vilayetlerdeki bazı öğretmen okullarının varlığına son verildi. Fakat bu devirde öğretmen ihtiyacı hat safhaya çıkmıştı. Yeni göreve gelen dönemin Maarif Nazırları birçok eğitim meselesinden önce bu konuya eğilmek zorunda kalmaktaydılar.

II. Meşrutiyet Devri'nde yaşanan Balkan Savaşı yenilgisi de gözlerin öğretmenler çevrilmesinde etkili oldu. Çünkü Balkan uluslarının, bilhassa Bulgarların öğretmenleri bu savaşlarda cephe gerisinde aktif rol aldılar. Bu tür olaylar öğretmen okullarında milliyetçilik fikrinin güçlenmesine sebep oldu.

Esasen bu konuda şunları da ilave etmek lazımdır:

Tanzimat Dönemi, Osmanlılık fikrinde vatandaşlar yetiştirmek istemekteydi. II. Abdülhamid devrinde devlete ve halifeye bağlı, din kardeşliğine büyük önem veren bireyler yetiştirilmek istendi. Doğal olarak bu düşünce öğretmen okulları içinde söz konusu idi.

Osmanlılık fikrinin zayıflamasına yol açan bir takım kötü hadiselerden sonra İttihat ve Terakki Partisi Türkçülük düşüncesine önem vermeye başladı. Bunun sonucu olarak, II. Meşrutiyet Devri'nde Türkçülük düşüncesi öğrencilere benimsetmek için çaba harcandı. Bu çabayı öğretmen okulları için yayınlanan talimatnamelerde görmek mümkündür. Osmanlıcı öğretmen tipinin yerine Türkçü öğretmen tipinin yer almasında Emrullah Efendi ile birlikte İttihatçıların eğitim politikasına yön veren Ziya Gökalp'in etkisi vardı

II. Meşrutiyet Devri'nde bir çok fikir akımı tartışıldığı gibi eğitim akımları da tartışılmaktaydı. Tartışılan eğitim konuları bir çok yönüyle öğretmen yetiştirme meselesini de içermekteydi.

II. Meşrutiyet Devri'nde öğretmen yetiştirme meselesinde adından en fazla bahsettiren eğitimci Mustafa Satı Bey'dir. Bu zat çıkardığı dergilerle, çeşitli gazete ve mecmualarda yazdıkları makalelerle, eserleri ve Dârülmualimîn-i İbtidâî'de müdür iken yaptığı yeniliklerle haklı bir üne sahip oldu. Mustafa Satı Bey'in Ziya Gökalp'le çeşitli yayın organlarındaki yaptığı tartışmalar batıdaki polemiklerin bizdeki ilk örneği olduğu gibi, eğitim ile ilgili bir çok konuda takip edenleri aydınlatıcı mahiyetteydi.

Seçkinler eğitim akımına mensup olan Emrullah Efendi, İttihat ve Terakki Partisi'nin ideologlarından ve aynı zamanda II. Meşrutiyet Devri'nin önde gelen Maarif Nazırlarından. Emrullah Efendi, yazdıkları ve uygulamalarıyla öğretmen yetiştirme tarihimize çok önemli katkı sağlamıştır. Emrullah Efendi ile birlikte anılan “Tuba Ağacı Nazariyesi” ve “Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun Muvakkati” bir yönüyle öğretmen yetiştirme ile ilgiliydi.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin öğretmen yetiştiren kurumları, bu okullardaki yönetmelik, ders programları, öğretmen yetiştirme meselesi ile ilgilenen eğitimcileri ve bu konuda yayınlanan eserler, kısacası Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nden itibaren yaşadığı tecrübe, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin genel eğitimine ve bu arada öğretmen yetiştirme politikalarına ışık tuttuğu inkarı mümkün olmayan bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV BELGELERİ

1. Bab-ı Ali Belgeleri

Sâdaret Âmedî Kalemi (A.AMD.)

28/ 23, 22/ 41, 89/ 7.

Sâdaret Mektûbî Kalemi, Mühime (A.MKT.MHM.)

415/79, 341/84, 354/39, 31/ 46, 460/58, 460/58 472/59, 473/11, 321/54.

Sâdaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vala (A.MKT.MVL.)

125/74

Sâdaret Mektûbî Kalemi, Nezaret ve Devâir (A. MKT.NZD.)

155/ 36, 266/4, 266/4, 263/21.

2. Dahiliye Nezareti Belgeleri

Dahiliye İdare (DH.İD.)

195/50, 139/16.

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.)

65/46.

Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti (DH.UMVM.)

67/2, 133/13, 133/11, 16/27, 147/53, 28/18, 69/3, 9/19, 66/51, 68/48, 145/64, 70/34, 133/30, 68/52, 67/40, 150/44, 140/77, 33/16, 33/10, 145/62 24/10, 132/53, 9/16, 133/76, 133/71, 153/11, 22/3, 148/17, 7/36, 67/60, 25/16, 27/17, 140/95, 67/47 7/27, 7/36 38/23, 20/27, 33/39, 33/36, 145/62, 24/10, 19/39, 67/9, 31/10, 31/17, 67/6, 111/24, 12/22, 16/55, 67/41, 17/18, 155/78, 30/2, 69/35, 21/46, 157/65, 83/8, 42/148, 155/102, 19/5, 126/45, 18/31, 18/42, 133/11, 133/71.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM.)

20/37

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4. Şube (DH.EUM.4Şb.)

20/48, 22/34.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.Şb.)

51/18, 47/ 4

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH)

67/23.

Dahiliye Sicil-i Ahval Defteri (DH.SAİD.)

1–260, 112/387.

Dahiliye Nezareti Emniyet Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyr ü Sefer Müdüriyeti (DH.EUM.SSM.)

3/27, 55/75, 28/2.

Dahiliye Nezareti Muhâberatı Umûmiye İdaresi (DH.MUI.)

44-1/18

3. Hariciye Nezareti Vesikaları (HR.)

Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi (HR.SYS.)

218/107

4. İradeler Tasnifi

İrade Dahiliye (İ.DH.)

155/8034, 403/26689, 403/ 26689, 414/ 27408, 411/27185, 162/8438, 400/26462, 408/27028, 155/8034, 143/7393, 657/45710, 678/47234, 213/67, 863/69113, 1079/ 84692, 1444/1324 Ra-03, 1444/1324 S-68.

Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT.)

96/43 13/1, 84/25, 126/5, 85/17, 129/7, 66/64, 127/106, 127/106, 126/79, 126/89, 128/37, 126/79, 126/99, 96/43.

İrade Hariciye (İ.HR.)

211/12192, 201/11459,

İrade Hususi (İ.HUS.)

Dosya No: 140, Gömlek No:.1324 S-105. Dosya No: 142, Gömlek No:.1324 R-70.

İrade Maarif (İ.MF.)

13/1325/B-1, 13/1325 S-2, 9/1321 M-1, 10/1322 C-1, 5/1316 S-4, 14/1326 B-8.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

126/5394, 64/3024, 64/3024, 64/3024

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)

223/7541, 188/5681, 195/6008, 211/6894, 444/19767, 187/5661, 414/18088, 528/ 23695, 24649/549, 390/17010, 503/22764, 444/19767, 223/7541, 188/5681

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.)

9/476, 10/484, 39/2047.

İrade Taltifât (İ.TAL.)

İrade: 80, İrade: 181, 469/1329 M-13.

5. Şura-yı Devlet Vesikaları

ŞD.

215/25, 216/13, 205/13, 213/33, 231/4.

ŞD.TNZ.

232/8

ŞD.HU.

232/28.

6. Yıldız Tasnifi

Yıldız Sadâret Hususi Mâruzât Evrakı (Y.A.HUS.)

3/25, 289/30, 299/23.

Yıldız Sadâret Resmi Mâruzât Evrakı (Y.A.RES.)

15/29, 15/17.

Yıldız Esas Evrakı. (Y.EE.)

112/6, 37/47, 5/61.

Yıldız Tasnif Mütenevvi Mâruzât Evrakı Bölümü (Y.MTV.)

87/205, 93/73, 91/21, 93/71.

Yıldız Tasnif Parekende Zabtiye Nezâreti Mâruzâtı (Y.PRK. ZB.)

23/102.

7. Maarif Dosyaları

Maarif Tedrisat-ı Âliye (MF. ALY.)

1/51, 3/14, 4/146, 13/90, 17/20, 2/46, 2/103, 13/90, 1/51, 14/49, 1/189,
3/90, 4/146, 12/83, 12/83, 64/3024, 17/77, 13/90, 13/89, 17/20, 8/181,
17/77, 8/181, 8/158, 13/49, 14/49, 10/24, 2/59, 2/66, 8/135, 8/138, 8/152,
10/73, 7/184, 9/54, 9/61, 9/56, 9/57, 9/62, 9/58, 9/59, 9/60, 9/63, 9/64,
10/31, 10/23, 10/68, 11/92, 14/5, 14/5, 14/25, 14/45, 13/56, 10/67,
11/55, 13/56, 11/55, 12/63, 12/145, 9/83, 10/81, 10/38, 10/63, 11/44,
12/63, 13/113, 10/44, 10/78, 44/69, 44/69, 13/117, 13/55, 13/106, 12/69,
5/146, 12/63, 12/128, 12/128, 10/40, 10/65, 11/56, 10/65, 12/6, 12/155,
14/35, 9/30, 10/81, 10/61, 10/56, 9/30, 12/15, 13/68, 2/102, 3/44,

3/94, 14/38, 12/63, 13/14, 14/38 10/13, 10/37, 10/79, 11/14, 13/77,
3/33, 14/33, 10/81, 10/40, 12/147, 14/33, 10/50, 10/52, 11/9, 13/107,
13/108, 15/9, 4/98, 10/81, 10/48, 10/69, 12/144, 12/145, 10/48, 5/130,
10/51, 10/70, 13/8, 14/75, 12/63, 13/21, 13/21 12/99, 15/9, 10/81,
10/81, 10/19, 13/18, 10/19, 10/81, 2/41, 5/67, 9/86, 9/86, 10/81, 10/80,
10/75, 11/15, 11/69, 13/22, 9/86, 11/15, 13/22, 10/25, 12/150, 13/100,
10/55, 11/96, 11/96, 12/63, 14/36, 11/34, 12/63, 12/99, 15/9, 15/9,
10/46, 10/57, 10/76, 11/2, 11/62, 13/103, 11/62, 40 /57, 20/131,
12/29, 15/114, 15/114, 20/140, 15/114, 20/131, 15/113, 15/114, 35/28,
20/20, 23/1, 23/1, 22/163, 23/13, 13/28, 40/88, 23/82, 22/11, 12/87,
15/92, 50/63, 20/102, 20/42, 34/76, 23/38, 20/82, 35/39, 21/53, 19/99,
38/ 26, 10/72, 38/15, 20/82, 25/19, 25/21.

Maarif İstatistik Kalemî (MF.İST)

20/48, 17/64, 20/59, 33/76, 12/89, 12/79, 13/13, 13/2 12/70, 12/82,
17/31, 16/ 10, 16/9, 16/10, 16/8, 15/10, 15/58, 17/8, 12/88, 16/24,
13/5, 12/86, 12/91, 13/17, 16/60, 16/29, 12/89, 12/90, 15/9, 13/3, 16/30,
15/53, 16/30, 33/45, 12/73, 13/12, 23/25, 23/33, 17/5, 14/22.

8. Diğer Belgeler

Meclis-i Vükela (MV.)

241/16, 143/15, 13/144, 201/52, 201/11.

Zabtiye Nezâreti (ZB.)

24/57, 325/62

B- RESMÎ YAYINLAR

1. Salnameler

a. Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye

1280, 1281, 1282, 1283, 1284,1285, 1286, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293,
1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1306, 1307, 1308,
1309, 1310, 1311, 1312, 1213, 1314, 1315, 1317, 1319, 1322, 1325, 1326, 1328.

b. Salname-i Maarif-i Umumîye

1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

c. Vilayet Salnameleri

Aydın Vilayeti Salnamesi, yıl 1306-1320, *Bağdat Vilayeti Salnamesi*, yıl 1325, *Bitlis Vilayeti Salnamesi*, yıl 1318, *Bolu Salnamesi*, yıl 1334, *Diyarbakır Vilayeti Salnamesi*, yıl 1316, *Edirne Vilayeti Salnamesi*, yıl 1307-1310-1311-1319, *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, yıl 1314-1318-1324, *Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, yıl 1313, *Konya Vilayeti Salnamesi*, yıl 1303-1322, *Musul Vilayeti Salnamesi*, yıl 1325, *Selanik Vilayeti Salnamesi*, yıl 1324, *Sivas Vilayeti Salnamesi*, yıl 1304-1308-1325-1320, *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, yıl 1313-1320.

2. İstatistikler

Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi 1310-1311 Senesi İstatistiği, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1318.

Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi İstatistiği, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, Tarihsiz.

Maarif-i Umumîye Nezareti Celilesi, İhsaiyat Kalemi, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1318.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti, Matbaa-yı Âmire İstanbul, 1328.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1334.

1329-1330 İhsâiyât Mecmuası, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1332.

3. Düsturlar

1-2 Tertip

4. Takvim-i Vekâyi

5. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

C- MÜFREDAT PROGRAMI, TALİMATNÂME VE NİZAMNÂMELER

Darülmüallimât Programı, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1330.

Dârülmüallimîn-i İbtidâîye Ders Programı, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1312.

Darülmüallimât ve Dârülmüallimîn Nizamnamesi, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1331.

Dârülmüallimîn ve Darülmüallimât-ı İbtidâîye Talimatnamesi, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1332.

Dârülmüallimîn Talebesine Ait Talimat, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1336.

Dârülmüallimîn-i İbtidâîlere Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1330.

Dârülmüallimîn-i İbtidâîlere Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1331.

Dârümuallimîn, Mülkiye, Dârümuallimât Tevzih Mükâfat Cetveli, Matbaa-yı Âmire, İstanbul, 1293.

D- KİTAP VE MAKALELER

A. Ferid, “Dârümuallimînlerde Ziraat”, *Yeni Fikir*, c. II, S. 9, Mart 1329.

ABDULKADİROĞLU, Nuran, “Ziya Gökalp’te İslâmiyet Telakisi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXIII/1–2, 1985.

Abdurrahman ŞEREF, *Tarih Söyleşileri*, (Sad: Mübecel Naimi Duru), İstanbul, 1980.

ABU MANNEH, “Gülhane Hatt-ı Hümayunun İslâmi Kaynakları”, (Çev: Şaban Bıyıklı), *Dergâh*, c.VII, S. 74, Nisan 1996.

AÇIKSES, Erdal, *Salnamelere Göre Memuratülaziz Vilayetinde Maarif*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1985.

AÇIKSES, Erdal, DOĞANAY Rahmi, *1298 Tarihli Ma’muret’ül Aziz Vilayet Salnamesi*, Elazığ, 2001.

ADASAL, Rasim, “Hocam İ.H. BALTACIOĞLU’NUN Başarı Nitelikleri”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.

ADIVAR, Adnan, “Bir Asır Evvel Bugün Dârümuallimîn”, *Yeni Bilgi*, S.11, 1 Nisan 1948.

ADIVAR, Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1985.

A. Cevad, “Terbiye-i Ahlakiye”, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, No: 5, 15 Haziran 1326.

_____, “Oyunun Hizmeti Terbiyesi”, *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, No: 9, 15 Teşrin-i Evvel, 1326.

AHMAD, Feroz, DANKWART, A. Rustow, İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları*, 6–7, (1977–1978), İstanbul, 1978.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakkir*, 40 Tetimme, 1–12 (Yay. Cavid Baysun) İstanbul, 1967.

Ahmed Şerif, *Anadolu’da Tanin*, (Haz: M. Çetin Börekçi), Ankara, 1999.

AKAR, İlhan, *İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim ve kültür Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1985.

- AKBULUT, Erden, *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul, 2006.
- AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, 1998.
- AKDER, Necati, “Ziya Gökalp ve Kültür Buhranı”, *Türk Yurdu*, c. II, S.288, Eylül, 1960.
- AKGÜN, M. Zerrin, “Çeşitli Yönleri ile Baltacıoğlu”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- AKIN, Âdem, *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara, 1999.
- _____, “Münif Efendi’nin ‘Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan’ Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma”, *Erdem*, c. V, S. 14, Ankara, 1989.
- AKPINAR, Alişan, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*, İstanbul, 1997.
- AKTAR, Yücel, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, İstanbul, 1990.
- AKTUNÇ, Orhan Ziya, “Gökalp’ta Şahsiyet”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- AKYÜREK, Süleyman, *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usûl-i Cedid Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1998.
- AKYÜZ, Hüseyin, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği Kurultayı*, Ankara, 1979.
- AKYÜZ, Kenan, *Encümen-i Daniş*, Ankara, 1975.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2001.
- _____, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848–1940)*, Ankara, 1978.
- _____, “17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler ve Doğrultular)”, *Milli Eğitim*, S. 144, 1999.
- _____, “Öğretmen Okulu Dışından İlk Kez Öğretmen Atamasına İlişkin Orijinal Belge”, *Milli Eğitim*, S. 137, 1998.
- _____, “Tanzimat Dönemi’nde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler”, *Tanzimatın 150. Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1994
- _____, “Dârülmuallimîn’in İlk Nizamnamesi, (1851), Önemi ve Ahmed Cevdet Paşa”, *Milli Eğitim*, S. 95, Mart 1990.
- _____, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim*, S. 143, 1999.

- _____, “Türkiye’de Öğretmenliğin Temelleri Sağlam Atılmıştı”, *Yeni Türkiye*, S. 7, 1996.
- _____, “Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 195, Mart 2000.
- _____, “Vizeli Selim Sabit Efendi”, *Tarih ve Toplum*, S. 201, Eylül 2001.
- _____, “Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sorunu”, *G.Ü., Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu*, Ankara, 8–11 Haziran 1987.
- _____, “Cevdet Paşa’nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası”, *OTAM (Osmanlı, Tarih, Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ocak 1992.
- _____, “Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri”, *Tanzimat’ın 150.Yılı Uluslar arası Sempozyumu*, 25–27 Aralık 1989, Ankara, 1991.
- _____, “Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisini ve Balkan Savaşları”, *Tarih ve Toplum*, S. 228, Aralık 2002.
- _____, Öğretmenin 150 Yıllık Serüveni, *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1998.
- _____, “Osmanlı’da İlk Açılan Öğretmen Okulları”, *Toplumsal Tarih*, S.105, Eylül, 2002.
- ALBAYRAK, Sadık, “Osmanlı İmparatorluğunda Kız Mekteplerinin Küşadı”, *Diyanet Dergisi*, c. XI/4 Ankara, 1972.
- Ali Fuad, “Münif Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, (Yeni Seri) c. I, S. 4, İstanbul, 1930.
- Ali Kami, “Maarif Derdi”, *İçtihat*, 2 Kânun-ı Sani 1329, No: 87.
- Ali Nusret, “Bir Ders Mevzunun Plan-ı Tertibi”, *Tedrisad-ibtidâiye Mecmuası*, No: 20, 15 Mayıs 1328.
- _____, “Bir Derse Başlarken”, *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, No: 9, Yıl: 1.
- ALİŞ, Şehnaz, “Tanzimat’tan Cumhuriyeti Edebiyatımızda Öğretmen Tipleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H.Yavuz Nuhoglu), İstanbul, 2001.
- ALTIN, Hamza, “Osmanlı Eğitimcisi Mustafa Sâtı Bey ve Öğretmen Yetiştirme Hakkındaki Görüşleri ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürü*, S. 509–510, Yıl: XLIII, Eylül-Ekim, 2005.

- _____, “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, *Turkish Studies*, Volume 3/4 , Summer, 2008.
- _____, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, 2008.
- ALTINDAL, Murat, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul, 1994.
- ANAR, Suat, “Ziya Gökalp'ın Öğretisinin Türk Eğitimine Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tez Özetleri*, Ankara, 1981.
- ANTEL, S. Celal, *Tanzimat Maarifi*, İstanbul, 1999.
- ARIBAŞ, Sabahattin, ERGÜN Mustafa, “GAP Bölgesinde Eğitimin 100 Yıllık Seyri”, *Eğitim Dergisi*, S. 4, 1993.
- ARISOY, Süleyman, “Çağdaş Türk Düşünce, Sanat Kuramcısı ve Devrimcisi Baltacıoğlu”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- ARSLANOĞLU, İbrahim, *Kastamonu Öğretmen Okulları (1884–1977)* İstanbul, 1998.
- ATA, Bahri, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Tarih Öğretimi”, *Türk Kültürü*, Yıl, XXXVIII, S. 450, Ekim 2000.
- ATAY, Falih Rıfki, *Batı Yılları*, İstanbul, 1963.
- ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983.
- _____, “Fatih Süleymaniye Medreseleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 13, 1981.
- AYAS, Nevzat, *T.C. Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeler*, Ankara, 1948.
- AYDIN, Necati, *İmparatorluğun Cumhuriyet Kapısı*, İstanbul, 1999.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1995.
- AYNİ, Mehmed Ali, *Dârülfünûn Tarihi*, İstanbul, 1926.
- Ayşe Sıdika, *Usûl-i Talim ve Terbiye*, Alem Matbaası, İstanbul, 1313.
- AYTAÇ, Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Okul Kuruluş Sistemi”, *Milli Kültür*, c. III, S. 1, Haziran 1981.
- _____, İ.H. Baltacıoğlu'nun Hayatı ve Eserleri, *D.T.C.F. Dergisi* “Araştırma”, c. XI, S.2, Ankara, 1979.
- _____, “İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nda “Milliyet” ve “Milli Kişilik” Meselesi”, *Milli Kültür*, S. 74, Temmuz, 1990.
- _____, “İsmail Hakkı BALTACIOĞLU'NUN Eğitim Sistemi”, *Milli Kültür*, S. 49, Temmuz 1985.

- _____, “BALTACIOĞLU’NUN Eğitim Sisteminin Ana Gelişimi”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- _____, “İsmail Hakkı BALTACIOĞLU’nun Eğitim Reformu Kuramı”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri*, (Yay. Haz: M. Çağatay Özdemir, Galip Yüksel, Feridun Sezgin), Ankara, 2006.
- _____, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara, 1972.
- AYTEKİN, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yöntemi*, Ankara, 1991.
- BABINGER, Franz, *Mehmed the Conqueror And His Time*, (Edit: William C. Hickman), Princeton University, 1992.
- BALTACI, Cahit, *XV-XVI Asrın Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- _____, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, S. 7, 1996.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, *Talim ve Terbiyede İnkılâp*, İstanbul, 1329.
- _____, *Terbiye ve İman*, Yeni Turan Matbaası, İstanbul, 1914.
- _____, *Terbiye-i Avam*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1330.
- _____, *İzmir Konferansları*, Selanik Matbaası, İzmir, 1331.
- _____, *Terbiye İlmi*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1332.
- _____, *Maarifte Bir Siyaset*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1335.
- _____, *Terbiye Dersleri*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1339.
- _____, *Yazının Usûl-i Tedrisi*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1340.
- _____, *Tarih ve Terbiye*, İstanbul, 1933
- _____, *Toplu Tedris*, İstanbul, 1938.
- _____, *İçtimai Mektep*, Ankara, 1942.
- _____, *Öğretmen*, (Yer ismi yok), 1944.
- _____, *Pedagojide İhtilal*, İstanbul, 1964.
- _____, “Ziya Gökalp’ı Nasıl Tanıyorum”, *Türk Kültürü*, S. 36, 1965.
- _____, “Terbiye’de İnkılâp Lazım”, *Yeni Fikir*, c. II, S. 12, Haziran 1329.
- _____, Resmi Öğretmenin Yolu, *Yeni Fikir*, c. II, S. 13, Temmuz 1329.
- BAŞAR, Hatice, “Sâti Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri”, *DED (Değerler Eğitimi Dergisi)*, Nisan 2003, S. 2.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, *TTK, Belleten*, c. XXIV, S. 96, Ekim 1960.

- _____, “93 Meşrutiyeti”, TTK, *Bellekten*, c. VI, S. 21, 22, Nisan 1942.
- BAYKAL, İsmail Hakkı, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul, 1953.
- BAYTAL, Yaşar, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, S. 11, *OTAM*, 2000.
- BAYUR, Hikmet, “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”, TTK, *Bellekten*, c. XXIII, S. 90, Nisan, 1959.
- BECKA, Jiri, “Mehmed Ziya Gökalp”, *Dictionary of Oriental Literatures*, c. III, London, 1974.
- BERKER, Aziz, *Türkiye’de İlköğretim*, Ankara, 1945.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yay. Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2002.
- _____, *İslâmcılık, Ulusculuk, Sosyalizm*, İstanbul, 1975.
- _____, “Ziya Gökalp”, *Encyclopedia of Religion*, c. VI, Newyork, 1987.
- BEYDİLLİ, Kemal, *Türk Bilim ve Matbacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1995.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar Söylenenler*, Ankara, 1978.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir, 1998.
- _____, “Selim Sabit Efendi ve Rehnüma-i Muallimîn”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. I, S. 1, 1985.
- BİLKAN, Ali Fuat, “Halide Edip Adıvar’ın “Inside India” Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti”, *Bilig*, S. 33, Bahar-2005, Ankara.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Düşünceleri*, Ankara, 1982.
- _____, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 2005.
- BİLGİÇ, Emin, *Maarif Davamız*, İstanbul, 1986.
- BORA, Bülent, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 2000.
- BOYAR, Ebru, “Engelhardt From Censorship to Icon: The Use of A European Diplomat’s History in Otoman and Turkish Historiography on The Tanzimat”, *Eurasian Studies*, III/I, Roma, 2004.
- BUDAK, Ali, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Ankara, 2004.

- BUZPINAR, Ş. Tufan, "Opposition to The Otoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877-1882", *Die Welt des Islams*, 36,1, Leiden,1996, Edit: E. J. Brill.
- BÜLBÜL, Zekeriya, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2000.
- BÜYÜKCOŞKUN, Seyhan, "Muallim Cevdet'in Evrakları Arasında", c. V, Mart 1994, İstanbul.
- _____, "Muallim M. Cevdet'in Arşive ve Arşivciliği Hizmetleri", *Divan*, Yıl: 2, S. 3.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, *Türkiye'de Rum Okulları*, Konya, 2003.
- _____, *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Konya, 2004.
- BRILL, E.J."The Islamic Roots of The Gülhane Rescript", *Die Welt des Islams*, 34, Leiden, 1994.
- BUHEIRY, Marwan, *Intellectual Life in the Arab East*, Beirut, 1981.
- Cavit Bey, *Felaket Günleri*, c. II, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2000.
- CHAMBERS, L., Richard, POLK, William R., *Beginings of modernization in the Middle East*, 1968, Chicago.
- CHAMBERS,L., "The Education Of A Nineteenth-Century Otoman Alim, Ahmed Cevdet Paşa", *Int. J. Middle East Studies, Printed in Great Britiain*, Cambridge, 1973.
- _____, "Bir Ondokuzuncu Yüzyıl Âlimi Ahmed Cevdet Paşa'nın Eğitimi", (Çev: Esen Başaran), *Türkiye Günlüğü*, S. 47, Ankara, 1997.
- CLEVELAND, William L., *An Arab Nationalist, Sâti'al-Husri*, Princeton, New Jersey, 1971.
- CORNELIA, A. Tsakiridou, "Nationalist Dilemmas: Halide Edip On Greeks, Greece and The West", *New Perspectives on Turkey*, Fall, 2002, 27, 1-34, İstanbul.
- COŞKUN, İsmail, "Bir İmparatorluk Entelektüeli Olarak Ziya Paşa", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Sosyoloji Dergisi*, S. 8, 2004.
- CUMBUR, Müjgan, "Ziya Gökalp'a Göre Türk Kadını", *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.

- CUNNINGHAM, Allan, “Stratford Canning and the Tanzimat”, (Edit: R.L.Chambers,William R.Polk), *Beginings of modernization in the Middle East*, 1968, Chicago.
- CELEPOĞLU, A., “Abdurrahman Şeref”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. I, Ankara, 2002.
- _____, “Cevdet Paşa”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c.I, Ankara, 2002.
- CELKAN, Hikmet Yıldırım, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1990.
- _____, “I. Meşrutiyet Döneminde Modern Bir Eğitimci: Münif Paşa”, *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 4-7 Kasım 1997, c. III, Ankara, 2000.
- _____, “Bir Düşünür ve Eğitimci Olarak Ziya GÖKALP”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri*, (Haz: M. Çağatay Özdemir, Galip Yüksel, Feridun Sezgin), Ankara, 2006.
- _____, “Türk Sosyolojisinin Mimarı, Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, Ankara, 1991.
- _____, “Cevdet Paşa’nın Medrese İle İlgili Görüşleri”, *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyumu*, 9–11 Haziran 1995, Ankara, 1997.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, Ankara,1994.
- _____, “Baltacıoğlu’nu da Yitirdik”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1994.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Osmanlının Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970.
- ÇEÇEN, Kâzım, *İstanbul Teknik Üniversitesi’nin Kısa Tarihçesi*, İstanbul, 1990.
- ÇEÇEN Kâzım, ŞENGÖR, Celal, *Mühendishane-i Berr-i Hümayun’un 1210 Tarihli Kanunnamesi*, İstanbul,1988.
- ÇELEBİ, Nilgün, “Ziya Gökalp Öldü”, *Türk Yurdu*, c. 18, S. 127–128, Mart-Nisan 1998.
- ÇETİN, Atila, “II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, *Türk Kültürü*, S. 253, 1984.

- Dârülfünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328.
- DAVİSON, Roderic H., *Reform in the Otaman Empire*, New Jersay, 1963.
- _____, “Tanzimat”, *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. X, (Fasc.165-166), Leiden, 1998.
- DAVİSON, Andrew, *Secularism and Revivalism in Turkey*, Yale University Pres, New Haven and London, 1998.
- DAVUT, Yıldız Akpolat, “Türk Sosyolojisinde İki Solidarizm Anlayışı”, *Türkiye Günlüğü*, S. 39, 1996.
- DAWISHA, Adeed, *Arab Nationonalism in the Twentieth Century*, Princeton, 2003.
- DEĞİRMENCİOĞLU, Coşkun, “Ziya Gökalp-Mehmed İzzet”, *Türk Yurdu*, c. II/44, 1991.
- DEMİR, Remzi, UNAT, Yavuz, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Önerdiği Yeni Bir Takvim”, *TTK. Belleten*, c. LXI, S. 230, Nisan, 1997.
- DEMİRYÜREK, Mehmed, “Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman Şeref Efendi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XVIII, S. 1, Temmuz 2003.
- DEWEY, John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1939.
- DİLAVER, Hüseyin, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Şartları*, İstanbul, 1994.
- _____, “Tanzimat Dönemi Başlarında İlköğretimin Önemi ve Zorunluluğunun Halka Duyurulması”, *Milli Eğitim*, S. 132, 1996.
- _____, “İdâdîlere Öğretmen Alımı ve Orijinal Bir Sınav Belgesi”, *Milli Eğitim*, S. 143, 1999.
- DOĞAN, Recai, *İslâmcıların Eğitim ve Öğretim Tarihleri*, Ankara, 1999.
- DOĞAN, İsmail, *Tanzimat’ın iki Ucu Münif Paşa ve Al Suavi*, İstanbul, 1991.
- _____, “Tanzimatın Önde Gelen Eğitimcilerinden Mütnif Paşa ve Eğitimci Kişiliği”, *Milli Eğitim*, S. 104, Aralık 1990.
- DOLTAŞ, Dilek, “Zamana ve Okura Göre Başkalaşan Bir Belleğin Öyküsü: Halide Edip’in Türkçe ve İngilizce Anıları”, *Journal of Turkish Studies*, c. 28, S. 1 Cambridge, 2004.
- DOLU, Edibe, “Pakistan’ın Hayran Olduğu Türk Yazarı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.10, Yıl: 4, Kasım 1968.

- DUMAN, Hasan, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Katalogu*, c. I, Ankara, 1999.
- DUMAN, Tayip, DİLAVER Hüseyin, “İstanbul’da Açılan İlk Dârülmualimîn”, *Erdem*, c. IX, S. 26, Eylül 1996.
- DUMAN, Tayip, *Türkiye’de Ora Öğretime Öğretmen Yetiştirme*, İstanbul, 1991.
- _____, “Osmanlıda Öğretmen Yetiştirme Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V, Ankara, 1999.
- _____, “Ethem Nejat’ın Eğitim Görüşleri”, *Atatürk Döneminden Günümüze Cumhuriyetin Eğitim Felsefesi ve Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri*, (Haz: M. Çağatay Özdemir, Galip Yüksel, Feridun Sezgin), Ankara, 2006.
- DURAN, Recep, “Mehmed Tahir Münif Paşa, Hayatı ve Eserleri”, *Erdem*, c. II, S. 6, Eylül 1986.
- DURHAN, İbrahim, “Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme”, *AÜEHFD*, c. V, S. 1–4.
- DURU, Kâzım Nami, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 1975.
- _____, “Ziya Gökalp Hakkında”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, “Mehmed Cevdet İnançalp”, c. IV, 1994.
- Edhem Necdet, “Mektep Binalarının Hassa-ı Temdiniyesi”, *İşhad*, No: 111, 19 Haziran 1330.
- EKMELEDDİN, İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul, 1997.
- EMİROĞLU, Gülmişâl, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Konulu Layihalar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Konya, 2002.
- EMRE, Ahmed Cevad, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, 1960.
- Emrullah Efendi, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasi Programına Dair İzahname*, Matbaa-yı Hayriye ve Şurakası, Kostantiniye, 1330.
- ENGELHARD, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşad), İstanbul, 1999.
- ENGİN, Vahdettin, *Mekteb-i Sultanî’nin Kuruluşu*, İstanbul, 2003.
- ENGİNÜN, İnci, “Halide Edip Adivar”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. I, Ankara, 2002.
- _____, “Yakup Kadri ve Halide Edip”, *100. Yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul, 1989.

- _____, “Halide Edip Adıvar”, *TDVİA*, c. I, İstanbul, 1988.
- ERBİLEK, İsmail Nâmi, “Son İki Osmanlı Vaka’anüvisi”, *Yeni Türk Mecmuası*, c. VII, S. 79, 1939.
- ERCİLASUN, Ahmed B. “Muallim Cevdet ve Oğuzname”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S. 60, 2003, Ankara.
- ERDEN, Fethi, “Halide Edip Hanım’ın Bilinmeyen veya Az Bilinen Tarafları ve Türkocağı ile Alakalı Hatıraları”, *Türk Yurdu*, c. III, S. 305, 306, Kasım, 1964 .
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- _____, *Muallim Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1937.
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara 1996.
- _____, “Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları”, *A.Ü.Dergisi*, 1979–1982 c. XXX, S. 1–2.
- _____, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VI, S. 17, Mart 1990.
- _____, *Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H. Yavuz Nuhoğlu), İstanbul, 2001.
- ERİŞİRGİL, M. Emin, *Bir Fikir Adamının Romanı*, İstanbul, 1984.
- ERLER, M. Yavuz, “Sicil-i Umumî Defterlerine Göre Samsun Merkez İnas Mektebi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12/1, Mayıs 1999.
- ERÖZ, Mehmed, “Türk Sosyolojisinde Eskimeyen Bir Ses: Ziya Gökalp”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1–2, 1985.
- ESÖZ, Veyis, *Dünden Bugüne Kültür ve Maarifimiz*, Konya, 1978.
- Ethem Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, Çiftçi Kütüphanesi, İstanbul, 1329.
- _____, *Terbiye-i İbtidâîye Islahatı*, Çiftçi Kütüphanesi, İstanbul, 1331.
- _____, “Neden Muallime Yetiştirilmiyor”, *Sırat-ı Mustakim*, 10 Ağustos 1327, c. VI, S. 155.
- _____, “Mektepler ve Oyun”, *Tanin*, 6 Nisan 1326, No: 944.
- _____, “Tadil Müceratı”, *Yeni Fikir*, 15 Mart 1329, S. 4.

- _____, “Terbiye-i Bedeniye Nasıl Ehemmiyet Veriyorlar Bizde ve Avrupa’da”, *Yeni Fikir*, 15 Şubat 1329.
- _____, “Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız”, *Yeni Fikir*, Kânun-ı Sâni 1329.
- _____, “Muallim ve Muallimelerin İzdivacı”, *Yeni Fikir*, S.12, Haziran 1329.
- _____, “Terbiye ve Musiki”, *Yeni Fikir*, S. 16, Teşrin-i Evvel 1329.
- _____, “Liselere mi Başka Mekteplere mi Muhtacız?” *Sırat-ı Müstakim*, c. V, S.110, 9– 1326.
- _____, “Fransız Usûl-ü Tahsili ve Zararlarımız”, *Sırat-ı Müstakim*, c. V, S. 108, 9–1326.
- _____, “Mektep Binaları Pavyon Tarzı”, *Sırat-ı Müstakim*, c. VI, 140, 4,1327.
- EVİRİMER, Rıfat Necdet, “İnsan Adam”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- FARAN, Caesar E., “Reassing Sultan Abdülhamid II’s İslamic Policy”, *Archivum Ottomanicum*, 14, 1995–1996, Wiesbaden, 1996.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul, 1997.
- Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*, Ankara, 1938.
- Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1332.
- Fazıl Ahmed, *Terbiyeye Dair*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326.
- _____, “Mekteb-i İbtidâi ve Terbiye-i Siyasiye”, *Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası*, No: 17, 1327.
- _____, “Terbiye-i Bedeniye”, *Tanin*, No: 575, 22 Mart 1326.
- _____, “Mekteplere Dair”, *Tanin*, No: 595, 19 Nisan 1326.
- _____, “Terbiye-i Ahlakiye”, *Tanin*, No: 744, 13 Eylül 1326.
- _____, “Terbiye-i Tedrisat”, *Tanin*, No: 924, 17 Mart 1327.
- _____, “Tedrisat-ı Edebiye”, *Tanin*, No: 946, 8 Nisan 1326.
- Ferid, “Dârümuallimînlerde Ziraat”, *Yeni Fikir*, S. 9, Mart 1329.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Ziya Gökalp”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- _____, “Ziya Gökalp Yılı”, *Türk Yurdu*, c. II, S. 288, Eylül, 1960.
- FİRİLLA, Anat Lapidot, “The Memoirs of Halide Edip (1884–1964), The Puplic Persona And The Personal Narrative”, *New Perspectives on Turkey*, Fall, 1999, 21, İstanbul.

- FLORESCU, Radu R., The Romanian Impact Upon The Otoman Tanzimat, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları*, S. 6–7, 1977–1978, İstanbul.
- FORTNA, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun*, (Çev: Pelin Sıral), İstanbul, 2005.
- Galip, Ata, “Muallim Olmak İçin Sıhhi Şartla”r, *Tedrisat Mecmuası*, c. 11, No: 54, Nisan 1921.
- GELİŞLİ, Yücel, “Osmanlı Eğitim Kurumlarından İdâdiler”, *Türk Kültürü*, S. 444, Nisan 2000.
- GÖKBİLGİN, Tayip, “Ziya Gökalp’e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6/3–4, 1976.
- _____, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine Etkilerine ve Teşkilatına Etkileri”, TTK, *Bulleten*, c. XXXI, S. 121, Ocak 1967.
- GÖKKENT, Gıyasettin, “Sultan Hamid’in Siyaseti”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 6, S. 2, 1 Mart 1970.
- GÖKSEL, Ali, Nüzhet, “Ziya Gökalp’in Hatıraları”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- _____, Ali, Nüzhet, *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Malta Mektupları*, İstanbul, 1931.
- GÖKSELOĞLU, Engin, “Gökalp’in Hayatı”, *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- GÜNGÖR, Harun, “Ziya GÖKALP’e Göre Eğitim ve Din Eğitimi”, *Türk Kültürü*, S. 315, Temmuz 1989.
- GÜNGÖR, Erol, “Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi”, *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *History of Turkish Education*, 1998, Ankara.
- GRAMMONT, Jean-Lois Bacque, ORTAYLI, İlber, DONZEL, Van Emeri, *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi, VII Sempozyumu Bildirileri*, 7-11 Eylül 1986, Ankara, 1994.
- HAFIZ, Nimetullah, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kosova’da Eğitim”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H.Yavuz Nuhoglu), İstanbul, 2001.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa”, *A. Cevdet Paşa Semineri*, 27-28 Mayıs 1985, İstanbul, 1986.
- Halide Edip, *The Encyclopaedia Of Islam*, Vol. IV. ,1978, Leiden.
- Halide (Edip), *Talim ve Terbiye*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1327.

- Halide Salih, “Dârümuallimât”, *Tanin*, 12 Eylül 1324, No: 56.
- _____, “Kız Mektepleri Hakkında Bir Mütalaa-ı Mühime”, *Tanin*, 5 Kânunusani 1324, No: 167.
- HATİPOĞLU, Mehmed Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Ankara, 1998.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara, 1990.
- HIZLI, Mefail, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, 1999.
- _____, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler, (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H. Yavuz Nuhoglu), İstanbul, 2001.
- Hüseyin Cahit, “Muallimler Ordusu”, *Tanin*, No: 518, 29 Kanun Sani 1325.
- _____, “Maarif İçin”, *Tanin*, No: 573, 25 Mart 1326.
- _____, “Talebe-i Ulûm”, *Tanin*, No: 614, 5 Mayıs 1326.
- _____, “Mektepler Meselesi”, *Tanin*, No: 277, 8 Mayıs 1325.
- _____, “Tedrisat Meselesi”, *Tanin*, No: 322, 13 Temmuz 1325.
- _____, “Maarif Derdi”, *Tanin*, No: 800, 15 Teşrin-i Sâni 1326.
- _____, “Avrupa’da Tahsil”, *Tanin*, No: 851, 3 Kanun-ı Sâni 1326.
- _____, “Maarifte Islahat”, *Tanin*, No: 96, 24 Teşrin-i Evvel 1324.
- _____, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2002.
- İLİPİNAR, Emirhan, “İ. H. BALTACIOĞLU”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- IMBER, Colin, *The Otoman Empire*, Newyork, 2002.
- İbrahim Alâeddin, “Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı Âliye Teşkilatı”, *Tedrisat Mecmuası*, 12 Kanun-ı Sani 1923.
- İhsan, *Dârümuallimât Ders Programlarına Göre Yazılmış, Gülyağcılık Sanatı*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1326.
- _____, “Tarih Üzerine Ders, Kosova Muharebesi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 5, 15 Haziran 1326.
- _____, “Kosova Muharebesi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 5, 15 Haziran 1326.
- _____, “Tatilden Sonra” (Ders Numuneleri) *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 12, Yıl: 1.
- İHSANOĞLU, Ekmelleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1999.

- İLKUL, Ahmed Kemal, “Doğu Türkistan-Kaşgar’da İlk Maarif Teşkilat ve İnkılâbı”, *Türk Kültürü*, S. 19, Mayıs 1964.
- İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1334.
- İNAN, M. Rauf, “Zamanın Önünde Yürüyen ve Düşünen Adam”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- İNALCIK, Halil, RENDA, Günsel, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara, 2004.
- İNALCIK, Halil, *The Otoman Empire*, 1973, London.
- _____, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, TTK, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112, Ekim, 1964.
- _____, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, TTK, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112, Ekim 1964.
- İRTEM, Süleyman Kani, *I. Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 2004.
- İstanbul Muallimleri Cemiyeti, İktisat, Sanayi Kongresi Risalesi*, (Yer ve tarih yok)
- İŞBİLEN, Zeki, *Fazıl Ahmed Aykaç Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1996.
- İZ, Fahir, “Halide Edip”, *The Encyclopaedia of İslam*, Vol. IV, Leiden, 1978
- İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 2 C, İstanbul, 1997.
- İZGÖREN, Zeki, *Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul, 1999.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli) c. V, İstanbul, 2005.
- KABAKLI, Ahmed, *Türk Edebiyatı*, 5 C, İstanbul, 1997.
- KABİSİ, Abdu’l Hasan Ali, *İslâm’da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri*, (Çev: H. Raşit Öymen, Süleyman Ateş), Ankara, 1966.
- KAFADAR, Osman, ÖZTÜRK Faruk, *M. Sâti Bey Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar*, Ankara, 2002.
- KAFADAR, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılulaşma*, Ankara, 1997.
- _____, “Türk Aydınının Sâti Bey Hakkında Kimi Yanılgıları Üzerine Düşünceler”, *Türkiye Günlüğü*, S. 46, Yaz, 1997.
- _____, *Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İstanbul, 2000.
- Kamuran Sırrı, “Maarif Siyasetimiz”, *Edebiyat-ı Umumîye Mecmuası*, No: 96, 2 Teşrin-i Sâni 1918.

- KANAT, Halil Fikret, *Terbiye ve Tedris Tarih*, İstanbul, 1930.
- Kanun-i Esasi*, İstanbul, 1324.
- KAPLAN, Mehmed, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, 1992.
- _____, “Ziya Gökalp ve Saadet Perisi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 14, İstanbul, 1965.
- KARA, Ahmed, *Selim Sabit’te Eğitim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.
- KARA, İsmail, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, Metinler Kişiler I*, İstanbul, 1986.
- _____, “Hüseyin Kâzım’ın Yayınlanmamış Bir Eseri, Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları”, *Tarih ve Toplum*, c. 9, 1988.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. V, 1988 c. VII, Ankara 1983, c. VII-VIII. Ankara. 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ankara, 1988.
- _____, “BALTACIOĞLU’NUN Eğitim Tarihimizdeki Yeri”, S. 921, *Yeni Adam*, Mayıs, 1978.
- _____, “Gülhane Hatt-ı Humayununda Batının Etkisi”, TTK, *Bellekten*, c. XXVIII, S. 112, Ekim 1964.
- KARPAT, Kemal H, *İslâm’ın Siyasallaşması*, (Çev: Şiar Yalçın), İstanbul, 2004.
- KARABACAK, Esra, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Dilbilgisi Kitapları Üzerine Bir İnceleme”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989.
- KARACA, Yusuf, “Üç Buudlu Kadın”, *Zaman Gazetesi*, 5.11.1991.
- KARDAŞ, Rıza, “Milli Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tuba Ağacı Nazariyesi”, *Türk Kültürü*, S.191, S.194, Eylül, 1978.
- _____, “II. Meşrutiyet Devri’nin Üniversite Modeli ve İlk Üniversite Muhtariyeti”, *Türk Kültürü*, S. 227, Mart 1982.
- _____, “Ziya GÖKALP’te Kültür ve Medeniyet Üzerine Bir Deneme”, *Türk Kültürü*, 1977, S.177.
- _____, “Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı’nın İlk Kuruluşu I. Meclis-i Maarif-i Umumîye’nin Kuruluşuna Doğru”, *Türk Kültürü*, S. 195, 1979.
- KAVCAR Cahit, *II. Meşrutiyet Devri’nde Edebiyat ve Eğitim*, Ankara, 1974.
- KAYA, Y. Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Ankara, 1974.
- _____, “Öğretmen Okulları Kuruluş Gününün Düşündürdükleri”, *Milli Eğitim*, S. 13, 1989.

- KAYALI, Hamdi, "Talebesi Gözüyle Gökalp", *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- KAZAMÍAS, Andreas M., *Education and the Quest Modernity in Turkey*, London, 1966.
- KAZANCI, Abdullah, *Ayşe Sıdıka Hanım'ın "Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri" Adlı Eseri Çerçevesinde Ahlak Öğretimi İlkeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- KAZICI, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1996.
- _____, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul, 2004.
- KAZICI, Ziya-Şeker, Mehmed, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1982.
- KEDOVRI, Elie, *Arabîc Political Memoirs and Other Studies*, London, 1974.
- KILIÇ, Remzi, "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", *Türk Kültürü*, S. 456, Nisan 2001.
- Kılıçzade Hakkı, "Kadınlar ve Mekatib-i İbtidâîye Muallimleri", *İçtihad*, No: 60, 4 Nisan 1329.
- KIRBY, Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, (Haz: Engin Tonguç), Ankara, 2000.
- KISAKÜREK, Mehmed A., *Üniversitelerimizde Yenileşme*, Ankara, 1976.
- KİREÇÇİ, Mehmed Akif, "Toynbee ve Gökalp'te Medeniyet Değişirme Sorunsalı ve Osmanlı Devleti'nin Çöküşüne Bakışlar", *Türkler*, c. XIV, Ankara, 2002.
- KOCA, Ferhat, *Siyaset ve Değer Tartışmaları*, İstanbul, 2000.
- KOCAMANOĞLU, Emine, *Ayşe Sıdıka'nın "Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri" Kitabının Eğitim Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.
- KOÇ, Murat, Halide Edip Adıvar'ın, "Milli Mücadele Dönemi Hatıralarının Edebi Eserlerine Aksî", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul, 2000.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*, Ankara, 1967.
- _____, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1970.
- _____, *Eğitim Tarihi (İlk Çağ)*, Ankara, 1971.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 2, Mart 1966.
- KODAMAN, Bayram, SAYDAM, Abdullah, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yıl Tanzimat Sempozyumu*, (Haz: H. Dursun YILDIZ), Ankara, 1992.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988.

- _____, “Tazimattan Sonra Türk Kadını”, *19 Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1990.
- KOLOĞLU, Orhan, “Tarihin ‘Uzun Süre’ Anlayışının II. Abdülhamid Dönemine Uygulanması Zorunluluğu”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4–8 Ekim 1999, c. III, Kısım III, Ankara, 2002.
- _____, “Halide Edip’in Gönüllü Sürgün Yılları”, *Tarih ve Toplum*, S. 176, Ağustos, 1998.
- KORKMAZ, Zeynep, “Ziya Gökalp’in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili”, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.
- KÖPRÜLÜ, “Münif Paşa’nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar”, *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971.
- KURAN, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956.
- KURAN, Ercüment, “Ottoman Historiography of the Tanzimat Period”, *Historians of The Middle East*, (Edit. Bernard Lewis, P.M. Holt), London, 1962.
- _____, “Osmanlı Vatanseveri Sâti Bey, Türkiye Günlüğü”, S. 34, Mayıs, Haziran, 1995.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara, 1991.
- _____, *Meşrutiyet Dönemi Türk Kadını*, İstanbul, 1996.
- _____, “Cumhuriyet Öncesinde Türk Aydınlarının Kadınlarla İlgili Düşünce ve Önerileri”, *Jurnal of Turkish Studies*, Volume 26–11 USA-Cambridge, 2002.
- _____, “Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi”, *Milli Eğitim*, S.143, 1999.
- KURT, Yılmaz, “Fatih Külliyesi ve Vakıf Gelirleri” *Uluslar Arası Osmanlı Tarihi Sempozyumu*, 8–10 Nisan 1999, İzmir, 2000.
- KÜÇÜKAHMED, Leyla, *Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Öğretmenlerin Tutumları*, Ankara, 1976.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Vekayinüvis, Makaleler*, İstanbul, 1994.
- LANDAU, Jacob M, *The Politics of Pan-Islam Ideology and Organization*, New York, 1994.

- LEKESİZ, Ömer, *Şirazeden Şirazeye*, İstanbul, 1997.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara, 1984.
- LEWIS, Geoffrey, *Modern Turkey*, 1974, London.
- Maarif Düsturu I*, (Haz: Faik Raşit), İstanbul, 1928.
- Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, *Maârif-i Umumîye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara, 2002.
- Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi*, (Haz: M. Ziyaettin Engin), İstanbul, 1979.
- MA'OZ, Moshe, *Otoman Reform in Syria and Paletsine*, Oxford, 1968.
- _____, The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society During the Early Tanzimat Period, (Edit: R.L.Chambers, William R.Polk), *Beginings of modernization in the Middle East*, 1968, Chicago.
- MANTRAN Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Server Tanilli), İstanbul, 1995.
- MARDİN, Şerif, "Religion and Secularizm in Turkey", *The Modern Middle East*, Edit by Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson.
- MEB İstanbul İl Müdürlüğü, *İstanbul Eğitim Belgeseli*, İstanbul, 1998.
- Mehmed Emin, "Tali Tedrisatta Usûl Meselesi", *Tedrisat Mecmuası*, 7 Temmuz 1331, No: 31-4, c. V.
- Mehmed Esat, *Mirat-ı Mühendishane-i Berri Hümayun*, İstanbul, 1316.
- _____, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310.
- Mekatib-i İbtidâîyeye Mahsus Talimatname, Usûl-i Terbiye, Usûl-i Tedris*, İstanbul, 1331.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2002.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, Ankara, 2000.
- Muallim Cevdet, *Usûl-i İnşa ve Muhabere*, İstanbul, 1341.
- _____, "Bir Ders Münakaşası Numinesi", *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 20, 15 Mayıs 1328.
- _____, *Mektep ve Medrese*, (Haz: Erdoğan ERÜZ), İstanbul, 1978.
- _____, "Darulmuallimînin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, S. 32, 1332.

- _____, “Dârümuallimîn Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müesesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayatı-ı Ameliyesi Üzerine Konferans”, No: 38, *Tedrisat Mecmuası*, 1333.
- Muallimler Mecmuası*, “İlk Mektep Muallimlerinin Maaşları”, Teşrin-i Sani, S. 20, 1923.
- Muallimler Mecmuası*, “Muallimler Cemiyeti Kongresi”, S. 4, 21 Kanun-ı Evvel 1922.
- Musa Kâzım, *Rehber-i Tedris ve Terbiye*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1310.
- MUTLUÇAĞ, Hayri, “Dünkü ve Bugünkü Yüksek Öğrenim Sorunları”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 10, Temmuz 1968.
- Mükrimin Halil, “Abdurrahman Şeref Efendi”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, c. 15, S. 86, 1341.
- Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*, İstanbul, 1930.
- _____, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II*, İstanbul, 1932.
- NEUMANN, Christoph K., “Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası”, Osmanlıdan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I, *Uluslararası Tarih Kongresi*, 24–26 Mayıs 1993, Ankara, İstanbul, 1998.
- Nezihe Muhlis, “Terbeye-i İnas Etrafında”, *Sırat-ı Müstakim*, S. 147, c. VI, 2 Haziran 1327.
- NİRÜN, Nihat, *Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Ankara, 1999.
- _____, “Ziya Gökalp'e Göre Şahsiyetin Teşekkülü ve Tekâmülü”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1–2, 1976.
- NOVİÇEV, A.D., “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları”, (Çev: Darhan Hıdırali), *İlmi Araştırmalar*, S. 5, İstanbul, 1997.
- OKTAY, Ayla, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, II, 1987, İstanbul, 1987.
- OKUR, Hüseyin, *Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2001.
- OMAY Âliye, “İlk Öğretmen Okulunun Kuruluşu”, *Türk Yurdu*, S. 8, Eylül 1987.

- ORAL, Mustafa, “Ziya Gökalp’in Milliyet Prensibi ve Eleştirisi”, *Folklor-Edebiyat*, c. X, S. XXXX, 2004.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1999.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Ankara, 2006.
- _____, “Maarifin Son 150 Yıldaki Serencamı”, *Yeni Türkiye*, S. 7, 1996.
- _____, *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu, Tanzimat; Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Haz: Halil İnalçık, Mehmed Seyitdanlıoğlu), Ankara, 2006.
- Öğretmen Yetiştirme Araştırması*, Komisyon, Ankara, 2003.
- ÖNDER, Mehmed, *Konya Maarif Tarihi*, Konya, 1952.
- ÖYMEN, H. Raşit, ADİL, Nihat, *Umumî Tedris Usûlü*, İstanbul, 1930.
- ÖYMEN, H. Raşit, *Türkiye’nin Ana Eğitim Problemi*, Ankara, 1965.
- _____, “Kitaplar Arasından, Türke Doğru”, *Milli Kültür Dergisi*, c. III, S. 32, 1943.
- _____, “Muallim Mekteplerinin 100. Yılı”, *Yeni Bilgi*, S. 13, 1 Haziran 1948.
- _____, “Baltacıoğlu ve Yeni Adam”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, “Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp’in Yeri”, *Türkler*, c. XIV, Ankara, 2002.
- ÖZBEK, Nadir, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar, Darülhayr-ı Âlî”, *Tarih ve Toplum*, c. 31, S. 182, Şubat 1999.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Abdurrahman Şeref Efendi”, *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, Örnek Fasikül, Aralık, İstanbul, 1995.
- _____, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yıl Tanzimat Sempozyumu*, (Haz: H. Dursun Yıldız), Ankara, 1992.
- ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H. Yavuz Nuhoglu), İstanbul, 2001.
- ÖZEÇOĞLU, Halil, “Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesinde Çok Yönlü Bir Entelektüel, Selim Sabit Efendi”, *Toplumsal Tarih*, S. 141, Eylül 2005.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz, ÖZGÜLDÜR, Serdar, “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, *OTAM*, S. 5, 1994.

- ÖZKAYA, Yücel, “İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Doğurduğu Sonuçlar”, *IV. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1989.
- _____, “Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha”, *A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fak. Dergisi*, (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı), c. XXXI, S. 1-2, 1987.
- _____, “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840–1850 Arasında Taşrada Tanzimat’ın Uygulanışı, Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri”, *Tanzimat’ın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, 25–27 Aralık 1989, Ankara, 1991.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996.
- _____, *Dünden Bugüne Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998.
- _____, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumların Doğuşu”, *Milli Eğitim*, S. 137, 1998.
- _____, “Dârümuallimât, Dârümuallimîn”, *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.
- ÖZTÜRK, Mehmed, “İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Görüşleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987.
- ÖZALP, Reşat, ATAÜNAL, Aydoğan, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, İstanbul, 1977.
- ÖZDEMİR, Rıfat, “Ankara’da Eğitim ve Öğretim (1785–1840)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 58, Şubat 1989.
- ÖZÜYILMAZ, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, 2002.
- PRICE, M. Philips, *History of Turkey from Empire to Republic*, London, 1956.
- RAZ, Ronen, “The Sultan Abd al-Hamid II in Arab Historiography”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S. 5, İstanbul, 1993.
- Rıza Tevfik, “Terbiye Meselesi Etrafında Cereyanlar”, *İçtihad*, No: 93, 13 Şubat 1329.
- ROSENTHAL, Steven, *Municipal Reform in İstanbul 1850–1870: The Impact of The Tanzimat Upon Urban Affairs*, Ph. D. Yale University, 1974.
- REID, Donald, Malcolm, “Abu Khaldun Sâtı’al-Husri”, *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, Volume II, New York, 1995.

- ROGAN, Eugene L., “Aşiret Mektebi: Abdülhamid II’s School For Tribes (1892-1907)”, *Middle East Stud.*, 28, Cambridge University Pres., 1996, USA.
- Sabri Cemil, *Amel-i Fenn-i Tedris*, Kosova Matbaası, Üsküp, 1326.
- Sadrettin Celal, “Dârulmuallimîn Meselesi”, *Muallimler Mecmuası*, S. 19, Mart 1923.
- SAKAOĞLU Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2003.
- SATI, *Layihalarım*, İstanbul, 1326.
- _____, *Fenn-i Terbiye*, İbrahim Hilmi Matbaası, İstanbul, 1325.
- _____, “Tarih Tedrisinin Usûl-ı Esasisi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 8, 1326.
- _____, “Dârulmuallimînin Bir Senelik Hayatı”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 15, 15 Ağustos 1327.
- _____, “Dârulmuallimînin Mesleği”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 6, 15 Temmuz 1326.
- _____, “Meslek Aşkı ve Fedakârlık”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 5, 15 Haziran 1326.
- _____, “İrk ve Terbiye”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 17, 1327.
- _____, “Muallimlik ve Siyaset”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 16, 17 Temmuz 1327.
- _____, “Numune ve Tatbikat Mektebi İbtidâîsi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, Sene: 2, No: 14, 1327.
- _____, “Ezbercilik”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 12, 15 Nisan 1327.
- _____, “Müsaade-i İntizam ve Program”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 9, 15 Teşrin-i Evvel 1326.
- _____, “Medeniyet-i İslâmiye”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 11, 15 Kanun-ı Sani 1326.
- _____, “Tedrisatda İsticvap”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 10, 15 Kânun-ı Evvel 1326.
- _____, “İlmihal Nasıl Öğretilmelidir”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, Sene: 1, No: 7, 1326.
- _____, “Usûl-ı Takrir ve Usûl-i Tekşif”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 815 Eylül 1326.

- _____, “Usûl-ı Tedrisin Fevaidi Esasiyesi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 6, 15 Temmuz 1326.
- _____, “Elifbayı Nasıl Öğretmeli”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 1, 15 Şubat 1326.
- _____, “Ne İçin Geri Kaldık”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 2, 15 Mart 1326.
- _____, “İstanbul Nasıl Fetih Edildi”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 3, 15 Nisan 1326.
- _____, “Annemizi Sevmeli miyiz”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 1, 15 Şubat 1326.
- _____, “İnsan Daima Başkalarının Yardımına Muhtaçtır”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 3, 15 Nisan 1326.
- _____, “Menakaşat-ı Terbiviye”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 1, 15 Şubat 1326.
- _____, “Adaletli Bir Padişah”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 1, 15 Şubat 1326.
- _____, “Çekiç ve Testere” *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 9, 15 Teşrin-i Evvel, 1326.
- _____, “Ümid ve Azim”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 4, 15 Mayıs 1326.
- _____, “İslahata Nereden Başlamalı”, *Tanin*, 19 Nisan 1327, No: 957.
- _____, “Mekteplerimizde Alet ve Numuneler”, *Tanin*, , No: 64, 20 Eylül 1324.
- _____, “Mekteplere Dair”, *Tanin*, No: 83, 9 Teşrin-i Evvel 1324.
- _____, “Dârülmualimîn Programı Hakkında”, *Tanin*, , No: 154, 21 Kânun-ı Evvel 1324.
- _____, “Avrupa Teşkilatından Nasıl İstifade Etmeli”, *Tanin*, No: 959, 21 Nisan 1327.
- _____, “Terbiye ve Telkin”, *Muallim*, S. 6, c. I, 15 Kanun-ı Evvel 1332.
- _____, “Ferdî Şuur ve İçtimai Vicdan”, *Muallim*, S. 5, c. I, 15 Teşrin-i Evvel 1332.
- _____, Sâtı, “Telkin ve Terbiye I”, *Muallim*, S. 3, Sene: 1, 1332.
- SARI, Binnaz, *Halide Edip Adıvar’ın Talim ve Terbiye Kitabında ve Çocukluk Dönemini Anlatan Kitaplarında Din Motifleri ve Din Eğitimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.
- SARIKAYA, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul, 1997.
- Selim Sabit, *Rehnumâ-yı Muallimîn*, İstanbul, 1299.

- SELİMOĞLU, İsmail, “Tanzimat Dönemi Balkanlarda Eğitim, Tuna Vilayeti Örneği”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu*, 8–10 Nisan 1999, İzmir, 2000.
- SERTOĞLU, Midhat, “II. Abdülhamid’in Tahtan İndirilmesinin Gizli Kalmış Yanları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, Şubat 1987.
- SEZER, Baykan, “Osmanlı Eğitim Sisteminden Günümüz Eğitim Birliğine”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı, II*, 1987, İstanbul, 1987.
- SEZER, Hamiyet, “Tanzimat Dönemi’nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H.Yavuz Nuhoğlu), İstanbul, 2001.
- SHAW, Stanford J., *Otaman Empire and Modern Turkey*, Volume I, 1976 Cambridge-Great Britain.
- _____, “Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth-Century Otoman Reformers”, (Edit: R.L. Chambers, William R. Polk) *Beginings of modernization in the Middle East*, 1968, Chicago.
- _____, “Sultan Abdülhamid II. Last Man of the Tanzimat”, *Tanzimat’ın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, 25–27 Aralık 1989, Ankara, 1991.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, İstanbul, 1998.
- SİRRİYEH, Elizabeth, *Sufis and Anti –Sufis*, Ricmand, 1999.
- SLUGLETT, P. J., Sati al-Husri, *Encyclopedia of Arabic Literature*, Volume I, London, 1998.
- SOLAK, Adem, *Ziya Gökalp’in Eğitim Düşünceleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2001.
- SONYEL, Salahi R., “Tanzimat and Its Effects on The Non-Muslim Subjects of The Otoman Empire”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara, 1994.
- SOYYER, Yılmaz, *Türk Sosyolojisinin Başlangıcında Bedî Nuri*, İstanbul, 1996.
- SÖNMEZ, Emel, “The Novelist Halide Edip Adivar and Turkish Feminizim”, *Die Welt des Islams*, XIV, I-4, (Tarihsiz), Leiden.
- SUNGU, İhsan, “Galatasaray Lisesi’nin Kuruluşu”, *Belleten*, c. VII, S. 28, Ankara, 1943.

- SUNGUROĞLU, İshak, *Harpur Yollarında*, c. II, İstanbul, 1959.
- SUNGUROĞLU, Kerim, *Harpur ve Elazığ'da Yüksek Öğretim*, Ankara, 1999.
- SÜHA, Hakkı, "Ziya Gökalp", *Bilgi*, c. III, S. 31, Kasım 1949.
- Süleyman Şevket, "Orta Dârümuallimât ve Dârümuallimîn", *Muallimler Mecmuası*, S. 20, 1924.
- ŞAKİROĞLU, Mahmud, "M. Cevdet İnançalp", *Tarih ve Toplum*, S. 23, c. IV, Kasım 1985.
- ŞANAL, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler", *Belleten*, c. LXVIII, S. 253, Aralık 2004.
- _____, "Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler", *Milli Eğitim*, S. 143, 1999.
- _____, *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.
- _____, Mustafa Güçlü "Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 Ocak 2005.
- ŞEHSUVAROĞLU, BEDİ N., "Ziya Gökalp'ın Ölümüne Dair", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 8, Ağustos, 1977.
- ŞEMİN, Refia, *Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz*, İstanbul, 1973.
- ŞENER, Sevda, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Tiyatro", *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- ŞİMŞEK, Mehmed, *Amid'den Diyarbekir'e Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2006.
- ŞİŞMAN, Adnan, *Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi*, İstanbul, 1989.
- _____, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*, Ankara, 2004.
- Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1933.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 2001.
- TANPINAR, Ahmed Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul, 1988.
- _____, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1995.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, (Haz: Fethi Tevetoğlu), Ankara, 1987.

- TANSÜ, Yunus Emre, “Türk Eğitim Sistemi Gelişim Sürecinde Avrupa Tarihi Öğrenimi”, *Türk Kültürü*, Şubat 1996.
- TARI, Gültekin, “Halide Edip ve Anadolu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.14, İstanbul, 1969.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “Türklerde Eğitim”, *Türk Düşünce Tarihi*, (Haz: Hüseyin Gazi Topdemir), Ankara, 2001.
- TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, (Yer ismi yok), 1973.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun Muvakkati*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1329.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, “Darulmualiminin Tadbikat ve Tedrisiye İmtihanları”, No: 21, 1 Ağustos 1327.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, “Darulmualiminin Tadbikat ve Tedrisiye İmtihanları”, No: 21, 15 Haziran 1328.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, “Tatbikat Mektebi Programı”, No: 17, 1327.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, “Maarif-i Umumîye Teşkilat Nizamnamesi”, No: 20, 15 Mayıs 1328.
- Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, “İki Mesele-i Terbeviye”, No: 21, 15 Haziran 1328.
- Tedrisat-ı İbtidâîye, Müfettişlerinin Vazifesine Dair Talimatname*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1330.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn Şunu”, No: 55, Mayıs 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn Şunu”, No: 56, Haziran- Eylül 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn Şunu”, No: 57, Teşrin-i Evvel-Teşrin-i Sâni 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn Şunu”, No: 52, Şubat 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn Şunu”, No: 55, Mayıs 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Muallim Olmak İçin Sıhhi Şartlar” c. XI, No: 54, Nisan 1920.
- Tedrisat Mecmuası*, “Dârulmuallimîn ve Dârulmuallimât-ı Âliye Teşkilatı Hakkında Bir Layiha”, Nisan-Ağustos Tadil Nüshası, c. 12, 1921.
- Tedrisat Mecmuası*, “İkinci İdman Bayramında Dârulmuallimîn-i Âliye ile Mekatib-i Sultanîye Arasında Yapılacak Müsabakalara İştirak Eden Efendilerin Esamisi”, No: 38, Yıl: 7.

- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993.
- TEMELKURAN, Tevfik, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 36, Eylül 1970.
- TEMİZYÜREK, Fahri, *Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967.
- _____, “Hicaz’da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler”, *Türk Kültürü*, S. 281, Eylül 1986.
- _____, “Türkiye Maarif Nazırları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 9, S. 5, Haziran 1973.
- _____, “Türkiye Maarif Nazırları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 9, S. 6, Temmuz 1973.
- _____, “Türkiye Maarif Nazırları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 9, S. 7, Ağustos 1973.
- _____, “Türkiye Maarif Nazırları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 9, S. 9–10, Eylül 1973.
- Tevfik Fikret, “Dârümuallimîn Marşı”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, No: 15, 15 Ağustos 1327.
- TIBI, BASSAM, *Arab Nationalism: A Critical Enguery*, New York, 1981.
- TİMURTAŞ, Faruk K, “Ziya Gökalp”, *Türk Kültürü*, S. 2, Aralık 1962,
- TİTİZ, M. Tınaz, *Ezbersiz Eğitim*, Ankara, 1999.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı, *İlköğretim Kavramı*, I. Cilt, İstanbul, 1946.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, İstanbul, 2003.
- TOZLU, Necmettin, *İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1989.
- TSAKİRİDOU, Cornelia, “Nationalist Dilemmas: Halide Edip On Greeks, Greece, And The West”, *New Perspectives on Turkey*, Fall, 2002, 27.
- TUNA, Korkut, “Ziya Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı”, *Türk Sosyolojisi Dergisi*, S. 1, 1995.
- TUNCOR, Ferdi Ragıp, “Yeni Adam ve Baltacıoğlu”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.

- TUNÇAY, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar*, Ankara, 1967.
- TUNÇAY, Mete, ZÜRCH, Erik Jan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İstanbul,1995.
- TURHAN, Mümtaz, *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, İstanbul, 1954.
- TUTSAK, Sadiye, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler*, Ankara, 2002.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Serveti ilmiyemiz*, Matbaa-yı Hayriye, İstanbul, 1329.
- _____, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, Artin Asabiyan Matbaası, İstanbul,1329.
- TÜMER, Yasemin, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Türk Yurdu*, “Ziya Gökalp”, c. I, S. 2, Teşrin-i Sani, 1340.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “Ziya Gökalp ve İki Kültür Nazariyesi”, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, “Ahmed Cevdet Paşa”, (Haz: Ali Birinci), *Dergâh*, c. VI, S. 65, Temmuz 1995.
- _____, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1949.
- TÜTENGİL, Orhan, “Ziya Gökalp’ın Diyarbekir Gazetelerindeki İlk Yazıları”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, 1954.
- UBICINI, A., *Türkiye’de Modernleşme Sancısı*, (Çev: Cemal Aydın), İstanbul, 1998.
- _____, *1855’de Türkiye*, İstanbul, 1977.
- UNAN, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, 2003.
- UNAT, Ekrem Kadri, Samastı, Mustafa, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*, İstanbul, 1990.
- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.
- _____, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, Yıl: 1, S. 4, Nisan 1955.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1941.
- UZGÖREN, Gökhan, *Türk İzcilik Tarihi*, İstanbul, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

- _____, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, TTK, *Belleten*, c. XX, S. 77, Ocak 1956.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1998.
- _____, “Tanzimat’a Karşı”, *İnsan*, c. II/1, İstanbul, 1938.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, *Cevdet Paşa, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, Ankara, 1945.
- ÜNVER, Ahmed Süheyl, *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları*, İstanbul, 1947.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Ankara, 1997.
- VESELA, Zdenka, “Mehmed Ziya Gökalp”, *Dictionary of Oriental Literatures*, (Edit: Jiri Becka), London, 1974.
- VUCINICH, Wayne S., *The Otomaman Empire*, New York, 1965.
- WHITE, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Çev: Cem Tarık Yüksel), İstanbul, 1995.
- YAĞMURDERELİ, Zeki, *Ziya Gökalp’in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler*, Ankara, 1982.
- YAVUZ, Hulusi, “Ahmed Cevdet Paşa and the Ulema of His Time”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7/3-4, 1979.
- YAZAN, Ümit MERİÇ, “Bir Osmanlı Sosyoloğu: Ahmed Cevdet Paşa”, *Türk Edebiyatı*, S. 266, Aralık 1995.
- YAZICI, Mustafa, *Tanzimat’tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk*, Ankara, 1973.
- YAZICI, Nesimi, “Osmanlı Son Dönemi Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Der: H.Yavuz Nuhuğlu), İstanbul, 2001.
- YETKİN, Suut Kemal, “Büyük Bir Öncü”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs, 1978.
- YILDIRIM, Ali, *Türk Üniversite Tarihi*, Ankara, 1998.
- YURDADOĞ, Berrin, “Baltacıoğlu’nu da Yitirdik”, *Yeni Adam*, S. 921, Mayıs 1978.
- YURDAYDIN, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1982.
- YÜCEL, H. Ali, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, 1994.
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz: Mehmed Kaplan), Ankara, 1990.
- _____, *Malta Konferansları*, (Haz: Fahrettin Kırzıoğlu), Ankara, 1977.

- _____, *Tamamlanmamış Eserler*, (Haz: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1985.
- _____, *Makaleler II*, (Haz: Sülayman Hayri Bolay), Ankara, 1982.
- _____, *Makaleler V*, (Haz: Rıza Kardaş), Ankara, 1981.
- _____, *Makaleler VII*, (Haz: Abdülhalûk Çay), Ankara, 1982.
- _____, *Makaleler VIII*, (Haz: Ferit Ragıp Tuncor), Ankara, 1981.
- _____, *Makaleler IX*, (Haz: Şevket Beysanoğlu), Ankara, 1980.
- _____, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, (Haz: Rıza Kardaş), İstanbul, 1973.
- _____, *Makaleler IX*, (Haz: Şevket Beysanoğlu), İstanbul, 1980.
- _____, *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara, 1966.
- Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, 23 Mart 1986, Diyarbakır, 1989.
- ZÜRCHER, E.J., “Abdurrahman Şeref”, *The Encyclopaedia of İslam*, New Edition, (Fasc.153,154), 1996, Leiden, p.

ÖZET

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime önem vermiştir. Tanzimat Dönemi'ne kadar öğretmen ihtiyacının önemli bir kısmı medreselerden karşılanmaktaydı. İlk öğretmen okulu, rüşdiyelere öğretmen yetiştiren Dârümuallimîn-i Rüşdî, 1848 yılında açıldı. Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren Dârümuallimîn-i Sıbyan'ın açılması 1868 yılında gerçekleşti. Kız öğrenciler için öğretmen yetiştiren okul olan Dârümuallimât ise 1870 tarihinde öğrenim hayatına başladı. Tanzimat Dönemi'nin öğretmen yetiştirme tarihimize önemli yararlarından biri de 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. Çünkü bu düzenlemenin etkisi cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

Tanzimat Devri'nde kurulan öğretmen okullarının kurumsallaşması ve ülke geneline yaygınlaştırılması II. Abdülhamid zamanında gerçekleştirildi. Ayrıca bu dönemde Darülameliyat uygulamasını, ve askerlere öğretmen yetiştiren Menşe-i Muallimi zikir etmek gerekir.

II. Meşrutiyet Devri'ne gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde, hala çok öğretmene ihtiyaç vardı. Üstelik bu dönemde yaşanan Balkan Savaşı felaketi ve bu savaşta özellikle Bulgar öğretmenlerinin tutumu, Osmanlı'da gözlerin öğretmenlere çevrilmesine sebep oldu. Geçici İlk Öğretim Kanunu, Dârümuallimîn Dârümuallimât Nizamnamesi bu dönemde öğretmen yetiştirme faaliyetlerine yön verdi. Taşrada öğretmen okulları açmaya bu devirde de devam edildi.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve İstanbul Dârümuallimîn'in Müdürü Mustafa Satı Bey II. Meşrutiyet Dönemi'ne, öğretmen yetiştirme konusunda, damgasını vuran isimler oldular.

SUMMARY

Otoman Empire had given importance to education since its foundation a great amount of teacher need was provided by medresses till Administrative Reforms. The First teacher training school, Dârümuallimîn-i Rüşdî, which was training teachers for junior high schools was opened in 1848. Dârümuallimîn-i Sıbyan which was training teachers for elementary schools was opened in 1868. Dârümuallimât that was training teachers for female students started its education life in 1870. 1869 General Education Regulation has been one of important benefits of Administrative Reforms in our teacher training history. Because the effect of this regulation had continued until the period of republic.

Becoming widespread and institutionalization of those schools that were opened during the time of Abdülhamid the Second. Also, the application of Darülameliyat and Menşe-i Muallimin which used to train teachers to educate soldiers at that time; are supposed to be told here.

There was still a great need for teachers in Otoman Empire at the Second Constitutional Monarchy Period. Furthermore, The Balkan War disaster and especially the attitude of the Bulgarian teachers; caused Ottomans to pay attention on teachers. Temporary Elementary School Law, Dârümuallimîn Dârümuallimât Order focused on teacher training activities.

Sir Emrullah the superintendent of schools and Sir Mustafa Satı the Principal of İstanbul Dârümuallimîn were the names who blazed a trail about training teachers.

